

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

LUPTA NECURMATĂ A POPORULUI ROMÂN PENTRU UNITATE
STATALĂ ȘI NAȚIONALĂ ÎN LUMINA APRECIERILOR CUPRINSE
ÎN OPERA TOVARĂȘULUI NICOLAE CEAUȘESCU

GHEORGHE I. LONIȚĂ

PARTIDUL CLASEI MUNCITOARE ÎN CONFRUNTĂRILE ELECTORALE
DIN ROMÂNIA DE LA SFÎRȘITUL SECOLULUI AL XIX-LEA

VASILE NICULAE

PERMANENȚĂ ȘI UNITATE ÎN ISTORIA POPORULUI ROMÂN
ÎN SECOLELE III—XIV

LUCIAN CHITEȘCU

VOLTAIRE ȘI OPERA SA ISTORICĂ

CONSTANTIN ȘERBAN

ÎN ÎNTÎMPINAREA CELUI DE AL XV-LEA CONGRES INTERNAȚIONAL
DE ȘTIINȚE ISTORICE

GENEZA FEUDALISMULUI ROMÂNESC; ÎNCADRARE TIPOLOGICĂ

FL. CONSTANTINIU

DOCUMENTAR

VIATA ȘTIINȚIFICĂ

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI
CONTEMPORANE

RECENZII
ÎNSEMĂRI

7

TOMUL 31

1978

IULIE

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SECȚIA DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACȚIE

ARON PETRIC (*redactor responsabil*); ION APOSTOL (*redactor responsabil adjunct*); NICHITA ADĂNILOAIE; LUDOVIC DEMÉNY; GHEORGHE I. IONIȚĂ; VASILE LIVEANU; AUREL LOGHIN; DAMASCHIN MIOC; ȘTEFAN OLTEANU; ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU; POMPILIU TEODOR (*m mbri*).

Prețul unui abonament este de 120 lei.

În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale, factorii poștali și difuzorii de presă din întreprinderi și instituții.

Revistele se mai pot procura (direct sau prin poștă) și prin PUNCTUL DE DESFACERE AL EDITURII ACADEMIEI, Calea Victoriei nr. 125, sector 1, 71021.

Cititorii din străinătate se pot abona adresându-se la ILEXIM Departamentul Export-Import presă, P.O. BOX 136—137. Telex 11226 — București, Str. 13 Decembrie nr. 3, — 70116.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa Comitetului de redacție al revistei „REVISTA DE ISTORIE”. Apare de 12 ori pe an.

Adresa Redacției: B dul Aviatorilor,
nr. 1, 71261 — București, tel. 50.72.41.

REVISTA DE ISTORIE

TOM 31, Nr. 7
iulie 1978

S U M A R

- GHEORGHE I. IONIȚĂ Lupta necurmată a poporului român pentru unitate statală și națională, în lumina aprecierilor cuprinse în opera tovarășului Nicolae Ceaușescu 1129
ILIE PUIA, Relațiile economice ale României în cadrul Micii Înțelegeri între anii 1933—1938 1141

- VASILE NICULAE, Partidul clasei muncitoare în confruntările electorale din România de la sfârșitul secolului al XIX-lea 1159

- LUCIAN CHÎTESCU, Permanență, și unitate în istoria poporului român în secolele III—XIV 1177

- CONSTANTIN ȘERBAN, Voltaire și opera sa istorică (200 de ani de la moarte) 1191

ÎN ÎNTÎMPINAREA CELUI DE AL XV-LEA CONGRES INTERNAȚIONAL DE ȘTIINȚE ISTORICE

- FL. CONSTANTINIU, Geneza feudalismului românesc: încadrare tipologică . . . 1215
Considerații asupra vechii civilizații de pe teritoriul patriei noastre: *Burebista și epoca sa de Ion Horațiu Crișan (Liviu Mărghitău)* 1227

DOCUMENTAR

- ȘTEFAN ROMAN, Contribuția presei craiovene la lupta pentru unitatea națională a tuturor românilor 1237
PETRU RUȘINDILAR, Constituirea în 1896 a Partidului Social-Democrat din Bucovina și semnificația acestui eveniment 1243
MARCEL DUMITRU CIUCĂ, Din relațiile Moldovei cu Imperiul Otoman în timpul domniei lui Bogdan al III-lea 1253

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE (ȘTUDII DOCUMENTARE)

- Despre istoriografia consacrată lui Robespierre și epocii sale (*Marian Stroia*) 1265

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

- Simpozion interjudețean de istorie (*Ioana Constantinescu*); Lucrările colocviului VI al secției orinduirii comunei primitive a Institutului de arheologie din București (*Eugen Comșa*); Călătorie de studii în U.R.S.S. (*Constantin Șerban*); Călătorie de documentare științifică în Marea Britanie (*Radu Manolescu*); Din nou despre asperi de *Licostomo* (*Octavian Iliescu*); Cronică 1273

RECENZII

- ION LUNGU, *Școala ardeleană*, Edit. Minerva, București, 1978, 506 p. (*Alexandru Dușu*) 1285
 ȘERBAN RĂDULESCU-ZONER, *România și Tripla Alianță la începutul secolului al XX-lea, 1900—1914*, Edit. Litera, București, 1977, 187 p. (*Alexandru A. Cernatoni*) 1288
 ZDZ. SPIERALSKI, *Jan Tarnowski 1488—1561*, Edit. Ministerului Apărării Naționale, Varșovia, 1977, 438 p. (*Ilie Corfus*) 1293
 EUGEN PREDA, *Săritura de piscă*, Edit. militară, București, 1976, 298 p. (*Traian Udrea*) 1298

ÎNSEMNĂRI

- ISTORIA ROMÂNIEI**: M.C. STĂNESCU, „*Depun mărturie în fața istoriei*”: *Timotei Marin, militant și publicist comunist (1897—1937)*, Edit. Junimea, Iași, 1977, 192 p. (*Grigore Chiriță*); Conf. dr. D.V. FIROIU, *Istoria statului și dreptului românesc*, Edit. didactică și pedagogică, București, 1976, 424 p. (*Tudor Voinea*); CAROL GÖLLNER, *Gheorghe Rakoczi II (1648—1660)*, Edit. militară, București, 1977, 129 p. + 3 planșe. Colecția „Domnitori și voievozi ai țărilor române” (*Mihaela Păcuraru*); **ISTORIA UNIVERSALĂ**: * * *Vlastivedný slovník obcí na slovensku* (Dicționar istorico-geografic al localităților din Slovacia), Veda Vydavatelstvo slovenskej akademie ved. Bratislava, 1977, I, 528 p. (*Tr. Ionescu-Nișcov*); * * *The Lithuanian Statute of 1529*, Translated and edited an introduction and commentary by Karl von Loewe, E.J. Brill, Leiden, 1976 (*Studien zur Geschichte Osteuropas*, XX), 220 p. (*Victor Eskenasy*); W.L. Warren, *Henri II*, Eyre Methuen, Londra, 1977, 693 p. + 14 hărți + 39 (*Ștefana Simionescu*) 1303

REVISTA DE ISTORIE

TOME 31, No 7
juil let 1978

SOMMAIRE

- GHEORGHE I. IONIȚĂ, La lutte incessante du peuple roumain pour l'unité étatique et nationale à la lumière des appréciations contenues dans l'oeuvre du Secrétaire général du P.C.R., Nicolae Ceaușescu 1129
- ILIE PUÎA, Les relations économiques de la Roumanie dans le cadre de la Petite Entente durant l'intervalle 1933—1938 1141

- VASILE NICULAE, Le parti de la classe ouvrière dans les confrontations électorales de Roumanie à la fin du XIX-e siècle 1159

- LUCIAN CHIȚESCU, Permanence et unité dans l'histoire du peuple roumain aux III-e — XIV-e siècles 1177

- CONSTANTIN ȘERBAN, Voltaire et son oeuvre historique (200 ans depuis sa mort) 1191

EN L'HONNEUR DU XVe CONGRÈS INTERNATIONAL DES SCIENCES HISTORIQUES

- FL. CONSTANTINIU, La genèse du féodalisme roumain 1215
- Considerations sur l'ancienne civilisation du territoire de notre pays: *Burebista et son époque*, Ion Horatiu Crișan (*Libiu Mărghitan*) 1227

DOCUMENTAIRE

- ȘTEFAN ROMAN, L'apport de la presse de Craiova à la lutte pour l'unité nationale de tous les Roumains 1237
- PETRU RUȘINDILAR, La constitution en 1896 du Parti Social Démocrate de Bukovine et la signification de cet événement 1243
- MARCEL DUMITRU CIUCĂ, Aspects des rapports de la Moldavie avec l'Empire Ottoman sous le règne de Bogdan III 1253

PROBLÈMES DE L'HISTORIOGRAPHIE CONTEMPORAINE (ÉTUDES DOCUMENTAIRES)

- L'historiographie consacrée à Robespierre et à son époque (*Marian Stroia*) 1265

LA VIE SCIENTIFIQUE

- Symposium interdépartemental d'histoire (*Ioana Constantinescu*) ; Les travaux du VI-e colloque de la section „comune primitive” de l'Institut d'archéologie de Bucarest. (*Eugen Comşa*) ; Voyage d'études en U.R.S.S. (*Constantin Şerban*) ; Voyage de documentation scientifique en Grande Bretagne (*Radu Manolescu*) ; Encore à propos des aspres de Licostomo (*Octavian Iliescu*) ; Chronique 1273

COMPTES RENDUS

- ION LUNGU, *Şcoala ardeleană* (L'école transylvaine), Editions Minerva, Bucarest, 1978, 506 p. (*Alexandru Duşu*) 1285
- ŞERBAN RĂDULESCU-ZONER, *România şi Tripla Alianţă la începutul secolului al XX-lea, 1900—1914* (La Roumanie et la Triple Alliance au début du XX-e siècle, 1900—1914), Editions Litera, Bucarest, 1977, 187 p. (*Alexandru A. Cernatoni*) 1288
- ZDZ. SPIERALSKI, *Jan Tarnowski 1488—1561*, Editions du Ministère de la Défense Nationale, Varsovie, 1977, 438 p. (*Ilie Corfus*) 1293
- EUGEN PREDĂ, *Săritura de pisică* (Le bond du chat), Editions militaires, Bucarest, 1976, 298 p. (*Traian Udrea*) 1298

NOTES

- HISTOIRE DE ROUMANIE:** M.C. STĂNESCU, „Depun mărturie în faţa istoriei” : *Timotei Marin, militant şi publicist comunist (1897—1937)* („Je rend témoignage devant l'histoire” : Timotei Marin, militant et publiciste communiste (1897—1937) Editions Junimea, Jassy, 1977, 192 p. (*Grigore Chiriţă*) ; Maître de conférences dr. D.V.FIROIU, *Istoria statului şi dreptului românesc* (L'histoire de l'Etat et du droit roumain), Editions didactiques et pédagogiques, Bucarest, 1976, 424 p. (*Tudor Voinea*) ; CAROL GÖLLNER, *Gheorghe Răcozti II, (1648—1660)*, Editions militaires, Bucarest, 1977, 129 p. + 3 plaques, Collection „Domnitori şi voievozi ai ţărilor române” (Princes et voïévods des pays roumains) (*Mihaela Păcuraru*) ; **HISTOIRE UNIVERSELLE** *.*. *Vlastivedný slovnik obcí na slovensku* (Dictionnaire historico-géographique des localités de Slovaquie), Veda Vydavateľstvo slovenskej akadémie ved. Bratislava, 1977, I, 528 p. (*Tr. Ionescu-Nișcov*) ; *.*. *The Lithuanian Statute of 1529*, Translated and edited an introduction and commentary by Karl von Loewe, E.J. Brill, Leiden, 1976 (Studien zur Geschichte Osteuropas, XX), 220 p. (*Victor Eskenasy*) ; W.L. WARREN, *Henri II*, Eyre Methuen, London, 1977, 693 p. + 14 cartes + 39 illustrations (*Ştefana Simionescu*) 1303

LUPTA NECURMATĂ A POPORULUI ROMÂN PENTRU UNITATE STATALĂ ȘI NAȚIONALĂ, ÎN LUMINA APRECIERILOR CUPRINSE ÎN OPERA TOVARĂȘULUI NICOLAE CEAUȘESCU

DE

GHEORGHE I. IONIȚĂ

Printr-o fericită coincidență, aniversăm șase decenii de la marea unire din 1918 în același an în care întreaga noastră națiune a cinstit împlinirea a 60 de ani de către acela care a fost și este cel mai iubit fiu al poporului nostru, trup din trupul său, suflet din sufletul său, tovarășul Nicolae Ceaușescu, președintele României Socialiste, secretarul general al Partidului Comunist Român.

Cunoscător profund al istoriei, iubitor pasionat al ei, făuritor de istorie și propagator în mase al adevărilor sale, fundamentale, tovarășul Nicolae Ceaușescu a acordat adeseori — în cuprinzătoarea sa operă și în variate alte modalități o considerație deosebită analizării sensurilor istorice ale luptei poporului român pentru făurirea și apărarea ființei statului său național, pentru desăvârșirea formării statului național unitar român, act care, în mod necesar și legic, s-a produs în memorabilul an 1918.

În preajma aniversării a șase decenii de la desăvârșirea procesului de formare a statului național unitar român ne facem o datorie de onoare din a înmănunchea în paginile revistei noastre, în acest studiu, judecățile de valoare desprinse din opera tovarășului Nicolae Ceaușescu privitoare la semnificațiile luptei poporului român pentru unitate națională și statală. Rezultatul investigației noastre îl dedicăm *cu înaltă considerație* evenimentului istoric pe care-l aniversăm în curind și personalității remarcabile a aceluia care — în mod ferm și consecvent — a pus și-i pune în evidență profunde semnificații.

Spre a elucida pe firul timpului efortul făcut de masele largi populare pentru înfăptuirea unității statale și naționale a tuturor românilor, istoriografia noastră a depus multiple strădanii și a înregistrat pînă acum o serie de rezultate cu totul deosebite, beneficiind și folosind din plin substanța coordonatelor teoretice stabilite în acest plan de Programul partidului nostru, adoptat la cel de-al XI-lea Congres, de opera tovarășului Nicolae Ceaușescu, președintele României Socialiste, secretarul general al Partidului Comunist Român, de alte documente de partid și de stat. În ce ne privește, noi nu ne vom referi la aceste realizări istoriografice, ci la substanța teoretică în virtutea căreia s-au putut și se pot elabora

În opera tovarășului Nicolae Ceaușescu aprecierile în acest plan se fac începînd cu marcarea însemnătății împlinirii a „... 2050 de ani de la constituirea, pe aceste meleaguri, a primului stat dac centralizat și independent de către Burebista — moment de cea mai mare importanță în istoria milenară a poporului nostru”¹.

Puternica înflorire economico-socială a acestui stat a fost „ridicată la un grad foarte înalt în timpul lui Decebal — eroul legendar, intrat în conștiința poporului nostru ca simbol al neînfricării și spiritului de jertfă în apărarea libertății și independenței”².

În mai multe împrejurări, conducătorul României Socialiste a evocat „amplele relații de influențare reciprocă cu marile civilizații ale antichității, cum au fost cea greacă, persană și apoi cea romană”³. Între statul dac și marele imperiu roman vecin au existat strînse și îndelungate legături în cele mai diferite domenii „Ca urmare însă a politicii de expansiune duse de împărații de la Roma, între cele două state s-au născut conflicte, au izbucnit războaie. În decursul acestor crîncene înceștări armate s-a manifestat cu putere voința fermă a dacilor de a-și păstra neatîrnarea și integritatea teritorială, de a ține piept celei mai puternice forțe militare pe care a cunoscut-o antichitatea”⁴.

Lupta eroică a dacilor a stîrnit aprecierile cele mai elogioase ale istoricilor lumii vechi. „După cucerirea Daciei de către romani — care, ca orice cucerire, a avut și urmări tragice pentru poporul dac — pe baza împletirii strînse a celor două civilizații ce au conviețuit vreme îndelungată, viața economică, socială și culturală din aceste teritorii a cunoscut un nou și puternic progres”⁵.

Puternice semnificații păstrează în opera tovarășului Nicolae Ceaușescu aprecierea conform căreia „Păstrînd de la daci setea nestînsă de libertate, voința de a nu-și pleca fruntea sub jugul străin, hotărîrea de a rămîne mereu el însuși, unic stăpîn pe viața și pe soarta sa, și continuînd spiritul rațional, judecata și pasiunea creatoare a romanilor, poporul român, nou apărut în lume, avea să îplinească, într-o existență de aproape două milenii, un eroic, zbuciumat și măreț destin istoric, dezvoltîndu-se continuu și afirmîndu-se cu putere în rîndul popoarelor și, astăzi, al națiunilor lumii”⁶.

După retragerea legiunilor romane de pe cuprînsul patriei noastre, poporul român, „... aflat încă în plin proces de cristalizare a fizionomiei sale etnice și spirituale, a rămas să facă față singur, prin propriile-i forțe, valurilor migratoare ce aveau să treacă peste teritoriile sale”⁷.

Documentele istorice, descoperirile arheologice — subliniază tovarășul Nicolae Ceaușescu — „atestă faptul că pe teritoriile de bază ale vechii Dacii s-a accentuat procesul de formare și dezvoltare a poporului român, acesta continuîndu-și aici existența neclintit, muncind și creînd,

¹ Nicolae Ceaușescu, *Expunere prezentată la Sesiunea solemnă comună a Comitetului Central al Partidului Comunist Român, Marii Adunări Naționale și activului central de partid și de stat consacrată sărbătoririi Centenarului proclamării independenței de stat a României. 9 mai 1977*, Edit. politică, București, 1977, p. 6.

² *Ibidem*, p. 7.

³ *Ibidem*

⁴ *Ibidem*

⁵ *Ibidem*

⁶ *Ibidem*, p. 8

⁷ *Ibidem*

pășind mereu înainte pe calea progresului și civilizației. Luptind fără preget pentru păstrarea ființei proprii, pentru apărarea libertății și neatârării, a granițelor strămoșești, poporul român a dezvoltat, totodată, relații de prietenie și solidaritate cu popoarele vecine, participând activ la viața comunității mondiale”⁸.

Odată cu terminarea marilor migrațiuni, dezvoltarea forțelor de producție și schimbarea caracterului relațiilor sociale, pe teritoriul țării noastre s-a trecut la o organizare administrativă superioară, luând ființă primele nuclee voievodale, ai căror conducători, cum sînt Gelu, Glad, Menumorut, „au dus lupte grele pentru apărarea și consolidarea entităților politice distincte”⁹.

Pe măsura dezvoltării lor economico-sociale tot mai puternice, „formațiunile voievodale românești s-au unit în state feudale”, constituindu-se principatele române „între care s-au desfășurat tot timpul largi și strînse legături economice, sociale și culturale, politice și militare și care au fost unite pentru prima oară, într-un singur stat unitar, sub glorioasa domnie a lui Mihai Vodă Viteazul”¹⁰.

Referindu-se la legăturile strînse, permanente care au existat întotdeauna între voievodatele din întreg cuprinsul românesc, tovarășul Nicolae Ceaușescu sublinia: „Trebuie să spunem cu tărie că păstrarea acestor legături și comunități nu ar fi fost posibile dacă între toate aceste teritorii, între populația care a locuit de milenii aici nu ar fi existat o strînsă unitate din toate punctele de vedere. E bine să spunem aceasta acum, pentru a lua aminte și anumiți istorici care preamăresc dominația imperialistă, cotropirea popoarelor și care încearcă să jignească națiunea română. În ciuda realităților istorice și naționale evidente, asemenea istorici afirmă că, prin unirea celor trei țări române — a Transilvaniei, Țării Românești și Moldovei —, Mihai Viteazul ar fi dus o politică de cucerire. Oare realizarea unirii pentru prima dată a tuturor țărilor române într-un singur stat — necesitate logică, obiectivă a istoriei — sau, dimpotrivă, dominația diferitelor imperii asupra teritoriilor românești a reprezentat o politică expansionistă, de cucerire. Istoria însăși a confirmat justetea și necesitatea obiectivă a actului săvîrșit de Mihai Viteazul prin realizarea ulterioară a idealului său — ideal al tuturor românilor —, prin înfăptuirea în epoca modernă a statului național român unitar. Iată de ce Mihai Viteazul rămîne o figură luminoasă, progresistă în cartea de aur a poporului român”¹¹.

Este drept, a subliniat tovarășul Nicolae Ceaușescu, „... împrejurările istorice — mai cu seamă poziția imperiilor străine de atunci, care nu vedeau deloc cu ochi buni formarea statelor naționale — au dus la dispariția satului unitar centralizat prin asasinarea mișlească a lui Mihai Viteazul. Dar ideea unirii țărilor românești, idealurile formării unui stat puternic pe meleagurile Daciei nu au putut fi ucise niciodată,

⁸ *Ibidem*, p. 9.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*, p. 9—10.

¹¹ Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la grandioasa adunare populară consacrată împlinirii a 375 ani de la prima unire politică a țărilor române și sărbătoririi orașului bimilenar Alba Iulia. 28 mai 1975*, în *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 11, Edit. politică, București, 1975, p. 692.

pentru că ele sînt adînc împlîntate în inșeși sîngele, în conștiința și spiritul întregului nostru popor”¹².

Este bine cunoscut faptul că, odată cu procesul de „organizare și consolidare statală a principatelor românești, la sud de Dunăre a luat ființă Imperiul otoman, care, prin politica sa de dominație și asupra, reprezenta un grav pericol pentru integritatea și libertatea multor popoare, inclusiv a poporului nostru. Ulterior, în vecinătatea țărilor române s-au creat și alte mari state și imperii, cum sînt imperiul țarist și imperiul habsburgic, care urmăreau de asemenea, scopuri expansioniste”¹³.

Formîndu-se și dezvoltîndu-se în aceste împrejurări istorice și geografice particulare, „poporul român a trebuit să ducă, timp de secole, bătălii grele contra cîmpitorilor și agresorilor de tot felul, împotriva dominației străine, îndeosebi a imperiului otoman. Lupta necurmată pentru dezvoltarea de sine stătătoare, pentru libertate și neatinere constituie astfel — după cum apreciază tovarășul Nicolae Ceaușescu — trăsătura caracteristică fundamentală a întregii istorii a poporului nostru, determinînd însuși modul lui de existență, concepțiile și idealurile sale”¹⁴.

Nenumăratele bătălii pe care poporul român a fost nevoit să le poarte de-a lungul timpului, ca și jafurile și agresiunile distrugătoare la care a fost supus, eforturile de refacere, birurile pe care a trebuit să le plătească au avut repercursiuni negative asupra dezvoltării sale, au îngreunat și încetinit evoluția sa economică și socială, au determinat rămînerea lui în urmă. În același timp, „toate aceste suferințe și lupte l-au oțelit, i-au călit voința și dîrzenia, i-au sporit dragostea de țară, i-au întărit hotărîrea de a nu ceda în fața nici unei greutăți, de a nu pregeta în fața nici unei jertfe pentru apărarea patriei. Se poate spune că nu există palmă de pămînt care să nu fi fost udată cu sîngele moșilor și strămoșilor noștri în lupta pentru libertate și neatinere, pentru progres economic și social. Nenumărate sînt locurile care vorbesc despre neîntrecuta vitejie a înaintașilor! Nenumărați sînt marii domnitori și eroi populari, care și-au înscris numele în mărețul nostru hronic național!”¹⁵.

În cartea de aur a țării au rămas nemuritori marii conducători de oști ca Mircea cel Bătrîn, Vlad Țepeș, Ioan de Hunedoara, Ioan-Vodă cel Viteaz, Ștefan cel Mare, Petru Rareș, Mihai Viteazul și alții. „Dar și mai mulți sînt eroii anonimi, masele largi populare care, timp de sute și sute de ani, au făcut zid în calea cîmpitorilor, păstrînd prin vremuri, ca o flacără sacră, libertatea pămîntului străbun — sublinia tovarășul Nicolae Ceaușescu. Întregul nostru popor îi va cinste veșnic pe bravi și eroicii săi înaintași, pe toți aceia care, cu prețul vieții, au păstrat ființa patriei, au ținut sus steagul demnității și neatinării sale, au asigurat progresul economic-social al țării”¹⁶.

Traversînd peste veacuri de luptă și jertfă pentru a-și cantona judecățile de valoare în focarul anului 1918, tovarășul Nicolae Ceaușescu a

¹² *Ibidem*, p. 694.

¹³ Nicolae Ceaușescu, *Expunere prezentată la Sesiunea solemnă comună a C.C. al P.C.R., M.A.N. și activului central de partid și de stat consacrată sărbătoririi Centenarului proclamării independenței de stat a României, 9 mai 1977*, Edit. politică, București, 1977, p. 10.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*, p. 10—11.

¹⁶ *Ibidem*, p. 11.

apreciat într-o împrejurare cu mare forță evocatoare: „Noi cinstim și pe Basarab și pe Bogdan și pe Mircea și pe Ștefan cel Mare și pe Ioan de Hunedoara și pe atîția alți voievozi”, „care au fost buni organizatori de oști, buni organizatori ai luptei poporului nostru pentru neatinare”. Noi îi cinstim „ca oameni înaintați ai timpurilor lor, care au pus în joc tot ce au avut pentru izgonirea cotorpitorilor străini de pe pămîntul strămoșesc.

Istoria a vrut ca lucrurile să se desfășoare așa cum se știe. Noi nu putem decît să constatăm ceea ce au înfăptuit, la timpul lor, înaintașii noștri. Dacă ne-am așeza acum să rezolvăm noi lucrurile, le-am rezolva altfel, la nivelul cunoștințelor și la forța noastră de astăzi; fără nici o îndoială că le-am rezolva în sensul de a face totul pentru unitatea statului nostru național, pentru a asigura un trai îmbelșugat și fericit tuturor locuitorilor României.

Ceea ce n-au putut realiza domnitorii la timpul respectiv au continuat alții: la '48, în '59, în '77, în '918 și prin voința unanimă a poporului s-a înfăptuit unitatea statului nostru național”¹⁷.

Eliberarea națională a poporului român și înfăptuirea unității sale statale „... s-au impus, în special începînd din secolul trecut, ca o problemă la ordinea zilei, ca o necesitate imperioasă ridicată de însăși dezvoltarea societății, ca o condiție indispensabilă de care depindea înscrierea poporului român pe orbita progresului, alături de țările avansate ale Europei”¹⁸.

Este binecunoscut faptul că aspirațiile poporului român spre unire au fost exprimate cu deosebită pregnanță în cursul revoluției de la 1848 care a izbucnit aproape simultan în țările române, fiind însuflețită de aceleași idealuri și revendicări. Revoluția română de la 1848, subliniază tovarășul Nicolae Ceaușescu, „... a dezvoltat și mai puternic conștiința de sine a poporului român, hotărîrea locuitorilor țărilor române de a realiza unitatea națională în cadrul frontierelor aceluiași stat”¹⁹. Iată pentru ce, cu deplină justificare, marele patriot român Nicolae Bălcescu consideră că „... odată înfăptuită această revoluție, ne mai rămîneau de făcut alte două revoluții: o revoluție pentru unitatea națională și, mai tîrziu, pentru independență națională, ca în felul acesta națiunea să reintre în posesia deplină a drepturilor sale naturale”²⁰.

Au urmat alte și alte evenimente memorabile, mereu mai încărcate de semnificații și contribuții în asphaltarea căii spre unitatea statală și națională a tuturor românilor. „Primul și hotărîtorul pas spre unificarea statală — apreciază tovarășul Nicolae Ceaușescu — l-a constituit unirea Moldovei cu Țara Românească în ianuarie 1859. Victorie remarcabilă a maselor de țărani, meșteșugari, lucrători și tîrgoveți, a cărturarilor progresiști și patrioți, Unirea Principatelor a reprezentat actul care a pus

¹⁷ Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la adunarea populară de la Alba Iulia cu prilejul festivităților consacrate Semicentenarului Unirii Transilvaniei cu România. 28 noiembrie 1968*, în *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste*, vol. 3, Edit. politică, București, 1969, p. 697.

¹⁸ Nicolae Ceaușescu, *Expunere la ședința jubiliară a Marii Adunări Naționale consacrată sărbătoririi Semicentenarului Unirii Transilvaniei cu România. 29 noiembrie 1968*, în *Op. cit.*, vol. 3, Edit. politică, București, 1969, p. 709.

¹⁹ *Ibidem*, p. 710.

²⁰ *Gîndirea social-politică despre patrie*, Edit. politică, București, 1966, p. 49.

bazele statului național român modern”²¹. Ea a avut un puternic ecou în teritoriile aflate sub dominație străină, „întărind conștiința unității naționale a maselor populare” și „stimulând lupta lor pentru unire cu țara”²².

În anii 1877–1878 s-a scris, după cum apreciază tovarășul Nicolae Ceaușescu „... o pagină impresionantă de solidaritate națională în realizarea uneia din cele mai de seamă năzuințe ale întregului nostru popor”²³.

Sărbătorirea Centenarului proclamării independenței de stat a României în cadrul unor manifestări cu totul remarcabile, în prim planul cărora s-a aflat Sesiunea solemnă comună a Comitetului Central al Partidului Comunist Român, Marii Adunări Naționale și activului central de partid și de stat, a pus în evidență din multiple unghiuri de vedere excepționalele semnificații ale evenimentelor din 1877–1878 pentru marea operă de realizare a dezideratului de veacuri al unității noastre statale și naționale. Expunerea magistrală făcută de tovarășul Nicolae Ceaușescu la Sesiunea solemnă comună reprezintă pentru iubitorul și cunoscătorul de istorie, pentru oricare făuritor al noii societăți pe pământul României o carte de căpătii pentru înțelegerea, pe firul evoluției noastre din adincimea timpului și pînă azi, a luptei necurmăte pentru menținerea și apărarea independenței și suveranității, a unității statale și naționale.

În întreaga operă a tovarășului Nicolae Ceaușescu se pune puternic în evidență faptul că dezvoltarea conștiinței naționale a căpătat un nou și puternic impuls după apariția pe arena socială a țării noastre a proletariatului, odată cu încheierea și afirmarea în viața politică a mișcării muncitorești, socialiste. „Încă în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, clasa muncitoare din România se manifestă tot mai pregnant drept forța socială capabilă să preia în miinile sale steagul marilor idealuri ale celor ce muncesc, ale luptei pentru eliberare socială și națională, pentru formarea și consolidarea națiunii române, pentru înfăptuirea societății fără de exploatare”²⁴.

În contextul dezvoltării generale economico-sociale a țării, al schimbărilor care au avut loc în raportul de forțe politice, „... lupta proletariatului are drept scop principal eliberarea sa și a maselor muncitoare de exploatare și asuprire, căpătînd, totodată, și un caracter național, patriotic, prin aceea că ținea la apărarea independenței și suveranității țării, la salvagardarea dreptului sacru al poporului român de a se dezvolta de sine stătător”²⁵.

Încă în urmă cu 85 de ani, la crearea sa, partidul politic al clasei noastre muncitoare se ridica „... cu putere împotriva dominației străine,

²¹ Nicolae Ceaușescu, *Expunere la ședința jubiliară a Marii Adunări Naționale consacrată sărbătoririi Semicentenarului Unirii Transilvaniei cu România*. 29 noiembrie 1968, în *Op. cit.*, vol. 3 Edit. politică, București, 1969, p. 710.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*, p. 711.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la adunarea festivă consacrată aniversării a 80 de ani de la crearea partidului politic al clasei muncitoare din România*, 30 martie 1973, Edit. politică, București, 1973, p. 9. După cum este cunoscut, socialiștii români, încă la începuturile afirmării lor, scriau în revista — cu nume deosebit de semnificativ — „Dacia viitoare”: „Nu vom avea o zi, un ceas de odihnă pe cit timp un frate de-al nostru va geme în lanțurile sclaviei și vom lupta necurmat, așteptînd cu nerăbdare și credință în viitor fericita zi cînd, mină-n mină, vom putea striga liberi și împreună: „Trăiască România” ”.

proclamînd solemn dreptul imprescriptibil și inviolabil al națiunii noastre, ca, de altfel, al tuturor națiunilor, la o viață liberă și independentă”²⁶.

După cum se cunoaște, „... la începutul secolului al XX-lea România se afla în etapa inițială a dezvoltării sale industriale, în prima fază a capitalismului. Analiza obiectivă, științifică a nivelului de dezvoltare a forțelor de producție și a caracterului relațiilor de producție infirmă categoric opiniile potrivit cărora, în acea perioadă, România s-ar fi aflat în stadiul capitalismului monopolist, ar fi fost un stat imperialist. România era ea însăși un hinterland al marilor puteri imperialiste, sursă de materii prime și piață de desfacere pentru monopolurile străine. La acestea se adăuga faptul că procesul de formare a statului național român nu era încă încheiat, că o însemnată parte a teritoriului țării se găsea sub stăpînire străină. Referindu-se la situația țării noastre și a altor țări est-europene în 1913, Lenin sublinia că sarcina istorică ce sta în fața popoarelor din această zonă era crearea statelor naționale unitare. «În toată Europa răsăriteană (Austria și Balcani) — spunea Lenin — și în Asia, adică în țările vecine cu Rusia, transformarea burghezo-democratică a statelor — care pretutindeni în lume a dus, într-o măsură mai mare sau mai mică, la crearea de state naționale independente sau de state formate din naționalități cit mai apropiate și înrudite între ele — nu a luat încă sfîrșit sau se află abia la început»²⁷. Realizarea statului național unitar devenise, în preajma primului război mondial, o cerință imediată, o condiție primordială a mersului înainte al țării noastre pe plan economic și social”²⁸.

La începutul veacului nostru, apreciază tovarășul Nicolae Ceaușescu, „Progresul societății românești impunea, ca o cerință obiectivă, încheierea procesului de făurire a statului național unitar — aspirație multiseclară a întregului nostru popor”²⁹.

Așa se face că „Primul război mondial imperialist — care își punea cu putere amprenta asupra începutului secolului al XX-lea — ridică și în fața poporului român probleme de mare însemnătate pentru însăși soarta națiunii. După cum se știe, în această perioadă, în țara noastră, ca și în celelalte țări balcanice — așa cum sublinia pe atunci Lenin — construcția de stat în direcția burghezo-națională nu se terminase, un mare număr de români trăiau încă în afara granițelor statului, teritorii românești se aflau sub stăpînire străină”³⁰.

Dezvoltarea socială, progresul economic, politic și cultural al țării erau strîns legate de încheierea procesului de formare a statului național unitar român. „Unirea într-un singur stat — aspirație seculară a româ-

²⁶ Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la adunarea festivă consacrată aniversării a 80 de ani de la crearea partidului politic al clasei muncitoare din România. 30 martie 1973*, Edit. politică, București, 1973, p. 19.

²⁷ V.I. Lenin, *Opere complete*, vol. 23, Edit. politică, București, 1964, p. 333.

²⁸ Nicolae Ceaușescu, *Expunere la ședința jubiliară a Marii Adunări Naționale consacrată sărbătoririi semicentenarului unirii Transilvaniei cu România. 29 noiembrie 1968*, în *Op. cit.*, vol. 3, Edit. politică, București, 1969, p. 712.

²⁹ Nicolae Ceaușescu, *Expunere prezentată la Sesiunea solemnă comună a C.C. al P.C.R. și M.A.N. și activului central de partid și de stat consacrată sărbătoririi Centenarului proclamării independenței de stat a României. 9 mai 1977*, Edit. politică, București, 1977, p. 24.

³⁰ Nicolae Ceaușescu, *O jumătate de secol de la marea epopee națională a Mărășeștilor. Cuvîntare la adunarea populară consacrată aniversării bătăliilor de la Mărăștii, Mărășești și Oituz. 12 august 1967*, în *Op. cit.*, vol. 2, Edit. politică, București, 1968, p. 467.

nilor, cauză înălțătoare pentru care au luptat nenumărate generații de înaintași — devenise un obiectiv imediat, o necesitate stringentă impusă de însuși mersul înainte al societății românești”³¹.

Cu toate că primul război mondial a avut un caracter imperialist, „poporul român nu a participat la acest război călăuzit de intenții de cucerire și anexiune teritorială; cedînd presiunilor puterilor Antantei, cercurile conducătoare ale țării au hotărît intrarea în război alături de Anglia, Franța și Rusia, care permiteau satisfacerea dezideratului unității noastre naționale”³².

În decursul primului război mondial, după cum este cunoscut, armata română, masele populare „...duc o luptă eroică împotriva ocupanților militaristi-germani, pentru apărarea patriei, a integrității sale teritoriale, manifestîndu-și încă o dată, cu putere, înaltul spirit patriotic, vitejia și abnegația”³³.

Ideile nobile proclamate de Marea Revoluție Socialistă din Octombrie și înscrise în „Declarația drepturilor popoarelor din Rusia”, cu privire la „egalitatea și suveranitatea popoarelor”, „Dreptul popoarelor la autodeterminare liberă pînă la separare și formarea de state independente”, „desființarea tuturor privilegiilor și a îngrădirilor naționale” au fost însușite — după cum este cunoscut — de popoarele „care gemeau sub jugul asupririi imperiului habsburgic, au devenit un stindard de luptă pentru dezvoltarea lor liberă și independentă în cadrul unor state naționale proprii”³⁴.

Problema făuririi statului național unitar „preocupînd profund masele populare, în acea perioadă, constituia un deziderat vital al poporului român, al proletariatului, al socialiștilor”³⁵. După cum este cunoscut, încă din ianuarie 1917 Lenin manifesta un interes deosebit pentru această problemă, apreciînd că „foarte mulți români și sîrbi (în raport cu numărul total al românilor și sîrbilor) locuiesc în afara granițelor lor” și că „în general construcția de stat în direcția burghezo-democratică nu s-a terminat în Balcani”³⁶.

Victoria Marii Revoluții Socialiste din Octombrie, „...care a dus la prăbușirea Imperiului țarist, determină și dezmembrarea Imperiului habsburgic, deschizînd o eră nouă în istoria omenirii — era revoluției proletare, a eliberării sociale și naționale a popoarelor”³⁷. „Se adevereau în acest fel cuvintele pe care Engels le scria socialistului român Ion Nădejde

³¹ *Ibidem*.

³² *Ibidem*.

³³ Nicolae Ceaușescu, *Expunere prezentată la Sesiunea solemnă comună a C.C. al P.C.R., M.A.N. și activului central de partid și de stat consacrată sărbătoririi Centenarului proclamării independenței de stat a României. 9 mai 1977*, Edit. politică, București, 1977, p. 24.

³⁴ Nicolae Ceaușescu, *Expunere la ședința jubiliară a Marii Adunări Naționale consacrată sărbătoririi semicentenarului Unirii Transilvaniei cu România. 29 noiembrie 1968*, în *Op. cit.*, vol. 3, Edit. politică, București, 1969, p. 714.

³⁵ Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la adunarea festivă consacrată aniversării a 80 de ani de la crearea partidului politic al clasei muncitoare din România. 30 martie 1973*, Edit. politică, București, p. 25.

³⁶ V.I. Lenin, *Opere complete*, vol. 30, Edit. politică, București, 1964, ed. a II-a, p. 355.

³⁷ Nicolae Ceaușescu, *Expunere prezentată la Sesiunea solemnă comună a C.C. al P.C.R., M.A.N. și activului central de partid și de stat consacrată sărbătoririi Centenarului proclamării independenței de stat a României. 9 mai 1977*, Edit. politică, București, 1977, p. 24—25.

în ianuarie 1888 și anume : „Dacă mine despotismul din Petersburg ar cădea, poimîne n-ar mai fi în Europa nici o Austro-Ungarie”³⁸. Și după cum știți așa s-a întâmplat”³⁹.

În condițiile prăbușirii marilor imperii absolutiste din Europa, lupta maselor populare de pe întreg cuprinsul patriei noastre străbune a impus desăvârșirea procesului de formare a statului național unitar, „măreț act de dreptate istorică pentru care s-au jertfit nenumărate generații ale înaintașilor. Făurirea statului național unitar român a fost astfel rodul luptei principalelor clase și pături ale societății, al întregului nostru popor, o expresie a legității obiective a progresului social și național, care a asigurat unitatea deplină și pentru totdeauna a națiunii noastre, deschizând calea afirmării ei tot mai puternice în viața economică și politică a lumii”⁴⁰.

„Marea adunare populară de la Alba Iulia, care a proclamat unirea Transilvaniei la patria mamă, uriașele manifestări organizate de masele populare din toate provinciile românești au consfințit voința de unire a întregii noastre națiuni. Unirea a fost încununarea victorioasă a luptei seculare duse de cele mai înaintate forțe ale poporului român . . . , de cărturarii și marii gânditori ai neamului, a activității desfășurate de elementele revoluționare, de militanții socialiști, a aspirațiilor și voinței întregului popor român”⁴¹.

Trăsătura fundamentală, distinctivă a luptei pentru Marea unire din 1918 a constituit-o, „... largul ei caracter de masă, faptul că a antrenat muncitorimea, țărănimea, intelectualitatea, cercurile înaintate ale burgheziei, principalele clase și pături ale societății. În condițiile respective, burghezia, cu toate limitele sale politice, a jucat un rol pozitiv în lupta pentru unire, acționând în sensul cerințelor obiective ale dezvoltării istorice, în spiritul intereselor și aspirațiilor maselor”⁴².

În opera tovarășului Nicolae Ceaușescu se află puternic subliniată contribuția adusă de clasa muncitoare la înfăptuirea marelui ideal al românilor de pretutindeni, „... la realizarea visului secular al poporului român de a trăi într-un singur stat național independent și liber”⁴³. De exemplu, despre aceasta vorbește însăși compoziția Consiliului Național, format din șase reprezentanți ai Partidului Național și șase reprezentanți ai mișcării socialiste. Mișcarea muncitorească și socialistă și-a afirmat voința și hotă-

³⁸ *Presa muncitorească și socialistă din România*, vol. I. (1865—1900) partea I, Edit. politică, București, 1964, p. 190.

³⁹ Nicolae Ceaușescu *Cuvîntare la adunarea festivă consacrată aniversării a 80 de ani de la crearea partidului politic al clasei muncitoare din România. 30 martie 1973*, Edit. politică, București, 1973, p. 25—26.

⁴⁰ Nicolae Ceaușescu, *Expunere prezentată la Sesiunea comună a C.C. al P.C.R., M.A.N. și activului central de partid și de stat, consacrată sărbătoririi Centenarului proclamării independenței de stat a României. 9 mai 1977*, Edit. politică, București, 1977, p. 25.

⁴¹ Nicolae Ceaușescu, *O jumătate de secol de la marea epopee națională a Mărășeștilor. Cuvîntare la adunarea populară consacrată aniversării bătăliilor de la Mărăști, Mărășești și Oituz. 12 august 1967*, în *Op. cit.*, vol. 2, Edit. politică, București, 1968, p. 469—470.

⁴² Nicolae Ceaușescu, *Expunere la ședința jubiliară a Marii Adunări Naționale consacrată sărbătorii semicentenarului Unirii Transilvaniei cu România. 29 noiembrie 1968*, în *Op. cit.*, vol. 3, Edit. politică, București, 1969, p. 715.

⁴³ Nicolae Ceaușescu, *Expunere la Congresul Consiliilor oamenilor muncii din industrie, construcții și transporturi. 11 iulie 1977, Cuvînt de închidere 12 iulie 1977*, vol. 14, Edit. politică, București, 1977, p. 547.

rîrea în mod energic prin puternice acțiuni greviste și demonstrații politice, prin crearea consiliilor muncitorești care au preluat conducerea unor centre transilvănene din mâinile autorităților habsburgice. Rolul clasei muncitoare s-a manifestat pregnant și prin influența pe care a exercitat-o asupra programului politic al unirii în exprimarea revendicărilor cu caracter democratic, muncitoresc. Crearea consiliilor și gărzilor naționale în toate județele, orașele și comunele Transilvaniei, sutele de mii de semnături care au întărit mandatul încredințat delegaților la marea adunare de la Alba Iulia, participarea a peste 100.000 de oameni la această adunare dovedesc că unirea Transilvaniei cu România nu a fost actul citorva persoane sau grupuri izolate, ci opera întregului popor, a întregii noastre națiuni”⁴⁴.

O apreciere cu totul deosebită se detașează în opera tovarășului Nicolae Ceaușescu cu privire la contribuția țărănimii care „... a constituit forța socială care a participat activ la înfăptuirea marilor deziderate și aspirații naționale ale poporului nostru, fiind prezentă în toate marile momente ale procesului de făurire a statului național unitar. Animată de conștiința originii comune și a unității de neam, ea a sprijinit, din răsuputeri, alături de celelalte forțe sociale înaintate, realizarea actului istoric al Unirii Principatelor. De asemenea, o adevărată epopee au scris cu sîngele lor țărani-ostași în războiul de independență din 1877, cucerind prin lupte grele — la Plevna, Grivița, Smîrdan, Rahova — dreptul la existență de sine-stătore a națiunii noastre, impunînd în atenția lumii întregi voința poporului român de a fi singur stăpîn în propria-i țară.

Sute de mii de țărani, care îmbrăcau haina militară s-au acoperit de glorie la Mărăști, Mărășești, Oituz, apărînd pămîntul patriei, și au participat activ, în 1918, la făurirea statului național unitar”⁴⁵.

În toate evenimentele care, în mod necesar și legic, au condus la nemuritorul an 1918, „imensa majoritate a tineretului a fost întotdeauna de partea forțelor progresiste, contribuind la formarea și dezvoltarea statului național unitar, la progresul general al patriei noastre”⁴⁶.

Partidul clasei noastre muncitoare, socialiștii români au salutat cu entuziasm marele act al unirii, subliniind „într-o declarație publicată în ziarul ‘Socialismul’ la începutul anului 1918 : „Ca socialiști români internaționaliști, salutăm cu bucurie dezrobirea națională a poporului român și respectăm legăturile de unire hotărîte. România nouă de astăzi trebuie să devie România socialistă de mîine”⁴⁷.

Cu mare forță expresivă este cuprinsă în opera tovarășului Nicolae Ceaușescu aprecierea potrivit căreia : „... experiența istorică a poporu-

⁴⁴ Nicolae Ceaușescu, *Expunere la ședința jubiliară a Marii Adunări Naționale consacrată sărbătoririi semicentenarului Unirii Transilvaniei cu România. 29 noiembrie 1968*, în *Op. cit.*, vol. 3, Edit. politică, București, 1969, p. 716.

⁴⁵ Nicolae Ceaușescu, *Expunere cu privire la realizarea unei agriculturi intensive moderne, de mare randament și înaltă productivitate, la creșterea bunăstării întregii țărănimii, prezentată la primul Congres al consiliilor de conducere ale unităților agricole socialiste, al întregii țărănimii. 18 aprilie 1977*, în *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, *Op. cit.*, vol. 14, Edit. politică, București, 1977, p. 232—233.

⁴⁶ Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la adunarea festivă consacrată aniversării semicentenarului Uniunii Tineretului Comunist. 14 aprilie 1972*, *Op. cit.*, vol. 7, Edit. politică, București, 1973, p. 220.

⁴⁷ Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la adunarea festivă consacrată aniversării a 80 de ani de la crearea partidului politic al clasei muncitoare din România. 30 martie 1973*, Edit. politică, București, 1973, p. 26.

lui nostru, ca și întreaga experiență socială mondială confirmă adevărul de necontestat, potrivit căruia orice stat care promovează o politică de dominație și asuprire, care nesocotește și încalcă drepturile elementare ale altor popoare, oricât de puternic ar fi la un moment dat, de oricâtă forță militară ar dispune, el este sortit, până la urmă, înfringerii, prăbușirii, dispariției. Omenirea a cunoscut, de-a lungul existenței sale milenare, mari și puternice imperii care au invadat și subjugat alte popoare, dar care, ca urmare a luptei dirze, curajoase a acestora, au dispărut ca imperii pentru totdeauna de pe fața pământului. Istoria confirmă cu putere justetea tezei universal valabile, pusă în evidență de teoria științifică materialist-dialectică a marxismului, că un popor care asuprește alte popoare nu poate fi nici el cu adevărat liber, stăpîn în propria lui țară, nu se poate bucura nici el pe deplin de bunăstare și fericire. Acest adevăr este dovedit și de însăși situația poporului român... Numai raporturile de deplină egalitate între națiuni, conclucrarea rodnică și reciproc avantajoasă între state suverane pot asigura dezvoltarea nestingherită, cu adevărat liberă, a fiecărui popor”⁴⁸.

Alături de aceste considerațiuni de excepțională însemnătate teoretică, în opera tovarășului Nicolae Ceaușescu întâlnim și aprecierea puternic subliniată conform căreia „Poporul român a făcut întotdeauna o deosebire netă între politica de dominație și masele largi populare, ele însele exploatate și asuprite. De aceea, poporul nostru a întreținut legături strînse cu popoarele din imperiile care au atentat la libertatea și suveranitatea sa națională, a dezvoltat relații de solidaritate cu forțele înaintate ale acestora în lupta pentru lichidarea orînduirilor perimate din punct de vedere istoric și dezvoltarea societății în concordanță cu cerințele obiective ale progresului, pentru înfăptuirea idealurilor de libertate națională și socială, pentru bunăstare și fericire”⁴⁹.

Sintetizînd datele istorice, toate concluziile desprinse din analiza diverselor momente ce au condus spre marea unire din 1918, tovarășul Nicolae Ceaușescu a subliniat adeseori și foarte puternic faptul că: „Analiza desfășurării evenimentelor demonstrează elocvent că formarea statului național unitar român nu este rezultatul unor înțelegeri încheiate la masa tratatelor, ci rodul luptei întregului popor, însuflețit de năzuința seculară a unității, de hotărîrea de a împlini visul pentru care au luptat și s-au jertfit atîtea generații de înaintași. Merită subliniat că pentru unire s-au pronunțat și numeroși reprezentanți ai naționalităților conlocuitoare... Tratatul de pace nu a făcut decît să consfințească situația de fapt, stabilită ca urmare a luptei maselor populare din România...”⁵⁰.

La cea de-a 60-a aniversare a mării uniri a tuturor românilor, eveniment memorabil ale cărui excepționale semnificații le evocăm cu toată căldura sufletească și dăruirea noastră patriotică, își păstrează o deplină și excepțională valoare aprecierea pe care o făcea tovarășul Nicolae

⁴⁸ Nicolae Ceaușescu, *Expunere prezentată la Sesiunea solemnă comună a C.C. al P.C.R., M.A.N. și activului central de partid și de stat consacrată sărbătoririi Centenarului proclamării independenței de stat a României. 9 mai 1977*, Edit. politică, București, 1977, p. 21 – 22.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 22.

⁵⁰ Nicolae Ceaușescu, *Expunere la ședința jubiliară a Marii Adunări Naționale consacrată sărbătoririi semicentenarului Unirii Transilvaniei cu România. 29 noiembrie 1968*, în *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste*, vol. 3, Edit. politică, București, 1969, p. 716.

Ceașescu evenimentelor memorabile ale anului 1918, apreciere pe care o și considerăm finalul cel mai potrivit al strădaniei depuse de noi pentru elaborarea acestui studiu: „Încununare a aspirațiilor de veacuri ale poporului nostru pentru eliberare națională, rezultat al luptei duse de cele mai înaintate forțe social-politice ale vremii — în cadrul cărora rolul hotărâtor l-au avut masele populare, — unirea din 1918 a reprezentat o adevărată piatră de hotar în dezvoltarea României moderne”⁵¹, „a deschis perspectiva dezvoltării mai rapide a forțelor de producție ale țării și, totodată, a creat condiții favorabile pentru intensificarea activității forțelor sociale progresiste, a mișcării muncitorești revoluționare”⁵².

**LA LUTTE INCESSANTE DU PEUPLE ROUMAIN POUR L'UNITÉ
ÉTATIQUE ET NATIONALE, A LA LUMIÈRE
DES APPRÉCIATIONS CONTENUES DANS L'ŒUVRE
DU SECRÉTAIRE GÉNÉRAL DU P.C.R., NICOLAE CEAȘESCU**

RÉSUMÉ

Publié en l'honneur du 60-e anniversaire de la Grande Union de 1918, qui a marqué le parachèvement du processus de constitution de l'Etat national unitaire roumain, l'article représente un groupement des appréciations fondamentales contenues dans l'œuvre du Secrétaire général du Parti Communiste Roumain, Président de la République Socialiste de Roumanie, relativement à la lutte incessante menée par le peuple roumain pour l'unité étatique et nationale.

L'auteur examine le processus historique roumain — depuis les temps reculés jusqu'à la mémorable année 1918 — en présentant les moments les plus importants qui ont conduit à l'événement du 1-er décembre 1918.

Lors du 60-e anniversaire de la grande union de tous les Roumains, événement dont les significations particulières nous évoquons avec amour et ardeur patriotique — comme le relève l'auteur de l'article — rappelons l'appréciation des événements mémorables de l'année 1918 faite par le camarade Nicolae Ceașescu, appréciation par laquelle s'achève cette étude : „Couronnement des aspirations séculaires du peuple roumain pour la libération nationale, résultat de la lutte menée par les forces socio-politiques les plus avancées de l'époque où les masses populaires ont joué un rôle décisif — l'union de 1918 a représenté une véritable pierre fondamentale dans l'évolution de la Roumanie moderne”, a „ouvert la perspective du développement plus rapide des forces productives du pays et en même temps a créé des conditions favorables à l'identification de l'activité des forces sociales progressistes, du mouvement ouvrier, révolutionnaire”.

⁵¹ *Ibidem*, p. 705—706.

⁵² Nicolae Ceașescu, *Cuvintare la adunarea festivă consacrată aniversării a 80 de ani de la crearea partidului politic al clasei muncitoare din România. 30 martie 1973*, Edit. politică, București, 1973, p. 26.

RELATIILE ECONOMICE ALE ROMÂNIEI ÎN CADRUL MICII ÎNTELEGERI ÎNTRE ANII 1933—1938

DE

ILIE PUIA

Mica Înțelegere *, organizație politică regională — din care alături de România făceau parte Cehoslovacia și Iugoslavia — și-a adus, în perioada dintre cele două războaie mondiale, un însemnat aport politic la apărarea statu-quo-ului teritorial postbelic, la menținerea păcii și securității europene. Îndeosebi, după instaurarea hitlerismului în Germania, cînd se promova o politică de revizuire a granițelor stabilite după primul război mondial, fiind amenințate suveranitatea și independența popoarelor, România participă activ la efortul colectiv al statelor din Europa Centrală și din sud-estul european în vederea apropierii dintre ele pentru menținerea independenței și apărarea integrității lor teritoriale. Un moment de seamă în cadrul acestei contribuții îl constituie efortul depus de România împreună cu Cehoslovacia și Iugoslavia pentru consolidarea Micii Înțelegeri ca organizație internațională capabilă să se opună planurilor revizioniste.

Pe lângă eforturile depuse în scopul întreținerii unor relații de bună vecinătate și de strîngere a legăturilor sale cu statele limitrofe, România s-a dovedit a fi un factor activ în conferințele internaționale consacrate analizei celor mai vitale probleme economice și politice ale tuturor țărilor.

Una din principalele acțiuni sprijinite activ de România și menite să consolideze Mica Înțelegere ¹ a fost întrunirea din mai 1929 de la Belgrad a miniștrilor de externe ai țărilor componente ale acestei organizații. Cu acest prilej s-a statornicit regula prelungirii automate a acordurilor existente între statele Micii Înțelegeri și s-a reafirmat dorința de a continua prin mijloace politice lupta împotriva tendințelor revizioniste. Aceluiași scop i-a fost consacrată și conferința de la Strbsko-Plevo din iunie 1930 cînd s-a semnat un acord complementar la tratatele de amicitie și de alianță existente. S-a stabilit primul acord politic comun al Micii Înțelegeri gene-

* Autorul nu-și propune să prezinte acțiunile politice întreprinse de țările membre ale Micii Înțelegeri, ci numai activitatea economică, unele probleme ale relațiilor economice dintre țările membre ale acestei organizații internaționale, în contextul politicii economice mondiale. Activității politice a acestui organism internațional îi sint consacrate unele studii, dar îndeosebi lucrarea apărută în Edit. Științifică în 1968 — *Mica Înțelegere* de Eliza Campus.

¹ E. Campus, *Mica Înțelegere*, Edit. științifică, București, 1968, p. 118—119.

rat mai ales de necesitățile economice ridicate de efectele dezastruoase ale crizei economice mondiale ².

Solidaritatea dintre cele trei state s-a evidențiat mai puternic la sesiunile următoare ale Micii Înțelegeri, între care cea din septembrie 1933 desfășurată la Sinaia, când s-au adoptat o serie de hotărâri importante, printre care și înzestrarea armatelor în vederea întăririi capacității de apărare.

Cu deosebire, în perioada crizei economice mondiale dintre 1929—1933, odată cu discutarea chestiunilor de ordin politic, tot mai frecvent au fost abordate problemele economice, ale cooperării economice, ale relațiilor comerciale etc.

Politica economică a celor trei state a fost puternic influențată de politica economică promovată de marile puteri, această politică purtând amprenta condițiilor economice și politice generate de criza economică dintre 1929—1933 cit și a situației politice internaționale.

În condițiile desfășurării crizei economice fiecare țară a căutat să se pună la adăpost, să promoveze o politică economică potrivită propriilor interese. Numai că în împrejurările istorice menționate, politica comercială a fiecărei țări și mai ales a țărilor mici, a fost puternic influențată de politica economică, comercială și monetară a marilor puteri capitaliste. Astfel, unele țări — între care și Anglia —, abandonează începînd cu anul 1931 etalonul aur și promovează o politică de depreciere monetară ca mijloc de încurajare a exportului. Politica de restricții valutare a statelor capitaliste a avut repercusiuni serioase asupra comerțului.

Alte țări procedează la o sporire însemnată a taxelor vamale. Între acestea se numărau Statele Unite, Franța, Italia, Spania precum și alte țări de peste ocean ca Mexic, Canada, Argentina, Australia, Noua Zeelandă etc. ³.

La sporirea însemnată a taxelor vamale se adăugau instituirea sau extinderea de restricții comerciale însemnate, ca prohibiri la export-import, contingentarea importului — exportului etc.

Ca urmare a efectelor crizei economice mondiale, tendința tuturor statelor a fost de a împiedica importul de produse străine. Numai între octombrie 1930 și decembrie 1932, au mărit taxele vamale la toate produsele pe care le importau un număr de 22 state, au mărit parțial taxele de import 41 de state, iar 21 de state au introdus fie sistemul de contingentare al exportului, fie sistemul licenței de import. Alte țări au introdus un întreg sistem de prohibiții. Numai trei state mai practicau primele de export ⁴.

Aceste măsuri de întărire a protecției vamale prin urcarea taxelor, de restricții cantitative la import-export au fost însoțite de întărirea măsurilor de control a plăților internaționale, controlul schimburilor și operațiilor de deize, toate repercutîndu-se asupra comerțului internațional. Peste 20 de țări — printre care toate țările vecine și unele mai

² N. Dașcoviți, *Interesele și drepturile României în texte de drept internațional public* Iași, 1937, p. 417.

³ V. Bădulescu, *Tratat de politică comercială*, Edit. Scrisul românesc S.A. Craiova, 1915, p. 503.

⁴ Fl. Codrescu, *Interesele economice ale României în cadrul alianțelor sale politice*, București, 1933, Tipografia I.N. Capuzeanu, p. 9.

îndepărtate din Europa și America de Sud *, au instituit controlul devizelor, începînd cu anul 1931.

Politica comercială influențată de efectele crizei economice și de manifestarea mai accentuată a contradicțiilor intercapitaliste, va conduce la restrîngerea continuă a volumului comerțului exterior mondial, la creșterea dificultăților ce se ridicau în calea raporturilor economice dintre statele lumii. Preocupările statelor capitaliste de a-și salva economia de efectele crizei se intensifică. Astfel, în februarie 1930 Comitetul economic al Ligii Națiunilor întrunește la Geneva o conferință cu scopul de a obliga statele să nu sporească restricțiile comerciale și să se poartească o acțiune comună în vederea reducerii tarifelor vamale. În același scop au mai avut loc încă două conferințe (noiembrie 1930 și martie 1931), dar rezoluțiile n-au fost aplicate.

Comitetul economic al Ligii Națiunilor a discutat cu prilejul conferințelor amintite și înlăturarea dificultăților care s-au ivit în țările agricole din centrul și sud-estul Europei ⁵, prin scăderea importantă a prețurilor produselor agricole și prin sporirea protecționismului agrar în unele țări industriale. Aceste probleme interesau și România, greu lovită ca urmare a scăderii însemnate a prețurilor produselor agricole pe piața mondială.

Conferințele internaționale ** n-au dus practic la nici un rezultat, încît atît problema limitării taxelor vamale, libertatea schimburilor comerciale cît și suprimarea restricțiilor pentru produsele agricole au rămas fără răspuns, datorită politicii comerciale promovată de marile puteri.

O altă acțiune mai importantă în încercările de a înlătura dificultățile din calea schimburilor comerciale între țările capitaliste a fost conferința economică și monetară de la Londra din iunie — iulie 1933. Reprezentanții celor 64 de state participante urmau să discute o serie de probleme printre care: oprirea sau frînarea politicii de protecționism în care se angajase lumea capitalistă, reducerea tarifelor vamale și menținerea unei politici vamale mai moderate. Alături de această „dezarmare vamală”

* Amintim în ordine cronologică țările care au luat măsuri de apărare a valutei în urma suspendării convertibilității lirei sterline: Grecia (28 sept. 1931), Italia (29 sept. 1931), Cehoslovacia (5 oct. 1931), Finlanda (5. oct. 1931), Iugoslavia (8 oct. 1931), Austria (9. oct. 1931), Bulgaria (15 oct. 1931), iar România abia la 1 oct. 1932 (A. Vijoli, *Aspecte ale agravării finanțelor capitaliste din România în urma crizei din 1929 — 1933*, în „Probleme Economice” nr. 3, 1958, p. 50.

⁵ „Independența economică”, anul XVI, 1933, nr. 2, p. 33 — 71 (G. Mihăilescu, „*Blocul agricol din estul și sud-estul Europei*”).

** Amintim cîteva conferințe economice mai importante la care România a avut o activă colaborare legată de numele economistului Virgil Madgearu. Astfel, în ianuarie 1930, din inițiativa Comitetului economic al Ligii Națiunilor a avut loc la Geneva o întrunire la care participă economiști, experți agricoli din peste 20 de țări. În august 1930 la Varșovia, s-a ținut o conferință agricolă cu participarea reprezentanților din 9 țări: Bulgaria, Cehoslovacia, țările baltice (Estonia, Letonia, Lituania), Ungaria, Polonia Iugoslavia și România. Cu această ocazie s-au pus bazele „Blocului statelor agricole ale Europei Centrale”, adoptîndu-se rezoluții referitoare la limitarea și consolidarea taxelor vamale pentru produsele agricole, suprimarea restricțiilor cantitative și libertatea schimburilor pentru produsele agricole.

Situația țărilor „Blocul statelor agricole” amintite, a mai fost discutată și în alte întîlniri internaționale, între care „Conferința internațională a griului”, ținută la Roma în primăvara anului 1931 și în mod deosebit la „Conferința de la Stresa”, din septembrie 1932. Rezoluțiile adoptate la Conferința de la Stresa prevedeau anumite aranjamente financiare în favoarea țărilor danubiene. Rezervele marilor puteri, mai ales ale Angliei, care trebuiau să suporte eforturile financiare au făcut ca și această conferință să nu ducă la rezultate pozitive pentru țările agricole.

trebuia să se realizeze un acord între participanți pentru a contribui la stabilizarea monetară, la înlăturarea controlului devizelor și la oprirea cursei deprecierei monetare ce avea loc în toate țările capitaliste. Urma, de asemenea, să fie reglementată problema prețurilor, deoarece criza economică mondială a dus la o puternică scădere a prețurilor produselor agricole și a altor materii prime, metale, textile, petrol etc. Scăderea prețurilor lovea, în primul rând în țările slab dezvoltate. Statele agricole — între care și România — fiind obligate să plătească importante anuități, dobinzi, capitalurilor străine, o parte din export mergea pentru acoperirea acestor obligații. Din această cauză, deși balanța comercială a statelor agricole a fost aproape întotdeauna excedentară, întreg excedentul servea la plata angajamentelor acestor state către alte țări industriale dezvoltate.

În asemenea împrejurări când se puneau mari speranțe în conferința de la Londra, s-au evidențiat puternic contradicțiile dintre marile puteri capitaliste și care au dus în cele din urmă la eșecul conferinței economice mondiale amintite. Astfel, în aprilie 1933, când deci se pregătea conferința, Statele Unite abandonează etalonul aur, după ce se instituie embargoul pe aur și s-au angajat într-o politică de depreciere a dolarului și de urcare a prețurilor interne. Asemenea măsuri au creat în comerțul internațional noi dificultăți nu numai pentru țările slab dezvoltate dar chiar pentru Franța care urmărea o politică de stabilizare monetară și Anglia, aceasta din urmă deși abandonase încă din septembrie 1931 etalonul — aur nu urmărea o politică de depreciere monetară. Ca urmare, atât Franța cât și Anglia au început să manifeste rezerve față de politica monetară a Statelor Unite și să lege acordul lor față de politica vamală de o stabilizare monetară.

Toate aceste probleme economice care frământau lumea capitalistă, au fost puternic influențate de chestiunile de ordin politic. „Dezarmarea vamală”, care presupunea o atmosferă de înțelegere și colaborare internațională, era strâns legată de dezarmarea politică și militară. Cum se știe, încă din februarie 1932 se desfășura la Geneva conferința internațională pentru dezarmare și securitate europeană, cu care ocazie contradicțiile intercapitaliste s-au evidențiat puternic, eșecul conferinței fiind pecetluit prin ieșirea în octombrie 1933 a Germaniei naziste din conferința dezarmării.

După nereușita conferinței economice și monetare de la Londra — de altfel ultima conferință mondială de acest fel pînă la izbucnirea celui de-al doilea război mondial —, țările capitaliste vor promova, în politica lor economică și comercială, stabilirea de relații economice fie prin acorduri regionale, fie prin relații bilaterale.

Pe de altă parte se vor accentua tendințele de autarhie mai ales ale țărilor revanșarde — Germania, Italia, Japonia.

Tendința de izolare a statelor avea urmări deosebit de grave mai ales pentru țările slab dezvoltate, între care și România. Cu un comerț exterior redus, cu un nivel de trai scăzut, asemenea țări nu puteau avea resurse bugetare necesare, din care cauză erau nevoite să mărească impozitele și taxele, contribuind și mai mult la slăbirea puterii de cumpărare a populației și secătuiind, astfel, treptat, izvoarele de venituri ale statului. La rîndul ei tendința de izolare a statelor întreținea o stare de tensiune,

comerțul, cum se știe, fiind unul din mijloacele de înțelegere și colaborare între popoare.

Politica economică și comercială promovată de România în această perioadă a fost determinată de urmările deosebit de grave ale crizei economice și puternic influențată de politica economică inițiată, cum s-a văzut, de țările capitaliste, cu deosebire de cele mai puternice state cu care România avea relații comerciale.

De asemenea, politica economică a României, întreg ansamblul de măsuri în domeniul relațiilor comerciale s-a desfășurat în legătură și sub influența politicii externe a statului român. Pornind de la interesele apărării integrității sale teritoriale, România a participat activ la viața politică internațională, la acțiuni menite să asigure statu-quo-ul postbelic, securitatea colectivă europeană, cadrul care să-i permită o dezvoltare economică corespunzătoare intereselor naționale. După instaurarea nazismului în Germania și accentuarea primejdiei pe care o reprezenta expansiunea hitleristă spre răsărit, diplomația românească, în pofida legăturilor economice pe care le întrețineau unele cercuri ale burgheziei cu capitalul german, a căutat, în virtutea continuării legăturilor tradiționale, să consolideze aceste legături cu Franța, cu aliații din Mica Înțelegere cu toate statele iubitoare de pace.

Interesele comune ale popoarelor pe linia menținerii păcii și securității europene erau susținute și de relațiile economice dintre ele. Cooperarea economică a statelor din Mica Înțelegere era o completare a scopului urmărit prin cooperarea politică. Relațiile economice tot mai strânse consolidau mai mult relațiile politice. De altfel, în presa vremii se aprecia că „Mica Înțelegere economică nu este decît o metodă prin care se încearcă un acord între economic și politic”⁶.

Dacă Mica Înțelegere s-a născut din necesitatea pentru statele care o compuneau de a-și menține integritatea statutului lor politic și teritorial, avînd preponderență țelurile politice și naționale pentru fiecare stat în parte, începînd cu frămîntata perioadă a crizei economice dintre 1929—1933, tot mai des se vorbea și despre Mica Înțelegere economică. România a propus încă în 1927 la Geneva crearea unei asemenea organizații regionale cu caracter economic*. În anul 1928 la o întrunire a miniștrilor de

⁶ „Excelsior”, an II, nr. 88 din 31 oct. 1936

* Despre Mica Înțelegere economică vezi în: „Economia națională”, an XLIX nr. 6, iunie 1928 (art.: „Mica Înțelegere” de Boldeanu I.), „Democrația”, an XVII nr. 5, mai 1929 (ancheta: *Este necesară o Mică Antantă Economică?*), *Viața românească* — Iași, an XXI nr. 2—3, febr.-marie 1929 (art.: *Mica Antantă economică* de Hallunga Al.), „Universul”, 15 oct. 1931 (art.: „Politica economică a Micii Înțelegeri”), „Universul”, 17 iulie 1933 (art.: „Federația economică a Europei Centrale”, de Beneș Ed.), „Universul”, 24 sept. 1933 (art.: „Problema economică a statelor Miciei Înțelegeri”, de Constantinescu Tancred), *Independența economică*, nr. 1—2, 1932 (art.: „Înțelegerea economică a statelor dunărene”, de Madgearu Virgil), *Buletinul Institutului economic românesc*, an XIII nr. 7—9, 1934 (art.: *Mica Înțelegere economică, Idei, fapte, probleme* de Tagașev Eugen), „Minerva”, 12 nov. 1936 (art.: *Politica economică a Micii Antante* de Avramescu A.I.), „Argus”, Buc. 6 nov. 1936 (art.: „Mica Înțelegere economică” de Corteanu A.), „Adevărul” 21 oct. 1936 (art.: „Mica Înțelegere economică. La „încheierea Conferinței de la București” de Grigorescu Mircea), „Excelsior”, an II nr. 28, 31 oct. 1936 (art.: *Mica Înțelegere ca factor al consolidării Europei Centrale* de Hodza Milan), „Excelsior”, an II nr. 47, 25 iulie 1936 (art.: *Pentru o uniune economică dunăreană* de Schuster Vaslov), „Excelsior”, an II nr. 68, 13 iunie 1936 (art.: *Conlucrarea camerelor de comerț din Mica Înțelegere* de Staicovici Chr. D.), „Prezentul” 14 oct. 1936 (art.: *Pe ce baze trebuie construită Europa Cen-*

externe ai celor trei state, ținută la București, s-a subliniat necesitatea întăririi legăturilor economice pentru ca relațiile politice să se poată cu adevărat consolida⁷.

În prima perioadă problemele economice în cadrul Micii Înțelegeri nu constituiau puncte centrale în activitatea acestei organizații. Țările care compuneau Mica Înțelegere desfășurau schimburi comerciale, care, pe măsura refacerii economiei fiecărei țări de pe urma războiului, se vor intensifica. România, ca inițiatore a Micii Înțelegeri economice, și susținătoare a ideii de colaborare economică propune la Conferința din februarie 1929 de la București, un program din care rezultă că relațiile politice dintre statele componente deveneau mai puternice prin intensificarea relațiilor economice. „Relațiile economice între cele trei state — se spune în procesul-verbal încheiat — nu sînt nici amicale, nici intime, cum ar fi trebuit să fie între state atît de strîns legate în domeniul politicii”⁸. Deși nu s-au luat decizii la această conferință economică s-au jalonat direcțiile prin care urma să se desfășoare în viitor colaborarea economică.

Trebuiau luate măsuri care să privească înlăturarea unor restricții tarifare vamale în ce privește comerțul, egalitatea de tratament între întreprinderile de stat și cele particulare, simplificarea formalităților vamale, punerea agriculturii pe picior de egalitate cu industria, asigurîndu-se agricultorilor și capitalurilor investite în agricultură o remunerație normală etc.⁹. După cum se vede, colaborarea economică căpăta forme mai organizate și cuprindea diverse domenii de activitate economică.

Programul propus la București a fost aprobat de următoarea conferință a Micii Înțelegeri ținută la Belgrad în mai 1929¹⁰. Cu această ocazie s-au creat camerele de comerț mixte la Belgrad, Praga și București.

Cu anul 1933, odată cu semnarea la Geneva a pactului de reorganizare a Micii Înțelegeri¹¹ începe o nouă etapă pe linia cooperării economice între statele acestui organism internațional. În februarie 1933 s-a creat Consiliul economic al Micii Înțelegeri, luînd practic ființă Mica Înțelegere economică. Textul redactat de Consiliul Permanent al Micii Înțelegeri format din miniștri de externe consemna: „Se crează Consiliul Economic al Statelor Micii Înțelegeri pentru rezolvarea treptată a intereselor economice ale acestor trei state, fie reciproce, fie în relațiunile lor cu terțe state. Va fi compus din specialiști și cunoscători în materie economică, comercială și financiară și va proceda ca un organ economic consultativ al Consiliului

trată economică de Niederle Miroslav), „Ordinea”, 5 nov. 1936 (art: *Pentru economia Micii Înțelegeri*” de Sovă Vasile). De asemenea unele lucrări: Madgearu V.: *Le traitement préférentiel et l'entente économique régionale*, București, 1932, Niederle Miroslav, *Ideia de colaborare economică a Micii Înțelegeri*, București, 1935 și Ghiață Grigore, *Mica Înțelegere economică*, București 1935.

⁷ E. Campus, *Mica Înțelegere*, Edit. științifică, București, 1968, p. 118.

⁸ E. Campus, *op. cit.*, p. 86.

⁹ Arhiva istorică centrală, fond Min. Ind. Petrol și Chimiei, dosar 1, 1935, p. 53.

¹⁰ Ibidem, p. 55.

¹¹ Pentru problemele politice discutate la Conferința de la Geneva din februarie 1933, vezi: E. Campus, *Mica Înțelegere*, Edit. științifică, București, 1968, p. 123—125.

Permanent în politica lui”¹². Statutul * Consiliului Economic în forma lui definitivă a fost elaborat la noua conferință a Miciei Înțelegeri din iunie 1933 ținută la Praga. Într-un timp au fost elaborate 14 proiecte pentru realizarea colaborării economice, care au fost supuse conferinței următoare a Miciei Înțelegeri ce a avut loc la Sinaia între 24—26 septembrie 1933¹³.

Planul economic elaborat pornea de la principiul că Mica Înțelegere constituindu-se într-o unitate politică internațională se creaseră bazele pentru alcătuirea unei noi comunități economice. Se sublinia că în cadrul acestei noi comunități economice se va organiza o astfel de colaborare, încît, fără să se încalce drepturile suverane ale fiecărui stat, se va putea trece „spre o normare în sectoarele agriculturii, industriei, comerțului, comunicațiilor și în domeniile armamentului militar”¹⁴.

În general, planul economic elaborat în 1933 tindea la o întărire a economiei și la o înzestrare a armatelor celor trei state, care trebuiau să fie pregătite pentru o eventuală agresiune din partea statelor fasciste.

Studierea atribuțiilor pe care le avea Consiliul Economic al Miciei Înțelegeri evidențiază cîteva idei noi în scopul cooperării economice a statelor componente și anume :

a) ideea colaborării economice organizate în timp, pe o durată mai lungă, ce avea la bază o colaborare politică foarte strînsă ;

b) tratatele comerciale existente între România, Cehoslovacia și Iugoslavia (încheiate între anii 1921—1922) se prelungeau pe un timp nelimitat ;

c) orice tratat politic sau acord economic al oricărui stat al Miciei Înțelegeri, față de un al treilea stat trebuia să aibă aprobarea Consiliului permanent.

În pactul de reorganizare al Miciei Înțelegeri se stabilea că cele trei state nu formează o unitate închisă ci se admiteau și alte state, punîndu-se astfel bazele creării treptate a unei confederații economice nu numai dunărene dar chiar europene. Despre o asemenea prevedere cotidianul francez „Le Temps” scria că : „Mica Înțelegere năzuiește către o largă politică de solidaritate europeană ... și că prin această activitate se servește pacea generală, ceea ce ar putea forma punctul de plecare al unei uniuni europene ...”¹⁵.

Aceste cîteva probleme referitoare la colaborarea economică între state arată cu multă claritate poziția pe care se situează România ca unul din statele inițitoare cu rol important în cadrul Miciei Înțelegeri, aceea de apărătoare a intereselor economice și politice a tuturor statelor, de colaborare și înțelegere, de apărare a securității europene. De altfel, diplomatul român de prestigiu internațional N. Titulescu spunea că „... prin

¹² Arhiva istorică centrală, fond. Min. Ind. Petrol și Chimiei, dosar 1, 1935, f. 54 și Tătaru A., *Colaborarea economică a țărilor din bazinul dunărean*, Tip. Naț. Soc. Anonimă, Cluj, 1938, p. 110.

* Consiliul Economic al Miciei Înțelegeri se compunea din trei secții, fiecare secție avea cinci membri numiți pe specialitățile : politica comercială, chestiuni agrare, chestiuni industriale, chestiuni financiare, de credit și bănci de emisiune și chestiuni de comunicații. Toate secțiile trebuiau să se întrunească de cel puțin patru ori pe an pentru a elabora în comun proiecte și a le prezenta apoi Consiliului Permanent.

¹³ Arhiva Istorică Centrală, fond. Min. Ind. Petrolului și Chimiei dosar 1, 1935, f. 72.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Niederle M., *Ideia de colaborare economică a Miciei Înțelegeri*, București, 1935, p. 5 (Niederle Viroslav a fost secretarul general al Consiliului Economic al Miciei Înțelegeri).

îmbunătățirea stării economice și financiare a celor trei state ale noastre Mica Înțelegere va servi nu numai ei înseși ci și întregii Europe”¹⁶. Apropierea țărilor din Europa Centrală, pe calea sporirii legăturilor economice a fost permanent activizată de România prin N. Titulescu. El considera că schimburile comerciale condiționează în mare măsură prosperitatea economică a popoarelor și le crează o nouă punte de apropiere în vederea menținerii păcii. N. Titulescu a preconizat chiar o înțelegere economică între Austria, Ungaria, Cehoslovacia, Iugoslavia și România, care să aibă la bază sistemul tarifelor preferențiale și satisfacerea intereselor speciale ale statelor participante^{16bis}. În același sens ministrul de externe al Cehoslovaciei E. Beneș spunea : „Conferințele Micii Înțelegeri economice deschid calea pentru crearea în Europa Centrală a unui nou organism economic internațional, a cărui influență asupra statelor vecine va trebui să se afirme cât de curând”¹⁷. Alături de acțiunile politice întreprinse de România în acea perioadă, acțiuni care i-au ridicat prestigiul internațional de apărătoare consecventă a păcii și securității popoarelor, relațiile economice promovate veneau să întărească legăturile politice cu toate statele. „În acești ani — arată tovarășul Nicolae Ceaușescu în expunerea la a 45-a aniversare a partidului — România semnează convenția pentru definirea agresorului, stabilește relații diplomatice cu Uniunea Sovietică, întreprinde măsuri pentru întărirea colaborării cu țările din cadrul Micii Înțelegeri și Înțelegerii Balcanice”¹⁸.

În vederea stabilirii domeniilor de cooperare economică la începutul anului 1934, între 9—17 ianuarie, s-a deschis la Praga prima conferință economică a Micii Înțelegeri. Deschiderea conferinței avea loc într-o atmosferă încordată, în condițiile — cum s-a arătat — insucceselor Conferinței pentru dezarmare de la Geneva și a Conferinței economice și monetare internaționale de la Londra. Relevând importanța Conferinței, ministrul de externe cehoslovac, E. Beneș sublinia necesitatea reorganizării și intensificării relațiilor economice între cele trei state. Referindu-se la relațiile comerciale, E. Beneș menționa necesitatea unor sacrificii din partea fiecărei țări, care vor da posibilitatea ameliorării situației economice și combaterea efectelor crizei economice. La rîndul lui, conducătorul delegației române arăta că „sîntem pătrunși de voința de a realiza o colaborare desăvîrșită pentru ca Mica Înțelegere economică să se transforme din proiect în realitate”¹⁹. Consiliul economic a redactat 16 rezoluții referitoare la colaborarea economică. În principal acestea se refereau la schimburile comerciale, la colaborare în domeniul transporturilor (feroviare, aeriene, fluviale), în domeniul industrial, bancar etc. Rezoluțiile adoptate au fost următoarele :

1) Încheierea tratatelor și convențiilor, în scopul intensificării relațiilor reciproce și a lichidării chestiunilor neclare. Convențiunile ce se

¹⁶ „Buletinul Institutului economic românesc”, nr. 117, Cartea Românească, București 1934, p. 3.

^{16bis} I.M. Oprea, N. Titulescu, Edit. științifică, București, 1966 p. 231.

¹⁷ „Buletinul Institutului economic românesc”, nr. 117, Cartea Românească, București 1934, p. 3.

¹⁸ Nicolae Ceaușescu, *Partidul Comunist Român — continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din România*. Edit. politică, București., 1966, p. 41.

¹⁹ Arhiva Istorică Centrală. fond. Min. Ind. Petrolului și Chimiei dosar 1, 1935, f. 76.

vor încheia vor avea ca subiect dubla impunere, ajutorul administrativ și apărarea juridică în toate chestiunile de scutiri de impozite și de relațiuni de frontieră, desființarea vizelor, chestiuni consulare;

2) Colaborarea instituțiilor economice existente în statele Micii Înțelegeri, crearea de instituții noi și organizarea propagandei economice;

3) Colaborarea celor trei state în domeniul feroviar. În acest scop se vor crea la direcțiunile centrale de cale ferată a fiecăruia din cele trei state câte un serviciu special. S-a hotărît și elaborarea tarifelor și formalităților vamale unitare.

4) Pentru navigația pe Dunăre, se propunea înființarea unei asociații a societăților de navigație din statele Micii Înțelegeri.

5) Colaborarea în domeniul comunicațiilor aeriene.

6) Organizarea uniunii poșto-telefono-telegrafice comune a celor trei țări.

7) Colaborarea în domeniul normalizării — reglementării proceselor de producție și distribuirea produselor.

8) Colaborarea în scopul unificării dreptului comercial și a legilor cambiale.

9) Colaborarea pentru unificarea dreptului vamal, simplificarea formalităților vamale și unificarea taxelor vamale.

10) Colaborarea celor trei state în domeniul statisticii.

11) Colaborarea în domeniul instrucțiunii agrare și lărgirea progresului agricol. Se recomandă crearea unui comitet cu scopul de a organiza vizite reciproce, conferințe, schimburi de literatură agricolă etc.

12) Colaborarea în domeniul turismului.

13) Colaborarea în domeniul industriei. S-a hotărît crearea unui comitet special de lucru care se va ocupa cu această chestiune.

14) Colaborarea între băncile de emisiune. Guvernatorii celor trei bănci naționale urmau să se întâlnească în conferințe periodice.

15) Colaborarea între Casele de Economii.

16) Schimburile comerciale între cele trei state. În această privință s-a stabilit că exportul României în Cehoslovacia să fie de 250 milioane coroane față de 185 milioane coroane cât a fost în anul 1933, iar exportul Iugoslaviei în Cehoslovacia să fie de 345 milioane coroane față de 200 milioane coroane în anul 1933²⁰. Față de aceste prevederi, pentru anul 1934 România a exportat în Cehoslovacia în valoare de 186 milioane coroane iar Iugoslavia în valoare de 200 milioane coroane²¹.

Avându-se în vedere că la acea dată Cehoslovacia avea soldul activ în balanța comercială cu România și Iugoslavia, fapt ce constituia o piedică pentru dezvoltarea normală a schimburilor comerciale dintre cele trei țări, s-a hotărît ca pînă la acoperirea acestui sold exporturile românești și iugoslave în Cehoslovacia să poată depăși importul celor două țări din Cehoslovacia.

Problemele colaborării economice — cum se poate vedea din rezoluțiile adoptate —, erau foarte complexe, atingeau o serie de puncte vulnerabile în legătură cu suveranitatea națională a fiecărui stat, încît era necesar un timp pentru a se putea lua hotărîri care să satisfacă interesele fiecărui stat.

²⁰ Arhiva Istorică Centrală, fond Min. Ind. Petrolului și Chimiei dosar 1, 1935, f. 54.

²¹ Société des Nations. Statistique du Commerce International, 1934, p. 271.

În ce privește relațiile comerciale s-a ajuns la unele acorduri care să modifice tarifele vamale, taxele de import „cu condițiunea absolută de reciprocitate”.

S-a admis pentru Cehoslovacia dreptul de import cu taxe vamale mai reduse, la unele mărfuri industriale, cu condiția ca să existe avantaje pentru exportul produselor agricole românești pe piața Cehoslovaciei ^{21bis}.

Totuși, rezultatele colaborării economice a celor trei state după prima conferință a Miciei Înțelegeri n-au fost dintre cele mai fructuoase. Efectele crizei economice care a zguduit economia fiecărei țări, politica economică protecționistă promovată de fiecare țară nu permitea obținerea unor rezultate decât într-o perioadă ulterioară, de normalizare a economiei fiecărei țări.

În următoarele trei luni de după prima conferință, schimburile comerciale între cele trei țări au cunoscut următoarea evoluție (în milioane coroane) ²² :

	ianuarie		februarie		martie	
	1933	1934	1933	1934	1933	1934
Exportul român în Cehoslovacia	12,5	7,5	9,5	9	11,5	15,6
Importul român în Cehoslovacia	20	15	33	16	29	20,6
Exportul iugoslav în Cehoslovacia	18,5	8,4	10,6	8,5	11,5	12,9
Importul iugoslav în Cehoslovacia	12,5	10,9	15	19	17,3	22,3

O serie de cauze care explică scăderea volumului comerțului între cele trei țări constau, în afară de faptul că principalele articole de schimb aveau caracterul mărfurilor sezoniere (cereale, îndeosebi), în devalorizarea coroanei cehoslovace, respectiv încasarea de către exportatorii români și iugoslavi a unor sume mai reduse decât cele încasate înainte de devalorizare. În afară de aceasta, devalorizarea coroanei n-a putut să ieftinească produsele textile — care formau un articol principal la importul României și Iugoslaviei din Cehoslovacia. În vremea aceea industria textilă cehoslovacă lucra cu materie primă străină foarte scumpă pentru industriașii cehoslovaci.

Pe de altă parte, deoarece sistemul cleringului s-a dovedit insuficient s-a trecut la introducerea comerțului de compensații. Pentru a intensifica schimbul de mărfuri și a se da posibilitatea amortizării creanțelor neplătite ale creditorilor cehoslovaci s-a introdus sistemul compensațiilor private, ceea ce ducea la încoperirea mai rapidă a creanțelor exportatorilor * După cum se vede în dorința de a realiza o cooperare reciproc avantajoasă s-a trecut chiar la unele modificări în formele și sistemele de aplicare a politicii comerciale dintre statele Miciei Înțelegeri.

Cea de a doua conferință economică a Miciei Înțelegeri a avut loc la București în aprilie 1934. Această conferință a fost deschisă de ministrul

^{21 bis} Arhiva Istorică Centrală, fond. Min. Ind. Petrolului și Chimiei, dosar 1, 1935, f. 63.

²² Société des Nations Statistique du commerce internationale, 1934, p. 272 ; vezi și „Národní Listy”, 29 dubna 1934 (în E. V. Torgarev, *Mica Înțelegere economică*, București, 1934, p. 14).

* În ce privește compensațiile private, între România și Cehoslovacia s-a realizat o înțelegere prin care 20 % din val. Importului Cehoslovaciei din România să fie depus în contul Băncii Naționale a României la Banca Națională Cehoslovacă, iar restul de 80 % putea fi realizat direct între cele două părți fără folosirea contului general (făceau excepție uleiurile minerale a căror plată se făcea prin contul general).

de externe al României, Nicolae Titulescu²³. S-au discutat probleme care să contribuie la perfecționarea rezoluțiilor propuse de conferința anterioară ținută la Praga. Astfel de probleme au fost: studiul relațiilor economice reciproce și mijloacele de întrebuințat pentru perfecționarea acestor relații, chestiuni legate de îmbunătățirea comunicațiilor precum și probleme de ordin financiar.

În mod deosebit s-au discutat probleme legate de intensificarea relațiilor comerciale între cele trei state și în legătură cu aceasta problema transporturilor terestre, fluviale și aeriene.

Căutându-se mijloace pentru înlăturarea unor piedici în calea schimburilor comerciale s-a admis principiul compensațiilor private care devenea obligator pentru comerțul României și Cehoslovaciei și facultativ în relațiile comerciale dintre Iugoslavia și Cehoslovacia. S-au discutat probleme ale îmbunătățirii transporturilor feroviare de mărfuri pe liniile Praga—Podmonly—București—Giurgiu, și Bratislava—Belgrad ca și pe alte linii. S-a încheiat o convenție, în ce privește transportul aerian, pentru punerea în aplicare a liniei Praga—Cluj—București. Transportul pe Dunăre trebuia și el îmbunătățit, în care scop s-a trecut la crearea unui organism special, care să se ocupe de toate problemele navigației dunărene.

O serie de greutăți intervenite în relațiile comerciale dintre țările Micii Înțelegeri își aveau originile în condițiile obiective ale dezvoltării anterioare a fiecărei țări în parte și în structura și profilul economiei fiecărei țări. România și Iugoslavia erau țări agrare în care procesul de industrializare capitalistă continua să se desfășoare în timp ce Cehoslovacia era un stat cu economie mixtă cu preponderența industriei asupra agriculturii.

Ca urmare a consecințelor crizei economice mondiale care în politica economică cunoaște tendințe spre izolare a țărilor capitaliste, spre crearea unor autonomii economice naționale, această tendință a început să cuprindă și statele Micii Înțelegeri. România și Iugoslavia promovau o politică de industrializare în timp ce în Cehoslovacia se evidenția tendința spre dezvoltarea propriei agriculturi, și ca atare satisfacerea nevoilor de produse agricole din producția autohtonă, renunțându-se la importuri de asemenea produse din alte țări—între care România și Iugoslavia. S-a ajuns chiar la situația ca Cehoslovacia pentru a-și respecta obligațiile în ce privește importul de cereale din România și Iugoslavia să reexporte grîul și porumbul importat pe piețele Europei Centrale și Apusene²⁴. România la rîndul ei, deși a redus substanțial importul la produse textile din Cehoslovacia, în compensare și-a mărit exportul de petrol și benzină în Cehoslovacia, produse de care industria cehoslovacă avea nevoie²⁵.

Întrucît una din cele mai importante chestiuni a raporturilor economice dintre statele Micii Înțelegeri a fost schimbul de mărfuri, următoarele date demonstrează intensificarea acestui schimb: după 1934 și după înlăturarea dificultăților de pe urma crizei economice și revenirea producției și a celorlalte activități economice la nivelul de dinaintea crizei²⁶.

²³ Arhiva Istorică Centrală, fond. Min. Ind. Petrol. și Chimiei, dosar 1, 1935, f. 56

²⁴ E. Torgașev, *Mica Înțelegeră economică*, Edit. Cartea Românească, București, 1934 p. 18.

²⁵ *Ibidem*, p. 19.

²⁶ „Bulletin de la Chambre de commerce et d'industrie”, București, nr. 10, 1936, p. 16

Anii	România		Cehoslovacia		Jugoslavia	
	mil. lei	media	mil. kc	media	mil. dinari	media
1933	2106	100	826	100	820	100
1934	2287	108	915	111	958	117
1935	2637	125	2324	160	1141	139

Se observă o creștere mai însemnată a volumului comerțului exterior a Cehoslovaciei care avea o piață de desfacere destul de însemnată în România și mai ales în Iugoslavia. Raporturile comerciale ale celor trei state s-au caracterizat prin exportul de mărfuri industriale finite ale Cehoslovaciei în celelalte două țări și prin importul de grâu, porumb și produse animale. Cu deosebire Cehoslovacia importa tutun din Iugoslavia și petrol din România. La Bratislava și Komarno se distila petrolul brut adus pe Dunăre din România.

Relațiile comerciale ale României cu Cehoslovacia și Iugoslavia au devenit și mai strânse în anii următori, ele fiind influențate puternic de cooperarea fructuoasă pe plan politic.

Schimburile comerciale dintre România și partenerii ei din Mica Înțelegere au evoluat în felul următor²⁷:

ROMÂNIA—CEHOSLOVACIA²⁷

Anii	Import				Export			Balanța	
	Cantități		Valori		Cantități		Valori	Comercială	
	Tone	%	mil. lei	%	Tone	%	mil. lei	%	mil. lei
0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1933	47712	10,22	1155	9,84	282424	3,22	679	4,79	—476
1934	62270	9,79	1312	9,93	310721	3,51	741	5,43	—571
1935	50921	9,55	1408	12,98	329356	3,55	990	5,91	—418
1936	53807	8,54	1449	11,46	487400	4,62	1528	7,04	+ 79
1937	85148	12,00	3267	16,10	956664	6,19	2590	8,20	—677
1938	96832	11,80	2465	13,13	508293	6,86	2059	9,56	—406

ROMÂNIA—IUGOSLAVIA²⁸

0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1933	5290	1,13	90	0,77	137048	1,56	184	1,30	+ 94
1934	64791	10,19	93	0,70	138045	1,56	151	1,11	+ 58
1935	43120	8,09	57	0,53	139900	1,51	180	1,08	+123
1936	91346	14,49	77	0,61	141528	1,34	198	0,91	+121
1937	102398	14,44	120	0,59	193771	2,01	434	1,37	+314
1938	119060	14,51	164	0,87	188788	2,55	317	1,47	+153

²⁷ Comerțul exterior al României în anul 1942. Tabele rezumative. Direcțiunea statisticii financiare, p. 18.

²⁸ Comerțul exterior al României, în anul 1942. Tabele rezumative. Direcțiunea statisticii financiare, p. 19.

Datele arată că Cehoslovacia participa în 1933 cu 9,8% la import și 4,8% la exportul României; Iugoslavia participa în același an cu 0,7% la import și 1,3% la exportul României. În anul 1938 Cehoslovacia participa cu 13,1% la import și 9,5% la export, iar Iugoslavia cu 0,8% la import și 1,4% la export. Deci pentru țara noastră o importanță mai mare avea Cehoslovacia, fără dezvoltată din punct de vedere industrial, de ale cărei produse România avea nevoie în condițiile în care și în România se desfășura procesul de industrializare.

Din punct de vedere al structurii importului și exportului României cu Cehoslovacia, se constată că țara noastră exporta cereale, animale și petrol, în volum mare și la prețuri scăzute comparativ cu volumul mic de produse industriale, mașini, armament la prețuri mai ridicate. Dacă balanța comercială a României cu Iugoslavia în perioada 1933—1938 a fost permanent excedentară (excedentul variind între 58 mil. lei în 1934 și 314 mil. lei în 1937) cu Cehoslovacia balanța comercială a fost, cu excepția anului 1936, în întreaga perioadă deficitară. În anul 1933 deficitul în balanța comercială a fost de 476 mil. lei iar în anul 1937 de 677 mil. lei.

România a fost nevoită, dată fiind diferența de nivel în dezvoltarea industrială a celor două țări, să accepte un asemenea comerț, pe de o parte pentru a contribui la dezvoltarea propriei industrii, iar pe de altă parte, pentru a nu fi afectat fondul general al intereselor majore și colaborării în celelalte domenii în conjunctura internațională a perioadei. De altfel, reprezentanții Uniunii Generale a Industriașilor din România (U.G.I.R.), comentînd cele 16 puncte înscrise în programul cooperării economice adoptat de Consiliul Micii Înțelegeri, arătau că: „Din punct de vedere principal sintem pe deplin de acord ca să ajungem la o colaborare economică...punînd negreșit condițiunea preliminară că această colaborare trebuie să servească în mod egal interesele celor trei participanți și orice sacrificiu consimțit de unul dintre cele trei state să fie compensat în mod echitabil de către beneficiarul acestui sacrificiu”²⁹.

Situîndu-se pe această poziție de colaborare, de pe poziții egale și pentru avantaje reciproce, burghezia din România a respins în același timp anumite tendințe ale marii burghezii cehe de a-și asigura o poziție predominantă. Pornind de la ideea că o asemenea cooperare era posibil de realizat, se avea în vedere totodată apărarea vieții economice a statului nostru „la baza căruia industria națională sta ca o cheie de boltă”³⁰.

Poziția cercurilor industriale din România de a respinge tendințele de dominație ale burgheziei cehe ne apare justificată, avînd în vedere conținutul „proiectului cehoslovac cu privire la cooperarea statelor Micii Antante în domeniul activității industriale”, întocmit pe baza punctului 13 din programul colaborării economice elaborat la prima conferință economică de la Praga din ianuarie 1934. Proiectul cehoslovac a fost trimis pentru a fi studiat reprezentanților industriașilor români din U.G.I.R. Acest proiect prevedea crearea unei comisii permanente compusă din reprezentanții oficiali, cum și oameni de afaceri și antreprenori... „al cărui

²⁹ Arhiva Istorică Centrală, fond Min. Ind. Petrolului și Chimiei dosar 1, 1935, f. 55.

³⁰ Ibidem, f. 70—71

scop va fi organizarea și dezvoltarea unei cooperări mai strânse în domeniul activității industriale”³¹.

Această comisie trebuia să-și spună punctul de vedere asupra următoarelor probleme :

1. Cooperarea la stabilirea întreprinderilor și la inițierea lucrătorilor.

2. Cooperarea la înființarea de sucursale (sau filiale) ale întreprinderilor în alte state ale Miciei Antante.

3. Ajutoare și încurajarea întreprinderilor industriale ale statelor Miciei Antante, dacă este vorba de participarea la întreprinderi deja stabilite în alte state ale Miciei Antante.

4. Încheierea de contracte pe termen lung de livrare pentru materii prime, respectiv semifabricate, prelucrate într-un alt stat al Miciei Antante.

5. Încheierea de acorduri cu privire la participarea la exploatarea materiilor prime într-un stat al Miciei Antante, materii prime destinate a fi prelucrate în întreprinderile industriale ale unui alt stat al Miciei Antante.

6. Încheierea de convențiuni mai detaliate referitoare la tratamentul supușilor și anume în ceea ce privește autorizația de ședere în țară și stabilirea de profesioniști ai unui stat pe teritoriul celorlalte state ale Miciei Antante.

7. Cooperarea cu Comisia de Normalizare a Miciei Antante în ceea ce privește stabilirea (introducerea) de norme unitare pentru produsele fabricate.

8. Cooperarea la licitații publice ale Statelor Miciei Antante.

9. Cooperarea organizațiilor de carteluri existente în statele Miciei Antante și anume, pe de o parte în ceea ce privește activitatea lor pe piețele Miciei Antante, iar pe de altă parte, în ceea ce privește cooperarea cu cartelurile internaționale, în așa fel că la eventuale tratative ale industriilor Miciei Antante, cartelurile se vor prezenta ca o unitate. Se recomandă a se aranja la orice ocazie propice — adunări ale organizațiilor de carteluri ale industriilor Miciei Antante”³².

Răspunsul dat de industriașii români la proiectul cehoslovac pornea de la ideea „...ca toate avantajele pe care noi le-am acorda industriei cehoslovace, să fie acordate în Cehoslovacia produselor industriale românești în aceleași condițiuni și în aceleași proporții”³³, printr-o reducere corespunzătoare a tarifelor vamale și a celor de transport. Colaborarea economică și mai ales în domeniul industriei pe care cercurile industriale românești au acceptat-o, era posibilă numai dacă erau apărute în aceeași măsură atât interesele industriei românești cât și a celei cehoslovace. Cooperarea în domeniul industriei trebuia să înceapă printr-o „discuțiune deschisă, sinceră între diriguitorii industriilor respective din ambele state”³⁴, cum arătau industriașii români.

Această discuție trebuia să înceapă de la principiul că „...o înțelegere economică presupune o comunitate de interese în toate chestiunile

³¹ Ibidem, f. 49

³² Ibidem, f. 62.

³³ Ibidem, f. 63

³⁴ Ibidem, f. 72

principale, date fiind structurile economice ale celor trei state . . . înțelegerea nu este și nici nu poate fi realizată fără a se ține seama de interesele specifice ale fiecăreia din țările participante”³⁵.

România milita pentru o cooperare în domeniul industrial avînd în vedere avantajele rezultate pentru fiecare țară în parte, satisfacerea nevoilor economice ale fiecărui partener.

Referitor la punctul 4 din proiectul cehoslovac industriașii români s-au declarat de acord menționînd a nu se impune întreprinderilor noastre industriale procurarea de materii prime și semifabricate de care au nevoie exclusiv din statele Micii Antante atunci cînd în țară sau din alte state le pot procura în condiții mai avantajoase. Punctul de vedere expus a fost acceptat.

În ce privește punctul 5 din proiectul amintit s-a precizat că nu putea fi vorba de participarea directă la exploatarea materiilor prime dintr-un stat pentru a fi prelucrate în întreprinderile industriale ale unui alt stat. O asemenea situație ar fi creat avantaje marii industrii prelucrătoare din Cehoslovacia mult mai dezvoltată decît cea din România sau Iugoslavia. De aceea Cehoslovacia putea numai să finanțeze exploatarea materiilor prime urmînd a se face precizări în ce privește această finanțare.

Asupra celorlalte puncte cercurile industriașilor din România au făcut observații menționînd ca „acordurile să fie încheiate în mod liber de cei interesați, fără un amestec al guvernelor”³⁶, lăsîndu-se aceasta pe seama industriașilor particulari.

Asupra punctului 6 din proiect s-a făcut precizarea”... să nu i se impună obligațiunea de a întrebuița exclusiv specialiști din țările Micii Antante punîndu-ne astfel în conflict cu celelalte state”³⁷.

Un răspuns categoric a fost dat de industriașii români asupra punctului 8 referitor la cooperarea în domeniul licitațiilor publice specificîndu-se că prin acestea se urmărea în mod vădit „...că la furniturile publice ale autorităților noastre, industria românească tinără să intre în concurență liberă cu industria cehoslovacă veche, mai utilată și ajutată pe toate căile de statul Cehoslovac...”³⁸.

Din cele arătate reiese că în domeniul activității industriale cooperarea trebuia să rezulte dintr-o înțelegere între grupările de producători industriali, înțelegere care să se încheie din voința liberă a celor interesați fără vre-o presiune din partea guvernelor. Altfel, ar fi însemnat un amestec direct în treburile economice și scoaterea peste granițele țării noastre a unor însemnate cantități de substanță economică, materii prime pentru industria mai dezvoltată a Cehoslovaciei și în același timp piața românească ar fi fost invadată de fabricatele cehoslovace, aducîndu-se prejudicii serioase industriei românești în dezvoltare.

Acceptarea întru totul a proiectului cehoslovac în domeniul cooperării industriale, ar fi însemnat neluarea în considerare a intereselor specifice ale fiecărei țări. „În orice caz, se sublinia într-un memoriu al U.G.I.R. trebuie reținut și pus în evidență, față de lumea întreagă, că atît din cauza

³⁵ Ibidem, f. 81

³⁶ Ibidem, f. 62

³⁷ Ibidem.

³⁸ Ibidem.

efortărilor pe care România le-a făcut înainte de război cît și din cauza faptului că grație sacrificiilor consimțite de națiunea română pentru întregirea neamului, România astăzi nu mai este o țară eminentemente agricolă, ci este o țară agricolă și în care se dezvoltă o industrie proprie. În orice caz, ea poate să spună ca și Cehoslovacia, că are o datorie de onoare să apere o industrie națională pe care realmente o posedă...³⁹.

Rezultă însă, cu claritate că apărînd în mod obiectiv interesele industriale ale țării, capitaliștii români își apărau propriile interese.

În memoriul U.G.I.R.-ului privitor la cooperarea în domeniul industrial se arată că „...interesele și ale industriei cehoslovace și ale industriei românești să fie apărute în aceeași măsură de către guvernele respective”, iar cooperarea să se realizeze „pe baza înțelegerii dintre industriile similare din țările respective, între grupările de producători industriali” (adică industriașii particulari fără intervenția statului—n.a.)⁴⁰.

Atrage atenția și punctul 9 al proiectului cehoslovac prin care cartelierele industriale din România nu mai puteau să-și desfășoare activitatea independent ci în colaborare cu puternicele trusturi cehoslovace. Organizațiile cu caracter monopolist care luaseră ființă și în țară noastră, erau însă controlate de monopolurile țărilor puternic dezvoltate din punct de vedere industrial (capitalurile engleze, franceze etc.), care controlau de altfel, și activitatea industrială. Tendința trusturilor cehoslovace de a subordona activitatea organizațiilor monopoliste din România exprima de fapt găsirea încă a unui aliat în lupta de concurență pe care acestea o purtau pe plan internațional cu capitalurile țărilor mai dezvoltate din punct de vedere industrial.

Situarea cercurilor industriale românești pe pozițiile apărării intereselor proprii, avea o semnificație mult mai adîncă pe lîngă divergențele în domeniul colaborării industriale. Acesta era de fapt un răspuns la poziția avută de un reprezentant al marii burghezii cehe cu ocazia unei conferințe de la Geneva din 1933 și care arăta „...că prin cooperarea statelor în chestie, (Cehoslovacia, România și Iugoslavia n.a.) se urmărește crearea de noi debuseuri pentru produsele industriei cehoslovace. Acesta este de părere că Iugoslavia și noi (România — n.a.) ar trebui să rămînem state agricole, renunțînd la industrie și cumpărînd tot ce avem nevoie din Cehoslovacia⁴¹.

Neluarea de poziție față de asemenea intenții ar fi avut urmări grave asupra dezvoltării de ansamblu a economiei românești. În primul rînd, prin sporirea importului de produse industriale cehoslovace, industria autohtonă fiind puternic concuroasă, nu se mai putea dezvolta pe linia ascendentă pe care pornise; de asemenea scăzînd veniturile statului se ajungea la scăderea simțitoare a consumului intern de produse și aceasta, în condițiile în care aveam o piață internă relativ restrînsă. În al doilea rînd ar fi scăzut importul de produse industriale din celelalte state din apusul Europei, care erau principalele noastre consumatoare de produse agricole. Franța, Anglia, Italia, Belgia, Elveția, principalii noștri parteneri de schimb ar fi luat măsuri pentru reducerea importului lor de produse

³⁹ Ibidem, f. 75

⁴⁰ Ibidem, f. 81

⁴¹ Ibidem f. 57—58

agricole din România. Era afectată astfel, nu numai balanța comercială a României dar și cea de plăți cu străinătatea. Evident că toate acestea ar fi avut urmări și asupra relațiilor politice, România rămânând tot mai mult izolată de țările din Apusul Europei, în fața politicii agresive a Germaniei naziste și Ungariei hortiste.

Marea burghezie cehoslovacă a manifestat unele tendințe de supremație și în domeniul bancar, prin propunerile făcute în ce privește colaborarea dintre băncile naționale ale celor trei state din Mica Înțelegere. „Colaborarea băncilor de emisiune — se arăta în răspunsul Băncii Naționale a României — nu se poate realiza decât în cadrul autonomiei lor și al statutelor fiecăruia dintre ele⁴². Se sublinia, în continuare, că problemele de organizare a comerțului de devize și de transfer sînt în funcție de politica monetară generală și de situația economică specială a fiecărei țări⁴³.

România ar fi fost dezavantajată serios și din punct de vedere monetar, dacă ținem seama de faptul că în 1934 puterea de cumpărare a leului scăzuse cu 2,4 % față de 1928 în timp ce puterea de cumpărare a coroanei cehoslovace scăzuse cu 14,6 %⁴⁴.

Din cele arătate rezultă că România a militat consecvent în această perioadă pentru o colaborare economică desfășurată în condiții de egalitate, de avantaj reciproc. S-a constatat de asemenea, existența unor divergențe între burghezia română și marea burghezie cehă, ultima manifestînd anumite tendințe de supremație.

Burghezia română, desigur apărîndu-și propriile interese de clasă, însușirea unor profituri cît mai mari, în mod obiectiv prin poziția de respingere a unor propuneri ale industriașilor cehoslovaci apăra industria națională care tocmai în această perioadă cunoscuse un ritm de dezvoltare mai însemnat. Industrializarea țării, dezvoltarea unor ramuri ale industriei extractive și prelucrătoare, începutul dezvoltării industriei grele în România, ar fi fost lovite de concurența industriei din Cehoslovacia mult mai dezvoltată decît cea din țara noastră.

Desigur însă că aceste divergențe dintre burghezia română și cea cehoslovacă n-au afectat relațiile comerciale ale României și Cehoslovaciei, volumul importurilor și exporturilor cunoscînd creșteri — așa cum am arătat — permanente.

Printre ultimele acțiuni cu caracter economic întreprinse de Mica Înțelegere se înscrie conferința din martie 1938 de la București în cadrul căreia experți feroviari și vamali au discutat o serie de probleme în legătură cu soluționarea și uniformizarea celor mai potrivite prescripții vamale în traficul feroviar dintre România, Cehoslovacia și Iugoslavia⁴⁵.

În conjunctura politică internațională a perioadei istorice respective, divergențele ivite de la un moment la altul, pe un domeniu economic sau altul, au rămas pe un plan secundar. România, Cehoslovacia și Iugoslavia au militat permanent pentru securitate și pace în Europa, Mica

⁴² Arhiva Băncii Naționale a R. S. României, fond B. N. R. Secretariat, dosar 1/1933—1935 f.71.

⁴³ Ibidem, f. 72

⁴⁴ A. Tătaru *Colaborarea economică a țărilor din bazinul dunărean* Tip Naț. S.A. Cluj 1938, p. 115.

⁴⁵ C. Botcz, D. Urmă, I. Saizu, *Epopeea feroviară românească* Edit. Sport-Turism, București, 1977, p. 285.

Înțelegere constituind una din organizațiile antirevizioniste, de păstrare a integrității teritoriale ale tuturor statelor mari sau mici, de apărare a independenței și suveranității naționale. România a susținut în mod consecvent că statele Micii Înțelegeri prin asocierea eforturilor lor economice cu eforturile statelor vecine și ale tuturor statelor, puteau, pe de o parte să servească interesele lor economice proprii, iar pe de altă parte să împiedice divizarea Europei în blocuri rivale, să contribuie la menținerea păcii.

Cooperarea economică, evidențiată mai ales pe linia relațiilor comerciale, a constituit o cale importantă de înțelegere și colaborare fructuoasă între țările Micii Înțelegeri, toate amenințate atunci de pericolul nazismului, dușmanul de moarte al independenței și suveranității popoarelor.

LES RELATIONS ÉCONOMIQUES DE LA ROUMANIE DANS LE CADRE DE LA PETITE ENTENTE DURANT L'INTERVALLE 1933—1938

RÉSUMÉ

En agissant durant la période mentionnée pour le désarmement et la sécurité collective, la Roumanie militait sur le plan économique pour „le désarmement douanier”. A part les efforts fournis en vue d'entretenir des rapports de bon voisinage et de resserrement des liens avec les Etats limitrophes, la Roumanie s'est avérée un facteur actif au cours des conférences internationales consacrées à l'analyse des problèmes économiques les plus vitaux. Surtout pendant la période de la crise économique mondiale de 1929—1933, lorsque la politique économique promue par les grandes puissances désavantageait les Etats petits et moyens, la Roumanie est devenue le principal supporter des intérêts économiques des Etats agraires, faiblement développés et dépendants, à certains degrés des capitaux étrangers.

L'organisation, sur l'initiative de la Roumanie, d'une Petite Entente économique — organisation économique à caractère régional — est précisément l'expression d'une politique traditionnelle roumaine, de bonne collaboration économique avec tous les Etats du monde, notamment avec ceux de l'Europe centrale et du sud—est.

La coopération économique, révélée notamment sur le plan des rapports commerciaux, a constitué une voie importante de compréhension et de collaboration fructueuse entre les pays de la Petite Entente, tous menacés à l'époque du danger naziste, l'ennemi mortel de l'indépendance et de la souveraineté des peuples.

PARTIDUL CLASEI MUNCITOARE ÎN CONFRUNTĂRILE ELECTORALE DIN ROMÂNIA DE LA SFÎRȘITUL SECOLULUI AL XIX-LEA

DE

VASILE NICULAE

Un însemnat capitol al activității organizațiilor socialiste din România de la sfîrșitul veacului trecut, al partidului clasei muncitoare, l-a reprezentat participarea la viața electorală a țării. Abordată cu hotărîre și deplină maturitate politică, această acțiune izvoră din necesitatea adînc resimțită de mișcarea noastră muncitorească de a folosi orice posibilitate de afirmare publică a programului său de luptă, în vederea intensificării propagandei socialiste, a atragerii unui număr tot mai mare de muncitori, țărani și intelectuali în rîndurile sale, precum și pentru realizarea unora dintre obiectivele programatice — reglementarea orelor de muncă, a repausului duminical, împrăștierea țărănimii, votul universal, respectarea și lărgirea drepturilor și a libertății democratice etc., — prin înrîurirea din interior a dezbaterilor din forul legislativ și din organele administrative locale ale statului, prin glasurile propriilor reprezentanți în Adunarea deputaților și în consiliile comunale.

Desfășurarea, pe baza principiilor socialismului științific, a activității politice—electorale, dirijată de conducerea mișcării muncitorești, întrunind consensul membrilor săi și subordonată obiectivelor programului marxist din 1886 și a celui adoptat în 1893, la Congresul de constituire a partidului politic proletar (denumit — Partidul Social-Democrat al Muncitorilor din România), a cunoscut o deosebită amploare în anii 1888—1899¹, în pofida restricțiilor determinate de sistemul electoral cenzitar care îngreădea accesul la viață politică activă maselor populare și, mai ales, țărănimii.

Dar debutul socialiștilor în confruntările electorale din România s-a produs, de fapt, cu cîțiva ani mai înainte. Încă din 1883, Al. Brăescu, militant cunoscut pînă acum îndeosebi în calitate de redactor la cotidianul socialist „Drepturile omului”, a luat cel dintîi inițiativa participării la viața electorală a țării. În aprilie 1883, cu prilejul campaniei electorale care a precedat scrutinul consacrat formării Parlamentului menit a proceda la modificarea Constituției din 1866, Al. Brăescu a rostit un amplu discurs

¹ Nicolae Copoiu, *Activitatea electorală — parlamentară a P.S.D.M.R. în anii 1893—1899, în Mișcarea muncitorească din România. 1893—1900*, Edit. politică, București, 1965, p. 197—215; Traian Lungu, *Viața politică în România la sfîrșitul secolului al XIX-lea (1888—1899)*, Edit. științifică, București, 1967, p. 186—199.

în fața delegaților Colegiului al IV-lea din județul Putna. După ce a precizat că nu are intenția să candideze pentru un scaun de deputat, ci doar să atragă atenția electoratului asupra unor probleme de interes național vital, el a supus unei aspre critici politica partidelor de guvernământ și s-a oprit, cu precădere, asupra acutei probleme agrare, pe care a abordat-o de pe poziții socialiste, sau, după propria-i expresie, „devălmășiste”.

Discursul lui Al. Brăescu a abordat și problema lipsei de drepturi politice pentru marea majoritate a poporului și a demonstrat falsitatea teoriei pretensei lipse de pregătire a maselor, cu deosebire a țăranilor, de a lua parte activă la viața politică a țării².

Ecoul imediat al discursului, al ideilor înaintate susținute de Al. Brăescu, a fost alegerea sa, în mai 1883, ca membru al Consiliului județean Putna, în pofida opoziției pe care i-au făcut-o autoritățile locale, aflate în total dezacord cu opiniile pe care acesta le afirmase public.

Doi ani mai târziu, în decembrie 1885, Al. Brăescu și-a depus candidatura în alegerile parlamentare parțiale de la Colegiul III Putna, programate pentru 12 ianuarie 1886. În acest scop el a tipărit și răspîndit în județ un apel către alegători³, prin care se angaja să susțină în Parlament, în caz de reușită, îmbunătățirea situației țăranimii și a altor categorii sociale sărace. Dar, ca urmare a unui întreg cortegiu de ingerințe și abuzuri administrative, care, la Adjud, în timpul alegerii delegaților, s-au soldat cu molestarea lui Brăescu⁴, aceasta a fost nevoit să-și retragă candidatura.

După această primă inițiativă electorală, cea dintîi participare a socialiștilor la alegerile pentru Adunarea deputaților, *în calitate de reprezentanți ai „Partidei muncitorilor”*, s-a înregistrat în cadrul scrutinului din 23—25 ianuarie 1888, ultimul organizat de liberali în lunga lor guvernare din perioada 1876—1888. Hotărînd a se manifesta ca grupare politică distinctă în viața parlamentară a țării, „partida muncitorilor” a început pregătirile încă din august 1887, atunci cînd Ioan Nădejde aprecia, într-o scrisoare trimisă din Iași: „După cercetările făcute, vedem că trebuie să se amestece și partida socialistă în alegerile viitoare pentru Cameră; sînt mari șanse de succes în Colegiul al III-lea și în al doilea. Dar trebuie lucrat”⁵.

Candidații socialiști pentru aceste alegeri au fost: Ioan Tufescu, Ștefan Dumitriu, Iancu Vidrașcu, Pavel I. Cristea, Ioan Nădejde, Vasile G. Morțun (Colegiul II Iași) și Mihai Măgdici (Colegiul III Iași)⁶, V.G. Morțun (Colegiul II Roman) și Gh. Ciută (Colegiul III Roman), Vasile Bejan și Vasile Bacalu (Colegiul III Suceava), Gh. Onu (Colegiul III Botoșani), Dimitrie Popa (Colegiul III Fălciu), Ion Popa (Colegiul III Neamț), N. Andriescu (Colegiul III Muscel)⁷, Const. C. Bacalbașa (Colegiul II Brăila) și C. Mille (Colegiul III Brăila)⁸. Pentru o primă participare socialistă în alegeri la nivel de organizație politică de sine stătătoare, impre-

² Al. Brăescu, *Un discurs socialist înaintea delegaților Colegiului al IV-lea din Putna*, Iași, 1883, p. 4.

³ Al. Brăescu, *Apel către alegătorii Colegiului al III-lea din județul Putna*, Focșani, 1885.

⁴ „Luptătorul” (Focșani), anul VII, nr. 420 din 1 ianuarie 1886.

⁵ Arh. C.C. al P.C.R., fond 239, dosar 4/1887, f. 8.

⁶ Arh. St. Iași, fond Primăria Iași, dosar 249/1887, vol. II, f. 4.

⁷ „Muncitorul”, anul I, nr. 18 din 24 ianuarie 1888.

⁸ Arh. St. Brăila, fond Primăria Brăila, dosar 245/1887, f. 6.

sionează aria geografică largă asupra căreia se răspindea influența ideologică a socialiștilor. Se impune, de asemenea, o altă constatare: în afara lui I. Nădejde, V.G. Morțun, C. Mille și C.C. Bacalbașa, intelectuali socialiști, ceilalți candidați erau fie muncitori (în cazul candidaților socialiști de la Colegiul II Iași), fie țărani, cum erau restul candidaților. Aceasta exprima tendințele conducătorilor socialiști de a crea posibilități reale unor reprezentanți autentici ai muncitorilor și țăranilor de a pătrunde în Parlament.

În cadrul campaniei electorale, socialiștii au mobilizat toate mijloacele de propagandă de care puteau dispune: au organizat întruniri cu alegătorii, au tipărit și răspândit manifeste și au scos gazeta „Muncitorul”, care de obicei apărea săptămînal, de două ori pe săptămîină, sporindu-i substanțial și tirajul. Cele mai mari întruniri electorale au fost organizate la Iași, în zilele de 27 decembrie 1887, 3 și 11 ianuarie 1888, iar în celelalte județe candidații socialiști au luat contact cu alegătorii fie direct, fie prin corespondență, fie pe calea răspîndirii în mii de exemplare a manifestelor electorale socialiste. Cel mai important și cu răspîndirea cea mai largă dintre aceste manifeste a fost apelul din 18 ianuarie 1888, semnat, în numele „partidei muncitorilor” din Iași, de un grup de 32 socialiști, între care: I. Nădejde, V.G. Morțun, V. Lateș, D.A. Teodoru, M. Pastia. Manifestul analiza politica partidelor care veneau în fața alegătorilor solicitîndu-le voturile și înfățișa principalele obiective ale programului electoral socialist: votul universal, garantarea libertății presei, a întrunirilor și organizării, gratuitatea învățămîntului, răscumpărarea treptată a proprietăților agricole mari și trecerea lor la comunele de țărani, desființarea dărilor indirecte și instituirea impozitului progresiv pe venituri, întemeierea industriei naționale și protejarea lucrătorilor din industrie etc.⁹

În urma desfășurării alegerilor, la Colegiul II Roman a fost ales primul deputat socialist din istoria mișcării noastre muncitorești — V.G. Morțun, cu 154 de voturi, celălalt candidat socialist de la Colegiul III din același județ întrunind doar 14 voturi¹⁰. Alegerea lui V.G. Morțun a surprins în mod neplăcut pe obișnuiții culiselor vieții noastre parlamentare, care nu concepeau ca un socialist să poată sparge tradiționalele bariere ridicate de sistemul de vot cenșitar în calea altor candidați decît cei ai partidelor politice ale burgheziei și moșierimii.

Organele de presă liberale, atît cele centrale cît și cele locale, puneau succesul candidatului socialist pe seama atitudinii sale net anticonservatoare¹¹, în timp ce presa socialistă sublinia adevărata lui calitate, de reprezentant al „partidei muncitorilor”, situat pe poziții opuse atît liberalilor, cît și conservatorilor: „Astăzi muncitorii au și ei un reprezentant al lor... Acesta e deputatul V.G. Morțun, ales al partidului muncitorilor din Roman. Sînt sigur că el are să-și facă datoria”¹². De altfel, însuși V.G. Morțun,

⁹ Arh. Institutului de studii istorice și social-politice de pe lingă C. C. al P.C.R. (în continuare: Arh. I.S.I.S.P.), fond M.M./1888, dosar 1.

¹⁰ „Muncitorul”, anul I, nr. 18 din 24 ianuarie 1888; „Lupta”, anul V, nr. 496 din 27 ianuarie 1888.

¹¹ „Voinea națională”, anul V, nr. 1024 din 27 ianuarie/ 8 februarie 1888; „Romanu”, anul IX, nr. 12 din 26 ianuarie 1888.

¹² „Dezrobirea”, anul I, nr. 10 din 20 februarie 1888.

răspunzînd tuturor insinuărilor aceloră care afirmau că el a renunțat la ideile socialiste spre a putea intra în Parlament, declara imediat după alegeri: „Socialist sînt, ca și înainte de alegeri. Socialist eram cînd am cerut voturile concetățenilor mei. Socialist am ieșit din urnă. Martori îmi sînt alegătorii mei, martoră-mi va fi purtarea mea în Cameră”¹³.

La Iași, în alegerile pentru Colegiul II, candidații socialiști au întrunit un număr mai mic de voturi: I. Nădejde — 43, V.G. Morțun — 34, I. Tufescu — 11, I. Vidrașcu — 10, Șt. Dumitriu — 9 și Pavel I. Cristea — 8, iar țăranul din Cucuteni, Mihai Măgdici, 25 de voturi la Colegiul III Iași¹⁴. Dar, cum pentru cele șase locuri de deputat din partea Colegiului II Iași n-au întrunit majoritatea cerută prin lege decît doi candidați, pentru obținerea celorlalte patru s-a procedat, în ziua de 31 ianuarie 1888, la efectuarea unui nou scrutin. De comun acord cu ceilalți candidați și în scopul concentrării sufragiilor alegătorilor pentru o singură persoană, acum a candidat doar I. Nădejde, obținînd 20 de voturi¹⁵.

Foarte aproape de un rezultat favorabil s-au aflat țăranul socialist N. Andriescu, candidat la Colegiul III Muscel, care a obținut 157 voturi, cu două mai puțin decît cantracandidatul său Gh. Năstăseanu, care intruse 159 voturi. În balotaj însă, N. Andriescu, sub presiunile autorităților locale, și-a retras candidatura, fapt pentru care a fost aspru criticat de gazeta „Muncitorul”¹⁶.

Ceilalți candidați socialiști au întrunit un număr mic de voturi, documentele vremii, multe dintre ele este drept incomplete, nici măcar semnalîndu-le. Doar pentru Colegiile II și III Brăila sînt menționate rezultatele obținute de C.C. Bacalbașa — 7 voturi și C. Mille — 9 voturi¹⁷.

Desfășurarea alegerilor parlamentare din ianuarie 1888, pătate cu ingerințe de tot felul și cu presiuni exercitate de agenții electorali, de funcționarii administrativi și de poliție asupra corpului electoral, în general, asupra susținătorilor candidaturilor socialiste, în special, au pus în evidență faptul că, în chiar astfel de condiții, pot fi obținute rezultate încurajatoare, iar succesul înregistrat, fie chiar numai la un singur colegiu, dintr-un singur județ, demonstra că a se persevera în asaltarea porților Parlamentului, spre a se duce acolo cuvîntul maselor de muncitori și țărani, departe de a fi o utopie, putea deveni, printr-o campanie electorală susținută, fapt pe deplin realizabil.

Alegerile parlamentare din 12—14 octombrie 1888, organizate de cabinetul conservator junimist la cîteva luni după ce înlocuise guvernul I.C. Brătianu, avea să confirme justetea acestor concluzii. Candidații socialiști au fost: I. Nădejde — Colegiile II și III Iași¹⁸, V.G. Morțun — Colegiile II și III Roman, Gh. Rîșcanu — Colegiul III Botoșani¹⁹, V.G. Morțun —

¹³ „Muncitorul”, anul I, nr. 19 din 31 ianuarie 1888.

¹⁴ Arh. St. Iași, fond Primăria Iași, dosar 249/1887, vol. II, f. 10 și vol. III, f. 166.

¹⁵ Ibidem, vol. IV, f. 45 și 89.

¹⁶ „Muncitorul”, anul I, nr. 23 din 1 martie 1888.

¹⁷ Arh. St. Brăila, fond Primăria Brăila, dosar 245/1887, f. 35; „Lupta”, anul V, nr. 455 din 26 ianuarie 1888.

¹⁸ *Dezbaterile Adunării Deputaților* (în continuare: D.A.D.), nr. 1 din 8 noiembrie 1888, p. 9.

¹⁹ „Muncitorul”, anul I, nr. 53 din 16 octombrie 1888.

Colegiul III Neamț²⁰, V.G. Morțun și I. Nădejde — Colegiul III Bacău, I. Nădejde — Colegiile III Fălciu și Vaslui²¹, Panait Bujeniță — Colegiul III Covurlui²², Marin Bunescu — Colegiul III Teleorman²³.

Deși candidaturile s-au extins asupra unui număr de 9 județe, forțele socialiste au fost concentrate asupra alegerilor din Iași și Roman, unde se prevedeau posibile succese pentru candidații „partidului muncitorilor”. La Iași socialistii au susținut la Colegiul II candidatura lui I. Nădejde, iar pentru celelalte cinci locuri au recomandat alegătorilor muncitori să voteze pentru candidații radicali G. Panu și Gr. Macri, recomandare motivată de „dorința ce avem ca să nu izbutească partida conservatoare, dușmana cea mai aprigă a norodului”²⁴.

La Colegiul III Iași, unde candida tot I. Nădejde, succesul era condiționat de câștigarea de către listele socialiste a alegerilor pentru delegați, programate la 2 octombrie 1888. Pentru aceasta, I. Nădejde și alți membri ai Cercului muncitorilor din Iași au mers din comună în comună, desfășurând o intensă campanie electorală printre țărani, în urma căreia listele socialiste au înregistrat succese la Miroslava, Cucuteni, Cotnari, Hermeziu, Golăești, Ceplenița și în alte localități. Un important succes a înregistrat lista socialistă și în alegerile de delegați din orașul Iași, obținând 208 voturi, față de cele 162 ale listei guvernamentale²⁵.

Comentind rezultatul alegerii de delegați din orașul și județul Iași, „Voința națională”, oficiosul liberalilor, partid aflat acum în opoziție și care s-a abținut de la alegeri, lăsind față în față pe socialiști și conservatori, releva succesul candidatului „partidului muncitorilor”: „D. Nădejde, care a lucrat pentru a aduce acest rezultat, a fost purtat în triumf. Aflu astăzi că și județul a dat în majoritate delegați socialiști. În acest caz reușita lui Nădejde la Colegiul III pare sigură”²⁶.

Într-adevăr, atunci când delegații, împreună cu alegătorii direcți din Iași, s-au întrunit la 14 octombrie 1888 la reședința județului pentru a alege deputatul Colegiului III, Ioan Nădejde a întrunit 203 voturi, tot atâtea câte a obținut și Gr. Buicliu, candidatul junimist, unul dintre amicii politici ai lui P. P. Carp și Titu Maiorescu. Declarându-se balotaj, la 15 octombrie 1888 au avut loc noi alegeri, în urma cărora I. Nădejde a întrunit majoritatea necesară proclamării ca deputat (144 voturi), devansându-l pe Buicliu (130 voturi)²⁷.

În afara lui I. Nădejde, în alegerile parlamentare din octombrie 1888 a mai ieșit învingător și V. G. Morțun la ambele colegii unde a candidat — Colegiile II și III Roman²⁸. O semnificație deosebită o aveau victoriile socialiste de la Colegiile III Iași și Roman, unde, de regulă, candidații guvernamentali se impuneau cu ușurință, datorită abuzurilor autorită-

²⁰ În preziua alegerii, V.G. Morțun și-a retras candidatura (vezi: Arh. St. Piatra Neamț, fond Primăria Piatra Neamț, dosar 14/1888, f. 599).

²¹ „Muncitorul”, anul I, nr. 53 din 16 octombrie 1888.

²² Arh. St. Galați, fond Primăria Galați, dosar 122/1888, f. 5.

²³ „Muncitorul”, anul I, nr. 53 din 16 octombrie 1888.

²⁴ „Muncitorul”, anul I, nr. 52 din 25 septembrie 1888.

²⁵ Arh. St. Iași, fond Primăria Iași, dosar 214/1888, vol. I, f. 40.

²⁶ „Voința națională”, anul V, nr. 1223 din 6/18 octombrie 1888.

²⁷ Arh. St. Iași, fond Primăria Iași dosar 214/1888, vol. I, f. 40.

²⁸ D.A.D., nr. 1 din 8 noiembrie 1888, p. 20.

ților locale. Ele au reprezentat o dovadă că propaganda desfășurată, îndeosebi de socialiștii ieșeni, în anii 1887—1888, în rindurile țărănimii, încercările acestora de a organiza pe săteni pe principii socialiste, dăduse roade. Și aceasta, cu atât mai mult cu cât guvernul junimist a întrebuințat și el, ca și liberalii în alegerile din ianuarie 1888, o seamă de ingerințe și presiuni asupra corpului electoral, spre a-și asigura în Camera deputaților o majoritate confortabilă ²⁹.

În urma invalidării de către parlament a alegerii lui Morțun la Colegiul III Roman, fapt ce nu afecta prezența acestuia în Adunarea deputaților, deoarece rămânea deputat al Colegiului II din același județ, la 5 ianuarie 1889 au fost organizate la Roman noi alegeri. De data aceasta, din partea „partidei muncitorilor” a candidat Lascăr Veniamin. Ca urmare a intensei campanii electorale desfășurate, a influenței de care se bucurau socialiștii în județ, Lascăr Veniamin a obținut în alegerile de delegați, atât la Roman, cât și în comunele județului, o mare majoritate de voturi, fapt pentru care o gazetă locală de orientare liberală a fost nevoită să recunoască realitatea incontestabilă că la Roman „curentul țăranilor este favorabil socialiștilor” ³⁰. În aceste condiții, alegerea din 5 ianuarie 1889 s-a soldat cu o strălucită izbândă socialistă, Lascăr Veniamin dobândind 236 din totalul de 301 voturi ³¹ și, cu aceasta, mandatul de deputat. „Socialiștii au avut un succes enorm în alegerile Colegiului III de Roman”, avea să noteze ziarul „Adevărul” ³², după care concluziona cu îndreptățire: „Încetul cu încetul socialismul cucerește al treilea colegiu. Până acum el a cucerit Iașul, Romanul, a devenit tare la Vaslui, Botoșani, Bacău, Putna, Brăila” ³³.

Datorită însă manevrelor majorității parlamentare conservatoare profund afectată de infringerea suferită la Roman, alegerea lui Lascăr Veniamin a fost invalidată, sub pretextul influențării de către socialiști a corpului electoral pe căi interzise de Constituție și de legea electorală. În semn de protest contra acestei măsuri abuzive, V. G. Morțun și-a dat demisia din Parlament.

Pentru locurile vacante din Adunarea deputaților datorate invalidării lui Lascăr Veniamin și demisiei lui V. G. Morțun, în martie 1889 s-au organizat alegeri parțiale la Colegiile II și III Roman și, odată cu aceasta, alegeri și la Colegiul III Vaslui, priluindu-se candidații socialiști—V. G. Morțun (Roman) și C. Mille (Vaslui) ³⁴, noi posibilități de asalt asupra porților Parlamentului.

Cu acest prilej, autoritățile locale au luat măsuri sporite pentru a bara calea candidaților socialiști, inclusiv folosirea de presiuni directe asupra alegătorilor și muncitori țărani pentru a nu da voturile lui V. G. Morțun și C. Mille. Chiar și ziarul „Romanul”, anterior situat pe poziții neutre în disputa dintre socialiști și guvernul conservator junimist, îndemna fățiș alegătorii să nu acorde sufragiile candidaților partidei mun-

²⁹ „Voința național”, anul V, nr. 1323 din 18/30 octombrie 1888; „Muncitorul”, anul I, nr. 54 din 20 octombrie 1888.

³⁰ „Romanul”, anul IX, nr. 1 din 4 decembrie 1888.

³¹ D.A.D., nr. 27 din 25 ianuarie 1889, p. 516.

³² „Adevărul”, anul I, nr. 119 din 9 și 10 ianuarie 1889.

³³ Ibidem, nr. 122, din 13 ianuarie 1889.

³⁴ Arh. St. Iași, fond Curtea de Apel Iași, dosar 99/1889, nepaginat.

citorilor. „Alegătorii — scria ziarul — uniți și strînși în cugete, să ridice socialiștilor cea din urmă speranță a lor, respingînd cu energie candidatura d-lui V.G.Morțun”³⁵.

Datorită unei multitudini de abuzuri și ingerințe, candidații guvernamentali au putut ajunge deputați — G.D.Brănișteanu la Colegiul II Roman (163 voturi, față de 103 voturi obținute de Morțun), A.D.Holban la Colegiul III Roman (342 voturi, față de 28 voturi ale lui Morțun)³⁶, iar la Vaslui candidatului socialist C.Mille pur și simplu i s-a refuzat luarea în considerare a buletinelor depuse, sub pretextul nesemnării buletinului de vot-model depus la dosarul alegerii³⁷.

Alegerile parlamentare generale din 9-11 aprilie 1891 au fost organizate de cabinetul conservator avînd în frunte pe generalul Ion Emanoil Florescu, cu Lascăr Catargiu la interne. Partidul muncitorilor a depus cu acest prilej candidaturi la Iași (I. Nădejde la ambele colegii)³⁸, Ilfov (I. Nădejde, V.G.Morțun, C.Mille și Al. Ionescu, la Colegiul II și I. Nădejde, la Colegiul III), Roman (V.G.Morțun, la Colegiul II și I. Nădejde, la Colegiul III), Covurlui (I. Nădejde, la Colegiul II), Fălciu (I. Nădejde, la Colegiul III), Brăila (Th.C.Mănescu, la Colegiul III) și Vlașca (I. Nădejde, la Colegiul III)³⁹. Caracteristic pentru aceste alegeri este faptul că pentru prima dată se depuneau candidaturi socialiste chiar în capitala țării.

Campania electorală socialistă a fost deschisă prin lansarea de către „Comitetul electoral al Partidului socialist din România”, comitet special constituit cu ocazia alegerilor, a unui manifest⁴⁰ adresat muncitorilor și țăranilor, alegătorilor de la Colegiile II și III. Manifestul înfățișa un tablou veridic al peisajului politic românesc, împletirea de interese între burghezia și moșierimea română în exploatarea poporului muncitor și prezenta, în fața corpului electoral, soluțiile socialiștilor, programul lor de acțiune în vederea înlăturării unei societăți alcătuite pe temelii social-economice nedrepte⁴¹.

Publicat și în coloanele gazetei „Munca”, manifestul a fost răspîndit în mii de exemplare în întreaga țară. Pe baza lui, candidații socialiști, ca și un mare număr de alți militanți, au desfășurat o intensă campanie electorală. Primele acțiuni concrete din cadrul campaniei au vizat alegerile de delegați pentru Colegiul III. Dar, de această dată, mai mult chiar decît în octombrie 1888, autoritățile locale, sub oblăduirea guvernului, au trecut la acțiuni deschise de împiedicare a alegătorilor cu drept de vot indirect de a alege ca delegați pe candidații socialiștilor. Experiența victoriilor socialiste anterioare de la Iași și Roman demonstrase că influența „partidului muncitorilor” la sate crescuse și, în consecință, s-a recurs la metode brutale de împiedicare a unei eventuale repetări a situației. Referindu-se la aceasta, V.G.Morțun scria din Roman: „În comunele rurale, în genere, primarii au refuzat să deschidă birourile electorale. Dar vom ține piept înainte”⁴².

³⁵ „Romanu”, anul X, nr. 17 din 25 martie 1889.

³⁶ „Ciocoul”, anul I, nr. 8 din 22 martie 1889.

³⁷ D.A.D., nr. 71 din 21 aprilie 1889.

³⁸ Arh. St. Iași, fond Primăria Iași, dosar 127/1890, vol. II, f. 36.

³⁹ „Munca”, anul II, nr. 7 din 7 aprilie 1891.

⁴⁰ Arh. St. București, fond Casa regală, dosar 5/1893.

⁴¹ *Ibidem*, p. 5—6.

⁴² Arh.C.C. al P.C.R., fond nr. 239, dosar 30/1891, f.4.

În zilele anterioare scrutinului au avut loc la București, Iași, Roman, Galați întruniri electorale socialiste, cu care prilej candidații „partidei muncitorilor” au popularizat programul electoral socialist și au desfășurat o intensă campanie propagandistică.

Cu toate eforturile făcute de socialiști, guvernul conservator a reușit să-și asigure o majoritate confortabilă în Adunarea deputaților. Dar felul în care s-a realizat această majoritate, in justiția care a dominat în timpul alegerilor, au fost înfierate nu numai de către presa muncitorească, ci și de publicistica democratică („Lupta” și „Adevărul”), de oficioasele opoziții liberale și chiar de organe de presă ale junimiștilor.

La Roman, nota ziarul radical „Lupta”, „tot aparatul administrativ, presiunile și corupțiile sînt îndreptate împotriva d-lui V.G.Morțun... Cuvîntul de ordine al poliției este: iasă orișicine, în afară de Vasile Morțun”⁴³. În același timp, la București întrunirile socialiste erau împiedicate, iar un mare număr de propagandiști socialiști (A. Bacalbașa, I. Catina, N. Acelenescu, E. Vaian) au fost maltratați de agenții forței publice⁴⁴. Iar la Iași, după cum consemna gazeta locală junimistă „Era nouă” imediat după alegeri, „mai nici un socialist nu s-a putut apropia de sală; abia s-a găsit un loc pentru I. Nădejde, la spatele președintelui, pentru ca să constate că nu are în Iași decît șapte voturi la Colegiul al III-lea”⁴⁵.

Într-o scrisoare trimisă la 27 aprilie președintelui Adunării deputaților, I. Nădejde descria atmosfera în care s-au desfășurat alegerile de la Colegiul III Iași și protesta împotriva ingerințelor administrației⁴⁶.

În alegerile pentru Colegiul II lupta s-a dus în special la Iași, Roman și Galați, localități în care influența politică a socialiștilor era în creștere. La București, depunerea de candidaturi semnifica mai mult încercarea socialiștilor de a sonda posibilitățile unei viitoare afirmări, convinși fiind că o reușită socialistă chiar în Capitala țării, tradițional fief electoral al celor mai înalți demnitari ai statului, era dacă nu imposibilă, în orice caz greu realizabilă. La Iași, I. Nădejde a obținut 213 voturi⁴⁷, iar la Galați doar 28⁴⁸, insuficiente pentru a-și asigura succesul. În schimb la Roman, în urma unui balotaj, V.G.Morțun a obținut un nou mandat de deputat, cu 152 voturi⁴⁹, devansînd șase candidați liberali sau conservatori.

În acest fel, singurul deputat socialist ales în aprilie 1891 a fost V.G.Morțun. Faptul în sine, deși constituia un regres față de situația anterioară, era explicabil dacă avem în vedere intensificarea măsurilor repressive împotriva mișcării socialiste, ce se manifesta astfel și pe plan politic parlamentar. Aceasta însă n-a avut darul să aducă descurajare și nici derută în sînul mișcării, ci dimpotrivă, a reprezentat un imbold spre acțiuni viitoare.

Cabinetul de concentrare conservatoare prezidat de Lascăr Catargiu, venit la putere în noiembrie 1891, obține de la rege dizolvarea corpurilor

⁴³ „Lupta”, anul VIII, nr. 1384 din 7 aprilie 1891.

⁴⁴ Ibidem, anul VIII, nr. 1388 din 12 aprilie 1891.

⁴⁵ „Era nouă” (Iași), nr. 80 din 14 aprilie 1891.

⁴⁶ Arh. St. Iași, fond Primăria Iași, dosar 172/1891, vol. I, f. 1—5.

⁴⁷ Arh. St. Iași, fond Primăria Iași, dosar 172/1891, vol. II, f. 81, vol. III, f. 45 și vol. IV, f. 63.

⁴⁸ Arh. St. Galați, fond Primăria Galați, dosar 220/1891, f. 66.

⁴⁹ D.A.D., nr. 59 din 16 mai 1891, p. 675.

legiuitoare, care aprobaseră un vot de neîncredere în guvern, depus de opoziția liberală, și organizează noi alegeri parlamentare la 1—3 februarie 1892.

Spre deosebire de precedentele alegeri și avîndu-se în vedere scurtimea campaniei electorale, care nu dădea posibilitate desfășurării unor acțiuni propagandiste largi, socialiștii au hotărît să pună candidaturi doar în patru județe: Iași (I. Nădejde, la ambele colegii)⁵⁰, Ilfov (C. Mille, V.G. Morțun, I. Nădejde și Al. Ionescu, la Colegiul II), Roman (V.G. Morțun, la Colegiul II)⁵¹ și Covurlui (I. Nădejde, la Colegiul II)⁵². În Capitală, s-a încercat realizarea unui cartel electoral cu liberalii, la inițiativa acestora din urmă. Liberalii, prin intermediul Comitetului partidului lor, au solicitat socialiștilor sprijin la Colegiul II, oferindu-se, în schimb, să susțină pe candidații socialiști de la Colegiul III. Comitetul executiv al Clubului muncitoresc din București a acceptat să trateze cu liberalii, fără ca aceasta să însemne că muncitorii și-au revizuit poziția față de partidul marii burghezii române și, în plus, condiționînd alianța de cerința acordării pentru lucrătorii tipografi de la atelierul oficiosului liberal „Voința națională” a zilei de lucru de 9 ore și reprimirii unor lucrători concediați. Conducerea partidului liberal a refuzat condițiile alianței⁵³, dar, chiar dacă ea s-ar fi realizat, ar fi devenit inoperantă dat fiind faptul că, în cele din urmă, liberalii și-au retras candidaturile, abținîndu-se de la alegeri.

În timpul desfășurării campaniei electorale candidații socialiști au lansat, la Iași și Roman, la București și Galați, un mare număr de manifeste electorale, în care demascau politica partidelor de guvernămînt și relevau deosebirea de fond dintre aceste partide și organizațiile muncitorești, s-au organizat mari întruniri electorale socialiste, cu participarea candidaților „partidului muncitorilor” și a altor militanți. Astfel, în ziua de 26 ianuarie 1892 a avut loc în sala Sotir din Capitală o întrunire electorală, în cadrul căreia Al. Ionescu, Al. G. Radovici, C. Mille și A. Bacalbașa au demonstrat în fața muncitorilor necesitatea de a oferi sufragiile lor candidaților socialiști⁵⁴. O acțiune similară a întreprins Ioan Nădejde la Galați, cu sprijinul militanților socialiști locali Gh. N. Darie, D. Sandu și Gh. Panaitescu⁵⁵, iar la Roman, în cadrul întrunirii din 26 ianuarie 1892, candidatul socialist V. G. Morțun s-a angajat în fața alegătorilor să acționeze în Parlament pentru realizarea unora dintre obiectivele înscrise în programul socialist⁵⁶.

Rezultatele obținute de candidații socialiști egalau pe cele din anul anterior, în sensul că și de această dată doar V.G. Morțun a putut fi ales deputat, cu 175 de voturi din 296⁵⁷, aducînd o serioasă înfrîngere candidaților guvernamentali. Alegerea lui V.G. Morțun a fost primită cu entuziasm de muncitorii și țăranii din oraș și județ, care i-au făcut deputatului socialist o caldă manifestație de simpatie⁵⁸.

⁵⁰ Arh. St. Iași, fond Primăria Iași, dosar 440/1891, vol. I, f. 13.

⁵¹ „Munca” anul II, nr. 51 din 9 februarie 1892.

⁵² Arh. St. Galați, fond Primăria Galați, dosar 198/1892, f. 4.

⁵³ „Munca”, anul II, nr. 49 din 26 ianuarie 1892.

⁵⁴ „Munca”, anul II, nr. 50 din 2 februarie 1892.

⁵⁵ „Democrația socială”, anul I, nr. 5 din 2 februarie 1892.

⁵⁶ „Înainte”, anul I, nr. 5 din 26 ianuarie 1892.

⁵⁷ D.A.D., nr. 9 din 28 februarie 1892, p. 32.

⁵⁸ „Înainte”, anul I, nr. 8 din 9 februarie 1892.

În celelalte județe, candidații socialiști au înregistrat sensibile creșteri ale numărului de voturi prinite, comparativ cu alegerile anterioare, cum s-a întâmplat în Ilfov (C.Mille — 139 voturi, V.G. Morțun — 135, I. Nădejde — 120 și Al. Ionescu — 113)⁵⁹, sau în Covurlui (I. Nădejde — 36 voturi)⁶⁰. Doar la Iași s-a marcat un recul, I. Nădejde întrunind la Colegiul II 113 voturi⁶¹, iar la Colegiul III 9 voturi⁶².

În intervalul de pînă la alegerile parlamentare generale din noiembrie 1895 socialiștii au mai participat la un scrutin electoral parțial, organizat în aprilie 1894 la Colegiul II Prahova. Consiliul general al P.S.D.M.R. a hotărît a depune candidatura lui Al. G. Radovici, socialist ploieștean, respingînd colaborarea electorală cu liberalii care refuzau să înscrie în programul lor revendicări ale clasei muncitoare și țărănimii și în special votul universal⁶³.

În urma alegerii, care a avut loc la 24 aprilie 1894, Radovici a obținut 67 de voturi⁶⁴, insuficiente pentru a fi proclamat deputat, dar suficiente spre a provoca balotaj, niciunul dintre ceilalți candidați nereușind să întrunească majoritatea cerută de lege. Considerînd că nu avea șanse de izbîndă la repetarea scrutinului, și mulțumit de faptul că rezultatul votului din 24 aprilie 1894 constituia încă o dovadă a creșterii influenței socialiștilor asupra corpului electoral, Radovici n-a participat la balotaj, îndemnîndu-și totodată susținătorii să se abțină de la vot⁶⁵.

Venirea la putere, în octombrie 1895, a cabinetului liberal condus de D. A. Sturdza, după o lungă perioadă de opoziție (1888—1895), a atras după sine necesitatea unei noi consultări electorale, în vederea asigurării obișnuitei majorități parlamentare guvernamentale. Scrutinul a avut loc în zilele de 26—28 noiembrie 1895. Tactica electorală a P.S.D.M.R., fixată la Congresul al III-lea al partidului din aprilie 1895, de a nu se acorda sprijin electoral nici unui partid care nu va accepta legiferarea votului universal, a impus conducerii partidului o linie de conduită clară: depunerea de candidaturi proprii în acele județe și la acele colegii în care precedentele alegeri și experiența activității de propagandă indicau șanse reale de a se putea obține un anumit număr de voturi. Ca urmare a hotărîrilor Consiliului general al P.S.D.M.R., candidații socialiști pentru alegerile din noiembrie 1895 au fost: I. Nădejde, Deodat Țăranu, V.I. Speranță și G. Diamandi — la Colegiul II Iași⁶⁶; I. Nădejde — la Colegiul III Iași⁶⁷; I. Nădejde, I.C. Atanasiu, D. Țăranu și I.G. Munteanu — la Colegiul II Galați⁶⁸; I. Nădejde, G. Diamandi și Al. Ionescu — la Colegiul II Ilfov; I. Nădejde și Al. Ionescu — la Colegiul III Ilfov; V.G. Morțun — la Colegiul II Roman; G. Diamandi și I.C. Atanasiu — la Colegiul II Brăila; C. Grigorescu — la Colegiul III Brăila; I. Nădejde — la Colegiul II

⁵⁹ „Munca”, anul II, nr. 51 din 9 februarie 1892.

⁶⁰ Arh. St. Bucureștii., fond Ministerul de Interne, dosar 1134/1892, f. 7.

⁶¹ Arh. St. Iași, fond Primăria Iași, dosar 440/1891, vol. I, f. 47.

⁶² *Ibidem*, f. 592.

⁶³ „Munca”, anul V, nr. 3 din 13 martie 1894.

⁶⁴ „Munca”, anul V, nr. 11 din 8 mai 1894.

⁶⁵ *Ibidem*.

⁶⁶ Arh. St. Iași, fond Primăria Iași, dosar 245/1895, vol. IX, f. 18.

⁶⁷ *Ibidem*, vol. XIII, f. 5.

⁶⁸ Arh. St. Galați, fond Primăria Galați, dosar 273/1895, f. 49.

Tutova; G. Diamandi — la Colegiul III Tutova; G. Diamandi — la Colegiul III Tecuci; G. Diamandi — la Colegiul III Fălciu ⁶⁹.

În vederea expunerii programului electoral socialist, partidul a editat și răspândit în 100 000 de exemplare un manifest către alegătorii de la Colegiile II și III, în care se spunea: „Numai socialiștii apără interesele tuturor muncitorilor, de la cei în bluză sau suman, până la cei în haine negre. Numai unindu-se cu partidul muncitorilor vor găsi un chip de a scăpa de la ruină desăvârșită maiștrii (meșteșugarii — n.n.) și comerțanții mici. Deci votați pentru candidații noștri” ⁷⁰. Manifestul sintetiza astfel rolul de apărător a tuturor categoriilor de exploatați pe care și-l asumase partidul politic al proletariatului.

S-au organizat, de asemenea, mari mitinguri electorale socialiste la București, Brăila, Roman, Birlad, Galați, Tecuci ⁷¹ și în alte orașe reședințe de județ unde candidau socialiști, cu care prilej s-a popularizat programul electoral la P.S.D.M.R. și s-a protestat împotriva abuzurilor autorităților locale.

În final, ca și cu ocazia alegerilor din ianuarie 1888, din 1891 și 1892, doar V.G. Morțun a întrunit un număr de voturi suficient de mare spre a obține scaunul de deputat — 256 din 340 alegători ⁷². Un număr sporit de voturi au obținut candidații socialiști de la Colegiul II Ilfov: I. Nădejde — 194, Al. Ionescu — 163, G. Diamandi — 143 (la Colegiul III Ilfov I. Nădejde și Al. Ionescu au obținut doar 6 și, respectiv, 5 voturi) ⁷³, deși au avut de înfruntat din nou doar pe candidații guvernamentali, de data aceasta liberali, opoziția conservatoare neparticipând la alegeri. La fel, în alegerile de la Colegiul II Iași, numărul voturilor pentru socialiști s-a aflat în creștere: I. Nădejde — 125, G. Diamandi — 101, V.I. Speranță — 71 și D. Țăranu — 70 ⁷⁴. La colegiul III Iași, în condițiile unor flagrante ilegalități, I. Nădejde a întrunit doar 8 voturi. Semnificativ este faptul că din totalul de 12 voturi anulate celor trei candidați, 5 erau favorabile candidatului socialist ⁷⁵.

În celelalte județe numărul voturilor obținute de socialiști era mai mic: la Colegiul II Covurlui: I.C. Atanasiu — 32, I. Nădejde — 30, D. Țăranu — 23 și I.G. Munteanu — 6 ⁷⁶; la Colegiul II Brăila: G. Diamandi 26 și I.C. Atanasiu — 25; la Colegiul II Tutova: I. Nădejde — 45 și la Colegiul III Tutova: G. Diamandi — 6 ⁷⁷.

O modificare în modalitatea de abordare a politicii electorale de către socialiști s-a produs cu prilejul scrutinului parțial din 14 ianuarie 1897 de la Colegiul II Covurlui. Desfășurate imediat după constituirea din inițiativa lui V.G. Morțun, a „Uniunii parlamentare a sufragiului universal” ⁷⁸, alegerile de la Galați au constituit un prilej de manifestare

⁶⁹ „Lumea nouă”, anul II, nr. 346 din 7 noiembrie 1895.

⁷⁰ Arh. I.S.I.S.P., fond M.M./1895, doc. 1.

⁷¹ „Lumea nouă”, anul II, nr. 362 din 25 noiembrie 1895 (Vezi și: „Evenimentul”, anul III, nr. 807 din 18 noiembrie 1895; „Jurnalul”, anul I, nr. 293 din 4 noiembrie 1895).

⁷² D.A.D., nr. 2 din 12 decembrie 1895, p. 4.

⁷³ *Ibidem*, p. 5.

⁷⁴ Arh. St. Iași, fond Primăria Iași, dosar 245/1895, vol. IX, f. 110 și vol. X, f. 46.

⁷⁵ *Ibidem*, vol. XIII, f. 70.

⁷⁶ Arh. St. Galați, fond Primăria Galați, dosar 274/1895, f. 76.

⁷⁷ „Lumea nouă”, anul II, nr. 366 și 367 din 29 și 30 noiembrie 1895.

⁷⁸ I.C. Atanasiu, *Pagini din istoria contemporană a României. 1881—1916*, vol. I, *Mișcarea socialistă. 1881—1900*, Edit. „Adevărul”, București, 1932, p. 163.

practică a unei politici de alianțe subordonate în întregime dezideratului cuceririi votului universal, prin alierea socialiștilor cu elemente din partidul liberal susținătoare ale acestei reforme.

I.C. Atanasiu, candidatul „Uniunii parlamentare a sufragiului universal”, și-a desfășurat campania electorală insistând aproape în exclusivitate asupra votului universal. Alegerile, în urma cărora I.C. Atanasiu a întrunit 44 voturi, n-a putut da câștig de cauză niciunuia dintre cei 5 candidați, declarându-se balotaj. Atanasiu și-a retras însă candidatura și, cu aprobarea Consiliului general al P.S.D.M.R., a cerut alegătorilor să dea voturile liberalului P. Sechiari, spre a se opune alegerii contracandidatului acestuia, conservatorul N. Filipescu. Formal, Atanasiu obținuse de la candidatul liberal încredințarea că acceptă „a se modifica actuala lege electorală în sensul lărgirii dreptului de vot”⁷⁹, dar aceasta nu însemna, în fond, adeziune la ideea votului universal, cum a fost interpretat angajamentul lui Sechiari. Cu sprijinul socialiștilor, scaunul de deputat al Colegiului II Covurlui a fost câștigat de candidatul liberal⁸⁰.

Ultimele alegeri parlamentare de la sfârșitul veacului trecut, efectuate sub o nouă guvernare conservatoare, instalată la putere în aprilie 1899, în frunte cu G. Gr. Cantacuzino, au avut loc la 27–29 mai 1899. Pentru socialiști, noul scrutin electoral s-a desfășurat în condiții deosebit de dificile datorate atît represiunilor dezlănțuite împotriva cluburilor socialiste de la sate, a mișcării revoluționare în ansamblul său, cit și crizei intrvenite în conducerea partidului, ca urmare a trecerii unora dintre liderii săi în partidul liberal.

Evenimentele petrecute cu puțin timp înainte în partid au determinat o reevaluare a tacticii electorale socialiste, în sensul respingerii oricăror alianțe cu partidele politice de guvernămînt și participării separate la alegeri a candidaților socialiști, concomitent cu preconizarea unor fronturi electorale comune cu o grupare cu nuanță ruralistă denumită „Comitetul pentru apărarea intereselor țărănești”, constituită în jurul revistei „România rurală”⁸¹. În virtutea noii orientări, socialiștii rămași credincioși idealului revoluționar au depus candidaturile lui Al. Ionescu și I. T. Banghereanu la Colegiul II Ilfov, iar într-un număr de 16 județe au încheiat carteli electorale cu grupările țărănești amintite, pe listele de candidați figurînd și socialistul C. Z. Buzdugan, alături de C. Mille, C. Dobrescu-Argeș, D. Drăghicescu, învățătorul I. Tițu și de alți membri ai grupărilor țărănești aliate⁸².

În condițiile unor ingerințe și presiuni fără precedent⁸³, conservatorii au câștigat alegerile. La Colegiul II Ilfov, Al. Ionescu a obținut 124 voturi, iar I. T. Banghereanu — 66; un mai mare număr de voturi (485) a întrunit C. Mille la Colegiul III Teleorman; în Vlașca, C. Z. Buzdugan a obținut 45 voturi⁸⁴, evident insuficiente pentru a putea fi aleși.

⁷⁹ Vezi scrisoarea lui P. Sechiari către I.C. Atanasiu, în „Lumea nouă”, anul III, nr. 771 din 6 februarie 1897.

⁸⁰ D.A.D., nr. 28 din 7 februarie 1897, p. 357.

⁸¹ „Lumea nouă”, anul V, nr. 25 din 9 mai 1899.

⁸² „Lumea nouă”, anul V, nr. 27 din 23 mai 1899; „Adevărul”, anul XII, nr. 3526 din 17 mai 1899.

⁸³ „Adevărul”, anul XII, nr. 3537 din 29 mai 1899.

⁸⁴ „Lumea nouă”, anul V, nr. 29 din 5 iunie 1899 (Vezi și: „Adevărul”, anul XII, nr. 3538 și 3539 din 30 și 31 mai 1899).

Pe lângă participarea la alegerile pentru Adunarea deputaților, organizațiile muncitorești, partidul politic proletar s-au manifestat ca forțe active și pe planul acțiunii electorale comunale. Începutul l-au făcut, ca și cu alte prilejuri, socialiștii ieșeni, ei depunând, *în iunie 1888*, liste în alegerile pentru Consiliul comunal Iași. Rezultatele acestei participări, deși n-au produs un succes socialist, erau totuși încurajatoare. La Colegiul II lista de deputați a „partidei socialiste”, pe care figurau, alături de I. Nădejde, o serie de muncitori și țărani socialiști, între care: Gh. Petrovici, Gh. Tomofte, Costache Unire, Simion Alexandru și alții, a obținut 110 voturi, în confruntarea cu cea junimistă, guvernamentală, care întrunise 220 voturi⁸⁵, iar la Colegiile directe I și II, candidații „partidei muncitorilor” au obținut 38 voturi⁸⁶.

Ca și la Iași, la Galați Cercul muncitoresc local a participat la alegerile comunale *din august 1888*, înfruntând tot listele guvernamentale (liberalii s-au retras din alegeri). Cele 24 voturi obținute erau apreciate ca „un început frumos și care ne dă mult de nădăjduit pentru viitor”⁸⁷, și aceasta cu atât mai mult cu cât alegerile au fost făcute în condițiile unor grave abuzuri ale autorităților conservatoare (influențarea și coruperea corpului electoral, maltratarea unora dintre candidații socialiști etc.).

Prima participare socialistă la alegerile comunale a înregistrat însă și succese în unele localități rurale, în sensul că au fost alese consilii comunale socialiste, la Cucuteni (jud. Iași), unde lista socialistă a întrunit 245 voturi, distanțându-se decisiv față de cea a conservatorilor junimiști (75 voturi), la Belcești (jud. Iași), cu 225 voturi, față de numai 50 ale guvernamentalilor, la Moșna și Podoleni (jud. Fălciu), la Trifești, Săbăoani și Stănița (jud. Roman).⁸⁸ Chiar dacă aceste consilii comunale au fost ulterior dizolvate, în mod abuziv, de către guvern, reușita demonstra capacitatea socialiștilor de a-și apropia țărănimea și dovedea, o dată în plus, faptul că propaganda socialistă în mediul rural înrămurase asupra conștiinței populației țărănești, care receptase ideile socialiste și-și manifesta și pe această cale opoziția față de marea proprietate, generatoare a exploatarei și asupririi țărânimii lipsite de pământ.

Pentru alegerile comunale generale organizate de guvernul conservator Lascăr Catargiu la *6 noiembrie 1890*, socialiștii au început campania electorală încă din luna iunie a aceluiași an. În scopul concentrării eforturilor socialiștilor, s-a hotărât ca participarea la alegeri să se facă în Capitală numai la Colegiul II, conducerea Clubului muncitoresc local desemnând și o listă de candidați pe care figurau, între alții: C. Mille, Al. Ionescu, Panait Mușoiu, Arghir Parua, I. T. Banghereanu. Un număr de 8 candidați, dintre cei 15 propuși, erau muncitori (mecanici, tâmplari, cizmari, turnători)⁸⁹.

Manifestul lansat de Clubul muncitorilor din București la 10 octombrie 1890 cuprindea obiectivele programatice cu care lista socialistă venea în

⁸⁵ „Muncitorul”, anul I, nr. 37 din 12 iunie 1888.

⁸⁶ „Muncitorul”, anul I, nr. 39 din 26 iunie 1888. Ziarul radical „Lupta” avansează alte cifre: 19 voturi la Colegiul I și 8 voturi la Colegiul II — total 27 voturi („Lupta”, anul V, nr. 576 din 19 iunie 1888).

⁸⁷ „Muncitorul”, anul I, nr. 46 din 14 august 1888.

⁸⁸ „Muncitorul”, anul II, nr. 3 din 20 noiembrie 1888.

⁸⁹ „Munca”, anul I, nr. 34 din 14 octombrie 1890.

fața alegătorilor solicitându-le sufragiile, revendicările ce puteau fi realizate de un consiliu comunal cu majoritate socialistă : repausul săptăminal, protecția muncii, reorganizarea serviciului medical comunal, îmbunătățirea salubrității în cartierele muncitorești, îngrădirea speculei cu alimente și alte bunuri de primă necesitate etc.

Mergînd pe linia tradițională a falsificării voinței alegătorilor, autoritățile administrative și polițienesti au dezlănțuit o adevărată prigoană împotriva socialistilor, a candidaților și susținătorilor acestora, încă de la alegerile pentru delegații Colegiului II. Într-o scrisoare trimisă primului ministru de „Comitetul electoral al partidului muncitorilor”, din care făceau parte C. Mille, Th. Mănescu, P. Mușoiu, Al. Ionescu, I. Catina, Al. Georgescu și alții, se protesta împotriva felului cum au decurs alegerile de delegați, „alegeri întemeiate pe fraudă”, cerîndu-se casarea acestora⁹⁰.

În același condiții s-au desfășurat și alegerile propriu-zise pentru Colegiile I și II directe. În cele 10 secțiuni electorale din Capitală lista socialistă de la Colegiul II a întrunit 175 de voturi, iar din 105 voturi anulate o mare parte aparțineau socialistilor și au fost considerate nevalabile, pentru că era scris pe ele : „Trăiască socialismul”⁹¹.

La Iași, clubul muncitoresc a încercat să realizeze, cu prilejul alegerilor un cartel electoral cu opoziția liberală locală, pe baza unei platforme comunale în care figurau cerințe ca : vinderea moșiilor comunei Iași către locuitorii mărginași agricultori, „cu condițiile cele mai priincioase”, pavarea și iluminarea străzilor din cartierele orașului, ieftinirea pîinii și a cărnii. Dar, cum liberalii din localitate au refuzat propunerea, socialistii din Iași au hotărît să se abțină de la alegeri, socotind că n-au forța necesară înfruntării guvernamentalilor conservatori.

Această hotărîre, explicată printr-un manifest lansat la 19 octombrie 1891 de „partida muncitorilor” din Iași (sub semnăturile lui I. Nădejde, D. A. Teodoru, V. I. Speranță, Gh. Petrovici și alții), a fost o greșeală, deoarece, chiar în condițiile unei previzibile înfringeri electorale, confruntarea comunală ar fi dat posibilitate organizațiilor muncitorești din Iași să-și susțină public un program electoral propriu, să cîștige noi aderenți și, în ultimă instanță, să constate dacă în intervalul de doi ani de la ultimele alegeri comunale influența lor politică a sporit în rîndurile muncitorilor, ale opiniei publice.

Trăgînd concluziile necesare în urma abținerii de la vot din 1890, în alegerile comunale generale din 1894 participarea socialistilor avea să fie mult mai largă. Pînă atunci însă, organizațiile socialiste au mai avut de desfășurat o confruntare electorală comunală parțială în martie 1892. Partidul muncitorilor a depus candidaturi la Iași și la Roman. La Iași, participînd pe o listă comună cu liberalii, în baza propunerilor formulate în 1890, — la Colegiul I a candidat C. D. Anghel, iar la Colegiul al II-lea Ioan Nădejde, Eugen Filipescu și muncitorul tipograf C. Paleologu, în urma unui balotaj, lista socialistilor și liberalilor ieșeni a ieșit învingătoare asupra celei a conservatorilor și radicalilor⁹². În același timp, la Roman, lista socialistilor a întrunit aproape unanimitatea la alegerile de delegați pentru Colegiul II — 159 voturi din 161 (guvernamentalii nici n-au propus o listă proprie),

⁹⁰ Arh. St. București, fond Ministerul de Interne, dosar 424/1890, f. 1 și 3.

⁹¹ „Munca”, anul I, nr. 38 din 11 noiembrie 1890.

⁹² „Deraocrația socială”, anul I, nr. 14 din 5 aprilie 1892.

fapt care a permis unui grup de lucrători socialiști — Lazăr Coteanu, Cos-tache Spinu, Gh. Robu, Dimitrie Ivanovici, C. Pociumb și Dimitrie N. Bogza, să devină consilieri comunali⁹³.

Aceste izbînzii au fost anunțate de I. Nădejde ziarului socialist austriac „Gleichheit” la 23 martie 1892, însoțite de precizarea : „Vom vedea ce va face guvernul. Dacă aprobă alegerea, vom încerca să realizăm cite ceva din programul nostru comunal”⁹⁴. Intenția socialiștilor nu s-a putut însă realiza, întrucît guvernul conservatorilor a casat alegerile comunale de la Iași și Roman⁹⁵.

Următoarele alegeri comunale generale au avut loc, tot sub guvernarea conservatoare a lui Lascăr Catargiu, la 5 septembrie 1894. De această dată, în alegeri s-au prezentat candidații socialiști la București și la Galați cu liste separate, iar la Iași în colaborare cu radicalii din localitate, în frunte cu Al. Bădărău, și cu gruparea liberal-democratică condusă de George Scortescu, pe o platformă comună cu acceptarea „sufragiului universal fără nici un fel de restricție”⁹⁶, constituind „Alianța democratică”, în cadrul căreia se păstra individualitatea politică a fiecărui partid.

Candidații socialiști pentru alegerile comunale de la București erau : Al. Ionescu, C. Mille. I. T. Banghereanu, Niță Pițurcă, I. Tabacovici, Al. Georgescu, Gh. Eteneanu și alții, majoritatea muncitori⁹⁷; la Galați au candidat Zamfir Filotti, D. A. Țăranu, I. C. Atanasiu, Th. I. Thenea⁹⁸, iar la Iași I. Nădejde, V. I. Speranță, Gh. Petrovici și N. Quinez⁹⁹.

În cele trei orașe au fost organizate mitinguri și întruniri electorale, cu care prilej a fost expus programul electoral comunal socialist : ziua de lucru de opt ore, serviciul medical gratuit pentru muncitorii și populația nevoiașă a orașelor, îmbunătățirea situației sanitare a atelierelor, ajutoare materiale pentru copii săraci pe timpul școlarizării, micșorarea prețurilor la alimente și al alte bunuri de primă necesitate, impozit progresiv pe venituri și desființarea dărilor indirecte etc.

Rezultatele alegerilor în vederea creșterea numărului de voturi socialiște la București — 194, la Colegiul II și 32 la Colegiul I¹⁰⁰, un debut promițător la Galați — 31 voturi la ambele colegii¹⁰¹, iar la Iași „Alianța democratică” a provocat balotaj la primul tur de scrutin de la Colegiul I (cu 248 voturi) și a obținut 87 voturi la Colegiul II¹⁰². În balotaj radicalii s-au aliat cu conservatorii, ceea ce a determinat pe socialiști să se abțină de la vot¹⁰³.

Alegerile comunale generale din 1 — 3 noiembrie 1898, organizate de guvernul liberal D. A. Sturdza, au avut loc în condițiile apropiării unora

⁹³ „Munca”, anul III, nr. 2 din 1 martie 1892.

⁹⁴ *Documente din istoria mișcării muncitorești din România. 1879—1892*, Edit. politică, București, 1973, p. 761.

⁹⁵ „Democrația socială”, anul I, nr. 14 din 5 aprilie 1892.

⁹⁶ „Munca”, anul V, nr. 28 din 11 septembrie 1894.

⁹⁷ „Munca”, anul V, nr. 27 din 4 septembrie 1894.

⁹⁸ *Ibidem*, nr. 23 din 9 octombrie 1894.

⁹⁹ „Adevărul”, anul VIII, nr. 1965 din 4 septembrie 1894; „Munca”, anul V, nr. 28 din 11 septembrie 1894.

¹⁰⁰ Arh. St. București, fond Ministerul de Interne, dosar. 1951/1894, f. 160 și 198.

¹⁰¹ *Ibidem*, f. 148 și 197.

¹⁰² *Ibidem*, f. 161.

¹⁰³ *Documente din istoria mișcării muncitorești din România, 1893—1900*, Edit. politică, București, 1969, p. 279; „Adevărul”, anul VII, nr. 1970 din 9 septembrie 1894.

dintre conducătorii P. S. D. M. R. de liberali. Linia de conduită a socialiștilor în aceste alegeri, imprimată de Consiliul general al partidului, a fost definită în documentul intitulat „Apel către cetățeni”, lansat în coloanele ziarului „Lumea nouă” în preziua alegerilor. După ce arăta muncitorilor că, dintre cele două partide de guvernământ, unul, cel al conservatorilor „s-a arătat totdeauna dușmanul cel mai înverșunat a reformelor cerute de voi”, iar celălalt, partidul liberal, are cel puțin un program care, aplicat, ar putea aduce unele îmbunătățiri în situația economică și politică a maselor, apelul cerea partidului „să lupte din răputeri în contra tendinței conservatorilor de a pune mîna pe consiliile comunale. Și, deoarece singur n-ar putea să înfrîngă pe reacționari, el (Consiliul general al P. S. D. M. R. — n. n) a hotărît să dea sprijin liberalilor”¹⁰⁴. Alianța cu liberalii în alegeri urma să se facă fie prin acceptarea unor socialiști pe liste comunale liberale, fie prin sprijinirea unor liste liberale fără socialiști, acolo unde influența acestora din urmă asupra corpului electoral nu era prea mare, în care caz liberalii se angajau a nu face obstrucție candidaturilor socialiste pentru consiliile comunale din comunele rurale unde existau cluburi socialiste¹⁰⁵. Deși, formal, alianța nu afecta independența de acțiune a partidului, în fapt utilizarea acestei soluții tactice, lipsa de inițiativă în determinarea partenerilor liberali de a include în programul electoral angajamente ferme ce interesau în cel mai înalt grad masele muncitoare, echivala cu periclitarea individualității partidului, deschizînd drumul altor cedări, care se vor materializa, în scurt timp, în părăsirea partidului de către unii dintre liderii săi și trecerea acestora în partidul liberal.

Ca urmare a acestei orientări, s-au stabilit următoarele candidaturi socialiste pe liste liberale la Colegiul I : Iași — C. Stere (considerat socialist, fără a fi înscris oficial în partid) și C. Crupenski ; Ploiești — Al. G. Radovici ; Galați — I. C. Atanasiu ; Bîrlad — Gr. Vasiliu. O listă comună a socialiștilor cu liberalii a fost depusă la Colegiul II Zimnicea, iar în unele comune din Teleorman, Iași și din alte județe s-au depus liste socialiste separate¹⁰⁶.

În urma scrutinului, cîștigat, previzibil, de liberalii aflați la guvern, C. Stere și C. Crupenski au fost aleși membri ai Consiliului comunal Iași, Al. G. Radovici — la Ploiești, I. C. Atanasiu — la Galați, Gr. Vasiliu — la Bîrlad¹⁰⁷, iar la București, Craiova, Botoșani și Brăila au fost alese Consilii comunale liberale cu sprijin socialist¹⁰⁸. Ulterior, Al. G. Radovici a fost ales primar al Ploieștiului¹⁰⁹, iar C. Stere și Gr. Vasiliu au devenit ajutoari de primari la Iași, și respectiv, Bîrlad¹¹⁰.

Concomitent, la Zimnicea, ca și în unele comune ale județului Teleorman, precum și la Comîndărești (jud. Botoșani), Rîșcani și Stîncea (jud. Iași)¹¹¹, listele socialiste de la cel de-al doilea colegiu au întrunit majoritatea sufragiilor, întrecînd cu mult candidaturile conservatoare ale proprietarilor

¹⁰⁴ „Lumea nouă”, anul IV, nr. 1283 din 30 octombrie 1898.

¹⁰⁵ I.C. Atanasiu, *Op. cit.*, p. 341.

¹⁰⁶ „Lumea nouă”, anul XV, nr. 1282 din 29 octombrie 1898.

¹⁰⁷ Arh. St. București, fond Ministerul de Interne, dosar 1412 1898, f. 18, 43, 51, 98.

¹⁰⁸ *Ibidem*, f. 27, 44, 121, 124.

¹⁰⁹ *Ibidem*, dosar 1448/1898, f. 4.

¹¹⁰ „Lumea nouă”, anul V, nr. 1282 din 29 noiembrie 1898.

¹¹¹ „Lumea nouă”, anul V, nr. 1297 din 15 noiembrie 1898.

și arendașilor locali. Curînd, însă datorită creșterii și intensificării activității cluburilor socialiste de la sate, guvernul liberal, în cadrul măsurilor represive deslănțuite în mediu rural, au trecut la dizolvarea acestor consilii comunale¹¹².

Același lucru avea să se întîmple și cu celelalte consilii, dizolvate prin decret regal, după numai cîteva luni de funcționare, la insistențele guvernului conservator condus de G. Gr. Cantacuzino, instaurat la putere în aprilie 1899. Noile alegeri comunale din iunie 1899 au dat cîștig de cauză guvernului, conservatorii acaparînd majoritatea absolută a consiliilor comunale urbane și rurale.

Alegerile parlamentare din 1899, precum și scrutinul comunal din 1898, încheiau un important capitol al acțiunii politico-electorale socialiste de la sfîrșitul veacului trecut, început și desfășurat sub imboldul necesității folosirii de către socialiști a tuturor posibilităților pentru realizarea programului lor de acțiune. Succesele obținute în alegeri, activitatea deputaților socialiști în Parlament¹¹³, ca și eșecurile înregistrate, ca urmare a represiunilor guvernamentale, dar și a unor carențe de tactică, au fortificat rîndurile mișcării noastre muncitorești, i-au întărit baza ideologică și organizatorică, pe care se va clădi, de-a lungul unui proces de firească și ascendentă continuitate, o modalitate superioară de înțelegere și aplicare a politicii electorale și parlamentare socialiste la începutul secolului al XX-lea¹¹⁴.

LE PARTI DE LA CLASSE OUVRIÈRE DANS LES CONFRONTATIONS ÉLECTORALES DE ROUMANIE À LA FIN DU XIX-E SIÈCLE

RÉSUMÉ

L'étude est consacrée à l'un des éléments essentiels de l'action politique ouvrière à la fin du siècle passé, soit l'activité électorale parlementaire et communale. On met en évidence les efforts fournis par le parti politique de la classe ouvrière et par ses organisations locales pour déchiffrer le mécanisme de la vie politique du pays en vue de l'élaboration de sa stratégie électorale en fonction du caractère spécifique du développement de la Roumanie et en tenant compte des limitations que le système de vote censitaire dressait à l'époque dans la voie de l'affirmation des masses d'ouvriers et de paysans sur le plan politique.

L'analyse du matériel documentaire révèle la permanente ascension politico-parlementaire du mouvement révolutionnaire du prolétariat roumain, en commençant par la première manifestation dans le domaine de la lutte électorale, en 1883, et continuant par les succès importantes enregis-

¹¹² N. Copoiu, *Op. cit.*, p. 207.

¹¹³ Nu ne propunem să analizăm activitatea parlamentară a primilor deputați socialiști, deoarece aceasta a făcut obiectul altor studii. Vezi : V. Niculae, *Probleme ale mișcării muncitorești în debaterile parlamentului român la sfîrșitul secolului al XIX-lea*, în „*Anale de istorie*”, anul XVII, nr. 6/1971, p. 12—25 ; N. Copoiu, *Op. cit.*, p. 207—214.

¹¹⁴ I. Mamina, *Clasa muncitoare din România în confruntările politice electorale de la începutul veacului al XX-lea*, în „*Anale de istorie*”, anul XX, nr. 2/1974, p. 89—101.

trés dans ce domaine durant la période 1888 — 1899. L'élection en 1888 des deux premiers députés socialistes, en tant que représentants des électeurs ouvriers et paysans à l'Assemblée des députés, de même que la constitution de conseils communaux socialistes, peuvent être appréciées comme des contributions marquantes à l'affirmation sur l'arène politique des organisations prolétariennes, du parti de la classe ouvrière de Roumanie, parti fermement situé sur les positions du socialisme scientifique.

Les campagnes électorales ont constitué également des occasion propices à une large popularisation de l'idéal socialiste, à l'intense propagation des idées révolutionnaires, au renforcement organisationnel des rangs du parti. Le déroulement des confrontations électorales, les conclusions qui s'en sont détachées ont permis de faire des précision quant à la politique d'alliances du parti, politique subordonnée au but de la défense des intérêts économiques et politiques des larges masses de travailleurs.

PERMANENȚĂ ȘI UNITATE ÎN ISTORIA POPORULUI ROMÂN ÎN SECOLELE III—XIV

DE

LUCIAN CHIȚESCU

Rezultat nemijlocit al contopirii etnice, lingvistice și culturale dintre autohtonii geto-daci și cuceritorii romani, poporul român, plămădit pe teritoriul vechii Dacii, este continuatorul direct și legitim al strămoșilor săi. Vechimea milenară, neîntreruptă pe același teritoriu, coeziunea și unitatea etnică, vitalitatea civilizației poporului dac pe vasta arie geografică de la Munții Balcani pînă la Carpații Nordici și de la Pontul Euxin și Olbia pînă dincolo de Tisa, au făcut ca, odată cu cucerirea romană a Peninsulei Balcanice și apoi a Daciei, teritoriul locuit de daci să constituie baza trainică a romanității orientale. Se știe că prin romanitate orientală se înțeleg îndeobște romanii din partea de răsărit a Imperiului roman și dacia romanizată și că procesul romanizării a cuprins, în această parte a Europei, în special provinciile Imperiului roman de la nord de Munții Balcani, respectiv de linia zisă Jirecek, după numele savantului care a stabilit-o încă din anul 1902¹. Cucerirea de către romani a unei mari părți a Daciei în anul 106, transformarea ei în provincie romană de rang imperial și instaurarea efectivă a stăpînirii romane în Dacia pînă în anii 271—275 au determinat în fapt amestecul popoarelor dac și roman, a civilizațiilor ambelor popoare și, în ultimă instanță, simbioza etnică, lingvistică și culturală daco-romană al cărei rezultat concret și direct este poporul român, limba română și civilizația românească. „Din unirea dacilor cu romanii — arăta tovarășul Nicolae Ceaușescu — s-a plămădit în decursul secolelor, un popor nou, plin de energie și vigoare, moștenitor al marilor virtuți și tradiții ale glorioșilor săi înaintași — poporul român”².

Chiar dacă romanii n-au cucerit și stăpînit decît o parte a Daciei, procesul de romanizare s-a desfășurat pe întreg teritoriul Daciei străvechi, a cuprins întregul popor dac. Unitatea de neam și de limbă a poporului dac înainte de cucerirea romană, legăturile permanente dintre dacia cucerită și cei rămași liberi, schimburile neîntrerupte dintre dacia necucerită și romani, frecvențele incursiuni ale dacilor liberi în Dacia romană și la sud de Dunăre, desele războaie purtate de împărații romani cu dacia liberi sau relațiile stipendiare stabilite cu aceștia sînt principalele căi ale deplinei simbioze dacoromane pe întregul spațiu dacic. Descoperirile

¹ Pentru aceste probleme, vezi mai cu seamă Ion Nestor, *Formarea poporului român*, în *Istoria poporului român*, București, 1970, p. 92—93.

² Nicolae Ceaușescu, *Expunere prezentată la sesiunea solemnă comună a Comitetului Central al Partidului Comunist Român, Marii Adunări Naționale și activului central de partid și de stat consacrată sărbătoririi centenarului proclamării independenței de stat a României*, 9 mai 1977, Ed. politică, București, 1977, p. 7—8.

arheologice făcute în așezările dacilor liberi de la est de Dacia romană, atît în Moldova cît și în Muntenia, atestă pe deplin simbioza dacoromană și în teritoriile necucerite de romani, prin obiecte romane de import ce coexistă cu cele dacice tradiționale ³⁻⁴ și, deopotrivă, prin marea cantitate de monedă romană ce era folosită în egală măsură și de dacii cucerți și de dacii liberi din afara granițelor provinciei romane. Romanizarea constituie etapa hotărîtoare în formarea poporului român în sensul arătat de Ion Nestor că „dacă nu se poate vorbi despre un popor român fără romanizare, nici fără daci nu s-ar putea concepe un astfel de popor, deoarece este dovedit că masa populației care a fost supusă romanizării, în această parte a Europei, mai ales cea rurală, care s-a păstrat după declinul orașelor, a fost în primul rînd cea dacă, atît în Dacia cît și în Moesia” ⁵.

Rolul fundamental al poporului dac, ca al doilea și ultim element constitutiv de bază al poporului român, alături de cel latin reprezentat de romani, este dat, în afara contribuției etnice, lingvistice și culturale, de transmiterea directă la români a formei sale specifice de organizare economică și social-politică, obștea sătească teritorială, care și dovedise viabilitatea și în timpul stăpînirii romane ⁶. În Dacia cucerită, romanii au înlocuit numai forma superioară de organizare statală, regatul dac, cu una romană, statul sclavagist cu osatură orașenească, dar n-au putut desființa, mai cu seamă la sate, vechea formă de organizare dacică a obștilor teritoriale care au continuat să existe deopotrivă în Dacia romană și în restul teritoriului dacic rămas necucerit. După părăsirea Daciei romane în anii 271—275, organizarea superioară de stat sclavagist impusă de romani a dispărut fără urme de pe pămîntul dacic, orașele au dispărut și ele, viața s-a ruralizat în întregime, iar forma de organizare a întregului popor rămas la nord de Dunăre a rămas obștea sătească de străveche tradiție dacică. „Continuitatea obștilor pe teritoriul țării noastre de la geto-daci pînă la fondarea statelor feudale—arăta cu justete P.P. Panaiteșcu — înseamnă continuitatea poporului român în Dacia ca popor așezat, teritorializat, permanent legat de pămînt” ⁷. Într-adevăr, cînd în anii 271—275 împăratul Aurelian a dispus părăsirea Daciei și retragerea la sud de Dunăre a oficialităților și armatei romane, la nord de fluviu a rămas populația

³⁻⁴ Situație constatată în toate așezările dacilor liberi cercetate pînă acum. Menționăm, ca exemplu de cercetare atentă și interpretare istorică, așezarea din secolul al III-lea de la Podul Dimboviței, jud. Argeș, care este tipică pentru simbioza dacoromană din afara limesului roman, prin locuințele de tip bordei în care coexistă ceramica de tradiție dacică cu cea provincial romană „barbarizată” dar și cu ceramică romană de bună calitate. (Alexandrina Alexandrescu și Anca Păunescu, *Așezare din secolul III de la Podul Dimboviței*, în *Studii și Comunicări*, Pitești, III), 1971, p. 163—164). Dintre centrele politice ale dacilor în Moldova, merită, de asemenea, a fi consemnate aici cunoscutele fortificații de la Poiana (Piroboridava), Răcătău (Tamasidava) și Bradu (Zargedava) care au funcționat din secolul IV î.e.n. pînă în secolul II e.n. Și în cuprinsul acestor *dave* se constată în secolele I—II o clară simbioză dacoromană prin coexistența materialelor dacice tradiționale cu mărfuri romane de import (amfore, ceramică de lux), arme sau prin imitații locale după cupe romane (Informația dată cu multă amabilitate de colegul Viorel Căpitanu).

⁵ Ion Nestor, *loc. cit.*, p. 93.

⁶ Maria Comșa, *Considerații cu privire la obștea sătească locală de pe teritoriul României în sec. III—V*, în *Muzeul Național*, III, București, 1976, p. 215—220; Ștefan Olteanu, *Etapele procesului de formare a statelor feudale românești*, în „*Revista de istorie*”, 30, 2, 1977, p. 317 și urm.

⁷ P.P. Panaiteșcu, *Obștea sărănească în Țara Românească și Moldova*, București, 1964, p. 20.

daco-romană aflată în plin proces de definitivare și afirmare a personalității sale ca popor romanic deosebit de cele ce se vor naște în provinciile vestice ale Imperiului roman tocmai datorită componentei dacice specifice.

„Însemnătatea părăsirii oficiale a Daciei e — după Nicolae Iorga — hotărâtoare pentru alcătuirea limbii românești. Un grai romanic unitar, opus limbii oficiale a statului, nu se putea forma decât prin ruperea raporturilor cu acesta. Dar pentru o astfel de operă delicată se mai cerea și altceva, încetarea pînă la un timp a pătrunderilor barbare”⁸. Această aserțiune genială a marelui savant român este pe deplin confirmată de rezultatele cercetărilor arheologice din ultimii 30 de ani care, pe de o parte documentează existența unei numeroase populații care continuă să viețuiască în aceleași locuri și după actul oficial al evacuării romane, iar pe de alta demonstrează că nu migratorii au pătruns primii din afară în fosta provincie, cum se credea în vremea lui N. Iorga, ci masive grupuri de daci liberi⁹. Dacă la Apulum (Alba Iulia), Napoca (Cluj), Cristești, Sucidava (Celei), Răcari, Verbița ș.a. este documentată viețuirea neîntreruptă *daco-romană* din secolul al II-lea pînă în secolul al IV-lea, iar multe tezaure monetare conțin monede romane din secolele II-IV, fapt ce atestă că posesorii succesivi ai sumelor respective erau localnici ce și-au transmis avutul din generație în generație pînă tirziu după retragerea aureliană¹⁰, la Soporul de Cîmpie sau la Cipău-Girle din centrul arcului carpatic, se constată pătrunderea unor grupuri de daci liberi de la est de Carpați, respectiv de la vest de Munții Apuseni¹¹. Pătrunderea liberă și masivă după 275 a dacilor liberi de la est și vest de munți în fosta provincie abandonată de autoritățile Imperiului roman și deplasarea unor grupuri dacoromane din fosta provincie în regiunile mai periferice ale vechii Dacii, circulația liberă a dacoromanilor în tot spațiul dacic de la nord de Dunăre, constituie actul final al deplinei *simbioze daco-romane*, al formării limbii române unitare pe întregul spațiu locuit odinioară de daci, a celui „grai romanic și unitar opus limbii oficiale a statului” roman de care vorbea Nicolae Iorga. Nu trebuie omis faptul că una din ocupațiile de bază ale poporului dac, mai întii, dacoroman mai apoi și român după aceea, a fost, alături de agricultură și de meșteșugurile satești, creșterea vitelor și păstoritul. În condițiile dispariției de la nord de Dunăre, după 275, a limbii latine oficiale, impusă de statul sclavagist și a îngrădirilor de mișcare impuse de acesta, păstoritul a avut rolul său în generalizarea și unificarea pe întregul teritoriu locuit odinioară de daci a *limbii române, singura limbă cunoscută și folosită de poporul rămas la nordul Dunării, după anul 275*.

Poporul român s-a format pe întreg spațiul balcano-carpato-danubiano-pontic locuit de daci și de romani, componenta dacică explicînd unitatea limbii române, lipsită de dialecte pe întregul spațiu dacic, tocmai datorită amestecului limbii latine populare, folosită de coloniștii veniți

⁸ Nicolae Iorga, *Istoria românilor*, II, București, 1936, p. 112.

⁹ Ion Nestor, *loc. cit.*, p. 95.

¹⁰ Constantin Preda și Florența Preda, *Formarea limbii și a poporului nostru. Continuitatea românească pe cuprinsul vechii Dacii în lumina Programului Partidului Comunist Român*, în *Momente din istoria patriei, a partidului comunist, a mișcării revoluționare și democratice din România*. Consultații. Ediția a II-a, București, 1976, p. 22.

¹¹ Gheorghe Diaconu, *Unitatea culturii materiale și spirituale a populației daco-romane în sec. III—IV*, în *Revista de istorie*, 30, 2, 1977, p. 306.

din zonele răsăritene ale Imperiului roman (deosebită totuși de limba oficială a statului roman) cu limba traco-dacică autohtonă. La rîndul ei, structura romanică, de asemenea unitară a limbii române și la nord și la sud de Dunăre, demonstrează, pe de o parte superioritatea limbii latine populare care s-a impus ca structură gramaticală și ca fond principal de cuvinte față de limba traco-dacică, iar pe de alta că poporul român și limba română erau în curs de formare după retragerea aureliană de vreme ce romanii, retrași la sud de Dunăre, unde au stăpînit neîntrerupt pînă la 602 cu organizarea statală și cu limba latină oficială, n-au influențat în direcții diferite condiția românilor sud dunăreni față de cei rămași la nord de fluviu. Dispariția statului sclavagist, impus de romani pe pămîntul Daciei, ruralizarea generală a vieții și revenirea la organizarea societății pe baza obștilor sătęști de țărani liberi de tradiție dacică, precum și rupearea raporturilor directe cu limba oficială a statului roman sînt elemente fundamentale care au contribuit la cristalizarea poporului român și a limbii sale înainte de venirea populațiilor migratoare pe pămîntul fostei Dacie. După abandonarea Daciei de către romani, arată tovarășul Nicolae Ceaușescu, „Poporul nostru, aflat în plin proces de cristalizare a fizionomiei sale etnice și spirituale, a rămas să facă față singur, prin propriile-i forțe, neamurilor migratoare ce aveau să treacă peste teritoriile sale”¹².

Că limba română s-a desăvîrșit și generalizat în această etapă de trecere de la statul sclavagist la obștea țărănească teritorială o dovedește și faptul că în limba română termenii referitori la obște provin din limba traco-dacică și din latină. Cuvintele cătun, vatră, moș, moșier, moșnean provin din limba traco-dacică, iar termenii sat (în sens teritorial, dar și demografic), sau gîntă provin din latină¹³. „Dacia populară e aceea care a fixat, dezvoltat și păstrat limba românească”¹⁴, afirma Nicolae Iorga, referindu-se la ruralizarea vieții în fosta Dacie și la generalizarea traiului în sate bazate pe organizarea de obște țărănească. „Era, deci o întoarcere la satul de unde se plecase — consemnează în alt loc același istoric — Așa s-a întîmplat cu însăși Roma, ajunsă la « tîrgul boilor » în locul forului ilustru . . . în lupta cu mîndra civilizație romană, sprijinită de atîta putere militară și pe un sistem de organizare de o așa de măreață complicație, satul tracic biruise de la un capăt la altul”¹⁵.

Atunci cînd, începînd cu aproximativ anul 300, în părțile răsăritene ale vechii Dacie își făceau apariția cei dintîi migratori germanici (goții) poporul român, organizat în obști de țărani liberi, a început lupta de un mileniu pentru păstrarea ființei etnice și a culturii sale superioare în fața valurilor succesive ale populațiilor migratoare, aflate pe o treaptă mult inferioară de dezvoltare — democrația militară, specifică etapei finale a orînduirii comunei primitive.

Reprezentînd mase războinice ce stăpîneau vaste teritorii, ale căror centre de greutate au fost întotdeauna în afara hotarelor vechii Dacie, dominația populațiilor migratoare (goți, huni, gepizi, avari) a fost politico-militară de la distanță, scurtă și periodică și nu efectivă și de lungă durată.

¹² Nicolae Ceaușescu, *op. cit.*, p. 8.

¹³ P.P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 33—34.

¹⁴ Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 110.

¹⁵ *Ibidem*, p. 77.

Ei nu s-au așezat niciodată stabil și durabil pe teritoriul fostei Dacii, fapt. dovedit de raritatea descoperirilor arheologice ce le pot fi atribuite cu certitudine. Bazați pe economia războinică de consum, migratorii erau în continuă mișcare, luând bunurile necesare traiului de la populația autohtonă, atît în regiunile noastre cît și în restul provinciilor romane cucerite. Referindu-se la goți, Nicolae Iorga arată că „agricultura lor în acel moment — și încă multă vreme — nu există, cum nici casa lor clădită ... ei trăiau exclusiv ca ostașii în lagăr”¹⁶. Și, mai departe același istoric conchide: „Barbarii n-au distrus și n-au gonit pe « Romanii » balcanici, acum formați în veacul al III-lea ca și galo-romanii cu o figură bine determinată din apus”¹⁷. Cercetările arheologice au demonstrat peste tot conviețuirea goților dominatori și războinici cu populația românească sedentară și agricolă. În zonele de răsărit ale Munteniei și Moldovei, în care vizigoții au sălășluit temporar între anii 297 și 376, populația românească este larg atestată chiar și în cimitirele gote de la Spanțov, Tîrșor, Izvoare ș.a. prin cătui dacice tradiționale, prin vase de cult specific locale sau prin ceramică de factură romană. În perioada imediat următoare aceea a secolelor IV—VI, așadar în timpul dominației hunice (376—454) și apoi gepide (454—568) pe întreg teritoriul Daciei vechi este documentată civilizația românească dezvoltată în mediul sătesc la nordul și la sudul Dunării pînă la linia Jireček. Este vorba de numeroase așezări rurale (sate) cu profil agricol și meșteșugăresc, cu locuințe mici de suprafață sau semi-îngropate ce împînzesc teritoriul Transilvaniei, Moldovei, Munteniei și Olteniei, ca și spațiul dintre Dunăre și Balcani. Sînt locuințe țărănești cu vetre și cuptoare de pîine înăuntrul și în afara spațiului de locuit, cu unelte agricole din fier de tradiție romană, cu rîșnițe romane pentru zdrobitul semînturilor, cu meșteșugari specializați în confecționarea uneltelor și în turnarea pe loc a bijuteriilor și obiectelor de podobă¹⁸. Sînt așezări rurale, ca cele de care ne vorbește retorul Priscus că alimentau cu produse ambasada bizantină aflată în trecere spre curtea lui Atila, compuse din colibe descrise ca bordeie¹⁹, sate nefortificate încă de vreme ce, nici măcar locuința regelui hun, aflată și ea tot într-un sat, nu era întărită ci „înconjurată cu o împrejmuire din lemn, pusă de frumusețe nu pentru întăritură”²⁰. Sînt sate locuite de populația românească ce asigura hrana pentru războinicii huni, acea populație pentru care Atila amenința cu război Imperiul roman în anul 448, anume „romanicii care erau puși să cultive pămîntul pentru el”²¹, în dreapta și în stînga Dunării. Este civilizația dezvoltată din cultura anterioară pe întreg teritoriul locuit de poporul român în secolele IV—VI care demonstrează „o puternică viață

¹⁶ Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 55.

¹⁷ *Ibidem*, p. 75.

¹⁸ În literatura arheologică acest orizont cultural, general și unitar a fost denumit, după principalele localități din România unde a fost mai întîi studiat, cultura Bratei-Morești, pentru Interiorul spațiului carpatic, Costișa-Botoșana pentru teritoriul de la răsărit de Carpați, Ipo-tești-Cîndești, pentru zona de la sud de munți. De menționat că acest orizont cultural unitar se întîlnește și în cetățile și orașele bizantine din dreapta Dunării. Vezi în legătură cu aceasta Dan Gh. Teodor, *Aparența etnică a culturii Dridu*, în *Cercetări istorice*, Iași, 1973, p. 135 și urm.

¹⁹ Priscus Panites, *Despre soliile romane la cei de alt neam*, în *Izvoarele istoriei României*, II, București, 1970, p. 261.

²⁰ *Ibidem*, p. 263.

²¹ *Ibidem*, p. 291.

populară”²² și că, într-adevăr, „chezași ai păstrării seculare a vechii ordini de lucruri, țăranii din acest sud-est continuă în formă latină cea mai îndepărtată viață rurală tracă”²³.

Ruralizarea vieții și activității, ruperea legăturilor directe de subordonare pe același spațiu cu Imperiul roman și cu limba oficială a acestuia, precum și conviețuirea cu migratorii explică pe deplin absența știrilor directe și clare despre poporul român în această vreme și lămuresc, deopotrivă, lipsa inscripțiilor caracteristice statului sclavagist, orașelor și limbii latine oficiale, toate dispărute de la nord de Dunăre. „Căderea în situația modestă de sate — arată iarăși Nicolae Iorga — e și cauza de căpetenie pentru care încetează materialul de inscripții, dispariție din care s-au tras atâtea concluzii false”²⁴.

Chiar în lipsa știrilor directe, poporul român era o realitate istorică concretă pe harta Europei, care primise noua religie creștină monoteistă de la începutul răspîndirii ei, pe cale populară directă, ca o continuare și dezvoltare a monoteismului dacic, înainte de organizarea oficială în limba latină a cultului creștin în Imperiul roman după edictul de la Niceea din 325. Creștinismul pătrunsese de timpuriu în masa *dacoromanilor* prin intermediul ostașilor și negustorilor veniți în Dacia din părțile răsăritene ale Imperiului, poate chiar „cu prilejul războaielor dintre romani și barbari conduse de Gallienus și de împărații de după dînsul”²⁵, deoarece în secolul al IV-lea și goții „și cei care erau mai înainte vecini cu ei în jurul țărmurilor fluviului Istru” erau considerați ca „împărtășind de mai înainte credința lui Hristos”²⁶. Creștinismul popular este dovedit în satele românești de la începutul secolului al IV-lea cînd se manifestă, fără edificii deosebite și fără episcopi oficiali, prin o serie de obiecte de uz comun care primesc însemnul creștin și mai ales prin tipare de turnat local însemne creștine, cum sînt cele de la Olteni, Străulești sau Cîndești. Abia mai târziu, prin intermediul centrelor creștine oficiale din Imperiu²⁷, au pătruns la românii nord dunăreni termenii creștini din limba latină oficială a Imperiului (cuvinte ca biserică, Dumnezeu, sfînt, cruce, inger ș.a.)²⁸ ca și obiectele creștine de lux cu însemne oficiale, ca donariul de la Biertan sau opaițele de bronz de la Luciu sau Dej.

Dacă la început, obștile românești erau formate din țăranii liberi și aveau o *conducere colectivă* alcătuită din adunarea „oamenilor buni și bătrîni”²⁹, cu timpul, pe măsura dezvoltării societății, începe procesul de stratificare socială, de inegalitate în cadrul membrilor comunităților sătești. Conducerea multiplă a obștii este subminată și preluată treptat

²² Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 25.

²³ *Ibidem*, p. 26.

²⁴ *Ibidem*, p. 78.

²⁵ Sozomenos, *Istoria bisericească*, în *Izvoarele Istoriei României*, II, p. 223.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ Între care menționăm episcopia ortodoxă din Tomis, care depindea direct de Constantinopol și care în anii 368—369 era condusă de episcopul Brettanion, cel ce s-a opus împăratului Valens de a introduce arianismul în Dobrogea, iar mai apoi de episcopul Theotimos, numit de hunii din jurul Dunării „dumnezeul romanilor” (Sozomenos, *loc. cit.* p. 225, 229); Biserica cu trei nave de la Tomis din secolul al V-lea sau cea de la Sucidava din secolul al VI-lea.

²⁸ „Vocabularul creștin latin fiind un import din Balcanii încă supuși Romei”. Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 118.

²⁹ P.P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 190.

de conducători individuali care acumulează mai mult din venitul comunităților și se detașează, cu timpul, prin avuție de membrii de rînd. Electivă o vreme, funcția de conducător al obștii (jude, de la latinescul *judex*) este preluată mai apoi de membrii unei singure familii care încep să și-o transmită din generație în generație. Așa se accentuează inegalitatea între membrii satelor românești de țărani liberi, proprietatea funciară privată se stabilește, și apoi extinde, asupra terenurilor mai fertile, a vitelor și a uneltelor, fapt ce duce, cu timpul, spre adîncirea diferențierii de avere, spre formarea unor clase distincte și opuse.

Pentru mai buna colaborare în cultivarea pămîntului și creșterea vitelor, iar de la un timp și pentru satisfacerea unor nevoi minime de apărare, satele românești apropiate din diferite zone strict delimitate, în anumite depresiuni sau pe văile diferitelor riuri, se unesc formînd uniuni de obști sau „romani” populare³⁰, cum numea N. Iorga aceste asociații de sate românești după căderea Imperiului roman. Uniunile de obști, sau „romaniile” populare, se mai numeau și țări (de la latinescul *terra*) sau județe (de la jude) și luau, de regulă, numele locurilor sau riurilor pe care erau așezate. Pînă în secolul al VI-lea aceste formațiuni economice și politice românești (obști mai întii și uniuni de obști mai apoi), destul de simple ca organizarea dar de tip feudal, erau compuse din sate deschise, nefortificate, cu toate că unele se găseau amplasate în diferite depresiuni delimitate natural.

Pe măsura dezvoltării societății și adîncirii diferențierii sociale, uniunile de obști aleg dregători cu îndatoriri precise în organizarea apărării, amenajarea fortificațiilor fiind una dintre acestea³¹. Începînd cu secolul al VI-lea apar, mai întii izolat dar apoi tot mai numeroase, așezări înconjurate cu șanțuri de apărare și valuri de pămînt care constituie centre ale formațiunilor statale românești³¹. Și dacă pentru sec. VI, așezarea de la Morești, jud. Mureș, fortificată cu trei valuri și șanțuri de apărare, este considerată un unicat³², pentru secolele următoare se cunosc și alte fortificații de acest gen. *La Morești este documentată cea mai veche formațiune statală feudală pînă acum cunoscută pe teritoriul României*, realizarea unei asemenea lucrări de amploare implicînd în mod obligatoriu existența unei forțe politice suficient de puternice care s-o impună și s-o realizeze. Caracterul evoluat al societății românești în secolul al VI-lea pe scara dezvoltării economico-sociale și politice justifică existența unei organizări statale puternice, după cum crearea primului Caganat avaric în Pannonia și extinderea dominației lui asupra vestului Transilvaniei (Crișana și Banat) explică necesitatea apariției cetății de la Morești. Nici una din populațiile migratoare, aflate pe treapta organizării gentilice, nu cunoșteau asemenea realizări. După cum am văzut, „cea mai strălucită dintre toate casele lui Atilla, construită din birne și scînduri frumos poleite și bine încheiate” era „înconjurată cu o împrejmuire din lemn pusă de fru-

³⁰ Pentru concepția marelui istoric despre „romaniile” populare, a se vedea mai ales N. Iorga, *La „Roumania” danubienne et les barbares au VI-e siècle*, in *Revue Belge de philologie et d'histoire* III, 1921, p. 35-50.

³¹ Lucian Chițescu, *Fortificații din pămînt și lemn pe teritoriul țărilor române*, in *Studii și materiale de muzeografie și istorie militară*, Muzeul Militar Central, nr. 2-3, 1969-1970, p. 51.

³² Kurt Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei în sec. IV-XIII*, București, 1958. p. 73.

musețe nu pentru întăritură”³³, iar slavii, care pătrund în a doua jumătate a secolului al VI-lea pe teritoriul României, nu erau încă organizați nici în triburi teritoriale, datorită tocmai caracterului lor migrator. Slavii au adoptat de la poporul român organizarea de obște teritorială³⁴, iar sistemul de fortificație îl vor cunoaște și folosi mult mai târziu³⁵.

Primele grupuri de slavi pătrunse în părțile răsăritene ale României aproximativ după anul 568, nu s-au sedentarizat, făcând neconținute incursiuni în Imperiu de la care cereau locuri de așezare. Această situație a durat pînă la 602 cînd frontiera dunăreană a Imperiului roman de răsărit s-a prăbușit sub loviturile unei coaliții avaro-slave deschizînd slavilor calea de scurgere la sud de Dunăre. Prin pătrunderea și așezarea masivă a slavilor în dreapta Dunării după anul 602 echilibrul dezvoltării unitare a poporului român de la Balcani pînă la Carpații nordici a fost rupt. La sud de Dunăre se crează o masă slavă în care persistă, în locuri mai periferice și mai ascunse, insule de populație românească care n-a putut fi slavizată și pe care izvoarele scrise o vor consemna mai târziu sub numele de *vlahi*. La nordul Dunării, în schimb, pe întreg spațiul fostei Dacii, unde populația slavă s-a așezat în număr mic și pe spații restrînse, poporul român, compact și superior din punct de vedere social-economic, politic și cultural, a asimilat treptat și definitiv grupurile de slavi care n-au mai ajuns în sudul Dunării. La sosirea pe teritoriul românesc slavii au cunoscut pentru prima dată, la poporul român, forma de organizare a obștilor teritoriale pe care au preluat-o și formațiunile statale românești pe care le-au denumit ca atare: Vlașca (țara vlahilor), Romanai (țara românilor).

Așezarea masivă și durabilă între Dunăre și Balcani a slavilor a întrerupt timp de aproape trei veacuri legăturile directe ale românilor cu Imperiul bizantin și de aceea izvoarele scrise nu îi menționează decît în secolul al X-lea, odată cu revenirea Imperiului bizantin la Dunăre și cu expansiunea regatului maghiar la est de Tisa, cînd oștile ungare cotropitoare au trebuit să plătească cu mult sînge ocuparea unui teritoriu pe care poporul român îl deținea și lucra liber cu peste o jumătate de mileniu înainte de sosirea triburilor ungurești în Panonia.

Chiar dacă n-a fost menționat decît mai târziu de izvoarele scrise bizantine, maghiare sau rusești sub numele de *vlahi*, *valahi*, *olahi* sau *blaci*, numele desemnează întotdeauna pe români (populație romanică), poporul român și-a păstrat permanent denumirea originii sale latine de *român* și și-a continuat activitatea în sate grupate în diferite formațiuni statale. Arheologic se constată că din civilizația românească a secolelor IV—VI se dezvoltă una superioară, la fel de unitară și rurală și specifică întregului teritoriu locuit de români în secolele VII—X, la nord dar și la sud de Dunăre, denumită, convențional, cultura Dridu³⁶. Aceasta se manifestă prin numeroase așezări rurale mici (sate) cu locuințe de suprafață sau adîncite (bordeie), cum sînt cele de la Dridu, Bucov, Tîrgșor, Morești, Dăbica, Alba Iulia, Spinoasa, Dăești, Sendreni, Oituz, Dinogetia, Capi-

³³ Priscus Panaites, *loc. cit.*, p. 263.

³⁴ Ion Nestor, *loc. cit.*, p. 104.

³⁵ Așezările întărite sînt cunoscute la slavi numai începînd din secolele VII—VIII. B. Grecov, *La culture de la Russie de Kiev*, Moscova, 1947, p. 27.

³⁶ Eugenia Zaharia, *Dridu*, monografie arheologică, Edit. Academiei, București, 1967.

dava ș.a. în care populația folosește aceleași unelte de caracter sătesc ca mai înainte dar în număr mult mai mare, așa cum o atestă, între altele, *depozitele* de unelte agricole de la Dragoslaveni, Birlogu sau Radovanu. În cadrul acestei structuri sătești unitare, poporul român dezvoltă propriile formațiuni statale, din Dobrogea pînă în Crișana și din Banat pînă în Bucovina, sub forma unor *țări*, cu atribuții politico-administrative și militare distincte. Această formă de organizare statală feudală la români se realizează după o concepție originală, care, alimentată și întărită de influența bizantină, presupune autoritate absolută pe un teritoriu delimitat — de unde și numele de *țară* — din punct de vedere politico-administrativ, militar, juridic sau religios. Deși complet libere față de Imperiu, *țările* românești, denumite și *autonomii*, păstrau încă vie, ca și regalitatea galică din apusul Europei, amintirea suveranității romane³⁷. Această amintire vie și influența permanentă a modului de organizare statală bizantină au făcut ca la sfîrșitul secolului al IX-lea cînd Imperiul a recunoscut slava ca limbă oficială (alături de greacă și latină), aceasta să fie preluată de statele ce-și organizau biserica după model bizantin, între acestea aflîndu-se și cele românești. Limba slavă și alfabetul chirilic au pătruns la români *numai* ca elemente oficiale constantinopolitane pentru oficierea cultului ortodox și organizarea cancelariei după modelele și regulile stabilite în Bizanț. Ca și latina pe care o vor introduce ungurii în Transilvania cucerită, tot pentru organizarea cancelariei și a cultului catolic, slava era o limbă moartă pe care poporul român n-a înțeles-o și n-a vorbit-o niciodată. Prin intermediul slavei însă, unele vechi instituții statale românești cu denumiri latine primesc, începînd cu secolul al X-lea, denumiri slave (judele este denumit *eneaz*, iar ducele *voievod*).

Prin întărirea și extinderea formațiunilor statale românești și prin sporirea îndatoririlor militare, *țara*, această instituție românească străveche denumită de acum încolo și *voievodat*³⁸, devine sinonimă cu aceea de *stat*, iar *voievodul* devine conducătorul absolut al statului. Inițial, însă, rolul de căpetenie al voievodului (al ducelui înainte de sec. X) a fost asigurarea apărării prin organizarea și conducerea oastei și prin ridicarea unor fortificații care să ofere adăpost comunității în caz de pericol. În afara cetății de la Morești, din secolul al VI-lea, și a celor șapte cetăți menționate în Transilvania de Anonymus la sosirea ungarilor, se cunosc acum pe cale arheologică sau istorică alte cetăți din lemn și pămînt, menționate sau nu de izvoarele scrise. Cunoaștem asemenea fortificații la Fundul Herții, jud. Botoșani³⁹ pentru secolele VIII—X; la Dăbîca,

³⁷ N. Iorga, *op. cit.*, p. 153.

³⁸ Privilegiile regilor maghiari acordate românilor din Maramureș la firșitul secolului al XIV-lea, consfințesc drepturile străvechi ale românilor de a-și alege voievodul, ele fiind date „tuturor acestor valahi ai noștri, ca să aibă dreptul să aleagă și să numească ca voievod al lor pe cel pe care îl va voi comunitatea valahilor” I. Mihaly, *Diplome maramureșene din sec. XIV—XV*, I, Sighet, 1900, p. 253.

³⁹ Dan Gh. Teodor, *Le haut feudalism sur le territoire de la Moldavie à la lumière des données archéologiques*, în *Dacia*, N.S. IX, 1965, p. 36; M. Petrescu-Dîmbovița, Dan Teodor, V. Spînei, *Principalele rezultate ale săpăturilor arheologice în horodiștea de la Fundul Herții (jud. Botoșani)*, Comunicare la Sesiunea științifică organizată de Institutul de arheologie A.D. Xenopol, Iași, 27—29 dec. 1969.

jud. Cluj⁴⁰ (atribuită voievodului Gelu); la Biharea, jud. Bihor⁴¹ (atribuită ducelui Menumorut); la Cuvin (Keve), jud. Timiș (atribuită ducelui Glad); la Slon, jud. Prahova⁴² (atribuită foarte recent unui cnezat românesc), toate pentru secolul al X-lea; la Moldovenești, jud. Cluj⁴³; la Cenad, jud. Timiș (reședința cu grăitor nume romanic *Urbs Morisena* a voievodului Ahtum); la Echimănuți, Alcedar și Tarevschi⁴⁴ (la vest de Nistru unde au fost cercetate fortificații distruse de pecenegi) pentru secolul al XI-lea, la Lempeș și Teliu, Jud. Brașov⁴⁵ pentru secolul al XII-lea; Proștea Mare, jud. Sibiu⁴⁶ pentru secolele XII—XIII. Toate aceste fortificații, la care se pot adăuga altele aflate deja în curs de cercetare, ca cea de la Cluj-Mănăstur, de pildă, reprezintă, fără excepție, centre ale unor formațiuni politice românești-cnezate și voievodate — aflate în stadii diferite de organizare politică dar cu atribute esențiale de state feudale.

Acesta era stadiul de dezvoltare istorică a poporului român, de consolidare a organismelor sale statale feudale în secolele X—XI când numele său și al unora din conducătorii săi încep a fi consemnate de izvoarele scrise. În împrejurările deja amintite, începînd cu secolul al X-lea, izvoarele bizantine consemnează pe românii din Balcani și conducătorii lor⁴⁷, în vreme ce cronică maghiară consemnează pe românii din vestul țării noastre care, sub conducerea voievozilor Gelu, Glad și Menumorut, au luptat cu eroism legendar împotriva cötropitorilor unguri⁴⁸.

Echilibrul general și unitar al dezvoltării societății românești pe calea feudalismului și tendința de unificare a cnezatelor și voievodatelor în state centralizate care să cuprindă tot teritoriul locuit de români au fost însă brusc întrerupte odată cu invazia mongolă prefăcută de pecenegi și cu cötropirea treptată a Transilvaniei de către unguri. În jurul anului „o mie” multe din așezările și formațiunile statale românești din părțile răsăritene și sud-estice ale țării noastre își încetează existența ca urmare

⁴⁰ Șt. Pascu, M. Rusu, P. Iambor, E. Erdoiu, P. Gyulai, V. Wolman, St. Matei, *Celatea Dăbica*, în *Acta Musei Napocensis*, V, 1968, p. 153 și urm.

⁴¹ M. Rusu, *Contribuții arheologice la istoricul cetații Biharea*, în *Anuarul Institutului de istorie*, III, Cluj, 1960, p. 7 și urm.

⁴² Maria Comșa, *Die Forschungen von Slon und ihre Bedeutung für das Studium der Entwicklung der Feudalbeziehungen südlich der Karpalen*, în *Siedlung Burg und Stadt*, Berlin, 1969, p. 233—237; Idem; *Reședința unui cnezat românesc din secolul al X-lea descoperit la Slon (jud. Prahova)* în *Sinteză informativă, Academia de științe sociale și politice*, nr. 7—8, 1977, p. 22—23. Mulțumesc în mod special cercetătoarei Maria Comșa pentru amabilitatea și promptitudinea cu care mi-a furnizat rezultatele celor mai noi ale cercetărilor sale de la Slon.

⁴³ Kurt Horedt, *Op. cit.*, p. 119 și urm.

⁴⁴ B. Grecov, în *K.S.*, 56, 1954, p. 8—23; Idem, *Descoperirile din R.S.S. Moldovenească privind mileniul I al e.n.*, în *S.C.S. Iași*, VIII, 1, 1957, p. 164 și urm.

⁴⁵ A.D. Alexandrescu, *Contribuții la cunoașterea populației autohtone în feudalismul timpuriu în Țara Birsei, în Cumidava*, VII, Brașov, 1973, p. 47—52.

⁴⁶ Kurt Horedt, *op. cit.*, p. 119 și urm.

⁴⁷ În anul 976 izvoarele bizantine consemnează în Balcani pe „valahii călători” (Georgius Kedrenos, în *Izvoarele istoriei României*, III, București, 1975, p. 145), iar un an mai târziu că Niculiță cel Bătrîn a primit de la împăratul Vasile al II-lea „conducerea vlahilor din Elada” (Cecaumenos, în *Izvoarele istoriei României*, III, p. 46).

⁴⁸ G. Popa Liseanu, *Izvoarele istoriei românilor*, I, București, 1934, p. 95—97.

a violentelor atacuri pecenege⁴⁹, iar cele din vestul țării sînt și ele distruse de cuceritorii unguri. În urma invaziei mongole și a cuceririi maghiare, în perioada secolelor XI—XIII zonele românești de cîmpie extra și intercarpatice dominate de cuceritorii străini au cunoscut stînjnirea dezvoltării economice și împiedicarea organizării politico-statale proprii. Întocmai ca la sud de Dunăre, unde românii și organizarea lor politică apar în izvoare ca niște insule în lumea slavo-bizantină⁵⁰, în regiunile răsăritene, dominate de mongoli, românii sînt menționați, ca prezență obiectivă, cînd și cînd, în contextul istoriei populației dominatoare sau a popoarelor vecine⁵¹. În schimb, locurile ascunse și greu accesibile ale munților și dealurilor carpatine, sau cele peste 20 de țări delimitate natural în interiorul Transilvaniei, ce se întind „ca o salbă din Oaș și Maramureș pînă în Almăjului Banatului”⁵² și care au rămas „în afara efectelor produse de ultimele valuri ale migratorilor din secolele X—XIII, începînd cu aceea a maghiarilor și terminînd cu aceea a tătarilor”⁵³, au oferit societății românești, condiții prielnice pentru a-și păstra și dezvolta ființa națională, civilizația superioară și organizarea statală proprie. Numai în aceste zone proteguitoare în care străinii n-au pătruns, societatea românească a putut evolua pe calea feudalismului propriu înălțînd în continuare fortificații și monumente specifice cneziale și voivodale, ducînd neconținute lupte pentru apărarea existenței sale și impunînd ridicarea unor conducători de care cuceritorii străini au fost siliți să țină seama, atît la sud cît și la nord de Dunăre.

După cum se știe, dările împovărătoare ale Imperiului bizantin au determinat, în anul 1185, răscoala românilor balcanici condusă de frații Petru și Asan ce a pus bazele Imperiului româno-bulgar⁵⁴ care, la rîndu-i,

⁴⁹ Între acestea menționăm fortificațiile de la Echimauți, Acedar și Tarevski (B. Grecov, *loc. cit.*) și cnezatul de la Slon (Maria Conșa, *loc. cit.*). Pentru alte distrugeri pricinuite de pecenegi, vezi și Radu Popa, *Unitate și continuitate în perioada finală a etnogenezei poporului român*, în *Era Socialistă*, anul LVI, oct. 20, 1976, p. 13.

⁵⁰ În anul 1066 izvoarele consemnează răscoala vlahilor din Elada și pe conducătorul Niculiță din Larisa (Cecaumenos, în *Izvoarele istoriei României*, III, București, 1975, p. 31). Scriitorul bizantin Cecaumenos, nepot al lui Niculiță din Larisa, relatează și originea dacică a vlahilor balcanici: „Loviți cu război de către împăratul Traian și înfrinți deplin, au fost supuși de acesta, iar regele lor Decebal, a fost ucis iar capul i-a fost înfipt într-o suliță în mijlocul orașului romnelor. Căci aceștia sînt așa numiți daci ziși și besi. Și locuiau mai întîi lîngă riul Dunăre și Saos, riu pe care îl numim acum Sava, unde locuiesc mai de curînd sirbii, în locuri întărite de natură și greu accesibile” (*Idem*, p. 41). În anii 1086—1091 sînt atestate formațiunile politice din Dobrogea conduse de Tatos, Satza și Sestlav, care-și aveau centrele în cetăți puternice ca Dristra (Dirstor) sau Vicina (Ana Comnena, în *Izvoarele istoriei României*, III, p. 89), iar în anul 1094 „Pudilă, fruntaș al vlahilor” din dreapta Dunării, (*Idem*, p. 115).

⁵¹ În anii 1005—1006 este menționat Ramunc, voievodul din Țara Românilor (nordul Moldovei) care participă, împreună cu șapte sute de viteji la căsătoria regelui Ștefan I cel Sfînt: „voievodul Ramunc din Țara Românilor cu șapte sute de viteji venise”. (* Das * *Nibelungenlied*, ed. K. Bartsch, Leipzig, 1872, p. 222—229, vers 1340—1344). În 1164 sînt consemnați „vlahii” din Moldova (care îl prind pe Andronic Comnenul, fugit din temnița constantinopolitană și aflat în drum spre Galiția (Nichita Choniates, în *Izvoarele istoriei României*, III, p. 251).

⁵² Radu Popa, *loc. cit.*, p. 44.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ Pentru istoria și semnificația Imperiului româno-bulgar, vezi în special Ștefan Ștefănescu, *Răscoala Asanștilor și crearea Imperiului „Vlaho-Bulgar”*, în *Din istoria Dobrogei*, III, București, 1971, p. 339 și urm.; Borislav Primov, *Crearea celui de-al doilea țarat bulgar și partii parei vlahilor*, în *Relații româno-bulgare de-a lungul veacurilor (sec. XII—XIX)*, vol. I, București 1971, p. 9 și urm.

a jucat un rol determinant în Peninsula Balcanică timp de peste șaptezeci de ani cît a fost condus de dinastia românească a Asăneștilor și mai cu seamă de Ioniță Caloian, cea mai reprezentativă personalitate a românilor balcanici în evul mediu. Izvorul bizantin al răscoalei Asăneștilor este edificator deoarece infățișează atît originea românească a fraților Petru și Asan, cît și organizarea specifică a românilor în această vreme în locurile greu accesibile ale Munților Balcani unde aveau fortificații „foarte numeroase și ridicate pe stînci abrupte”⁵⁵.

În Carpați, după cum se știe, diploma acordată în 1247 de regele maghiar Bella IV Cavalerilor Sfîntului Ioan de la Ierusalim (Ospitalieri sau Ioaniți) menționează, tocmai în zonele în care nici ungurii nici mongolii n-au pătruns efectiv, statele românești conduse de voievozii Litovoi și Seneslau și de cnejii Ioan și Farcaș⁵⁶. Documentul consemnează o intensă activitate românească între Dunăre și versantul nordic al Carpaților Meridionali și adîncirea procesului de diferențiere socială în stăpîni de pămînt (majores terrae) și țărani (rustici). Voievodatele conduse de Litovoi și Seneslau se întindeau pe ambele laturi ale Carpaților Meridionali, primul în dreapta Oltului, cuprinzînd Valea Jiului și Țara Hațegului⁵⁷, iar celălalt în stînga, înglobînd zonele Argeșului, Cîmpulungului, Arefului și Țara Făgărașului⁵⁸. În cuprinsul acestor state românești, cercetări recente au demonstrat că existau centre importante cu cetăți și biserici din piatră de rit ortodox, cum sînt cele de la Breaza, Cetățeni și Curtea de Argeș în interiorul voievodatului lui Seneslau, sau cele de la Răchitova, Densuș, Strei sau Singeorgiu, în voievodatul lui Litovoi. O profundă semnificație istorică o prezintă însă constatarea că cetățile de piatră de la Breaza (Făgăraș) și Cetățeni (Argeș), din cuprinsul voievodatului lui Seneslau, sînt vechi cetăți dacice, parțial refăcute și folosite din plin de voievozii români din secolul al XIII-lea⁵⁹. *Sînt dovezi certe de continuitate statală directă, pe aceleași locuri, de la traco-daci la români, care demonstrează pe deplin că unde au trăit moșii și strămoșii săi, acolo este și locul poporului român.*

Cu toate că se bucurau de largă autonomie, statele românești din Carpați manifestă tot mai accentuat tendința de unificare a întregului teritoriu românesc într-o singură țară, pe măsura eliberării lui de sub do-

⁵⁵ Locuitorii „din muntele Hemus, care mai înainte se numeau misleni, iar acum se cheamă vlahi. Aceștia, încredințați de inaccesibilitatea ținutului < în care locuiau > și bîzîindu-se pe fortărețele „lor”, care sînt foarte numeroase și ridicate pe stînci abrupte, s-au sumeșit și altă dată împotriva romeilor... au dezlănțuit o răscoală violentă. Și erau izvoditori ai nenorocirii și agitari ai întregului neam, unul Petru și <cu> Asan, de același neam și obîrșie”. Nichita Choniates, *loc.cit.*, p. 255.

⁵⁶ D.R.H., I, p. 3—11.

⁵⁷ Ștefan Ștefănescu, *Țara Românească de la Basarab I „Întemeietorul” pînă la Mihai Viteazul*, București, 1970, p. 24; mai nou și mai detaliat, Radu Popa, *Structures socio-politiques roumaines au sud de la Transylvanie aux commencements du Moyen Age*, în R.R.H., XIV, 2, 1975, 308 și urm.

⁵⁸ Lucian Chițescu, *O formațiune politică românească la nord și la sud de Munții Făgăraș în secolul al XIII-lea*, în *Revista de istorie* tom. 28, nr. 7, 1975, p. 1057—1067.

⁵⁹ Lucian Chițescu, *Cercetări arheologice la Cetățeni, județul Argeș*, în *Cercetări arheologice*, II, București, 1976, p. 160—161.

minația străină și de înlăturare a suveranității maghiare. După încercarea nereușită a voievodului Litovoi, care a căzut pe cimpul de luptă, feudalii români din stînga și dreapta Oltului, profitînd de anarhia din Ungaria și de slăbirea dominației tătare la sud de Carpați, au proclamat înainte de 1324 pe Basarab de la Argeș, *voievod al unei singure țări*, realizînd astfel *statul centralizat* Țara Românească la sud de Carpați cu întindere și la nord de munți, în zonele Făgărașului și Amlașului. Prin eliberarea treptată și prin lupte grele a întregului teritoriu românesc dintre Carpați și Dunăre de sub stăpînirea tătară și prin victoria de la Posada din 9—12 noiembrie 1330 obținută împotriva oastei invadatoare a regelui maghiar Carol Robert a fost consfințit statul centralizat *independent* Țara Românească.

Paralel cu semenii lor din Carpații Meridionali, românii de pe ambii versanți ai Carpaților Răsăriteni se opuneau cu înverșunare tendințelor maghiare de uzurpare a vechilor lor libertăți, ducînd lupte grele și pentru eliberarea teritoriului românesc de la răsărit de munți de sub dominația tătară. Deși cucerită treptat și înglobată în statul maghiar, Transilvania și-a păstrat individualitatea românească, iar conducătorul ei și-a păstrat titlul de voievod, instituție cu rădăcini adînci în trecutul românesc. „Titlul de voievod — constată P.P. Panaitescu — purtat de domnii români, ca și de guvernatorul regal al Transilvaniei, arată că voievozii locali au existat pe tot teritoriul țării noastre și că numele lor, calitatea lor de comandanți de oști, s-a extins odată cu formarea statelor feudale, a devenit un titlu al monarhului, moștenit din orînduirea anterioară monarhiei feudale”⁶⁰. La mijlocul secolului al XIV-lea, voievozii români din Maramureș luptau împotriva tendințelor maghiare de desființare a vechilor autonomii românești din această străveche țară a Maramureșului și de a crea în locul voievodatului un comitat maghiar, iar cei de la răsărit de munți se opuneau cu înverșunare împotriva tendințelor expansioniste ale aceluiași regat ungar. Lupta comună a românilor de pe ambii versanți ai Carpaților răsăriteni împotriva pericolului comun a determinat pe Bogdan, voievodul român din Țara Maramureșului, să se alăture cu ceata lui voievozilor români de la răsărit de munți, din Țara Românilor⁶¹, și împreună, să îndepărteze de acolo pe Bal, supus coroanei maghiare, și să pună astfel bazele celui alt stat feudal românesc centralizat și independent Țara Moldovei în 1359.

Procesul eliberării de sub dominația tătară a întregului teritoriu românesc extracarpatic, început cu mult în urmă în epoca formațiunilor statale voievodale, va continua și după constituirea statelor centralizate românești independente pînă la cumpăna veacurilor XIV—XV, cînd, aproape simultan, hotarele Moldovei și Țării Românești se vor stabili, „de la munte pînă la mare” în vremea lui Roman I Mușat, respectiv a marelui său contemporan și prieten Mircea cel Bătrîn.

⁶⁰ P.P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 30.

⁶¹ În anii 1307—1308 este menționată Țara Românilor („Walachenland”), aflată în hotar cu Principatul Halici, și condusă de voievodul român de peste munți („uberwald”) care era domn („Her”) peste ceilalți voievozi mai mici. *Osterreichische Rheinchronik*, în *Mon. Germ. Hist.*, V, 1—2, vers. 88539—88543; 88697.

PÉRENNITÉ ET UNITÉ DE L'HISTOIRE ROUMAINE AUX IIIe — XIVe SIÈCLES

RÉSUMÉ

Fondé sur les conclusions des recherches et études d'histoire de récente date, l'auteur s'applique à démontrer que le peuple roumain est le résultat immédiat d'un processus perpétré pendant la période de domination romaine en Dacie (106 — 275 de n.è.), fruit de la cohabitation dacoromaine et du mélange des deux peuples. Au moment du retrait de l'administration et de l'armée romaine au sud du Danube, en 271—275, un peuple nouveau, parlant sa propre langue (le peuple roumain et la langue roumaine) était déjà né de cette symbiose. Aussi, au moment où l'Empire romain décida-t-il de se retirer au sud du Danube et quand le latin cessa d'être la langue officielle des territoires nord-danubiens, dans l'ex-province il y avait un peuple nouveau, en plein processus de cristallisation de son individualité ethnique et de sa langue, le peuple roumain, dont la langue, c'est-à-dire le roumain, fut l'unique langue parlée par les autochtones vivant au nord du fleuve après les années 271—275.

Ces autochtones allaient continuer leur évolution en tant que peuple roumain, développant avec le temps des formations étatiques du type féodal qui lui étaient propres, connues sous le nom de „*țări*” (pays), „*judet*” (département), „*voïvodat*”. De ces formations étatiques, — après l'an 275 — propres tant aux Roumains nord-danubiens qu'à ceux qui habitaient la région comprise entre le Danube et les Balkans allaient éclore par la suite les Etats roumains indépendants, à savoir : l'Empire roumanobulgare des Assénides aux XIIe — XIIIe siècles ; la Valachie ; la Moldavie ; la Dobroudja et le voïvodat de Transylvanie au XIVe siècle (ce dernier englobé dans l'Etat expansionniste hongrois).

VOLTAIRE ȘI OPERA SA ISTORICĂ (200 DE ANI DE LA MOARTE)

DE

CONSTANTIN ȘERBAN

Voltaire, unul din cei mai de seamă reprezentanți ai Secolului Luminilor¹, enciclopedist de nivel european, scriitor fecund, care a abordat cele mai variate genuri literare (liric, epic și dramatic) dominînd prin creația sa o întreagă epocă din istoria literaturii franceze², filozof raționalist care a supus unei critici necruțătoare biserica și rînduiele feudale din vremea sa³, unul din principalii ideologi ai Revoluției burgheze din 1789 a adus prin opera sa totodată, timp de peste cinci decenii, nu numai o adevărată înnoire în studiul istoriei dar a pus chiar bazele istoriografiei moderne în Franța și pe continentul nostru⁴. La aceste constatări a ajuns de aproape două secole marea majoritate a sutelor de biografi care au scris în general despre viața și activitatea sa și în special despre opera sa istorică⁵. La aceleași concluzii, potrivit cărora marele om de cultură — care a uimit pe contemporanii săi prin erudiția cu care era înzestrat — aparține în aceeași măsură și științei istorice și literaturii și filozofiei au ajuns chiar și cei care într-o vreme au afirmat că Voltaire n-ar fi fost un istoric de profesie, că lucrările sale de istorie ar ocupa un loc minor în comparație cu realizările sale literare și filozofice⁶, deoarece s-a ținut seama de atracția pe care marele scriitor a simțit-o încă din tinerețe pentru investigația istorică, de faptul că multe din operele sale literare și filozofice sînt sprijinite pe o bogată documentare efectuată în biblioteci și arhive și mai ales că opera sa istorică a rămas pînă în zilele noastre un model în ceea ce privește metoda de lucru și un exemplu în privința stilului în care a fost scrisă.

¹ *Histoire de France*, sub redacția lui G. Duby, Paris, 1971, vol. II, *Dynasties et révolutions de 1348 à 1852*, p. 232—233; J. Starobinski, *L'invention de la liberté, 1700—1789*, Genève, 1962, p. 135; P. Chaunu, *La civilisation de l'Europe des Lumières*, Paris, 1971, p. 291; vezi și A. Adam, *Voltaire et les Lumières*, în *Europe*, mai — iunie, 1959, p. 8—19.

² E. Aubry, C. Andic, P. Crouzet, *Histoire illustrée de la littérature française*, Paris, 1926, p. 372.

³ G.P. Gooch, *Catherine the Great and other Studies*, New York, Toronto, 1954; vezi cap. Voltaire as historian; Raymond Naves, *Voltaire*, Paris, 1962, p. 5.

⁴ R. Escholier, *Le premier des nos historiens: Voltaire*, în *Europe*, mai — iunie, 1959, p. 19—33.

⁵ R. Pomeau, *Voltaire, Œuvres historiques*, Paris, 1957, p. 7; se arată că Condorcet a afirmat că Voltaire ar fi săvîrșit o „adevărată revoluție în modul de a scrie istoria”.

⁶ E.A. Kozminski, *Voltaire kak istorik*, în vol. Voltaire, *Articole și materiale*, Moscova-Leningrad, 1948, p. 157; vezi și Furio Diaz, *Voltaire storico*, Torino, 1958, 323 p. I.H. Brumfitt *Voltaire historian*, Oxford, 1958, 178 p.; Ch. Rihs, *Voltaire, recherches sur les origines du matérialisme historique*, Genève, 1962, 228 p.

Spre deosebire de mulți alți istorici din epoca sa și de mai târziu, Voltaire nu și-a îndreptat atenția de la începutul activității sale către investigația istorică. Dimpotrivă se știe că la data cînd începea să se documenteze asupra lucrării *Istoria lui Carol al XII-lea, regele Suediei*, el era un poet consacrat, cu renume în Franța, considerat de contemporani un demn urmaș de-al lui Racine, un fel de Vergiliu francez⁷. Dar pentru a scrie lucrări ca *Oedip* sau *Henriada*, cu adînci implicații în istorie, a fost obligat să stabilească un contact mai strîns cu scrierile unor specialiști consacrați acestor teme, cu documentele de epocă acolo unde i-a fost posibil. Despre seriozitatea cu care s-a documentat, de exemplu asupra epocii lui Henric al IV-lea, regele Franței, pentru a scrie poemul *Henriada* sau *Despre Ligă* — considerat de un biograf de al său drept prima sa operă istorică scrisă în versuri⁸ — unele amănunte ni le procură însăși autorul lui într-o scrisoare adresată în 1722 poetului J. B. Rousseau, în felul următor: „poema începe cu asediul Parisului și sfîrșește cu cucerirea acestuia. Prezicerile făcute lui Henric al IV-lea în primul cîntec se înlăptuiesc în restul celorlalte. *Istoria n-a fost deloc alterată în principalele sale fapte*” (sublinierea noastră — C.Ș.)⁹.

Faptul că poetul însoțea adesea creațiile sale literare cu *note istorice* este iar un motiv care ne face să credem că investigația istorică devenise pentru el o preocupare importantă înainte de a i se consacra cu totul. Mulți cred totuși că interesul lui Voltaire pentru studiul istoriei s-a manifestat cu un deceniu mai de vreme, pe cînd acesta frecventa la Paris colegiul iezuit „Louis le Grand” (1704—1711) și în acest sens sînt destule argumente. O precizare există chiar din partea autorului poemei *Henriada*, la o vîrstă înaintată, cînd memoria încă îi era limpede, și anume într-o scrisoare adresată ducese de Choiseul, în 1769, în care afirmă printre altele că „cu șaizeci de ani mai înainte”, așadar prin 1709—1710, era interesat de figura marelui rege al Franței, Henric al IV-lea și de a onora din contemporanii săi, cardinalul de Amboise, Maximilian de Rosni, etc.¹⁰. De asemenea mai trebuie reținut faptul că în timpul studiilor sale școlare la Paris, marele poet și viitor istoric alcătuia primele sale creații literare avînd subiecte *istorice* din antichitatea romană (de exemplu *Numitor și Amulius*, *Nero*), din evul mediu tîrziu francez (*Ludovic al XIII-lea*) și angaja discuții cu profesorii săi în special pe teme *istorice*¹¹, în fine, a fost hotărîtor și răstimpul petrecut, după absolvirea colegiului, la castelul Saint Ange de lingă Fontainebleau, în compania lui Louis Urbain Le Febvre de Caumartin, fost consilier parlamentar, intentend al finanțelor și consilier de stat pe timpul lui Ludovic al XIV-lea. Acolo, în convorbirile angajate cu acesta, Voltaire avea să afle nu numai o seamă de amănunte privind viața Regelui Soare care-i vor fi foarte prețioase ulterior cînd avea

⁷ R. Pomeau, *op. cit.*, p. 7.

⁸ E. Faguet, *Voltaire*, Paris, 1895, p. 116—125; autorul afirmă că *Henriada* nu este decît *Istoria cuceririi Franței de către Henric al IV-lea*.

⁹ *Voltaire's correspondance*, Genève, 1953, vol. I, 1701—1725, p. 141, scrisoare din 23 februarie 1722; vezi și Furio Diaz, *op. cit.*, cap. intitulat *Enrico IV-e le genesis della storiografia di Voltaire*.

¹⁰ Voltaire, *Œuvres complètes*, Paris, 1785, vol. 80, p. 127, scrisoare din 20 mai 1769.

¹¹ C.N. Derjavin, *Voltaire*, București, 1949, p. 9; A. Maurel, *Voltaire*, Paris, 1943, p. 5; T. Besterman, *Voltaire*, New York, 1969, p. 33, 41.

să schițeze primele capitole din opera sa *Secolul lui Ludovic al XIV-lea*, dar tot acolo s-a hotărît să scrie însăși *Henriada* ¹².

Dacă interesul lui Voltaire pentru cercetarea istorică s-ar fi limitat numai la crearea unei baze științifice pentru operele sale literare acesta n-ar fi devenit niciodată istoric de mare valoare după cum a fost, pentru că acest procedeu este frecvent întâlnit și la alți literați din epoca modernă. Mai curînd este de admis, în această privință, dorința sa de a răspunde unei tendințe generale care domina în rîndul spiritelor erudite ale epocii sale, care căutau o explicație a cauzelor decăderii Franței, după o lungă epocă de glorie pe de o parte iar pe de alta de a supune unei critici ascuțite regimul absolutist, aflat în plin declin, pentru a găsi soluții menite să ducă la dezvoltarea societății franceze pe calea progresului ¹³. Din acest motiv prin formația și orientarea sa intelectuală, prin spiritul său cultivat pentru a supune unei critici, fără precedent, societatea în care trăia, Voltaire nu putea să-și concentreze atenția decît asupra epocii în care trăia și asupra trecutului apropiat, pentru el, epoca contemporană, unde faptele istorice erau mai binecunoscute, asupra cărora puteau depune mărturie chiar personajii politici aflate încă în viață. Văzuse lumina zilei în anii de glorie ai lui Ludovic al XIV-lea și se afla în pragul maturității cînd acestuia i-a urmat la tron nepotul său, Ludovic al XV-lea. Referindu-se la longevitatea lui Voltaire, Victor Hugo, marele scriitor francez, spunea la împlinirea primului secol de la moartea acestuia următoarele : „Acesta s-a născut cînd Ludovic al XIV-lea domnea încă, la moartea lui, Ludovic al XVI-lea tot mai domnea, așa încît leagănul lui putea să vadă ultimile raze ale marelui tron și sicriul său întiile lumini ale marii prăpăstii” ¹⁴. Această epocă din istoria Franței va fi profund cercetată în lunga sa activitate de istoric iar strădaniile sale vor fi cit se poate de rodnice. Meritul lui Voltaire este și mai mare cînd ne gîndim că la sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea știința istoriei trecea printr-o „criză adîncă și în-delungată” ¹⁵ — scepticismul istoric cunoscînd o largă răspîndire — și că datorită lui elaborarea unei conștiințe istorice noi bazată „pe argumentele rațiunii și pe ideea cauzalității pur istorice a evenimentelor devine o realitate” ¹⁶.

Pentru înfăptuirea acestui deziderat, poetul Voltaire, viitorul istoric și filozof avea nevoie de un climat favorabil pe care-l va afla numai în Anglia (în timpul exilului său din 1726—1729), țara unde el constata că „ar-tele sînt onorate și răsplătite”, unde „se gîndește cu libertate și noblețe fără ca cineva să fie reținut de vre-o teamă servilă” ¹⁷, acolo unde puterea monarhului fusese îngîrădită, unde fusese admisă toleranța religioasă și regimul parlamentar, unde poporul participa direct la viața politică. Conștiința istorică a lui Voltaire se va dezvolta armonios în mediul englez, iar *Scrisorile despre națiunea engleză*, care vor rezulta din acest contact

¹² T. Besterman, *op. cit.*, p. 60.

¹³ R. Pomeau, *op. cit.*, p. 8; J. Orieux, *Voltaire ou la royauté de l'esprit*, Paris, 1966, p. 67—68.

¹⁴ V. Hugo, *Un discours la centenarului lui Voltaire*, București, 1936, p. 3—4; A. Bellessort, *Essai sur Voltaire*, Paris, 1925, în J. Sarrailh, *Voltaire et la critique*, New Jersey, 1966, p. 36.

¹⁵ C.N. Derjavin, *op. cit.*, p. 175.

¹⁶ *Ibidem*, p. 177.

¹⁷ *Voltaire's correspondance*, vol. II, 1726—1729, Genève, 1953, p. 31.

strins cu societatea engleză constituie, într-o formă originală, o scurtă schiță cu caracter social-politic și cultural din istoria Angliei contemporană autorului, aceasta fiind o lucrare de istorie și de filozofie totodată (apărută inițial în limba engleză și apoi în limba franceză) care a fost și rămâne până astăzi un exemplu de modul cum se poate scrie și o istorie comparată, autorul făcând aproape la fiecare pagină reușite paralele între realitățile social-economice și politice din Anglia, unde domnea un regim burghez și cele din Franța unde încă mai domnea un regim feudal, pentru a scoate în evidență superioritatea societății engleze în comparație cu cea franceză.

Mediul englez a contribuit nu numai la maturizarea politică a lui Voltaire și la transformarea sa într-un militant de seamă al stării a treia din Franța, în lupta pe care aceasta o ducea împotriva Vechiului Regim dar și la elaborarea primelor sale lucrări istorice propriu-zise. Începutul se face destul de timid cu un „*Esseu despre războaiele civile din Franța*”, rod al cercetărilor sale privind epoca lui Henric al IV-lea, apărut în limba engleză în 1727 (*An Essai upon the civil Wars of France extracted from various manuscripts*)¹⁸. El este urmat foarte curând de elaborarea operei istorice *Istoria lui Carol al XII-lea, regele Suediei* (tipărită în Franța în 1731).

Pentru Voltaire, monarhul suedez era un personaj contemporan lui (murise în 1718, pe cînd istoricul avea 24 ani și abia ieșise de la Bastilia, unde fusese întemnițat de regentul Filip de Orleans)¹⁹, un personaj demn de o tragedie, ținînd seama de viața relativ scurtă, dar extrem de zbuciumată și plină de contraste, pe care o dusesese impresionînd timp de aproape două decenii întreaga Europă. Opera sa are de aceea un pronunțat caracter biografic, elaborată pe fundalul complicat al relațiilor internaționale de pe continentul nostru, autorul supunînd unei profunde analize, nu numai viața și acțiunile militare ale acestui monarh ci și multitudinea de evenimente din alte țări europene, în strînsă legătură cu eroul său. În lucrare se simte de aceea rodul lecturilor autorului din istoricii antici (Iulius Caesar, Quintus Curtius), care i-au servit drept model din punctul de vedere al metodei de cercetare și expunere, narațiunea lucrării fiind concisă și bogată în comparații prin intermediul antitezei²⁰.

Istoria lui Carol al XII-lea, regele Suediei cuprinde o introducere și opt părți componente. Introducerea este menită să avertizeze cititorul în privința modului de a privi al autorului pe eroul său²¹, dar și în privința materialului documentar care stă la baza lucrării, foarte variat și în cea mai mare parte inedit. În privința conținutului se poate constata o amplă viziune a lui Voltaire asupra modului de a trata tema propriu-zisă. Deși opera are un caracter biografic, totuși ea oferă cititorului un amplu tablou al situației politice de pe continentul nostru la sfîrșitul secolului al XVII-lea (procedeu întîlnit și la alte lucrări ale autorului) cît și o schiță asupra stărilor interne din Suedia și din Rusia lui Petru cel Mare. Cea mai mare parte din lucrare se referă la viața și campaniile militare ale monar-

¹⁸ Voltaire's correspondance, vol. II, 1726–1732, Genève, 1953, p. 59–60; T. Besterman, *op. cit.*, p. 110.

¹⁹ T. Besterman, *op. cit.*, p. 68–72.

²⁰ C.N. Derjavin, *op. cit.*, p. 196; Voltaire's correspondance, vol. II, 1726–1732, Geneve, 1953, p. 93–94 scrisoare din 2 aprilie 1729 adresată lui Thieriot.

²¹ Furio Diaz, *op. cit.*, p. 77–109; E.A. Kosminski, *op. cit.*, p. 157.

hului suedez din timpul Războiului Nordic care au culminat cu bătălia de la Poltava după care a urmat declinul acestuia. Ultima parte se încheie cu moartea lui Carol al XII-lea la vîrsta de 36 ani la asediul cetății Friederichshal și cu o scurtă prezentare a situației interne din Suedia. Opera are un caracter narativ; stilul vioi, foarte atractiv, presărat ici și colo cu numeroase descrieri de personaje, de țări, de bătălii, de intrigi diplomatice de pe continentul nostru²², menite să stimuleze imaginația cititorului îl face pe acesta să trăiască în mijlocul faptelor expuse. Acest mod deosebit de a trata istoria se deosebea cu totul de acela al contemporanilor săi; de aceea lucrarea a cunoscut de la început un răsunător succes, o recunoaștere a autorului ei drept un istoric de mare valoare²³, și va apare ulterior în numeroase ediții.

Deși opera are multe limite, de exemplu lipsa unei profunde analize a stărilor interne din Suedia, în special în domeniul structurii sociale și economice, care împiedică pe cititor să-și facă o imagine clară asupra consecințelor pe care situația internă din Suedia a avut-o asupra politicii externe, totuși în ea există destule explicații asupra căderii premature a viteazului monarh, una din ele anunțată plastic prin cuvintele „despotismul insuflat încă din copilărie l-a făcut să uite că Suedia fusese cîndva liberă”²⁴. Scrisă în spirit filozofic — o inovație în modul de a scrie istoria — lucrarea avea să se impună în literatura vremii, ca o operă plină de învățăminte pentru monarhii contemporani autorului, tentați să desfășoare o activitate similară aceleia a lui Carol al XII-lea.

Ca istoric, Voltaire a avut o activitate îndelungată și cît se poate de rodnică, timp în care a publicat un mare număr de lucrări, unele din ele considerate pînă astăzi adevărate capodopere ale genului. Din acestea vom analiza pe cele mai importante. În afară de *Istoria lui Carol al XII-lea*, *regele Suediei* el a mai scris două ample monografii privind epoci mari din istoria Franței și anume *Secolul lui Ludovic al XIV-lea* și *Privire asupra secolului lui Ludovic al XV-lea*, o lucrare cu caracter militar *Istoria războiului din 1741* și una cu caracter politic instituțional *Istoria parlamentului din Paris*. Autorul a abordat de asemenea istoria unor state europene de exemplu, *Istoria Rusiei sub Petru cel Mare* și *Analele Imperiului*, adică istoria imperiului german. În fine, un tratat de istorie universală într-o nouă viziune intitulat *Încercare asupra moravurilor și spiritului națiunilor*. Totodată Voltaire a acordat atenție și problemelor de metodica istoriei și în acest sens, pe măsură ce-și încheia cercetările asupra unor teme el alcătua și lucrări în acest sens, ca de exemplu *Observații asupra istoriei* (1742), *Noi considerații asupra istoriei* (1744), *Filozofia istoriei* (1765)²⁵.

Dintre toate operele istorice *Secolul lui Ludovic al XIV-lea* poate fi considerată ca fiind lucrarea care oglindește o epocă de maturitate în activitatea autorului ei. Ea este printre puținele sau poate chiar singura la care Voltaire a muncit peste trei decenii pentru a-i da o formă definitivă și începuturile par a fi în perioada postengleză cînd în gîndirea autorului se

²² F. Faguet, *op. cit.*, p. 112; G. P. Gooch, *op. cit.*, p. 204; R. Naves, *op. cit.*, p. 118.

²³ T. Besterman, *op. cit.*, p. 158.

²⁴ R. Pomeau, *Voltaire, Œuvres historiques*, Paris, 1957, p. 235.

²⁵ Din rîndul lucrărilor de mai mică importanță menționăm cu titlu informativ: *Anecdote asupra țarului Petru cel Mare* (1748), *Fragmente istorice despre India și generalul Lalli* (1773).

cristalizaseră nu numai metoda de cercetare dar și de expunerea unei epoci atît de importante din istoria Franței. În acest sens istoricul literar G. Lanson a stabilit cronologic etapele parcurse de autor în conceperea și redactarea acesteia. Astfel aceasta a fost meditată în 1732 sau poate în 1729, începută în 1734, aflată într-un stadiu avansat în 1738, întreruptă apoi din motive politice, reluată în 1750, încheiată și publicată în 1751 la Berlin, în fine retușată în 1756 ²⁶. De fapt, *Secolul lui Ludovic al XIV-lea* își are rădăcini adinci în gîndirea de istoric a lui Voltaire, primel^a aprecieri elogioase fiind surprinse în poemul *Henriada*, unde în 14 versuri reușește să schizeze liniile generale ale acestuia. „Secol fericit al lui Ludovic, secol pe care natura/ Nemăsurat îl copleșește cu cele mai frumoase daruri/ Tu ești cel ce ai adus în Franța artel frumozel/, etc. etc.” ²⁷.

Calendarul alcătuirii operei sale care dovedește nu numai o profundă cunoaștere a epocii, a evenimentelor, a importantelor personaje din anturajul marelui monarh dar și atașamentul autorului față de societatea franceză din a doua jumătate a secolului al XVII-lea și de la începutul secolului al XVIII-lea, care cunoscuse un adevărat apogeu în comparație cu epoca imediat următoare, îl putem urmări și în mărturiile proprii ale lui Voltaire aflate în corespondența sa din anii 1735—1768. Așa de exemplu, în 1735 scria lui J.B.N. Formont „ai însuflețit în mine această veche idee pe care o aveam despre o *Privire asupra secolului lui Ludovic al XIV-lea*, dacă ar fi să fac numai istoria unui rege nu mi-aș da osteneala, dar secolul său uimește fără îndoială ceea ce se vorbește” ²⁸. În același an avea să scrie lui P. R. Le Cornier de Cideville „Principala mea ocupație este în prezent *Secolul lui Ludovic al XIV-lea*, despre care ți-am vorbit acum cîtiva ani, este studiul meu preferat pe lingă altele care sînt numai capricii; am început edificiul, dar acesta nu va fi gata decît după multă vreme” ²⁹. Mărturiile sale făcute abatelui Dubos în anul următor sînt însă cele mai ample relativ la această operă ³⁰.

Lucrarea *Secolului lui Ludovic al XIV-lea*, care reflectă totodată și caracterul enciclopedic al erudiției autorului a cunoscut mai multe redacțiuni, care se deosebesc una de alta prin volumul informației, fiecare nouă ediție cuprinzînd noi și noi materiale; alteori chiar interveneau modificări de structură sau apăreau adăugiri de capitole sau de anexe. În forma sa definitivă această operă cuprinde XXXIX capitole, o listă a copiilor lui Ludovic al XIV-lea, o listă a suveranilor contemporani acestui monarh, a principalelor personalități politice și militare franceze, un catalog al scriitorilor francezi din acea vreme, în fine, o listă a oamenilor de artă ³¹.

Introducerea (cap. I), cuprinde o interesantă expunere prin care autorul avertizează pe cititor asupra scopului său și anume că și-a propus să scrie nu numai viața lui Ludovic al XIV-lea, ci, mai mult, să prezinte pos-

²⁶ G. Lanson, *Voltaire*, Paris, 1906, p. 111; Ch. Rihs, *op. cit.*, p. 115 și G.P. Gooch, *op. cit.*, p. 217—218.

²⁷ C.N. Derjavin, *op. cit.*, p. 202.

²⁸ *Voltaire's correspondance*, vol. 4, Genève, 1954, p. 16; vezi și p. 30 „am avut totdeauna dorința să fac o istorie a secolului lui Ludovic al XIV-lea, dar acum a regelui fără secolul său s-ar părea ceva fără rost”.

²⁹ *Idem*, vol. 4.

³⁰ *Idem*, vol. 7, p. 424—427.

³¹ R. Pomeau, *Voltaire, Œuvres historiques*, Paris, 1957, p. 6/06—1220.

terității „nu acțiunile unui singur om, ci spiritul oamenilor acestui secol, cel mai luminat care a existat vreodată”³². Urmează, apoi o privire generală asupra principalelor țări europene, în ajunul domniei Regelui Soare, inclusiv a Franței. În restul operei, sînt prezentate tinerețea lui Ludovic al XIV-lea, războaiele civile din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, moartea lui Mazarin încheind o perioadă importantă, politica internă și și externă a Franței sub conducerea directă a monarhului, materialul expus fiind presărat, din cînd în cînd, cu detalii privind relațiile internaționale, la negocierile diplomatice ante și postbelice, cu descrieri de bătălii, din care cea mai reușită este aceea de la Rocroi (în capitolul III). Un important capitol este consacrat situației generale a statelor europene după pacea de la Utrecht pînă la moartea regelui. Și dacă lipsesc diferitele anecdote despre viața particulară și oficială a Regelui Soare, analiza profundă a situației interne din Franța din punct de vedere administrativ, politic, juridic, economic, financiar, legislativ, militar ocupă un loc deosebit. La loc de cînte se află și analiza din punct de vedere cultural și anume situația științelor, a artelor nu numai în Franța dar și din alte țări ale continentului³³. Atenție dă autorul și situației bisericii din Franța mai mult în scopul de a supune această instituție unei critici severe. Deși în lucrare se face o apoteoză lui Ludovic al XIV-lea și a colaboratorilor săi, deși se scoate în evidență opera civilizatoare a acestuia pentru ca el să merite din partea contemporanilor și urmașilor săi numele de Regele Soare totuși nu lipsesc acele pagini în care sînt semnalate și unele umbre ale domniei sale constatate de exemplu în politica internă a lui Colbert³⁴.

Spre deosebire de *Istoria lui Carol al XII-lea, regele Suediei* unde istoria este considerată o artă în *Secolul lui Ludovic al XIV-lea* istoria devine filozofie³⁵. Pentru a scrie această operă autorul a fost bine pregătit nu numai în privința documentării dar și în aceea a interpretării mărturiilor trecutului; de aceea opera marchează un progres vădit în măestria sa de a scrie istoria. Mai mult, față de istoricii care trataseră pînă la el această epocă din istoria Franței, Voltaire ridică probleme noi, de conținut, ca de exemplu : succesiunea la tronul Spaniei, revocarea edictului de la Nantes, rolul unor personalități în viața statului (ministrii, colaboratorii, favoriții, etc.), rolul industriei în dezvoltarea economică³⁶.

O operă istorică consacrată lui Ludovic al XV-lea n-a fost inițial în intenția lui Voltaire, mai ales în anii cînd se străduia să prezinte strălucirea secolului lui Ludovic al XIV-lea în antiteză cu vremurile pe care le trăia. Într-o scrisoare din 1754 adresată lui Formont scrie „Secolul lui Ludovic al XIII-lea era încă obișnuit, acela al lui Ludovic al XIV-lea admirabil și secolul prezent nu este decît ridicul”³⁷. Totuși avînd în vedere strînselile legături pe care acesta le avea cu Curtea regală, cu principalele personalități politice ale vremii — cu multe din ele învățase la Colegiu, ca de exemplu, cu mareșalul duce de Richelieu, ministru de război ulterior — și ținînd seama

³² *Idem*, p. 616.

³³ *Idem*, p. 947—948.

³⁴ R. Pomeau, *op. cit.*, p. 229.

³⁵ R. Naves, *op. cit.*, p. 116.

³⁶ G. Lanson, *op. cit.*, p. 112—115.

³⁷ Voltaire, *Œuvres complètes*, Paris, 1785, vol. 72, p. 13; Ch. Rihs, *op. cit.*, p. 115; R. Naves, *op. cit.*, p. 22—27.

de faptul că Voltaire fusese numit oficial istoriograf regal (1 aprilie 1745) el însuși avea să propună marelui duc de Argenson, să scrie *Istoria războiului din 1741*, un eveniment foarte important din domnia lui Ludovic al al XV-lea ³⁸ (operă încheiată în 1752), care a fost în cea mai mare parte integrată în opera intitulată *Privire asupra Secolului lui Ludovic al XV-lea* (apărut în 1768).

Spre deosebire de alte lucrări aceasta nu este precedată de vreo introducere sau avertisment, dimpotrivă, cu capitolul I din cele (LIII) se intră direct în subiect și anume cu un tablou asupra situației politice europene după moartea lui Ludovic al XIV-lea, în timpul regentei lui Filip de Orleans și al guvernării ducelui de Bourbon și a cardinalului de Fleury ³⁹. Urmează apoi, cu multe amănunte, prezentarea politicii interne și externe a Franței sub domnia lui Ludovic al XV-lea, devenit între timp major, în care nu lipsesc amănunte relativ la principalele evenimente politice, militare, diplomatice (bătălia de la Fontenoi, o victorie franceză, bucurându-se de o descriere amplă) care reflectă rolul activ al monarhului. Autorul prezintă totodată politica personală a monarhului, care participă direct în război, fie cel de succesiune din Polonia fie cel de succesiune din Austria; se găsesc de asemenea amănunte relativ la participarea Franței la Războiul de 7 ani, război care ca și altele din această vreme a fost defavorabil pentru țara sa ba chiar dăunător dacă ne gândim că în urma lui Franța a pierdut multe colonii. Voltaire glorifică primele succese ale regelui în Flandra, subliniază propunerile generoase de pace ale acestuia făcute adversarilor, prezintă în culori vii victoriile armatei franceze pe uscat și pe mare, include tot cu titlu de glorie și călătoria în jurul lumii a unei nave conduse de amiralul Anson, dă amănunte relativ la negocierile de pace care au dus la semnarea tratatului de la Aix-la-Chapelle ⁴⁰.

Un capitol special din lucrare este consacrat situației general europene în ajunul izbucnirii Războiului de 7 ani. În comparație cu cealaltă operă, *Secolul lui Ludovic al XIV-lea*, în cea de față autorul acordă mai puțină atenție situației interne din Franța cu excepția capitolului (XXXVI) care prezintă administrația internă a țării în anii 1750—1762 și acele capitole (LXII, LXIII) unde este trecut în revistă legislația regatului și progresul spiritului uman. Un capitol special (XL) prezintă insula Corsica, devenită în această vreme posesiune franceză. Ca de obicei și în această operă se afirmă Voltaire ca un maestru al genului, și anume în scrierea istoriei.

Cu privire la împrejurările în care Voltaire a scris *Istoria Rusiei sub Petru cel Mare*, se știe că spre deosebire de alte opere aceasta i-a fost comandată de țarina Elisabeta Petrovna, fiica lui Petru I, prin intermediul lui M. P. Bestujev Riumin, ambasadorul Rusiei la Paris și al contelui I. I. Șuvalov. Cîteva scrisori din 1757 confirmă odată cu acordul lui Voltaire și faptul că la acea dată istoricul francez era destul de bine informat asupra lucrării ce urma să scrie. Este de ajuns să amintim că pînă atunci el publicase în 1731 *Istoria lui Carol al XII-lea regele Suediei* (unde se vorbește destul de mult despre Petru cel Mare) că în 1738 avusese un schimb

³⁸ G.P. Gooch, *op. cit.*, p. 225; R. Naves, *op. cit.*, p. 82.

³⁹ R. Pomeau, *op. cit.*, p. 1299—1311.

⁴⁰ *Idem*, p. 1654.

de păreri cu Friederic al II-lea, relativ la opera civilizatoare a țarului rus ⁴¹, că în 1739 avusese un schimb de scrisori cu Antioh Cantemir, relativ la stăruile din Rusia pe timpul lui Petru cel Mare ⁴², că în 1740 explicase lordului Harvey, care era părerea sa cu privire la locul lui Petru I în istorie în comparație cu Ludovic al XIV-lea ⁴³.

Intenția de a scrie *Istoria Rusiei sub Petru cel Mare* pe cont propriu apare la Voltaire din 1744 într-o scrisoare adresată contelui d'Alion „intenția mea ar fi să prelucrez memoriile obținute recent și care sînt de bună calitate pentru a scrie *Istoria lui Petru cel Mare*; felul meu de a gândi mă determină să mă îndrept către acest împărat care a fost un legislator, care a creat orașe și, îndrăznesc să spun, un imperiu”. Încheie arătînd că ar putea să ridice un monument glorios acestui împărat dacă ar fi ajutat de fiica lui (atunci țarina Elisabeta Petrovna) ⁴⁴. Istoricul nuse va opri aici ci în 1746 va face chiar o ofertă țarinei Rusiei rămasă fără răspuns. Drept urmare avea să publice în 1748 *Anecdotele despre țarul Petru cel Mare* ⁴⁵.

Abia după mai bine de un deceniu va sosi oferta din partea guvernului rus, la care Voltaire va răspunde foarte prompt expediind, într-un timp relativ scurt, o schiță de plan pentru această operă contelui I. I. Șuvalov. „Voi începe printr-o descriere a statului înfloritor, cum este astăzi (în 1757) imperiul rus, despre ceea ce este demn de știut pentru străini despre Petersburg, despre schimbările făcute la Moscova, despre armatele imperiului, comerțul, artele și tot ceea ce s-a făcut pentru ca conducerea să fie respectată. Apoi, voi spune că toate acestea sînt creații noi și voi intra în materie pentru a fi cunoscut creatorul acestor lucruri minunate. Planul meu — continuă Voltaire — ar fi să dau astfel o idee precisă de tot ceea ce s-a făcut în imperiul lui Petru cel Mare de la urcarea sa pe tron an de an” ⁴⁶. Cercetările sale erau atît de avansate încît în vara anului 1757 el redactase opt capitole, iar în anul următor lucra la noi capitole, respectiv la starea economică, socială și culturală. În felul acesta primul volum a apărut în 1759 iar al doilea și ultimul în 1761 ⁴⁷.

Voltaire a înțeles să prezinte *Istoria Rusiei sub Petru cel Mare* în spirit filozofic ca și operele anterioare. Se spune chiar că aceasta este un model al genului ⁴⁸, ținînd seama că pînă atunci scrisese *Secolul lui Ludovic al XIV-lea* și începuse tratatul de istorie generală, viitoarea *Încercare asupra moravurilor și spiritului națiunilor*. După titlu, la prima vedere, unii au văzut asemănări cu *Istoria lui Carol al XII-lea regele Suediei*, dar conținutul dezmințe această impresie, în sensul că această operă reflectă etapele dezvoltării societății ruse, pe o perioadă de mai multe decenii, pe primul plan fiind organizarea statală a Rusiei și a poporului ei, al cărui exponent este monarhul însuflit de ideea progresului înfăptuit pe calea reformelor.

⁴¹ Voltaire's correspondance, Genève, 1954, vol. 7.

⁴² Idem, vol. 9, p. 29–30, scrisoare din 13 martie 1739; vezi și M.I. Radovski, *Antioh Kantemir i Petersburgskaia Akademia*, Moscova—Leningrad, 1959, p. 58; vezi și răspunsul lui A. Cantemir, Idem M.I. Radovski, *op. cit.*, p. 108 și nota 98. Mai există o scrisoare din 19 aprilie 1739 a lui Voltaire către A. Cantemir, vezi Voltaire, *Œuvres complètes*, Paris, 1880, vol. 35, p. 255.

⁴³ Voltaire's correspondance, Genève, 1954, vol. 10, p.

⁴⁴ Voltaire, *Œuvres complètes*, Paris, 1880, vol. 36, p. 359–360.

⁴⁵ V. Cerny, *Apotheose de Pierre le Grande*, Prague, 1964, p. 16.

⁴⁶ Voltaire, *Œuvres complètes*, Paris, 1785, vol. 72, p. 465–466.

⁴⁷ Voltaire, *Œuvres complètes*, Paris, 1785, vol. 73, p. 16, 18–20, 112, 138.

⁴⁸ C.N. Derjavin, *op. cit.*, p. 216.

Toate acestea le-a socotit demne de transmis posterității, pentru ca aceasta să poată aprecia mai bine valoarea acestui monarh.

Textul *Istoriei Rusiei sub Petru cel Mare* este precedat de o „prefață istorică și critică” în care se arată cum s-a scris istoria acestei țări pînă atunci și pe baza căror izvoare, ce izvoare noi aduce autorul și cum le interpretează, ce gîndește el despre acest monarh. Lucrarea cuprinde două părți, prima încheindu-se cu bătălia de la Poltava. În prima parte se face o descriere geografică a Rusiei în ajunul urcării pe tron a lui Petru I urmată de o seamă de elemente care arată organizarea politică, administrativă, economică, culturală, situația demografică. Se dau de asemenea date interesante despre monarhii ruși ce l-au precedat pe Petru I, începînd cu Alexei Mihailovici. Rînd pe rînd, cititorul află amănunte relativ la tinerețea lui Petru cel Mare, la primii săi ani de domnie, despre politica sa externă de la sfîrșitul secolului al XVII-lea, despre încercarea sa de a obține o ieșire la marea de Azov, despre Marea ambasadă, despre începutul războiului cu Suedia. Acest război va ocupa o mare întindere în lucrare, în ambele părți (capitolele 10—19 din prima parte și capitolele 1 — 12 din a doua), unde sînt prezentate principalele bătălii, dar și negocierile de pace. Un loc important ocupă acele capitole în care cititorul află detalii privind politica internă a lui Petru cel Mare, despre comerț, legislație, religie. Țarul capătă în viziunea lui Voltaire imaginea monarhului însuflețit de ideea propășirii poporului rus pe calea civilizației pentru a intra în rîndul celorlalte popoare europene ⁴⁹.

Ca și în alte lucrări ale sale și în aceasta autorul introduce materiale noi care reflectă un punct de vedere modern în cercetarea istoriei și anume relativ la starea finanțelor (unde abundă datele cantitative), la starea populației (iar date cantitative), la unele forme de luptă socială, la contribuția maselor populare nu numai în apărarea patriei cîmpite de dușman dar și la construirea orașelor, de exemplu a Petersburgului. Din acest motiv opera a fost considerată instructivă în comparație cu *Istoria lui Carol al XII-lea regele Suediei* care este amuzantă ⁵⁰.

Istoria Parlamentului din Paris a fost alcătuită spre sfîrșitul vieții lui Voltaire (opera publicată în 1769) ⁵¹ și la sugestia Curții regale care nu îndrăznește să atace fățiș această instituție de prestigiu ⁵². În acea vreme istoricul francez se stabilise definitiv la Ferney (azi orașul Ferney-Voltaire) și era preocupat în mod intens cu demascarea fanatismului catolic, a erorilor judiciare, a abuzurilor politice, a corupției justiției sprijinite fățiș sau tacit de Parlament (afacerea Calas, afacerea Sirven, afacerea cavalerului de la Barre, afacerea Martin, eroarea din Arras, procesele amiralului Bing și generalului Laly de Tolendal) ⁵³. Autorul s-a încumetat să alcătuiască *Istoria Parlamentului din Paris*, pentru ca prin critica făcută a acestei instituții, prin demascarea viciilor care se aflau în organizarea ei să lovească în același timp în toate celelalte instituții similare din principalele orașe ale Franței și care se aflau la baza Vechiului Regim.

⁴⁹ R. Pomeau, *Voltaire, Œuvres historiques*, Paris, 1957, p. 415, 597.

⁵⁰ I.H. Brumfitt, *op. cit.*, p. 74.

⁵¹ G.P. Gooch, *op. cit.*, p. 231.

⁵² Furio Diaz, *Voltaire storico*, Torino, 1958, p. 272.

⁵³ R. Naves, *op. cit.*, p. 73.

Lucrarea cuprinde 69 capitole care prezintă fie modul de organizare al instituției în timpul diferiților monarhi ai Franței, fie mai ales expuneri documentate asupra unor procese celebre care au fost de competența acestei instituții și ale căror sentințe reflectă mentalitatea condamnabilă a unei societăți aflată sub domnia violenței și nedreptății. Ținând seama de problemele pe care le ridică autorul în legătură cu activitatea Parlamentului din Paris, cititorul își dă ușor seama că de fapt el parcurge încetul cu încetul istoria Franței pe o durată de peste un mileniu (secolele VII—XVIII), în care abundă în special probleme de natură juridică, administrativă, politică și religioasă. Ici și colo textul este presărat cu fragmente de diplome regale, care stabileau sarcinile membrilor parlamentului, de memorii alcătuite de procurorii regali, de discursurile diferiților regi ai Franței, de unele hotărâri ale parlamentului.

Ca și *Istoria Rusiei sub Petru cel Mare*, *Analele imperiului* au fost scrise la cerere și anume la cea a ducesei de Saxa-Gotha, la curtea căreia autorul a stat o vreme (1753—1754). Ele cuprind principalele evenimente din Imperiul german de la nașterea lui Carol cel Mare (742) până la moartea împăratului Carol al VI-lea (1740). Din scrisoarea din 8 martie 1754, care însoțește opera, adresată de Voltaire ducesei de Saxa-Gotha rezultă că aceasta a fost scrisă pe baza manuscrisului primei forme a unei alte opere *Încercări asupra istoriei moravurilor și spiritului națiunilor*, pe care acesta îl avea redactat de mai mult timp⁵⁴.

Prin conținutul său, unde evenimentele se succed an de an, după modelul de a serie al cronicarilor din evul mediu, această lucrare cuprinde materiale destul de bogate privind istoria Europei, pe o durată de un mileniu, de la mijlocul secolului al VIII-lea până la începutul secolului al XVIII-lea, în această vreme, după mărturia lui Voltaire, Imperiul german fiind „cel mai mare teatru al Europei”⁵⁵. Opera este precedată de un *avertisment* al autorului în care acesta arată conținutul, după care urmează mai mult anexe și anume: o listă a împăraților germani din această vreme, cu importante date genealogice, o listă a papilor cu scurte caracterizări asupra activității lor, precum și 9 strofe ale unei poezii originale ca concepție, intitulată „Versuri tehnice”, care cuprind rimat succesiunea cronologică a tuturor împăraților din secolul al IX-lea până la începutul secolului al XVIII-lea.

Textul propriu-zis al *Analelor imperiului* este precedat de o *introducere* menită să informeze cititorul asupra evoluției Imperiului roman de Apus până la nașterea lui Carol cel Mare. Ceea ce urmează apoi nu este altceva decât viața și activitatea celor 50 împărați ai Imperiului german, în care abundă faptele lor politice, militare, religioase, împletite din cînd în cînd cu știri din istoria celorlalte state europene. Pentru unele evenimente mai importante autorul deschide subcapitole separate ca de exemplu: celebra bătălie de la Bouvines⁵⁶, originea libertății elvețienilor⁵⁷, interregnumul de 14 luni după moartea lui Henric al VII-lea, Bula de Aur⁵⁸,

⁵⁴ Voltaire, *Œuvres complètes*, vol. 4, Paris, 1838, p. 121, R. Naves, *op. cit.*, p. 82.

⁵⁵ *Idem*, p. 1.

⁵⁶ *Idem*, p. 42.

⁵⁷ *Idem*, p. 52.

⁵⁸ Voltaire, *Œuvres complètes*, vol. 4, Paris, 1838, p. 60.

dată de Carol al IV-lea, începutul Marii schisme în Occident ⁵⁹ pe vremea aceluiași împărat, interregnum după moartea împăratului Maximilian ⁶⁰ pacea Westfalică din timpul domniei lui Ferdinand al III-lea ⁶¹, asediul Vienei din 1683 pe timpul împăratului Leopold I ⁶².

Cum era și firesc, cea mai bogată în fapte este prezentată domnia lui Carol Quintul. În lucrare se găsesc de asemenea elemente de istorie socială, ca de exemplu : răscoala lui Niccolo Rienzi din 1347 ⁶³, răscoala Husiților condusă de Jan Ziska (1419) ⁶⁴, marele război țărănesc german condus de Thomas Müntzer ⁶⁵, de istorie diplomatică : negocierile duse pentru încheierea Războiului de 30 de ani ⁶⁶. Se mai întâlnesc relatări interesante privind relațiile internaționale europene, de exemplu cele din vremea lui Conrad al IV-lea ⁶⁷, a lui Maximilian ⁶⁸, a lui Carol al VI-lea ⁶⁹. În încheiere, autorul anexează o altă listă de monarhi și anume a regilor Boemiei, a electorilor din Maiența, Colonia, Treven, Palatin, Saxa, Brandenburg, Hanovra precum și o scurtă expunere asupra unor probleme controversate privind istoria Imperiului german, sub titlul de „Îndoieli” (Doutes).

Dacă *Analele imperiului* au fost apreciate drept o lucrare de mai mică importanță din activitatea lui Voltaire mai ales prin forma expunerii, în schimb *Încercare asupra moravurilor și spiritului națiunilor* s-a impus încă de la apariția sa drept una din cele mai reprezentative opere care inaugura o adevărată epocă în istoriografia europeană și franceză totodată. Aprecierile sunt pe deplin îndreptățite pentru faptul că aceasta este singura pentru a cărei redactare autorul a întreprins investigația cea mai întinsă ca problematică, în sensul că de fapt ea este o lucrare de *istorie universală*, adică o istorie care cuprinde istoria mai multor state — și popoare. Totodată, spre deosebire de istoricii anteriori, care scriseseră o operă cu un astfel de profil, Voltaire avea să fie *singurul* care a insistat în cea mai mare măsură asupra istoriei popoarelor extraeuropene adică aflate în celelalte continente Asia, Africa, America ⁷⁰.

Desigur că asupra acestei opere marele istoric și filozof nu s-a hotărât abia în anii 1740—1741 cum se afirmă de obicei ⁷¹ ci numai după ce a cunoscut *Discursul asupra istoriei universale* alcătuit de J. B. Bossuet și de care n-a fost mulțumit pentru că venea, prin conținutul lui în contradicție cu ideile sale asupra modului cum trebuie scris despre trecutul omenirii. Acest moment pare a fi imediat după 1737, când a apărut o nouă ediție a *Discursului*; drept dovadă este faptul că el scrie în 1739

⁵⁹ *Idem*, p. 63.

⁶⁰ *Idem*, p. 63.

⁶¹ *Idem*, p. 109.

⁶² *Idem*, p. 112.

⁶³ *Idem*, p. 58.

⁶⁴ *Idem*, p. 68.

⁶⁵ *Idem*, p. 81—82.

⁶⁶ *Idem*, p. 109—110.

⁶⁷ *Idem*, p. 47.

⁶⁸ *Idem*, p. 74.

⁶⁹ *Idem*, p. 79.

⁷⁰ Ch. Rihs, *op. cit.*, p. 120.

⁷¹ C.N. Derjavin, *op. cit.*, p. 2'.

un *Dialog asupra istoriei universale a lui Bossuet* ⁷². În acea vreme, Voltaire era nemulțumit de constatarea că „un om elocvent (ca Bossuet) uitase de altfel universul într-o istorie universală, că vorbea numai de trei-patru națiuni care pe atunci erau dispărute de pe glob, că în această operă fusese ignorat cu totul mahomedanismul care schimbaseră într-o vreme fața Africii, și a unei părți din Europa, că fuseseră uitate India, China” ⁷³.

Gîndită așadar pe cînd redacta *Secolul lui Ludovic al XIV-lea*, această operă va fi schițată, documentată și redactată în climatul favorabil de la Cirey ⁷⁴, după cum rezultă atît din unele mențiuni ale corespondenței sale cît și din prefața lucrării. Astfel la 1 iunie 1741 Voltaire scrie lui Frederic al II-lea, regele Prusiei, referindu-se la această lucrare că și-a reluat „cercetarea istorică, a lărgit puțin ideile sale asupra unei teme din care urma să-i expedieze destul de curînd o parte, dacă sănătatea i-o va permite” ⁷⁵. În lunile următoare, istoricul interesat de ceea ce scrisese și publicase A. Calmet (e vorba de *Istoria universală* publicată la Strasbourg în 1735) îl roagă pe prietenul său Thieriot să-l informeze dacă aceasta cuprinde relatări interesante relativ la scrierea runică, mongoli, Gingis Khan, Marele Lama, etc. ⁷⁶. În fine trei ani mai tîrziu într-o scrisoare către J. Vernet, Voltaire dă mai multe amănunte despre noua sa operă (considerată de T. Besterman drept *prima istorie universală* scrisă pe baze științifice) ⁷⁷, în felul următor: „am fost măgulit că micile mele reflectări asupra istoriei nu v-au displicut. Am căutat să pun această idee în practică într-o *Încercare* (Essai) a cărei redactare este destul de avansată, o istorie universală de la Carol cel Mare” ⁷⁸.

Primele capitole ale noii opere au văzut lumina tiparului în anii 1745—1746 și 1750—1751 în „*Mercure de France*” ⁷⁹ sub titlul *Noul plan al unei istorii a spiritului uman și Istoria cruciadelor* ⁸⁰ apoi într-o monografie intitulată *Prescurtare asupra istoriei universale de la Carol cel Mare* (Haga, 1753, 2 vol.) ⁸¹; cît privește textul integral el a apărut abia în 1756 ⁸². La ultima ediție autorul a adăugat un cuvînt înainte (Avant propos) de fapt concepțiile sale cu privire la *Filozofia istoriei*.

Încercare asupra moravurilor și spiritului națiunilor este o istorie universală în adevăratul înțeles al cuvîntului, cu excepția capitolelor (CXLIV—CXCVII) unde este inclusă domnia lui Ludovic al XIII-lea ⁸³, în sensul că autorul se referă nu numai la principalele evenimente din istoria popoarelor din Europa, cum se procedase pînă la el, ci și la istoria

⁷² R. Pomeau, *Voltaire, Œuvres historiques*, Paris, 1957, p. 27.

⁷³ Voltaire, *Œuvres complètes*, Paris, 1838, vol. 3, p. 575—576.

⁷⁴ R. Escholier, *op. cit.* p. 29; G. Lanson, *op. cit.*, p. 122; Voltaire, *Œuvres complètes*, Paris, 1838, vol. 3, p. 1, 71, 574—575; în *Remarques pour servir de Supplement*, aici autorul afirmă că prin 1740 s-a hotărît să scrie opera,

⁷⁵ *Voltaire's correspondance*, Geneve, 1955, vol. 11, p. 127, 147.

⁷⁶ *Idem*, vol. 11, p. 160, 187.

⁷⁷ Ch. Rihs, *op. cit.*, p. 115 nota 252.

⁷⁸ *Voltaire's correspondance*, Geneve, 1956, vol. 11, p. 2—3.

⁷⁹ G. Lanson, *op. cit.* p. 122; C.N. Derjavin, *op. cit.*, p. 223.

⁸⁰ R. Pomeau, *Voltaire, Œuvres historiques*, Paris, 1957, p. 29.

⁸¹ G. Lanson, *op. cit.* p. 122.

⁸² C.N. Derjavin, *op. cit.*, p. 224.

⁸³ G. Lanson, *op. cit.*, p. 123.

popoarelor din celelalte continente, începînd din antichitate pînă la sfîrșitul secolului al XVII-lea. Acest mod de a îmbrățișa într-o sinteză istoria generală era cu totul nou ⁸⁴ și acest lucru devine evident chiar din capitolul introductiv, unde autorul expune planul lucrării sale, subliniind ceea ce a existat original la națiunile occidentale și pentru ce motiv începe lucrarea sa cu expunerea relativ la popoarele orientale. Apoi se referă la schimbările geologice pe care le-a suferit pămîntul în cursul existenței sale, la apariția omului, la prezența raselor umane, a religiei la toate popoarele din vechime, la viața de toate zilele a popoarelor aflate în stare de sălbăticiie⁸⁵, la istoria diferitelor popoare din antichitate din Asia (babilonieni, caldeeni, fenicieni, evrei, persani, sirieni, arabi, indieni, chinezi) din Africa (egipteni), din Europa (greci, romani) din America (incași, azteci) ⁸⁶.

În încheierea acestui capitol introductiv se arată cititorului, într-o formă sintetică, metoda sa de lucru „să începem cercetările din vremea cînd haosul din Europa începea să ia o formă, după căderea Imperiului roman, să parcurgem așa dar împreună globul, să vedem în ce stare era atunci, studiîndu-l astfel încet, să vedem cum popoarele de pe el s-au civilizat, adică începînd cu popoarele orientale și încheind cu noi, să ne concentrăm atenția asupra celui popor care și-a scris istoria într-o vreme cînd la noi încă n-apăruse scrisul” ⁸⁷. Știrile relativ la istoria popoarelor orientale din Asia se împletesc în această operă în succesiune cronologică din antichitate pînă în epoca modernă cu cele despre istoria popoarelor din Europa, Africa și America atît de armonios că aproape pentru fiecare secol din cele trei epoci istorice este realizată o oglindă fidelă a civilizației umane din cele patru continente. Astfel oricine poate constata că în cele 197 capitole ale operei există de fapt o concepție modernă în tratarea istoriei generale, concepție care mai persistă și în zilele noastre în unele lucrări de acest gen ⁸⁸.

Cît privește ultimul capitol (CXC VII) acesta cuprinde un rezumat al celor expuse în cele anterioare, din care se desprind unele idei călăuzitoare ale autorului cu privire la progresul popoarelor din lumea întreagă ⁸⁹, menite să constituie pentru contemporanii săi unele învățăminte și anume că natura umană este asemănătoare pe orice parte a globului pămîntesc, că tot ceea ce se referă la obiceiuri constituie diferențe de la popor la popor, că progresul civilizației a fost frînat de războaie și de fanatism ⁹⁰. Relativ la faptul că populația din Europa era mai numeroasă și mai densă în comparație cu aceea din alte continente (bineînțeles în acea vreme) autorul credea că aceasta se datora inexistenței sclavajului. În privința războiului el considera că acesta a fost rodul inițiativei conducătorilor de popoare nu al popoarelor care l-au dus, că elementul de progres al unei comunități

⁸⁴ *Idem.* p. 123, autorul afirmă că totuși lucrarea lui Voltaire nu este decît o compilație, meritul lui fiind în semnalarea totalității materialului informativ la acea vreme; Ch. Rihs, *op. cit.* p. 120.

⁸⁵ G. Lanson, *op. cit.*, p. 126.

⁸⁶ R. Naves, *op. cit.*, p. 130; Maurois, *Voltaire*, Paris, 1935 p. 54–55.

⁸⁷ Voltaire, *Œuvres complètes*, Paris, 1838, vol. 3, p. 74.

⁸⁸ R. Naves, *op. cit.*, p. 129.

⁸⁹ C.N. Derjavin, *op. cit.*, p. 236; N. Iorga, *Istoria literaturilor romanice în dezvoltarea și legăturile lor*, București, 1968, vol. 3, p. 237–240.

⁹⁰ R. Naves, *op. cit.*, p. 128.

umane l-a determinat dezvoltarea meșteșugurilor (arts) și a manufacturilor „cînd o națiune cunoaște meșteșugurile — scrie el — cînd ea nu este deloc subjugată și populația ei nu este dispersată în alte țări, ea se ridică mai ușor din nenorocirile sale și se restabilește întotdeauna”⁹¹.

Opera este călăuzită și de cîteva idei principale, care se deosebesc de altele similare din acea vreme și anume că istoria a fost făcută întotdeauna de către popoare și nu de regi, că în istoria oricărui popor trebuie cercetate condițiile dezvoltării materiale și anume economia, cultura, nu numai evenimentele politice și militare, ca pînă atunci, și, în fine, că istoria universală trebuie să cuprindă nu numai istoria Europei, ci și a altor continente⁹². Totodată se arată că omenirea a năzuit totdeauna către progres⁹³, către civilizație și că numai incultura, superstițiile, fanatismul au frînat împlinirea acestui ideal. În progresul omenirii o contribuție importantă l-au avut artele frumoase „ceea ce este mai important pentru posteritate — scrie Voltaire —, ceea ce s-a impus asupra obiceiurilor apărute din capriciu, asupra certurilor dintre regi care au dispărut odată cu ei, a fost gloria artelor, care nu va dispărea niciodată”⁹⁴.

În privința vechimii civilizației umane Voltaire considera că aceea din China a devansat pe cea din Europa cu cel puțin cîteva mii de ani, pentru că numai așa se explică cum popoarele europene au cunoscut de la poporul chinez prepararea hîrtiei și sticlei, a prafului de pușcă, teorema care în Grecia va purta numele lui Pitagora, busola atît de necesară la navigație. Aceste invenții nu le-au descoperit europenii, aceștia numai le-au *perfecționat*⁹⁵. Folosind cu același talent metoda comparativă autorul ajunge la aceleași concluzii și în ceea ce privește civilizația indiană și arabă.

Concepția care stă la baza operei este rațională și nu providențială cum apare la J. P. Bossuet și anume că popoarele își scriu propria lor istorie prin activitatea lor, că pentru a cunoaște nevoile acestor popoare trebuie să le cunoști modul de viață și mai ales care este cauza pentru care unele din ele se află încă într-un stadiu înapoiat de civilizație⁹⁶. În paginile operei sînt criticate din aceasă cauză cu asprime racilele societății, printre care se remarcă inegalitatea socială, contradicțiile dintre principalele clase sociale; drept urmare sînt semnalate diferitele forme ale luptei sociale mai ales în evul mediu de exemplu răscoalele antifeudale din Anglia și Franța în timpul Războiului de 100 de ani⁹⁷, în expunerea căroră autorul păstrează totuși anumite limite de clasă. Totodată se arată că progresul omenirii se face lent, prin cultură, fapt pentru care contemporanii au obligația să reflecte la limitarea și mai ales la evitarea războaielor, să acționeze contra fanatismului etc.⁹⁸ Despre acest progres, precizează el,

⁹¹ Voltaire, *Œuvres complètes*, Paris, 1838, vol. 3, cap. CXCVII.

⁹² G. Lanson, *op. cit.* p. 125; C.N. Derjavin, *op. cit.* p. 233, afirmă că este „primul istoric care folosește pe larg, în concepția sa asupra evoluției istorice universale, istoria popoarelor din Orient”; A. Maurois, *op. cit.*, p. 55.

⁹³ C.N. Derjavin, *op. cit.*, p. 238.

⁹⁴ Voltaire, *Œuvres complètes*, Paris, 1838, vol. 3, p. 346.

⁹⁵ Voltaire, *Œuvres complètes*, Paris, 1785, vol. 79, p. 67.

⁹⁶ G. Lanson, *op. cit.*, p. 127.

⁹⁷ *Idem*, p. 128—129.

⁹⁸ Voltaire, *Oeuvres complètes*, Paris, 1838, vol. 3, cap. LXXVI.

trebuie să avem o altă părere și anume că a fost realizat de oameni fără amestecul providenței, numai și numai în procesul dezvoltării vieții materiale. De aceea explicația rațională a existenței omenirii pe pământ dată de el a fost considerată de mulți biografi ai săi drept o dovadă că în gândirea sa își făcuseră loc și se dezvoltau și unele elemente ale materialismului istoric⁹⁹.

Rezultă așadar că Voltaire ca istoric era călăuzit de idei moderne în ceea ce privește dezvoltarea firească a societății umane¹⁰⁰. Din toate aceste motive ca și din altele amintite anterior *Încercare asupra moravurilor și spiritului națiunilor* a fost încă de la apariția ei și rămîne și astăzi, după afirmația lui A. de Condorcet „o lectură plăcută, prin temele prezentate de autor, pentru dragostea sa față de adevăr și față de oameni, care însuflețește toate paginile”¹⁰¹.

Puține opere istorice din secolul al XVIII-lea au rezistat pînă în zilele noastre judecății posterității în privința bogăției informației, a metodei de lucru folosită de autorii lor, a concepției filozofice care predomină în prezentarea faptelor. Cele mai multe din ele sînt considerate a face parte integral și în mod exclusiv din patrimoniul cultural științific al epocii respective, ca o explicație a nivelului de dezvoltare la care a ajuns istoriografia în Secolul luminilor. Nu același lucru se poate spune despre opera istorică a lui Voltaire, care deși înfăptuită în condițiile unei puternice adversități din partea susținătorilor vechiului Regim, avea să deschidă noi orizonturi în istoriografie, să pună bazele istoriografiei moderne¹⁰², să exercite o puternică influență asupra istoricilor din secolul al XIX-lea, să rămînă pînă astăzi un model nu numai prin felul cum trebuie gîndită și scrisă istoria faptelor trecutului și prezentului ei și prin natura și critica izoavelor fără de care aceasta n-ar putea exista.

Nimeni nu neagă că operele istorice ale predecesorilor sau ale contemporanilor săi nu dispuneau de o bază documentară, numai că aceasta era mult mai îngustă, cu totul deosebită ca formă și conținut de cea care a constituit o preocupare permanentă pentru marele istoric și filozof. Asupra acestei probleme Voltaire a făcut numeroase referiri în operele sale, în lucrările privind filozofia istoriei și în bogata sa corespondență. Din mărturiile sale rezultă, în general, că la baza oricărei opere istorice trebuie să existe o documentare pe cît de amplă, pe atît de complexă, pe cît de bine-cunoscută pe atît de inedită, care să răspundă în orice moment, oricărei întrebări pe care și-ar pune-o cititorul¹⁰³. Această preocupare atestată și în perioada cînd Voltaire era numai un poet consacrat și se impunea prin poemele sale istorice a fost continuată în lunga sa carieră de istoric. Desigur că pentru a atinge acest scop el trebuia să devină un erudit de seamă, cum a și fost, să fie un poliglot de renume cum a și fost, să se manifeste

⁹⁹ Ch. Rihs, *Voltaire, recherches sur les origines du materialisme historique*, Geneva, 1962.

¹⁰⁰ Ch. Rihs, *op. cit.* p. 115, autorul afirmă că marea originalitate a lui Voltaire a fost că cu această operă el „a deschis poarta viitorului”.

¹⁰¹ I. Sareil, *op. cit.*, p. 33.

¹⁰² H.N. Brailsford, în monografia despre Voltaire (Londra, 1935) afirmă că acesta este „primul istoric al Europei moderne”, vezi Voltaire, *The age of Louis XIV and other selected writings*, New York, 1963, p. VII.

¹⁰³ Ch. Rihs, *op. cit.*, p. 119.

ca un spirit nelineștit și perseverent, cum a și fost cunoscut de contemporanii săi, pe care să nu-l oprească în loc nici distanțele pînă la sursa unde putea culege tot ceea ce era necesar operei sale¹⁰⁴, nici timpul pe care l-a folosit în mod rațional și cu cea mai mare eficiență.

O primă sursă de informare asupra a tot ceea ce fusese publicat¹⁰⁵ anterior sau în vremea sa, cu privire la problemele de istorie care-l preocupau a fost propria-i bibliotecă, printre puținele în secolul al XVIII-lea, care să reflecte întru totul spiritul său enciclopedist și preferințele sale pentru anumite domenii ale științei, literaturii și artei. Cuprinsul acestei biblioteci de lucru este cunoscut de specialiști de mai bine de două secole, dar un studiu asupra ei și mai ales asupra modului cum Voltaire a utilizat fiecare lucrare, fiecare volum în elaborarea operei sale literare, filozofice și istorice încă își așteaptă autorul¹⁰⁶. Dar se pare că lecturile sale în propria-i bibliotecă n-au fost suficiente de vreme ce adesea aflăm din biografia sa că a fost un cititor pasionat al unor biblioteci particulare aparținând unor prieteni, unor cunoscuți sau unor instituții ca de exemplu biblioteca benedictină de la Abația din Senons.¹⁰⁷

Exigența rar întâlnită pînă la el, în privința bogăției de informație, ce trebuia să cuprindă opera sa istorică, l-a determinat pe marele istoric și filozof nu numai să consacre un timp îndelungat investigației istorice dar să strângă în același scop materiale inedite și cît mai variate ca formă și conținut. Se știe de exemplu că pentru a scrie *Istoria lui Carol al XII-lea regele Suediei*, el a consultat mai întîi, lucrările lui I. Grimarest (*Les campagnes de Charles XII*, Paris, 1705, La Haye, 1708), Limiers (*Histoire de Suede sous la regne de Charles XII*, Amsterdam, 1721), Theyls (*Memoires pour servir à l'histoire de Charles XII*, Leide, 1722), apoi lucrările relativ la istoria Imperiului otoman, de exemplu aceia aparținînd lui P. Ricaut (*Histoire de l'etat present de l'Empire ottoman*, Amsterdam, 1671), jurnalul de călătorie al lui La Motraye (*Voyage de Mr. ... en Europe, Asie, et Afrique*, La Haye, 1727).

Multe din aceste lucrări n-au mulțumit curiozitatea sa pentru că majoritatea lor se încadrau în vechile tipare, ale scrierii istoriei pînă atunci, în care abundau anecdotele, tradițiile, evenimentele militare, politice și diplomatice. Pentru acest motiv Voltaire a căutat să cerceteze arhivele, să ia legătură cu unele personalități care ocupaseră funcții importante la curtea

¹⁰⁴ Documentarea lui Voltaire s-a desfășurat și în locurile istorice. Pentru a scrie *Secolul lui Ludovic al XIV-lea*, el a vizitat cîmpurile de luptă din Franța, din Flandra, din Germania pe unde au luptat armatele franceze, vezi R. Pomeau, *op. cit.*, p. 29, după cum pentru a scrie *Încercare asupra moravurilor și spiritului națiunilor* a cutreerat aproape toată Franța pentru a putea descrie vechile orașe romane aflate la vremea sa în ruine, vechile castele precum și unele vestigii preistorice.

¹⁰⁶ Biblioteca lui Voltaire, o bibliotecă de lucru, cuprinde după inventarul din 1839 nu mai puțin de 2790 titluri iar după cel din 1961 mai recent 3867 titluri însumînd 6810 volume. Din acestea sînt: 444 titluri Istorie și discipline auxiliare, 387 Beletristică, 221 Geografie și călătorii, 321 Teologie, 252 Filozofie, 221 Științe politice și juridice, 108 Științele naturii, fizică, matematică; în rest cărți de medicină, istoria artei, artă militară, navigație, agricultură, tehnică etc. Biblioteca a fost cumpărată în 1778 de Ecaterina a II-a țarina Rusiei cu 135398 livre (50 000 ruble). Azi se află (din 1861) la Biblioteca publică „Saltikov Scedrin” din Leningrad; am vizitat-o în martie 1978 prin amabilitatea tov. L.L. Albina, conservator al Bibliotecii Voltaire, căreia îi aducem mulțumirile noastre. Vezi și *Bibliotek Voltera, Katalog Knig*, Moscova-Leningrad 1961, 1171 p. C.N. Derjavin, *op. cit.*, p. 477.

¹⁰⁷ R. Pomeau, Voltaire, *Oeuvres historiques*, Paris, 1957, p. 30.

regelui suedez, care fuseseră colaboratori apropiați ai acestuia, ca de exemplu baronul Görtz și contele Hertz, foști miniștri suedezi, lordul Bolingbroke, Colbert de Croissy, fost ambasador al Franței la Stockholm, Joffrey, fost ambasador al Angliei la curtea lui Carol al XII-lea, pe când acesta se afla în Imperiul otoman, Stanislas Lescinski, fostul rege al Poloniei aflat în exil, baronul Fabrice care-l însoțise pe regele suedez la Constantinopol etc.¹⁰⁸

Tot așa pentru a scrie *Istoria Rusiei sub Petru cel Mare* a fost nevoie de o investigație de câteva decenii, începută în anii când se afla în Anglia și încheiată abia în 1759. La început a avut la dispoziție *Anecdotele despre Petru cel Mare*, publicate de Rousset (*Memoires du regne de Pierre le Grand empereur de Russie par le B. Ivan Nestesuranoi*, Amsterdam, 1728—1730), elogiul făcut de Fontenelle lui Petru cel Mare alcătuit cu prilejul morții țarului, lucrări despre care n-avea o părere bună¹⁰⁹. Un deceniu mai târziu, în 1738, avea să fie în posesia unui material documentar de o deosebită valoare obținut prin prințul Frederic al Prusiei, ajuns ulterior rege al acestei țări. Este vorba de un memoriu alcătuit din 12 întrebări și tot atâtea răspunsuri, din care rezulta situația internă a Rusiei pe timpul lui Petru cel Mare (despre temperamentul poporului rus, schimbările capitale rezultate din reformele țarului în domeniul politic, militar, religios, economic, administrativ, demografic) cunoscut sub numele *Considerations sur l'etat de la Russie sous Pierre le Grand*¹¹⁰. Asupra acestui material, Voltaire va cere în 1739 unele lămuriri suplimentare, prințului Antioh Cantemir, fiul lui Dimitrie Cantemir, fostul domn al Moldovei, pe atunci ambasadorul Rusiei la Paris, menite să-i confirme anumite concluzii, de exemplu cu privire la sporul natural al populației Rusiei.¹¹¹

Cele mai importante izvoare pentru documentarea lucrării *Istoria Rusiei sub Petru cel Mare*, aveau să fie achiziționate de Voltaire, abia după ce a început să lucreze la aceasta la cererea țarinei Elisabeta Petrovna. Astfel într-o scrisoare din februarie 1757 el solicita contelui I.I. Șuvalov, un memoriu relativ la starea prezentă a Rusiei, un plan al Petersburgului, o hartă a Imperiului țarist, o istorie a descoperirii peninsulei Camciatca¹¹², iar în alta din luna august un memoriu relativ la înființarea manufacturilor, la transporturile pe apă și pe uscat, la lucrările publice, monete, jurisprudență, forțele militare din Rusia¹¹³. Un an mai târziu, el va primi un valoros material redactat de savantul rus Mihail Lomonosov, relativ la domnia lui Petru cel Mare, destul de elogios la adresa țarului, intitulat „Apoteoza lui Petru cel Mare” în care se aflau și unele observații privind *Istoria lui Carol al XII-lea, regele Suediei*.¹¹⁴ Contele I.I. Șuvalov a trimis

¹⁰⁸ Voltaire, *Oeuvres completes*, Paris, 1862, vol. 4, p. 456; G. Lanson, *op. cit.*, p. 110—111; ch. Rihs, *op. cit.*, p. 113—114; C. N. Derjavin, *op. cit.*, p. 195; T. Vianu, *Voltaire*, București, 1955, p. 26.

¹⁰⁹ V. Cerny, *L'Apotheose de Pierre le Grand*, Praga, 1964, p. 15—16.

¹¹⁰ vezi Frederic II, *Considerations sur l'etat de la Russie sous Pierre le Grand*, Berlin, 1791, Introducere; C.N. Derjavin, *op. cit.*, p. 210—212.

¹¹¹ M.I. Radovski, *op. cit.* p. 58, 108 și nota 98.

¹¹² Voltaire, *Oeuvres completes*, Paris, 1785, vol. 72, p. 429.

¹¹³ *Idem*, vol. 73, p. 20 scrisoare din 11 august 1757.

¹¹⁴ V. Cerny, *op. cit.* p. 18—19, textul p. 73—146; originalul în prezent în Arhiva Bibliotecii Universității din Praga, fond Lobkowitz.

de asemenea la cererea lui Voltaire chiar și *Jurnalul lui Petru cel Mare*, pe atunci încă în manuscris,¹¹⁵ după cum în manuscris a mai folosit marele istoric și filozof francez și *Istoria Imperiului otoman* aparținând lui D. Cante-mir.¹¹⁶ După cum obișnuia, Voltaire ar fi dorit să stea de vorbă cu unii colaboratori apropiați de-ai fostului țar, dar din păcate aceștia nu mai erau în viață, după cum ne mărturisește el într-o scrisoare din 1761 „aproape toți aceia care mi-ar putea servi cu mărturiile lor sînt morți și e greu să descoperi adevărul în noianul de mărturii contradictorii care ne-a rămas”¹¹⁷.

Una din imaginile cele mai ample în ceea ce privește munca de investigație desfășurată de Voltaire pentru documentarea operei sale istorice ne-o oferă *Secolul lui Ludovic al XIV-lea*. Primele știri despre aceasta le aflăm într-o scrisoare din 1733 adresată prietenului său Thieriot „culege materiale pentru marea istorie a secolului lui Ludovic al XIV-lea”¹¹⁸ scrie el acestuia printre altele. Pe același, îl va ruga ulterior să-i strîngă „pe oriunde va avea posibilitatea” tot ceea ce ar interesa progresul artelor și spiritului, din această epocă; îi dă totodată indicații ce anume îl interesează și anume: anecdotele cu privire la acest monarh dar și amănunte relativ la personalitățile culturale din vremea acestuia ca de exemplu: Racine, Despreux, Quinault, Lully, Moliere, Lebrun, Bossuet, Poussin, Descartes și despre bătălia de la Steinkerke. De asemenea Voltaire amintea prietenului său că „o ecluză pe canalul care unește două mări, un tablou de Poussin, o frumoasă tragedie, o adevărată descoperire sînt lucruri de o mie de ori mai valoroase decît toate cronicile de curte, decît toate descrierile unor campanii”¹¹⁹. Totuși una din cele mai ample relatări privind izvoarele folosite de acesta pentru redactarea *Secolului lui Ludovic al XIV-lea*, se găsesc într-o scrisoare din 30 octombrie 1738 adresată abatelui Dubos „N-am pentru istoria generală decît aproape 200 volume de memorii tipărite, pe care toată lumea le cunoaște”¹²⁰ din care amintește numai cîteva. Apoi continuă arătînd că pentru viața particulară a lui Ludovic al XIV-lea posedă memoriile marchizului Dangeau în 40 volume¹²¹, din care a extras numai 40 pagini, considerate mai importante, în fine știri disperate culese de la foști oameni de curte, mari seniori, înalți prelați, valeți etc.

Opera istorică pentru care Voltaire a strîns cele mai multe documente, a făcut cele mai îndelungate investigații în biblioteci și arhive este *Încercare asupra moravurilor și spiritului națiunilor*. Pentru prezentarea celor mai vechi știri relativ la antichitatea europeană acesta a utilizat operele istoricilor greci și romani (Herodot, Tucidide, Xenofon, Tit Liviu, Tacit, Caesar, Vergiliu, Polibiu etc.) pentru evul mediu operele cronicarilor bizantini (Halcocodil), italieni (Machiavelli, Guicciardini), francezi (Ph. de Commi-nes), pentru antichitatea asiatică lucrările lui Confucius și ale unor misio-

¹¹⁵ Voltaire, *Oeuvres completes*, Paris, 1785, vol. 73, p. 304.

¹¹⁶ M.I. Radovski, *op. cit.* p. 58, 108 și nota 98.

¹¹⁷ Voltaire, *Oeuvres completes*, Paris, 1785, vol. 74, p. 362, scrisoare din 1 iunie 1761.

¹¹⁸ *Idem*, vol. 68, p. 172, scrisoare din 1733; vol. 69, p. 244—245.

¹¹⁹ *Voltaire's correspondence*, Geneve, 1954, vol. 4, p. 94, scrisoare din 15 iulie 1735.

¹²⁰ Multe din aceste cărți sînt în inventarul Bibliotecii lui Voltaire.

¹²¹ G. Lanson, *op. cit.*, p. 111—113; R. Pomeau, *op. cit.*, p. 605—606; R. Naves, *op. cit.*,

p. 44 autorul afirmă că la Cirey era un adevărat depozit de cărți în camera lui Voltaire.

nari care au călătorit în China, India, Persia, pentru antichitatea africană relatările de călătorie ale unor misiuni științifice, după cum pentru documentarea relativ la civilizația precolumbiană din America de Nord și de Sud a folosit numeroasele relatări ale călătorilor europeni din secolele XVI—XVII. Tot atât de bogată este și literatura utilizată pentru istoria Europei în evul mediu și în epoca modernă ca și pentru istoria tuturor țărilor de pe continentul nostru și de pe alte continente. Dacă cineva s-ar încumeta vreodată să alcătuiască o listă a lucrărilor tipărite și manuscrise care au servit spre documentarea operei istorice a lui Voltaire nu numai că s-ar afla în fața a sute de titluri dar totodată ar reconstitui în bună parte inventarul bibliotecii marelui istoric și filozof.

În problema izvoarelor utilizate de acesta pentru documentarea operei istorice mai trebuie reținut faptul că în concepția sa investigația nu se încheia odată cu redactarea lucrării ci întotdeauna se continua pînă la publicarea ediției definitive, în sensul că de fiecare dată, cînd pregătea o nouă ediție el adăuga la informația existentă, noi și noi documente. Așa de exemplu, pentru noile ediții ale operei *Istoria lui Carol al XII-lea, regele Suediei* a utilizat monografia lui G. Adlerfelt (*Histoire militaire de Charles XII, roi de Suède depuis l'an 1700 jusqu'à la bataille de Poltava en 1709*), aceea a I.A. Nordberg (*Histoire de Charles XII, roi de Suède*) apoi jurnalul de campanie din anii 1703—1704, aparținînd marelui de Schulenburg ca și însemnările lui Stanislas Poniatowski (ultimile două în manuscris).¹²² Dar nu numai atât. Voltaire avea obiceiul să facă și unele comentarii pe marginea lor, pe care le comunica prin scrisori unora din prietenii săi. Așa de exemplu, referindu-se la cartea lui I.A. Nordberg, scrie: „De asemenea am folosit istoria scrisă de Nordberg, capelanul și confesorul lui Carol al XII-lea. E drept că este o operă foarte greu de înțeles și tot așa de prost scrisă, în care se găsesc expuse fapte străine de subiect... o amestecătură de relatări, de declarații, de publicații făcute de obicei în numele regilor care fac războaie”. De aceea după ce și-a completat în acest fel documentarea, abia în 1765 a considerat Voltaire încheiată această operă, după el „prima carte de istorie pe care o avea Franța asupra acestui monarh”¹²⁴.

Tot așa a procedat cu investigația pentru reeditarea operei *Secolul lui Ludovic al XIV-lea*. Astfel la numai doi ani de la apariția acestei opere el utiliza, într-o formă nouă, memoriile lui Colbert, marchiz de Torcy, ale Doamnei de Maintenon, ale abatelui Olivet, ale marelui de Luxemburg, pe lîngă numeroase alte documente din arhiva Ministerului Afacerilor Străine, după cum rezultă dintr-o scrisoare adresată lui Thieriot¹²⁵.

Valoarea operei istorice a lui Voltaire nu constă numai în faptul că el va utiliza o extrem de bogată documentare, ci și pentru că aceste izvoare au fost supuse unei critici severe, științifice. De altfel marele istoric și filozof, parcurgea cu atenție lucrările menite să-l informeze, făcînd aprecieri

¹²² Voltaire, *Oeuvres complètes*, Paris, 1785, vol. 35, p. 506—507, scrisoare din 1740; vol. 36, p. 123—124 scrisoare din 1742, vol. 35 p. 240, vol. 36, p. 12, scrisoare din 27 ianuarie 1741, p. 30, scrisoare din 13 martie 1741, p. 40, scrisoare din 6 aprilie 1741, p. 48, scrisoare din 2 mai 1741.

¹²³ Voltaire, *Oeuvres complètes*, Paris, 1860, vol. 4, p. 559.

¹²⁴ Ch. Rihs, *op. cit.*, p. 114 nota 251.

¹²⁵ Voltaire, *Oeuvres complètes*, Paris, 1785, vol. 79, p. 295—296.

asupra conținutului lor, a tit la prima lectură cit și la cele următoare într-un scurt interval de timp. Iată ce mărturisește unul din secretarii săi, Wagnière, relativ la acest mod de lectură: „Cînd căpăta o lucrare nouă, el avea obiceiul s-o parcurgă, citind numai cîteva rînduri pe fiecare pagină, dacă i se părea că lucrarea respectivă conținea ceva ce merita a fi luat în seamă, el îi punea un semn de carte; după aceea o citea cu multă băgare de seamă, uneori chiar de două ori, cînd cartea i se părea interesantă și bine scrisă și făcea adnotări pe marginile ei”¹²⁶. Cercetînd aceste cărți cu adnotările lui Voltaire în zilele noastre, își dai seama că micile notițe reflectă nu numai o parte din personalitatea acestuia, pe paginile îngălbenite de vreme aflîndu-se o parte din gîndurile marelui luminist și enciclopedist, care prin acest procedeu polemiza într-o manieră originală cu autorul lucrării, de cele mai multe ori subliniind erorile, lipsa de metodă, carența informației, calitatea stilului dar recunoscînd totodată, cînd era cazul, și meritele interlocutorului său nevăzut. Așa de exemplu, citind *Memoires pour servir à l'histoire d'Espagne sur le regne de Philippe II* de Baccalar y Sana Vincente (Amsterdam, 1756) el scrie „sînt multe erori în această carte, ar trebui confruntate cu memoriile marchizului de Torcy”¹²⁷. La lucrarea *Variation de la monarchie française dans son gouvernement politique, civil et militaire*. . . aparținînd lui Gauttier de Sibert (Paris, 1765) adnotează cuvintele „fără metodă, fără spirit, fără stil, fără utilitate”¹²⁸ pe lucrarea lui Le Paige L.A. intitulată *Lettres historiques sur les fonctions essentielles du Parlement* (Amsterdam, 1753—1754) scrie: „carte fără metodă și puțin instructivă”¹²⁹. Nu mai puțin interesante sînt și notele pe cartea lui Piossens, cavaler al ducelui de Orleans (La Haye, 1730) intitulată *Memoires de la Regence*” nu conține decît prostii și știri false”¹³⁰. Astfel de note critice pe lucrările consultate în vederea documentării operei sale istorice sînt cu zecile, cu sutele. Unele din ele sînt chiar mai severe după cum altele sînt foarte elogioase¹³¹.

Ce demonstrează aceste note critice pe unele cărți consultate de Voltaire? Mai întîi că spre deosebire de contemporanii săi el nu accepta datele cuprinse în aceste lucrări ca valori reale istorice, decît dacă ele erau în concordanță cu concluziile la care ajunsese pe baza propriilor sale cercetări în problemele respective. Apoi că prin acest fel de a aprecia operele contemporanilor săi el împinsese pe o treaptă superioară critica istorică, dîndu-i un conținut nou, științific, menit să contribuie la cunoașterea adevărului¹³².

Dar opera istorică a marelui filozof s-a impus în conștiința contemporanilor și a generațiilor următoare și prin noul mod de a trata istoria ca știință socială. Cine parcurge lucrările sale, chiar și după mai bine de două secole de cînd acestea au văzut lumina tiparului, își dă perfect de bine seama de superioritatea ei în comparație cu tot ceea ce se scrisese pînă atunci, cu ce apăruse pînă atunci în istoriografia franceză și europeană.

¹²⁶ C.N. Derjavin, *op. cit.*, p. 479—480.

¹²⁷ *Bibliotek Voltera, Katalog Knig*, Moscova-Leningrad, 1961, p. 151 (238).

¹²⁸ *Idem*, p. 407 (1438).

¹²⁹ *Idem*, 541 (2050).

¹³⁰ *Idem*, p. 695 (2744).

¹³¹ *Idem*, p. 515 (1926).

¹³² Furio Diaz, *op. cit.*, p. 253.

Această superioritate reiese atît din tematică, și așa mult mai variată, atît din stilul neegalat de nimeni la vremea sa, atît din bogăția de informație, și așa fără precedent, pînă la el dar mai ales din noua interpretare dată istoriei. Cu mai bine de o jumătate de secol înainte ca *Istoria lui Carol al XII-lea, regele Suediei*, să fi fost scrisă predomina în lumea istoricilor din vremea sa definiția potrivit căreia istoria era „o povestire succesivă a evenimentelor autentice, mari și care privesc întregul popor, alcătuită cu mult talent, în mod expresiv și judicios pentru edificarea atît a persoanelor particulare cît și a statelor, pentru binele cetățenesc”¹³³. Dar tot atunci se afirma că istoria era prin excelență providențială, că asupra ei exercita o influență puterea divină¹³⁴. În această privință meritul lui Voltaire constă în faptul că el a reușit să separe istoria de concepția teologică și să-i dea o interpretare filozofică de pe pozițiile raționalismului.¹³⁵ „Istoria — scrie el în *Dicționarul filozofic* (1764) — este povestirea unor fapte date ca adevărate. . . istoria meșteșugurilor fiind cea mai utilă dintre toate (tipurile de istorie) mai ales dacă la cunoașterea invenției și a progresului meșteșugurilor se mai adaugă și descrierea mecanismului lor”¹³⁶.

Susținînd în toate lucrările sale că popoarele își scriu ele înșile propria lor istorie, fără sprijinul puterii divine, Voltaire afirma că pentru a le cunoaște trecutul și prezentul era necesar să le afli modul de viață, cu alte cuvinte viața lor economică, socială și culturală în special. „Aș vrea să descopăr — scrie el — cum se prezenta societatea umană, cum se trăia în cadrul familiei, să arăt care erau meșteșugurile practice, decît să repet cele știute despre atîtea și atîtea nenorociri și lupte”¹³⁷. Această idee pe care o întîlnim sub diferite forme în textul operelor sale istorice ca și în unele studii consacrate în special metodei de a scrie istoria¹³⁸ are aceeași valoare cu acele indicații existente în valoroasa sa corespondență. Totuși în „*Dicționarul filozofic*” dînd o definiție istoriei¹³⁹ Voltaire ne apare ca unul din primii teoreticieni care în epoca modernă elaborează cîteva principii fundamentale relativ la metoda de investigație istorică¹⁴⁰.

În acest sens el considera că istoricul trebuie să acorde o deosebită importanță izvoarelor istorice, pe care le considera cu atît mai sigure cu cît ele se refereau la evenimente tot mai aproape de timpurile prezente; pentru evenimentele din antichitate istoricul și marele filozof susținea că monumentele din acea epocă sînt dovada peremptorie a existenței civilizației umane și drept urmare acestea trebuiau cercetate cu multă atenție. Numai așa credea el că se poate cunoaște cu certitudine cîte ceva din istoria veche¹⁴¹. În privința *certitudinii* istorice Voltaire era convins că „orice certitudine care nu este demonstrată matematic nu este decît o extremă probabilitate; nu există o altfel de certitudine istorică”, spunea

¹³³ C.N. Derjavin, *op. cit.*, p. 175.

¹³⁴ *Ibidem*.

¹³⁵ C. Marinescu, *Școala istorică raționalistă. Concepție și metodă*, Cluj, 1921, p. 6.

¹³⁶ Voltaire, *Oeuvres complètes*, Paris, 1867, vol 7, p. 681.

¹³⁷ G. Lanson, *op. cit.*, p. 126; Ch. Rihs, *op. cit.*, p. 34; I. Sarell, *op. cit.*, p. 43.

¹³⁸ R. Pomeau, *op. cit.*, p. 41—45 (*Observations sur l'histoire*); p. 46—48 (*Nouvelles considérations sur l'histoire*).

¹³⁹ G.P. Gooch, *op. cit.*, p. 266.

¹⁴⁰ I.H. Brumfitt, *op. cit.*, p. 129—164; D. Almaș, *Voltaire istoric*, rezumatul tezei de doctorat, București, 1972, 56 p.

¹⁴¹ Voltaire, *Oeuvres complètes*, Paris, 1867, vol. 7, p. 681—682.

el.¹⁴² În acest sens el dădea ca exemplu povestirile lui Marco Polo despre Imperiul chinez care n-au fost crezute de europeni în secolul al XIII-lea decât după ce portughezii au pătruns, câteva secole mai târziu, în această țară.¹⁴³ Relativ la *incertitudinea* istorică el arăta că aceasta apare numai când istoria unui fapt sau eveniment este scrisă mult mai târziu decât s-a produs și când, mai ales nu mai există izvoare sau acestea s-au păstrat în număr foarte mic¹⁴⁴.

Un loc de seamă în articolul „Istoria” din „Dicționarul filozofic” îl ocupă acele indicații relativ la metodă,¹⁴⁵ la felul cum trebuie scrisă istoria, la stilul pe care trebuie să-l adopte un istoric în opera sa. Pentru marele istoric și filozof stilul lui Tit Liviu se impunea prin seriozitatea sa, al lui Tacit era potrivit pentru a-i descrie pe tirani, al lui Dionisos din Halicarnas pentru a prezenta antichitatea. „Chiar dacă luăm un model de la acești maeștri! spune el — avem de făcut față astăzi unei sarcini mai grele decât ei. De la istoricii moderni se cer mai multe amănunte, fapte mai bine dovedite, date precise, autoritate, mai multă atenție față de obiceiuri, legi, moravuri, comerț, justiție, agricultură, față de populație”¹⁴⁶. Așa dar istoria trebuia scrisă în epoca modernă altfel de cum se scria cu mai multe secole înainte de el, mai mult, făcând chiar o deosebire între istoria patriei și a unei țări străine, între istoria unui oraș de istoria unor evenimente. În fine, în legătură cu stilul, Voltaire considera că arta de a scrie bine istoria va fi întotdeauna ceva rar, pentru că stilul într-o operă istorică trebuie să fie serios, clar, variat, plăcut¹⁴⁷, pentru a nu plictisi pe cititor.¹⁴⁸

În trecut ca și astăzi, cercetarea operei istorice a lui Voltaire duce la concluzia că acesta a fost înzestrat cu o erudiție excepțională, că a fost unul din cei mai de seamă enciclopediști ai vremii, că s-a dovedit a fi un deschizător de drumuri noi în istoriografie ca și în filozofie și literatură. Înzestrat cu un talent neobișnuit în alegerea temelor, cărora le-a dat un conținut nou și neobosit în a efectua o cât mai largă documentare asupra acestora, el a introdus în circuitul științific un foarte bogat material de informație, reușind totodată să debaraseze istoria de teologie, să pună bazele criticii istorice și să introducă în istorie noțiunea de civilizație. De aceea prin metoda sa de investigație, elaborată și pusă în practică timp de mai multe decenii, el este considerat în zilele noastre ca primul istoric care face cu adevărat muncă științifică, drept fondatorul istoriografiei moderne.

Dar nu numai atât. Fiind printre cei dintâi care în secolul al XVIII-lea a pus în circulație termenul de filozofia istoriei și care a combătut cu o forță

¹⁴² *Idem*, p. 685.

¹⁴³ Voltaire, *Oeuvres complètes*, Paris, 1867, vol. 7. p. 685.

¹⁴⁴ *Idem*, p. 685-686.

¹⁴⁵ Relativ la metodă Voltaire spunea „am găsit de citeva ori multe contradicții în memoriile care mi s-au încredințat, în acest caz istoricul trebuie să povestească cu măiestrie faptele mărginindu-se să spună cu precizie ceea ce știe decât să ghicească ceea ce nu știe” vezi I. Sareil, *op. cit.*, p. 39.

¹⁴⁶ Voltaire, *Oeuvres complètes*, Paris, 1867, vol. 7, p. 688.

¹⁴⁷ Voltaire, *Oeuvres complètes*, Paris, 1867, vol. 7, p. 689.

¹⁴⁸ Voltaire, *Oeuvres complètes*, Paris, 1880, vol. 36, p. 283 scrisoarea sa către istoricul suedez I.A. Nordberg din 1744.

fără precedent nu numai scepticismul istoric dar și fanatismul, obscurantismul, superstiția și ignoranța, el ne apare astăzi ca unul din cei mai mari luminiști, care a pus opera sa istorică în slujba înlăptuirii progresului societății umane în general și a celei franceze în special. De aceea prin concepțiile sale filozofice, prin excelență raționaliste, prin investigația istorică Voltaire este și va fi unul din cei mai de seamă istorici ai vremii sale.

VOLTAIRE ET SON ŒUVRE HISTORIQUE

RÉSUMÉ

Jusqu'à présent, l'apport de Voltaire au développement de la science historique n'a été relevé dans l'historiographie roumaine que par certains ouvrages à caractère biographique. Pour combler cette lacune de la littérature de spécialité, l'auteur a consacré une étude analytique à l'œuvre de Voltaire, en s'appuyant sur une riche littérature où la vaste correspondance et la bibliothèque personnelle du représentant le plus marquant du siècle des Lumières occupent une place particulière.

Dans la première partie de l'étude l'on présente les principales œuvres historiques de Voltaire, dont *L'histoire de Charles XII, roi de Suède*, *Le siècle de Louis XIV*, *Aperçu du siècle de Louis XV*, *L'histoire du Parlement de Paris*, *L'histoire de la Russie sous Pierre le Grand*, *Les annales de l'Empire*, *Essai sur les mœurs et l'esprit des nations*, étant insisté tant sur les circonstances qui ont favorisé leur élaboration, que sur leur teneur et leur style et l'on souligne de la réelle contribution de leur auteur à l'enrichissement de l'historiographie du problème, mais aussi les limites de sa pensée historique.

Dans la seconde partie du matériel, on analyse la méthode historique sur laquelle repose l'œuvre de Voltaire, on présente les sources historiques utilisées de manière critique par celui-ci, de même que la conception philosophique que l'on retrouve dans ses écrits.

En conclusion, on apprécie que Voltaire a été l'un des encyclopédistes les plus marquants de son temps, qui a jeté les bases de la critique historique, a introduit dans l'histoire la notion de civilisation et mis en circulation le terme de philosophie de l'histoire, étant le fondateur de l'historiographie moderne française et européenne à la fois.

ÎN ÎNTÎMPINAREA CELUI DE AL XV-LEA CONGRES INTERNAȚIONAL DE ȘTIINȚE ISTORICE

GENEZA FEUDALISMULUI ROMÂNESC: ÎNCADRARE TIPOLOGICĂ

DE

FL. CONSTANTINIU

Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism oferă o sinteză, de pe pozițiile materialismului dialectic și istoric, a procesului multilateral de dezvoltare a societății umane, iar de la încheierea etno-genezei sale, a poporului român în spațiul carpato-dunărean¹. Istoria poporului român și a naționalităților conlocuitoare statornice pe teritoriul românesc este definită în acest document fundamental în liniile sale esențiale, marile ei momente căpătînd aprecierile cuvenite în funcție de condițiile istorice ale epocii. Această imagine de ansamblu a istoriei naționale invită încă o dată pe specialiști la investigarea și aprofundarea problemelor de bază ale istoriei României, la îmbogățirea teoretică a materialismului istoric, pe baza rezultatelor furnizate de școala de istorie din țara noastră. Necesitatea unui bilanț al cercetărilor consacrate istoriei societății medievale românești, diverselor ei aspecte, între care un loc important revine genezei acesteia, a inventarierii laturilor și momentelor rămase încă în obscuritate apare și mai stringentă în ajunul elaborării unei noi și ample sinteze a istoriei României, chemată să valorifice rezultatele celor mai noi investigații și să fixeze direcțiile celor viitoare.

Studiul genezei feudalismului românesc a beneficiat în ultimii ani de o înnoire a bazei de investigații, prin descoperirea unor surse necunoscute²

¹ *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, București, Edit. politică, 1975, p. 27—64.

² Nu intenționez să întocmesc aici o listă a noutăților documentare sau interpretative privind evul-mediu timpuriu românesc. Un exemplu ni se pare însă necesar pentru a releva direcția în care sînt de îndreptat viitoarele eforturi : reîmprospătarea informației, prin cercetarea sistematică a arhivelor și bibliotecilor din țară și străinătate. În istoria medievală a României, Costea voievod, semnalat de *Pomelnicul de la Bistrița* a rămas decenii de-a rîndul un personaj enigmatic, obstinat să-și păstreze taina ; descoperirea în arhivele genoveze a unui registru din anul 1386 a dus la formularea opiniei că acest Costea era conducătorul unei formațiuni politice, probabil, din sudul Moldovei și a permis reluarea într-o nouă lumină a procesului de constituire a statului moldovean. Vezi pe larg Șerban Papacostea, *La începuturile statului moldovenesc. Considerații pe marginea unui izvor necunoscut*, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. VI (1973), p. 43—60 ; cf. însă și Ștefan S. Gorovei, *Mușatinii*, 1976, p. 29, nota 1.

sau prin interpretări noi ale unor izvoare de mult știute³, înnoire care a permis reluarea într-o perspectivă de remarcabilă largime — atât sub aspectul metodei de cercetare, cât și prin integrarea procesului de formare a statelor feudale românești în contextul de istorie europeană — a genezei societății medievale în spațiul carpato-dunărean.

Una din noile direcții ale anchetei istoriografice este studiul tipologic al feudalismului și al procesului de formare a relațiilor feudale, demers care îngăduie — credem — abordarea fecundă a unei probleme fundamentale a istoriei românești și universale, în soluționarea căreia mulțimea contribuțiilor de pînă acum nu a risipit toate semnele de întrebare.

Necesitatea studiului tipologic al feudalismului. Așa cum s-a remarcat cu dreptate în cadrul discuțiilor despre feudalism, această formațiune social-economică se deosebește de toate celelalte sub aspectul denumirii pe care o poartă: în timp ce toate orînduirile își trag numele de la aspectul fundamental al relațiilor de producție care le caracterizează — proprietatea comună asupra mijloacelor de producție definește comuna primitivă, relațiile din proprietarul de sclavi și sclavi, sclavagismul și așa mai departe pentru capitalism și socialism — feudalismul are drept etimon termenul de feud, adică numele unei instituții care a constituit în Europa apuseană piesa esențială a raporturilor feudo-vasalice. Raportată la criteriile periodizării materialist-istorice, denumirea apare ca inadvertență, pentru că ea pornește nu de la esența relațiilor de producție — ca în cazul celorlalte orînduiri — ci de la un fenomen de suprastructură⁴, limitat la sfera relațiilor dintre membrii clasei dominante; în al doilea rînd — și această obiecție depășește criteriile concepției marxiste, pentru a se înscrie în cadrul mai larg al oricărei viziuni a istoriei universale — feudul nu este o instituție caracteristică tuturor societăților medievale care au existat pe harta lumii. Această inconsecvență sau inadvertență — etimologică a generat o gravă confuzie din lanțurile căreia medievalistica nu s-a putut elibera nici astăzi⁵.

³ O analiză sagace a des citatei cronici a lui Rășid-od-Din a eliminat definitiv pe acel Bezenbam din 1241, în care s-a văzut un Basarab sau banul de Severin, (vezi *Istoria României*, vol. II, București, 1962, p. 122) dovedind peremptoriu că, în realitate, e vorba de castelanul din Sandomierz. Aurel Decei, *L'invasion des Tatars de 1241-1242 dans nos régions selon Djami et*

Tevarikh de Fâzl ol-lah Râșid od-Din în „Revue roumaine d'histoire”, XII-(1973), No. 1, p. 110. Un alt personaj mult discutat, ducele Ramunc din Țara valahă, amintit în *Cîntecul nibelungilor*, plasat în contextul literar german, ce dovedește a fi un erou eponim, creație a poeziei germane, care reflectă însă realitățile politice nord-dunărene din secolele XIII-XIV. Vezi Adolf Armbruster, *Nochmals „Herzoge Râmunc über Vlachen lant”*, *ibidem*, p. 83-100; autorul formulează ipoteza că formațiunea politică din care ar fi putut proveni un astfel de duce ar fi fost Țara Făgărașului. Pentru posibilitățile de adăncire a cunoștințelor asupra perioadei secolelor X-XIV pe temeiul celor mai mărunte știri, cf. analiză exemplară a lui N. S. Tanașoca: *Une mention inconnue des vlaques à la fin du XIII-e siècle : Maximas Planude, Epistulae*, XIV (*édition Treu*) în „Revue des études sud-est européennes”, XII (1974), nr. 4, p. 577-582 (mişcarea vlahilor sud-dunăreni, provocată de înăsprirea regimului fiscal de către Andronic al II-lea și agravarea exploatarei pe domeniul imperial).

⁴ Charles Parrain, *Caractères généraux du féodalisme*, în vol. *Sur le féodalisme*, Paris, 1971, p. 14 (volumul cuprinde lucrările colocviului organizat de Centrul de studii și cercetări marxiste din Paris, în aprilie 1968); autorul taxează însă de „formalism periculos”, refuzul de a folosi termenul de „feudal” pentru societățile unde nu se constată existența fiefului.

⁵ Cf. Elizabeth Brown, *The Tyranny of a Construct : Feudalism and Historians*, în „The American Historical Review”, 79 (1974) nr. 4, p. 1063-1083.

Mai întâi, ea a dus la crearea unui model al feudalismului axat pe structurile Europei apusene care a sfârșit prin a fi identificat cu feudalismul. Acestei viziuni i-a corespuns un demers metodic care a simplificat până la absurd ancheta comparată ; pentru a „detecta” feudalismul s-a stabilit drept criteriu de bază existența trăsăturilor caracteristice ale societății apusene ; absența lor — potrivit acestei metode — înseamnă absența însăși a orînduirii feudale.

Dar chiar cînd investigația nu a căzut victimă unei atari abordări, feudalismul a fost privit de medievistii nemarxiști ca un sistem definit de aspecte ale structurilor politice. „Feudalismul — afirmă R. Coulborn — este înainte de toate o metodă de guvernămînt, nu un sistem economic sau social, deși el modifică, desigur, și este modificat de mediul social și economic”⁶. Relația esențială, pentru el, este aceea dintre suzeran și vasal. F. L. Ganshof atrage atenția asupra a două accepții ale termenului de feudalitate : una este cea a raportului feudo-vasalic, celalaltă fiind un tip de societate ale cărei aspecte caracteristice sînt relațiile de dependență de la om la om, o clasă de războinici, organizată ierarhic, fărîmîțarea dreptului de proprietate, ierarhia de drepturi asupra pămîntului, fărîmîțarea puterii politice⁷. Asupra acestui din urmă aspect, stăruie cei mai mulți dintre medievistii nemarxiști, care văd în el o trăsătură general valabilă a societății feudale.

Pe măsura afirmării concepției marxiste în istoriografie a sporit interesul pentru studiul realităților socio-economice medievale, mai ales a economiei marelui domeniu, care a pus în lumină relația stăpîn de pămînt — țaran cultivator ca element fundamental al economiei agrare a evului mediu⁸. Această relație s-a dovedit a fi o realitate de o răspîndire cu mult mai largă decît aceea dintre suzeran și vasal. Feudalismul apare, așadar, a fi mai puțin o lume de cavaleri prestînd omagiul și fiind investiți, în schimbul fidelității lor, cu un feud, cît mai ales o societate în care țaranii prestează slujbe și achită redevențe stăpînilor de domenii care exercită asupra unei părți însemnate a țărănimii o autoritate de caracter personal. A apărut astfel necesitatea de a face distincție între seniorie și feudalitate⁹, cea dintîi reprezentînd relațiile din cadrul marelui domeniu — deci cele economico-sociale — celalaltă raporturile feudo-vasalice deci cele social-politice.

În măsura în care se abandonează indentificarea feudalismului cu societatea medievală apuseană, în măsura în care se impune concepția marxistă despre feudalism ca formațiune social-economică, apare necesitatea de a stabili trăsăturile cele mai generale ale societății feudale, universal valabile pentru întregul ev mediu, pentru ca, apoi, pe acest fond al realităților de bază, al structurilor durabile, să se urmărească variantele regionale, determinate de condițiile istorice-naturale de desfășurare a procesului istoric. Un demers tipologic¹⁰, deci, care înlesnește sesizarea

⁶ *Feudalism in History*, ed. by Rushton Coulborn, Princeton, New-Jersey, 1956, p. 4—5.

⁷ F. L. Ganshof, *Qu' est-ce que la féodalité*, 3-e éd., Bruxelles, 1957, p. 11—13.

⁸ Vezi, pe larg, pentru acest aspect G. Duby, *L'économie rurale et la vie des campagnes. dans l'Occident médiéval*, 2 vol., Paris, 1962.

⁹ Este și titlul cărții lui Robert Boutruche, *Seigneurie et féodalité*, 2 vol., Paris, 1968—1970.

¹⁰ Z. V. Udaltsova și E. V. Gutnova, *La genèse du féodalisme dans les pays de l'Europe*, Moscova, 1970 (XIII-e Congrès international des sciences historiques, Moscou, 16—23 Août 1970) ; aceleași, *K voprosu o tipologii feodalizma v zapadnoj i jugovostočnoj Evropi* în vol. *Jugovostočna ja Evropa v epohu feodalizma*, Kișinău, 1973, p. 12—23.

corelației dintre general și particular, înlătură definitiv obsesia modelului apusean și relevă diversitatea în unitate a lumii medievale. Evident că o anchetă de acest fel nu poate fi fecundă decît dacă este întemeiată pe concepția materialismului-istoric, singura în măsură să dezvăluie caracterul legic al procesului istoric, să descopere acțiunea legilor generale și a celor particulare și să distingă tipicul de întîmplător.

Îndelungatele discuții despre feudalismul românesc¹¹ ar găsi, credem, în abordarea tipologică măcar unele — dacă nu toate — răspunsurile la problemele atît de des dezbătute: geneza societății medievale românești, structura ei economică și politică (fărîmîtare — centralizare), șerbia și evoluția ei, existența sau inexistența unui regim nobiliar, destrămarea relațiilor feudale și altele. S-ar vedea atunci ce este comun și specific în feudalismul românesc, s-ar evita confuziile care întunecă înțelegerea unor aspecte de bază ale evului mediu românesc.

Tipologia genezei feudalismului. În stadiul actual al cercetării, geneza societății feudale europene pare a fi urmat trei căi¹².

Cea dintîi reprezintă o sinteză echilibrată¹³ între germeii relațiilor feudale, apărută în cadrul sistemului sclavagist în descompunere și cei din cadrul societății gentile „barbare”, aflată ea însăși într-un stadiu avansat de dezagregare. Acest tip de geneză se întîlnește, între alte regiuni, în Gallia de nord, unde desăvîrșirea acestei sinteze — i-am zice paritare — a imprimat feudalismului trăsăturile care au fost apoi privite drept clasice.

Un al doilea tip de geneză îl constituie tot un proces de contopire romano-barbară, dar cu o preponderență a structurilor moștenite de la Imperiul roman; e tipul caracteristic bazinului mediteranean în genere și îndeosebi în Bizanț, Peninsula Italică, Gallia de sud, Spania vizigotă.

În sfîrșit, ultimul tip — fără sinteză — e acela al nașterii feudalismului în cadrul comunei primitive, elementele de împrumut (sinteză) — atunci cînd au existat — avînd o pondere redusă. În lumea celtică, germană și slavă se întîlnesc mostre concludente ale acestei căi de formare a relațiilor feudale.

Tipologia genezei feudalismului — așa cum a fost prezentată mai sus — nu epuizează, desigur, complexitatea procesului de naștere a unei noi orînduirii, dar ea surprinde aspectele esențiale pe cea mai mare parte a continentului european.

În stadiul tipologic al genezei feudalismului criteriul fundamental este, așadar, „prezența sau absența sintezei, gradul ei de intensitate și raportul dintre elementele antice tîrzii și cele comunitar-gentile protofeudale”¹⁴. Sublinierea însemnătății factorului sinteză nu trebuie să

¹¹ Ștefan Ștefănescu, *Date cu privire la problema relațiilor feudale pe teritoriul Țării Românești*, în „Studii”, X (1957) nr. 1, p. 199 — 221; H.H. Stahl, *Controverse de istorie socială*, București, 1969; Const. C. Giurescu, *Probleme controversate în istoriografia românească*, București, 1977, p. 13 — 18 și 32—75. O interesantă încercare de fixare a trăsăturilor specifice ale feudalismului românesc la A. V. Boldur, *Istoria Basarabiei*, vol. I. Chișinău, 1937, p. 20 — 30.

¹² Z. V. Udalțova, E. V. Gutnova, *La genèse du féodalisme*, I. c.

¹³ În lucrarea citată mai sus, autoarele folosesc termenul de sinteză „ponderată” (p. 3—6), iar în *K voprosu*, pe acela de „echilibrată”. M. A. Barg, *Féodalizm în Sovetskaia istoriceskaia enŭklopediia*, vol. 15, Moscova, 1974, col. 22 face distincție în cadrul feudalismului prin sinteză între o variantă unde sînt preponderente elementele protofeudale barbare și alta unde precum pănesc cele „antice” (romane).

¹⁴ Z. V. Udalțova și E. V. Gutnova, *K voprosu*, p. 17.

împingă spre periferia anchetei alte criterii de clasificare a societății feudale. Alături de aspectul fundamental al formării infrastructurii feudale — relația de producție dintre marele stăpîn de pămînt și țăranul cultivator dependent —, trebuie urmărite deopotrivă și alte aspecte ale vieții feudale : apariția statului feudal, organizarea clasei conducătoare, viața urbană, raportul dintre autoritatea laică și cea ecleziastică, cultura. Asociate într-un ansamblu organic toate aceste aspecte conferă o fizionomie specifică diverselor societăți feudale. Abia dacă mai trebuie spus că, în stadiul actual al cercetării, abordarea tuturor acestor factori, într-un efort de clasificare este imposibilă (multe din aceste compartimente ale istoriei medievale sînt încă insuficient cunoscute pentru a putea sluji drept criterii de împărțire) și că, prin urmare, investigația actuală trebuie să se limiteze numai la acele domenii în care s-a acumulat un mare volum de cunoștințe.

În funcție de acțiunea unui șir de factori, în cuprinsul societăților feudale au apărut particularități mai mult sau mai puțin conturate, care fac posibilă fixarea de subtipuri ¹⁵.

Incadrarea tipologică a genezei feudalismului românesc. O dată stabilite modalitățile (tipurile) de formare a societăților feudale europene, se pune firesc întrebarea, în ce chip a apărut feudalismul românesc.

În încercarea de a oferi un răspuns la această chestiune nu vom înfățișa din nou procesul de formare a relațiilor feudale și de apariție a statelor feudale românești ¹⁶, ci vom stăruî doar asupra acelor aspecte, a căror cunoaștere este necesară încadrării tipologice a genezei feudalismului românesc.

Apartenența la Imperiul roman a unei însemnate părți a teritoriului pe care avea să se constituie societatea feudală românească, ca și transformarea lui, după retragerea administrației și armatei romane din Dacia, într-un adevărat bulevard al popoarelor de stepă, antrenate în marele curent al migrației, sau într-o zonă de dominație a acestor nomazi, ar face posibilă opinia că în spațiul carpato-dunărean, feudalismul s-a născut printr-o sinteză între germeni ai raporturilor feudale apărute în societatea sclavagisto-romană și „omologii” lor din societatea barbară.

Fără a relua aici catalogul părerilor privind formarea feudalismului românesc, este însă de amintit că nu a lipsit nici o variantă a teoriei „sin-tezei” — chiar dacă termenul nu este întrebuintat — dusă pînă la ultima ei limită și anume imaginea unei societăți feudale — sau în curs de feudalizare — în care elivajului social îi corespunde și unul etnic : de o parte masa țărănimii române, de cealaltă o boierime de origine slavă, bulgară și cumană care se românizează în secolul al XII-lea ¹⁷.

Analiza izvoarelor scrise și rezultatele săpăturilor arheologice arată limpede că procesul de formare a poporului român s-a desfășurat de-a lungul a două etape : în cea dintîi (sec. I î.e.n. — VII e.n.) are loc contopirea dintre băștinașii geto-daci și coloniștii romani, romanizarea celor

¹⁵ A. I. Șvelenko, *K tipologii genezisa feodalizma* în „Voprosi istorii”, 1971, nr. 1, p. 97—107. Autorul distinge în cuprinsul Franței de astăzi, cinci subtipuri ale societății feudale : statul franc, Burgundia, Aquitania vizigotă, Provența ostrogotă și Armorica.

¹⁶ Vezi expunerea sintetică a lui Șt. Ștefănescu în *Istoria poporului român* sub red. acad. A. Oțetea, București, 1970, p. 117—129.

¹⁷ P. P. Panaitescu, *Interpretări românești*, București, 1947, p. 80.

dintii și formarea poporului romanic, al daco-romanilor sau străromânilor (unii specialiști folosesc și termenul de protoromâni); cea de-a doua etapă (sec. VI—VII — sfârșitul sec. IX — începutul sec. X) este o perioadă de desăvârșire a procesului de etnogeneză, de conservare activă a romanității în fața succesiunii de migrații slave și turanice și de asimilare a migrațiilor așezați în vatra strămoșească¹⁸. Poporul român s-a format, așadar, pe o mare arie carpato-dunăreano-balcanică, teritoriul din nordul Dunării, fosta provincie Dacia și regiunile învecinate (Muntenia, Moldova și altele) fiind în permanență locuite de populația daco-romană, care a stat la originea poporului român. Românii sînt, prin urmare, autohtoni pe teritoriul locuit astăzi de ei. N-au plecat și n-au venit din alte părți : de la geto-daci la românii de astăzi, se manifestă o perfectă continuitate, procesul de etnogeneză românească avînd drept arie de desfășurare aceleași regiuni populate de neamul tracic al geto-dacilor.

Blocul romanității orientale care se întindea la nord și sud de Dunăre a fost dizlocat de marea invazie slavă, care s-a revărsat peste limesul danubian și a avut drept urmare slavizarea unei mari părți a Peninsulei balcanice. Dacă la sud de Dunăre, romanitatea orientală n-a subzistat decît sub forma unor populații românești dispersate (aromâni, istroromâni), la nord de fluviu a rămas o masă compactă de români continuatori direcți și reprezentanți unici ai romanității orientale. Este eronată, deci, opinia că dintr-o masă de populație romanică — valahii — s-ar fi format mai multe popoare est-romanice, între care românii și moldovenii¹⁹. Prin comunitate perfectă de origine, limbă, teritoriu și dezvoltare istorică (asupra acestui din urmă aspect revenim mai jos), populația din întreg spațiul carpato-dunărean (Transilvania, Moldova, Țara Românească, Dobrogea și Banat) se înfățișează de la încheierea etnogenezei românești într-o unitate etnico-culturală totală. Diversele denumiri (munteni, moldoveni etc.) nu exprimă realități etnice diferite ; ele definesc *geografic* părți ale aceluiași popor român (bavarez sau toscan sînt desemnări regionale ale aceleiași realități etnice germană sau, respectiv, italiană).

Retragerea administrației și armatei romane din Dacia și invaziile popoarelor migratoare au dus la dispariția progresivă a vieții urbane la nord de Dunăre. Ruralizarea fostei provincii a făcut ca în întreaga zonă carpato-dunăreană, obștea sătească (teritorială) să devină forma principală de organizare socială a populației daco-romane. În regiuni naturale protejate — pe văi de ape, în depresiuni, la adăpostul codrilor — s-au constituit mici unități cu o anumită organizare politică, sub conducerea unor căpetenii laice sau ecleziastice — formațiuni de felul „Romaniilor” populare despre care a vorbit Nicolae Iorga —²⁰ care se aflau în relații cu Imperiul romano-bizantin sau păstrau conștiința apartenenței lor la acest imperiu. Legătura dintre populația romanică din nordul Dunării și Imperiu, care a încercat și izbutit în anumite perioade să dețină con-

¹⁸ Ion Nestor in *Istoria poporului român* I.c., p. 91 — 93 ; Gh. Ștefan in *Dicționar de istorie veche a României* sub red. lui D. M. Pippidi, București, 1976, p. 276—284.

¹⁹ Vezi, între altele, *Enciclopedia sovietică moldovenească*, vol. 2, Kișinău, 1971, p. 76 ; vol. 4, Kișinău, 1974, p. 374 ; A. M. Lazarev, *Moldavskaia sovetskaja gosudarstvennost i bessaravskij vopros*, Kișinev 1974 ; passim ; *Istoriia narodnogo hozjajstva Moldavskoj SSR*, vol. I, Kișinev, 1976, p. 56—57.

²⁰ N. Iorga, *Etudes byzantines*, vol. II, Bucarest, 1940, p. 201—210.

trolul Dunării cu ajutorul flotei și prin ocuparea unor puncte pe malul stîng al fluviului, este pusă în lumină — între alții — de Ioan Mauropus, care, în secolul al XI-lea, sublinia că față de romanicii apoi românii nord-dunăreni, împărații romano-bizantini „din vechime nu și-au precupețit grija”²¹.

Populația autohtonă — „oamenii pămîntului” — a intrat desigur în contact cu populațiile migratoare. Aceste raporturi au îmbrăcat forme variate : uneori migratorii au exercitat dintr-un centru aflat în afara zonei locuite de români, o dominație politică asupra acestora ; alteori, grupuri de migratori s-au sedentarizat, au locuit alături sau printre români și au sfîrșit prin a fi asimilați de băștinași. Este posibil, și chiar probabil, ca în anumite perioade, de la statornicirea lor pe pămîntul românesc și pînă la dispariția în masa populației autohtone, elemente migratoare de origine slavă sau turanică să fi exercitat o autoritate politică directă, să fi impus localnicilor un anumit regim de obligații — în afara celor pe care în chip obișnuit autohtonii le aveau față de călăreții stepei deveniți dominatori politici ai teritoriului românesc — care prin caracterul lor să vestească regimul feudal. Trebuie avut însă în vedere că astfel de raporturi existau numai în anumite zone geografice și anume în părțile de cîmpie, unde migratorii își purtau caii și turmele, că acești stăpînitori slavo-turanici au fost asimilați de populația românească și că, din punctul de vedere al formării societății și statelor feudale românești, ponderea acestor raporturi este secundară.

Într-adevăr, dispunem astăzi de o cercetare remarcabilă, prin caracterul ei innoitor, care deschide perspective nebănuite pentru urmărirea procesului de feudalizare pe teritoriul românesc în secolele X—XIII²². Pornindu-se de la studiul coroborat al toponimei pecengo-cumane între Carpați și Dunăre cu știrile furnizate de documente (autorul utilizează fecund informații din surse tîrzii care înregistrează sau luminează stări din perioadele sărace în informații), se constată că în spațiul amintit (Muntenia, Oltenia) au existat două mari zone social-politice : în cea dintîi, populația autohtonă a putut — la adăpostul munților și al pădurii — să-și dezvolte nestînjinită de invadatori, organizația autohtonă, mărghinindu-se să le achite acestora anumite dări ; în cea de a doua, românii au coabitat cu migratorii, pe care în cele din urmă, i-au asimilat. Primul tip este caracteristic Piemontului getic, celălalt Cîmpiei române.

Raportarea la acest cadru geografic și social-politic al datelor furnizat de cunoscuta diplomă a ioașiților din 1247²³ duce la constatarea că voievodatele lui Litovoi și Seneslau, deci formațiunile politice cu un statut superior, expresie a unei structurări mai viguroase, se aflau în zona de munte sau submontană, în timp ce cnezatele lui Ioan și Farcaș²⁴, mai firave în alcătuirea lor, se aflau în zone de cîmpie, mai „în calea răutăților”,

²¹ *Fontes his toriae daco-romanae*, vol. III, ed. Al. Elian și N. S. Tanașoca, București, 1975, p. 5.

²² Ion Donat, *The Romanians south of the Carpathians and the migratory peoples in the tenth-thirteenth centuries* in vol. *Relations between the autochthonous population and the migratory populations on the territory of Romania*, București, 1975, p. 277—298.

²³ *Documenta Romaniae Historica*, B. Țara Românească, vol. I, București, 1966, p. 3—11.

²⁴ Autorul localizează cnezatul lui Farcaș în regiunea de cîmpie, pornind de la constatarea că el are aceeași situație ca Țara Severinului și Cumania. I. Donat, *op. cit.*, p. 282.

deci, decît amintitele voievodate. Este limpede, aşadar, că nucleul — şi fermentul în acelaşi timp, — al formării relaţiilor feudale şi, consecinţă a acestui proces, a statelor feudale s-a aflat în zona neafectată de migraţii.

Şi la est de Carpaţi, constituirea statului feudal — indiciul stadiului avansat al formării claselor fundamentale ale societăţii medievale : ţărani şi stăpîni feudali — a pornit din părţile de nord mai ferite de invazii unde, potrivit cercetărilor recente, au existat două formaţiuni politice — una pe valea riului Moldova, cu centrul la Baia, care prin extindere teritorială avea să dea, în cele din urmă, numele noului stat, cealaltă mai spre nord cu capitala la Siret ²⁵.

Apariţia relaţiilor de producţie feudale şi formarea unei clase de ţărani îndatorăţi la slujbe şi redevenţe şi a altora de stăpîni de domenii este rezultatul unui îndelungat proces care are drept cadru obştea sătască (teritorială). Progresul economic, rezultat al dezvoltării forţelor de producţie şi deci al unui însemnat spor al producţiei în principalele ramuri ale economiei — agricultura şi creşterea vitelor — precum şi intensificarea schimbului creează în colectivităţile obştilor o diferenţiere socială, în urma căruia se alcătuieşte o clasă de căpetenii locale, cu rosturi politice, administrative şi militare ²⁶. Aceşti fruntaşi devin beneficiarii unor slujbe şi dări pe care membrii obştii le prestau iniţial în folosul comunităţii. Pentru a-şi asigura poziţia preeminentă, ei îşi dau primele elemente ale organizării de stat, ale instrumentului care să le garanteze baza materială a situaţiei lor sociale.

Procesul de formare a statelor feudale se desfăşoară cu o remarcabilă unitate pe tot teritoriul românesc. În secolul al X-lea, în cuprinsul lui apar primele cristalizări politice — embrioane de stat — de la voievodatele semnalate în Transilvania şi Banat de cronica notarului anonim al regelui Bela pînă la căpeteniile — de felul celui jupan Dimitrie pomenit de inscripţia de la Mircea Vodă (943) — din cetăţile nord dunărene venite să facă act de supunere faţă de împăratul Ioan Tzimices, care prin victoria de la Dorostolon (Silistra), readucea Imperiul bizantin la Dunăre şi făcea din Dobrogea thema Paristrinului (Paradunavon), restaurînd autoritatea imperială pe o parte a teritoriului românesc.

Climatul de insecuritate creat de ultimele migraţii turanice a contribuit la consolidarea clasei în formare a stăpînilor feudali. Maturizarea acestui proces este dezvăluită de diploma Ioaniţilor din 1247. Textul ei aminteşte de nişte „mai mari ai pămîntului” (*maiores terrae*), care dispun de mijloace militare, vrednice de a fi semnalate, şi a căror forţă economică şi prestigiu social nu putea veni decît din venituri şi slujbe asigurate de masa ţăranilor (*rustici*). Precizarea diplomei că „de se va rosti vreo osîndă într-o pricină de vărsare de sînge împotriva mai marilor ţării aceluia, şi ei se vor simţi nedreptăţiţi, să poată face apel la curtea noastră” ²⁷, pune în lumină stadiul avansat al feudalizării societăţii dintre Carpaţi şi Dunăre şi poziţia superioară a aristocraţiei locale care putea apela direct la rege.

²⁵ Ştefan S. Gorovei, *Dragoş şi Bogdan, întemeietorii Moldovei*, Bucureşti, 1973, p. 89-90.

²⁶ O prezentare succintă a acestor procese la Fl. Constantin, *Premisele apariţiei statelor feudale româneşti*, în „Studii şi articole de istorie”, 1971, XXVI, p. 5-11.

²⁷ D.R.H., l.c., p. 8.

În Transilvania, cucerirea maghiară a împiedicat desfășurarea normală a afirmării societății feudale românești. Este însă caracteristic pentru gradul înaintat de organizare socio-politică a populației autohtone românești, pentru forța instituțiilor pe care ea și le crease, că pentru stăpânirea teritoriului cucerit, regalitatea ungară a trebuit să adopte voievodatul, adică, o instituție care sub vestmintul slav al termenului a „primit la ei (la români — n.n.) o dezvoltare cu totul particulară, națională, rezultată din împrejurările deosebite ale vieții lor politice”²⁸. Această situație specială a imprimat Transilvaniei o orientare proprie, deosebită de cea a Ungariei. Întreaga istorie a acestei provincii românești, pînă la unirea din 1918, arată că „dacă la vest Transilvania a păstrat cu atita înverșunare independența ei, la est, dimpotrivă, ea a fost permanent gata să reintegreze unitatea vechii Dacii”²⁹.

Expresia dezvoltării unitare a societății românești angajată pe calea feudalizării este constituirea simultană a celor două state feudale Țara Românească și Moldova și similitudinea desfășurării genezei statale. Atît la sud cît și la est de Carpați, procesul de unificare teritorială a micilor voievodate și cnezate sub autoritatea unui singur mare voievod face progrese în secolul al XIV-lea. Forțele locale sînt îndeajuns de puternice pentru a se emancipa de sub suzeranitatea coroanei Sf. Ștefan și de a-și da o identitate politică prin crearea celor două state feudale românești³⁰.

Întemeierea Țării Românești și cea a Moldovei nu au fost două procese separate, cu atît mai puțin, creații politice a două popoare deosebite cum se afirmă uneori³¹. Dimpotrivă, același popor și-a dat, în condițiile specifice ale feudalismului, două state (să amintim că Pacea westfalică avea să consfințească existența pe teritoriul german a peste 300 de state), două organisme ale unuia și aceluiași popor român.

Numele țării de la est de Carpați e dovadă clară în acest sens ; Moldova (denumire care, de altminteri, mult timp rămîne cantonată în actele de cancelarie) este cunoscută și ca *Valahia mică* (cea mare era Țara Românească) *Valahia neagră*, *Moldovlahia* etc.³². Ștefan cel Mare însuși vedea în cele două state românești — Moldova și Țara Românească — două Valahii³³.

Este semnificativ faptul că după eșecul lui Ludovic cel Mare, regele Ungariei, de a-l alunga pe Bogdan din domnia Moldovei (1365), suveranul angevin, flancat de-a lungul Carpaților de cele două state românești, credea necesar — în vederea consolidării autorității sale în Transilvania —

²⁸ Ioan Bogdan, *Originea voievodatului la români*, în *Scrieri alese*, ed. G. Mihăilă, București, 1968 p. 176.

²⁹ Victor Papacostea, *Les deux Hongries*, în „Revue historique du sud-est européen”, XVIII, 1941, p. 174.

³⁰ Observații și ipoteze în legătură cu constituirea statului moldovean și cronologia primilor voievozi la Ștefan S. Gorovei, *Indreptări cronologice la istoria Moldovei din veacul al XIV-lea* în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”, X (1973), p. 99—122, idem *Mușatinii*, p. 22—24. Autorul consideră că în 1359—anul cînd Țara Românească își consolidează statutul prin crearea mitropoliei — are loc în Moldova o încercare eșuată de emancipare de sub suzeranitatea ungară și că la începutul lui 1365 înlăturarea acestei suzeranități era înfăptuită.

³¹ A. M. Lazarev, *op. cit.*, p. 526—530 ; *Istoriia narodnogo hozjajstva*, l.c., p. 70—73.

³² Victor Spinei, *Informațiile istorice despre populația românească de la est de Carpați în secolele XI—XIV*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie” A. D. Xenopol XIV (1977), p. 19—20.

³³ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, București, 1913, p. 344.

să acorde nobilimii la 28 iunie 1366 dreptul de a nimici „pe făcătorii de rele de orice neam, și mai ales pe români”³⁴. Comunitatea de neam a românilor din Transilvania, Țara Românească și Moldova, unde tocmai se înscăunase un voivod român venit din Maramureș se reflectă caracteristic și în politica acestui suveran angajat pe toate cele trei „fronturi” (Transilvania, Țara Românească și Moldova) în lupta cu unul și același popor.

S-a susținut că „domniile noastre autohtone au dispus, încă de la începutul întemeierii lor, de o serie de sisteme de exploatare a proceselor de producție și de circulație a mărfurilor, atât de bine puse la punct, încât nu pot fi explicate altfel decât ca avîndu-și originea încă din vremea stăpînirii nomade”³⁵. Exploatarea pescăriilor (Dunăre și riuri), a ocnelor de sare, sistemul vămilor, rețeaua de olacuri sînt aduse ca exemple în sprijinul acestei opinii. Este incontestabil că dominația mongolă a lăsat anumite vestigii³⁶, și că domnia românească a putut prelua anumite elemente de structură administrativă și fiscală. Cercetări mai noi au arătat că în jurul anului 1300, Hoarda de Aur controla cursul Dunării de la Porțile de Fier pînă la vărsare³⁷. Aceste influențe, împrumuturi, supraviețuiri, și observația este valabilă în egală măsură pentru pecenego-cumani ca și pentru Imperiul bizantin³⁸, oricît de surprinzătoare ar părea apropierea — s-au manifestat și au dăinuit în anumite sectoare ale *suprastructurii*. Ele pot fi luate în considerație pentru o încadrare tipologică de *ansamblu* a feudalismului românesc, dar nu pentru geneza acestuia.

Criteriul fundamental de abordare a tipului de geneză este dat de modalitatea de formare a raporturilor de producție, deci a *infrastructurii*. La acest nivel, trăsătura definitorie o reprezintă procesul de formare a celor două clase fundamentale ale societății feudale — țărani și stăpîni de moșii — în cadrul și prin destrămarea obștilor sătești, fără ca acest proces să fie *determinat* în vreun fel de factori din afară, în speță de popoarele migratoare. Stăpînirea Imperiului roman în nordul Dunării nu a lăsat elemente protofeudale, care să poată participa la o sinteză, după cum nomazii care s-au succedat în spațiul carpato-dunărean nu au adus sau nu au impus o clasă de stăpîni feudali. În măsura în care s-au statornicit pe pămîntul românesc, ei au fost asimilați de societatea autohtonă, astfel că funcția lor de „purtători ai sintezei” a fost neînsemnată. Un aspect caracteristic al feudalizării regiunilor românești a fost menținerea unor zone întinse de țărănime liberă (moșneni, răzeși), care au jucat un rol important în viața social-politică și militară a țărilor române. Existența acestei țărănime libere constituie un aspect fundamental pentru studiul tipologic al feudalismului românesc.

Apariția relațiilor feudale și formarea societății medievale românești s-a petrecut, după opinia noastră, fără sinteză sau cu elemente neesențiale

³⁴ *Istoria României*, vol. II, București, 1962, p. 257.

³⁵ Henri H. Stahl, *Studii de sociologie istorică*, București, 1972, p. 62.

³⁶ Const. C. Giurescu și Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. I, București, 1974, p. 204.

³⁷ Aurel Decei, *La Horde, d'Or et les Pays roumains aux XIII et XIV siècles*, in „*Roma-noarabica*”, II (1976), p. 62.

³⁸ Dintre numeroasele contribuții privind influența sau moștenirea bizantină în țările române, semnalăm studiul lui V. Al. Georgescu, *L'idée impériale byzantine et les réactions des réalités roumaines* (XIV-e — XVII-e siècles), in „*Bizantina*” t. 3 (1971), p. 311—339.

de sinteză ; a fost un proces economic și social, fără intervenția unor factori exteriori, de felul cuceririlor sau aporturilor „barbare”. Se confirmă astfel caracterizarea lapidară a lui Marx : „o soartă asemănătoare o au dominium și țăranul și la populația romanică din Moldova, Valahia etc. Acest mers al dezvoltării e interesant, pentru că se poate demonstra apariția aici a iobăgiei pe cale *pur economică* (subl. noastră — F.C.), fără verigă intermediară, sub forma cotropirii și a dualismului național”³⁹.

LA GENÈSE DU FÉODALISME ROUMAIN

RÉSUMÉ

Dans les débats concernant la genèse de la société féodale européenne par synthèse — équilibrée ou à prépondérance de l'une des composantes des éléments protoféodaux du monde roumain et du monde „barbare” — ou sans synthèse, par l'apparition des germes des rapports féodaux dans la société „barbare” on essaie une détermination typologique de la genèse du féodalisme roumain.

L'auteur conclut que la société médiévale roumaine est apparue comme suite du processus de désagrégation des communautés territoriales (paysannes), donc sans synthèse, les influences étrangères étant exercées seulement dans la zone de la superstructure.

³⁹ Karl Marx — [Friedrich Engels, *Opere*, vol. 29, București, 1968, p. 72—73 (Scrisoarea lui K. Marx către F. Engels din 30 octombrie 1856).

CONSIDERAȚII ASUPRA VECHII CIVILIZAȚII DE PE TERITORIUL PATRIEI NOASTRE: *BUREBISTA ȘI EPOCA SA* de ION HORAȚIU CRIȘAN

Importantul eveniment politico-social intervenit în urmă cu 2050 de ani în existența geto-dacilor, întemeierea sub conducerea lui Burebista a statului centralizat și independent, reprezintă incontestabil o temă ce a stat în centrul atenției multor generații de istorici români și străini. Privitor la această remarcabilă înfăptuire a băștinașilor nord-dunăreni s-au scris în decursul timpului studii pe cât de numeroase pe atât de ample, reflectând fiecare dintre ele stadiul atins de cercetarea istorico-arheologică din anii respectivi. Din acest motiv abordarea exhaustivă a complexului de cauze, conjuncturi și fapte care au dus la apariția unui personaj de talia politico-diplomatico-militară a lui Burebista este o întreprindere de o dificultate cu totul deosebită. Nu întimplător însă, acest lucru a devenit posibil tocmai acum în deceniul nostru.

O succintă privire retrospectivă asupra evoluției ritmului cercetărilor arheologice din țara noastră va conferi un răspuns documentat, și evident, convingător. De circa 25 de ani institutele de arheologie și istorie din București, Cluj-Napoca și Iași, precum și cele aproape 40 de muzee mai importante din județe au desfășurat și desfășoară campanii de săpături sistematice a căror obiectiv este cunoașterea cât mai aprofundată a istoriei geto-dacilor. De pe cele citeva sute de șantiere arheologice s-au scos la iveală urme de cultură materială foarte diverse și numeroase ce permit cercetătorilor reconstituirea, putem spune chiar foarte fidelă, a vieții strămoșilor geto-daci.

Un asemenea impunător fond de vestigii devine, alături de izvoarele informative scrise, cadru propice pentru formularea de ipoteze și concluzii pe deplin științifice, care nu puteau fi trase înainte de efectuarea investigațiilor arheologice menționate. Aceste cumulări de urme concrete au facilitat încercarea de a scrie acum un amplu volum despre Burebista și epoca sa.

Într-un cotidian se consemna de curînd că informațiile literare despre Burebista transmise de istoricii din antichitate ar putea fi incluse în câteva file tipărite, în vreme de Ion Horațiu Crișan a elaborat un volum de sute de pagini. Aparent constatarea stîrnește nedumerire, mai ales că lucrarea citată e un studiu științific, nu o operă beletristică. Însă semnul de întrebare își pierde sensul, chiar la o sumară parcurgere a filelor cărții. Notele de la finele fiecărui capitol arată că întregul conținut este axat pe rezultatele și concluziile unor de-a dreptul impresionante săpături

arheologice întreprinse la scara întregului spațiu geto-dacic, cercetări la care autorul a participat încă din anii studenției.

Fără îndoială că încă de la capitolul I, amprenta unor preocupări asidue și de durată ale cercetătorului I. H. Crișan, în studierea începuturilor celei de-a II-a epoci a fierului, este cât se poate de pregnantă. Așa de exemplu, referitor la *Conceptul Latène*, cum de altfel se intitulează subcapitolul de debut al lucrării, se înscrie ca o privire generală asupra epocii, pe care și-a format-o în urma unor îndelungi campanii de cercetare a urmelor celtice de pe cuprinsul Transilvaniei în special. Coroborînd propriile opinii cu părerile altor cercetători ai lumii celților, conchide că „în afara lumii greco-romane au existat și alte popoare, alții decît celții, care au creat o cultură proprie ... ce a aparținut din punct de vedere cronologic celei de-a doua vîrste a fierului. Printre aceste se numără și civilizația daco-geților, pe care în mod obișnuit o numim Latène daco-getică” (p. 12).

Elucidarea altei probleme apreciată pe drept cuvînt ca „obscură și greu abordabilă”, aceea a relațiilor dintre daci și celți — subiect al subcapitolului al III-lea — se bucură de un substanțial aport al cercetărilor întreprinse în mai multe stațiuni și necropole celtice. Părerile formulate susțin ideea că celții se deosebeau față de popoarele migratoare, și chiar de neamul bastarnilor germanici, fiindcă erau purtătorii civilizației Latène și se ocupau cu agricultura și cu meșteșugurile, în special cu metalurgia (p. 26). Cu aceste însușiri ei au reușit ca în relativ scurtă vreme de la sosirea pe pămînturile locuite de băștinașii daci să conviețuiască cu aceștia și să întrețină relații reciproce de schimburi de bunuri și idei. Elemente de civilizație daco-getică au fost preluate de noii veniți, ca de exemplu adoptarea ritului incinerăției în groapă, procedeu funerar ce era practicat de multă vreme de către populația dacică (p. 32). La rîndul lor și autohtonii reușiseră ca prin înîrîurirea civilizației superioare a celților, cultură formată sub impulsuri mediteraneene greco-etrusce, să treacă în cursul secolului al IV-lea î.e.n. la cultura de tip Latène evident superioară vechii civilizații locale de aspect hallstattian (p. 33).

„Premisele externe” ce formează obiectul celui de al II-lea capitol, privesc cu osebire lumea romană cu tendințele sale de expansiune în Peninsula Balcanică, dar și cu eclatantele-i frămîntări sociale generatoare a atîtor lupte interne. Sînt consemnate principalele campanii ale oștirilor senatului roman, începînd cu supunerea malului iliric al Adriaticei, urmînd apoi cu războaiele pentru supunerea regatului Macedoniei, al căror final a dus la instaurarea definitivă a stăpînirii romane în aria balcanică. E remarcat și acel moment nefavorabil pentru Roma, care îi frînase supunerea celorlalte ținuturi din preajma munților Hemus, reprezentat prin coaliția antiromană realizată de Mithridates al VI-lea Eupator. Angrenarea trupelor romane în conflictul cu regele Pontului și al Bosporului a avut consecințe destul de prielnice pentru populațiile balcanice, care n-au împărțit soarta Greciei, a cărei independență a fost lichidată definitiv în anul 146 î.e.n. Orientarea, vremelnică chiar, a intereselor Romei spre Asia Mică și Pont favorizase fără îndoială ridicarea lui Burebista, oștirile ce impuneau „ordinea romană” fiind ținute departe de hotarele Daciei (p. 72). La fel, contradicțiile ivite în Republica romană sclavagistă, care au generat luptele dintre partidele popularilor și optimaților, amînaseră pentru un șir bun de ani posibilitățile cetății de pe Tibru de a iniția expe-

diții la Dunărea de jos care să fi dat alt curs, și poate chiar ar fi întrerupt, procesul de cristalizare a celui dintii stat din aria carpato-dunăreano-pontică. Se conchide în urma minuțioasei analize a izvoarelor informative scrise, că existaseră multiple cauze de natură externă, ce erau din multe puncte de vedere favorabile constituirii și evoluției unei mari puteri la periferia lumii romane (p. 74).

Capitolul al III-ea, sugestiv intitulat „Cel dintii și cel mai mare dintre regii din Tracia”, așa cum se menționează în textul inscripției din Dionysopolis, este dedicat prin cele patru subcapitole, înfăptuitorului statului daco-getic, Burebista. În primul rînd e analizată personalitatea regelui întemeietor, utilizînd textul lui Strabon, din care „fiecare cuvînt este deosebit de valoros și semnificativ pentru noi” (p. 79). La acesta se adaugă decretul adunării poporului din Dionysopolis, text comentat foarte detaliat în subcapitolul „Începutul domniei”. Ca urmare a raționamentelor judicioase se admite că singurul izvor cu privire la începutul domniei lui Burebista rămîne tot textul lui Iordanes, fără să fie contrazis pînă acum de vreun alt document (p. 100). În ceea ce privește principalele ipoteze — două la număr — referitoare la teritoriul de unde s-a ridicat marea rege, autorul nu se realizează nici celor ce susțin originea într-o așezare din Cîmpia munteană și nici celor ce pledează în favorul originii transilvane. Se precizează că „în mod firesc, valoarea probatorie a argumentelor nu este egală. Poate este mai bine să spunem ... că nici unul dintre ei nu posedă argumente incontestabile și că în ambele cazuri este vorba doar de ipoteze” (p. 101).

Identificarea capitalei e discutată în primul rînd pe temeiul conținutului inscripției lui Acornion, expunînd diferitele încercări de întregire a denumirii localității Argedabon sau Sargedabon, or Zargedabon. Autorul consideră că demnă de remarcat încercarea de a plasa *dava* din monumentul epigrafic Dioysopolitan, undeva în sudul Moldovei. Se subliniază faptul că „cetățile din Moldova fac cu prisosință dovada unei numeroase populații daco-getice bine organizată încă din sec. al VI-lea î.e.n., era în stare să ridice asemenea construcții” ... iar ... „prezența unei forțe politice, de nivelul unei active și influente uniuni de triburi, ne este dovedită de monedele dacice ce se descoperă din ce în ce mai masiv” pe acest teritoriu (p. 113). În continuare se arată că e posibil ca în fruntea puternicei uniuni tribale „să se fi aflat, pe la anul 200 î.e.n. regele Rhemaxos, pomenit în decretul de cinstire emis la Histria în onoarea lui Agathocles. Regatul acestuia trebuie să fi fost situat undeva la nordul Dunării, cuprinzînd, foarte probabil, un spațiu larg din sudul Moldovei și al Basarabiei. Numai așa se poate explica marea forță de care dispunea regele Rhemaxos capabil să acorde protectorat unor orașe-state grecești din Pontul Sting, printre care și Histriei” (p. 114). Dar încă stadiul cercetărilor n-a dus la obținerea unor mărturii cu totul concludente în privința cetății de reședință a regelui Burebista. „O capitală ... nu ne este dovedită deocamdată de nici un izvor scris și nici de unul arheologic. Palatul princiar de la Popești, chiar dacă are mai multe încăperi și reflectă un plan inspirat din lumea elenistică ... nu poate fi considerat ca îndestulător atunci cînd e vorba de Burebista, despre care știm cu siguranță că a stăpînit un enorm teritoriu ... și avea la îndemînă

meșterii greci ... pe care îi va folosi la ridicarea grandioaselor sale cetăți din Munții Orăștiei” (p. 121).

Nici despre cetățuia de la Costești nu se poate presupune că era mai mult decît o reședință nobiliară, și „nu o capitală a celui dintîi și cel mai mare rege din Tracia” (p. 122). În alternativa că „nici la Popești și nici în cetățile din Munții Orăștiei, și trebuie spus că nici în altă parte a spațiului daco-getic intrat în stăpînirea lui Burebista nu există dovezi a unei capitale permanente, a unei reședințe de scaun care să corespundă pretențiilor și mai ales necesităților unei forțe cum a fost marele rege, se naște întrebarea dacă o asemenea capitală, pe care izvoarele scrise n-o menționează iar săpăturile arheologice n-au scos-o la lumină a existat oare ? ... Burebista n-a avut o capitală, o reședință permanentă și avea perfectă dreptate V. Pârvan atunci cînd spunea că reședința unui rege ca Burebista, al cărui vast teritoriu îl obliga să umble mereu, se schimba după cum el se afla la un moment dat într-un loc ori în altul” (p. 122). Totuși se admite că „o reședință permanentă ... Burebista a putut avea atunci cînd stăpînea doar peste uniunea de triburi din care făcea parte. Aceasta trebuie să fi fost o *dava*, centrul cel mai important al regiunii respective fără să devină ulterior capitala stăpînirii lui Burebista. ... Dacă am avea și în cazul nostru o menționare sigură a unei capitale inițiale, a sa ori a tatălui său, am avea rezolvată — nu numai problema reședinței (n.n.) — ci și problema originii lui Burebista” (p. 124).

Și în această chestiune I. H. Crișan expune pe larg atît relatările scriitorilor antici — Strabon, Caesar — cît și raționamentele și concluziile istoricilor veacului nostru. Cele 16 pagini ale subcapitolului al 5-lea intitulat „Originea” (p. 125—140) aduc în fața cititorului toate aspectele problemei, punîndu-l în postura de a trage singur concluzia pe care o crede a fi cea mai apropiată de realitatea istorică de acum 21 de secole. Părerea autorului este că în etapa actuală a cercetărilor „nu sîntem în măsură să precizăm originea lui Burebista, nucleul de unde a pornit, mai exact spus în jurul căruia s-a unit, pentru o vreme întregul neam daco-getic. Acest nucleu l-a putut constitui tot așa de bine Transilvania ca și Muntenia ori chiar altă zonă. Indicii există atît pentru regiunea dunăreană, cît și pentru cea intracarpatică, însă nu suficiente pentru a îndreptăți o concluzie fermă ... Oricît de pasionantă ar fi această problemă și oricîtă pasiune s-ar investi în rezolvarea ei, cu documentele de care dispunem în momentul de față n-o putem rezolva” (p. 140).

Analizarea condițiilor social-economice din sinul societății daco-getice constituie obiectul celui de al IV-lea capitol, intitulat „Politica internă”. Făcînd o paralelă între evoluția pe scara organizării instituționale a celților și daco-geților sînt scoase în evidență elementele specifice numai societății dacogetice, care au evoluat într-o asemenea conjunctură, încît au dus în final la constituirea unei formațiuni sociale superioară vechiului sistem al efemerelor uniuni tribale. Se afirmă pe bună dreptate că emanciparea politică n-a fost doar consecința activității înzestratului strateg, reformator și chiar înaintevizionar, Burebista, ci acel important act social s-a petrecut fiindcă, „dacogeții atinseră un înalt nivel al dezvoltării pe tărîm economic și se cuvine subliniat că se constată o unitate a acestei dezvoltări economice concretizată în toate domeniile de activitate” (p. 152). Marile transformări din viața economică au avut serioase repercusiuni

și pe planul evoluției social-politice. Stratificarea societății în clase bine definite s-a concretizat în alcătuirea „uniunilor de triburi, în fruntea cărora se găsea o puternică și bogată aristocrație” (p. 152), clasă suprapusă ce se arăta „refractară unei autorități centrale” (p. 152). O atare situație ridică întrebarea dacă „procesul de unificare al daco-geților s-a desfășurat pe cale pașnică, ori a fost realizat prin forță, pe calea armelor” (p. 153). Este necesar să ținem cont de condițiile politice în lumea geto-dacilor și să „ni-l imaginăm pe Burebista ca fiu al unui *rege*, în realitate un puternic șef de uniune tribală, ce stăpânea peste una din formațiunile politice existente, cu toată certitudinea în cea de a doua jumătate a sec. al II-lea și la începutul celui următor” (p. 166). Cu mulți sorți de a reflecta realitatea istorică, teza de mai sus face plauzibil și faptul că în tinerețea sa Burebista, „energic și dotat cu numeroase calități”, luase parte la unele acțiuni politico-militare ale tribului din care făcea parte, ca o pregătire pentru o viitoare carieră specifică vlăstarelor regale. Angrenat în aceste fapte și evenimente, pe care doar le putem presupune, a reușit să-și contureze măcar în linii generale ideea unificării cel puțin a citorva dintre uniunile tribale ale neamului daco-getic. Altfel e dificil de explicat rapiditatea de care vorbește Strabon, cu care el a întemeiat „o mare stăpânire”. Dar, lucru principal, arată I. H. Crișan, „pe cale pașnică ori în fruntea armatei sale, și poate cu ajutorul *comatilor* și al oamenilor de rind, ... a reușit să înfrângă rezistența vîrfurilor tribale și să unifice întregul neam daco-getic” (p. 174). Un alt detaliu evidențiat de autor este acela că în nici un caz „procesul de unificare pe care l-a săvîrșit Burebista nu își găsește explicația în amenințări de ordin extern sau în rațiuni de natură mistico-religioase, ... ci acest proces a fost determinat de altceva” (p. 160). Acel element se precizează că era „unitatea economică a tuturor teritoriilor daco-getice” (p. 175).

Sînt analizate apoi, în subcapitolele „Activitatea economică și edilitară”, „Oastea și curtea”, „Statul” și „Formațiunea socială”, cele mai importante aspecte legate de organizarea primului stat în nordul Dunării de jos. Din întregul volum de date și raționamente se desprinde faptul esențial, acela că putem afirma cu deplină siguranță despre Burebista, că „este cel care a întemeiat statul dac” (p. 208). Alăturindu-se grupării cercetătorilor care „admit că pe vremea lui Burebista a existat un stat, orinduirea primitivă fiind depășită” (p. 187), caută printr-o analiză minuțioasă a unui mare volum de date să precizeze căreia dintre formațiunile sociale aparținuse statul burebistan daco-get. Dificilele probleme ale statului și a sistemului social căruia îi aparținuse societatea autohtonă din timpul lui Burebista, se caută a fi rezolvate pe baza studiului și a stabilirii relațiilor de proprietate, deoarece „asupra lor avem ceva mai multe documente” (p. 189). Într-adevăr, izvoarele scrise antice ne transmit diverse indicii și referiri la grupări sociale ce formează veritabile clase sociale, încît e „un adevăr de necontestat că societatea daco-getică, de pe vremea lui Burebista era deja de multă vreme stratificată” (p. 195). Clasei nobiliare ai cărei membrii purtaseră denumirile de *tarabostes* și *pilleati*, ce „își făcuse de multă vreme apariția în societatea daco-getică” (p. 195) îi reveneau cele mai mari drepturi și proprietăți și din rîndurile sale se alegeau regii și sacerdoții. Un loc social aparte, opiniază arheologul

din Cluj-Napoca, îl aveau „acei capillati, ori comati”. Spre deosebire de opinii mai vechi potrivit cărora ei erau oameni de rînd, se constată o asemănare a lor din punctul de vedere al ierarhiei în societate cu clasa cavalerilor (equites) „existenți atît la celți cît și la romani” (p. 196). Ambele grupări sociale, pilleati și comati „constituiau, fără îndoială, clasa suprapusă, clasa dominantă... căreia îi era aservită... masa oamenilor de rînd... producătorii de bunuri materiale, agricultorii, păstori, meșteșugarii” (p. 198) despre care din nefericire izvoarele literare nu ne spun nimic. Existența lor o putem înse lesne deduce prin mulțimea urmelor de cultură materială constînd dintr-o infinită gamă de obiecte de uz cotidian, piese felurite prezente în așezările geto-dace mari sau mici.

Mult comentata sclavie din cadrul societății carpato-dunăreanopontice geto-dace n-a fost trecută, bineînțeles, cu vederea. Se constată că în această arie teritorială, cu toate că nu se poate exclude existența unor sclavi de tip patriarhal — dar fără a avea altă mărturie decît analogia cu alte popoare aflate pe aceeași treaptă de evoluție cu daco-geții, „sclavaul... nu avea, cu siguranță, o pondere cît de cît semnificativă... nici pe vremea lui Burebista și nici mai tîrziu, înainte de venirea romanilor” (p. 200). Cel mai sigur fapt e că „societatea daco-getică de pe vremea lui Burebista era profund stratificată în două mari clase: bogați și săraci, fără a fi vorba însă de oameni liberi și de sclavi” (p. 200). În concluzie, se conchide despre formațiunea socială a daco-geților lui Burebista că n-a fost sclavagistă, nu aparținea însă nici orînduirii comunei primitive, ci „cele cunoscute sub numele de *asiatică*, ori *tributală*, fiind caracterizată prin existența claselor sociale... dualitatea proprietății (comunitară și privată), prin existența statului cu cele trei funcții ale sale” (p. 217).

Una dintre principalele funcții ale statului daco-getic, aceea externă, este obiectul comentariilor celui de al V-lea capitol. Sistematic sînt prezentate campaniile purtate împotriva triburilor coalizate din Slovacia actuală sub conducerea lui Critasiros, înfrîngerea scordiscilor și încălcarea provinciilor nord-estice romane, supunerea cetăților grecești din Pontul Stîng. Admițînd că succesiunea exactă a acestor războaie este greu de precizat, pledează pentru eșalonarea cronologică menționată din mai multe considerente. În primul rînd se pare că prevalează ideea distrugerii semințiilor celtice ale boiilor-lor și tauriscilor mai înainte de incursiunile ce vizau încălcarea hotarelor imperiului roman. Această din urmă acțiune, necesitînd înfruntarea unor armate cu experiență în lupte, nu putea fi purtată atîta timp cît unul din flancurile Daciei se găseau sub amenințarea potențială a unui adversar. Raționamentul este logic și plauzibil, fiindcă așa cum se precizează, „aceștia (boii și tauriscii, n.n.) i-ar fi putut bloca întoarcerea... și împreună cu scordiscii în sprijinul cărora ar fi putut alergera, ar fi prins armatele lui Burebista într-o încercuire, cel puțin pe două mari fronturi” (p. 233).

Cucerirea cetăților grecești din Pontul Stîng, minuțios comentată în cele 15 pagini ale subcapitolului trei, îi prilejuiește autorului o amplă incursiune în istoria antică a Dobrogei punînd în cumpăna unei imparțiale interpretări părerile istoricilor ce s-au preocupat de trecutul îndepărtat al regiunii dintre Dunăre și Marea Neagră. Pe lîngă textul inscripției lui Acornion e adus în discuție un alt document epigrafic, decretul în cinstea

lui Aristagoras, fiul lui Apaturios, piesă descoperită la Histria. Textul cuprinde referiri la timpul în care polisul fusese sub stăpînirea lui Burebista, fără însă ca numele acestuia să fie consemnat. Decretul histrian „ne furnizează dovada sigură că acțiunea de cucerire a cetăților grecești din vestul Pontului a fost îndelung premeditată și pregătită de Burebista, în vederea includerii acestora între granițele statului său. Nu poate fi vorba de acțiuni sporadice de jaf, ci de o politică bine chibzuită de supunere a tuturor cetăților împreună cu teritoriile lor, de fixare a hotarelor la malul Mării Negre” (p. 254). În finalul subcapitolului se spune că deși „documentele decare dispunem azi nu sînt în măsură să ne precizeze o mulțime de amănunte pe care am dori să le cunoaștem, ele sînt suficiente pentru a ne dovedi, fără putință de tăgadă, că Burebista a ocupat, într-o formă sau alta, toate bogatele colonii grecești din Pontul Sting, de la Olbia pînă la Apollonia. El a inclus în stăpînirea sa nu numai cetățile respective, ci și întregul teritoriu de la sud de Dunăre, pînă la Balcani și litoralul Mării Negre” (p. 257).

Posedind un teritoriu foarte vast, „cel dintîi și cel mai mare dintre regii din Tracia” a jucat un rol precumpănitor în viața politică a timpului său. Întinsul său stat necesita cu siguranță, pentru a fi condus, o prodigioasă activitate diplomatică, „însă soarta face ca nouă să ne fie cunoscută azi doar o infimă parte a acesteia” (p. 261). Una din misiunile îndeplinite de către Acornion din Dionysopolis a fost legată de o ambasadă-misiune diplomatică, făcută la Pompeius, adversarul politic al lui Iulius Caesar. „Scopul exact al misiunii, sarcinile pe care i le incredințează suveranul geto-dacilor lui Acornion nu ne sînt precizate” (p. 261). Făcînd însă o retrospectivă asupra conjuncturii militar-politice din anii războiului civil de la Roma, apar cu destulă claritate : „Burebista îi va oferi, foarte probabil, lui Pompeius, în primul rînd ajutor militar” (p. 262). Care a fost motivul pentru intenția lui Burebista de a-i acorda ajutor lui Pompeius ? Se arată că generalul roman „își baza puterea pe armata din Orient și întreaga lui activitate viza tocmai această parte a stăpînirii romane ce era mai aproape de Dacia” (p. 263). Evident, apropierea de Pompeius a fost dictată de raționamente politice îndelung chibzuite la curtea regală. Cele relatate scot în evidență faptul că deși nu posedăm decît un mănunchi de referiri la activitatea diplomatică a Daciei burebistane, „politica . . . de nivel *mondial*, avea ca scop final apărarea și consolidarea statului daco-get cu toate cuceririle sale” (p. 266).

Următoarele două capitole, al VI-lea și al VII-lea, „Întinderea stăpînirii” și „Cetățile și așezările fortificate de tip *dava*”, dezbat la rîndul lor subiecte de o apreciabilă dificultate. În special stabilirea hotarelor, după cum se afirmă în primul aliniat al subcapitolului întîi, „nici un izvor literar, ajuns pînă în zilele noastre, nu ne precizează în mod direct limitele, hotarele, întinsei stăpîniri a lui Burebista” (p. 273). Într-o atare situație, accentul cercetării este pus pe aria de răspîndire a urmelor arheologice de factură daco-getică, dar aceste vestigii e necesar să fie privite cu foarte mult discernămint, cum dealtfel și procedează Ion Horațiu Crișan. Referitor la această chestiune se spune : „Prezența materialelor (arheologice n.n.) nu constituie un temei pentru susținerea extinderii stăpînirii lui Burebista” (p. 279) în toate zonele în care se găsesc urme de locuire dacice. Descoperirile de asemenea factură din Noricum, pe teritoriul de azi al Austriei sau cele din Silezia centrală, Moravia și Pannonia reprezintă

„pătrunderi de elemente etnice sporadice fără a constitui o dovadă a extinderii pînă aici a armatelor lui Burebista și nici a hotarelor statului său” (p. 279). La est de Carpați situația este însă cu totul alta. „Spațiul dintre Siret și Nistru din cele mai vechi timpuri face parte din așa numita vatră străveche și permanentă de locuire a geto-dacilor ... care pot fi urmărită aici încă de prin sec. VI—V î.e.n. Cercetătorii sovietici au descoperit în Basarabia 68 de așezări dacice și 4 necropole datînd din ultimele secole ale erei vechi și din primele decenii ale erei noastre” (p. 283). Precizarea „că oricît de întinsă a fost stăpînirea lui Burebista ea nu depășește niciunde aria de locuire a geto-dacilor și în consecință nu poate fi vorba de cucerirea unor teritorii străine” (p. 285), care încheie capitolul al VI-lea, este o constatare pe care o confirmă de altfel toate cercetările ce s-au întreprins pînă în prezent, nefiind în această privință temeiuri de a crede că studii viitoare le vor pune la modifîca.

Repertoriul celor 58 de așezări daco-getice întărite, de la paginile 292—319, convinge cu ușurință pe oricare cititor de intensitatea activității de fortificare a noului stat nord-dunărean. Așezările întărite, cum de altfel se arată, au o vechime mult mai mare decît anii domniei lui Burebista, oglîndind un foarte îndelung proces social-economic și politic ce a culminat cu înființarea statului unitar și independent geto-dac.

Complexului din Munții Orăștiei îi sînt dedicate pagini de intensivă documentare, dar și de o deosebit de delicată încercare de a data și identifica construcțiile sau părțile de edificii care aparțin epocii lui Burebista. Pe drept cuvînt „selectarea” construcțiilor existente în Sarmizegetusa în perioada lui Burebista ridică probleme cu totul deosebite deoarece edificarea celui mai important centru politic și religios s-a desfășurat fără conținere pînă în preajma cuceririi romane. Una dintre clădirile ce exista în vremea lui Burebista e sanctuarul identificat pe terasa XI, a cărui vechime ne este dovedită „de un *ex voto* pe care e imitat un denar roman emis în anul 80 î.e.n. ... Lăsînd un spațiu de timp necesar pentru ca denarul ... să fi ajuns în Dacia și să constituie un model pentru artistul dac ... ajungem la epoca lui Burebista” (p. 361). Cit privește resursa umană și materială ce a pus bazele și a înălțat etapă cu etapă „întregul complex din Munții Orăștiei, trebuie să presupunem că era „întregul neam daco-getic” (p. 372).

Dar suportul ce a stat la temelia întregului șir de realizări pe plan politic și economic săvîrșite de daco-geți în intervalul anilor 70—44 î.e.n. îl constituise înaintata lor cultură. Gradul de evoluție al culturii lor materiale, arta și știința, religia, fac obiectul capitolului al VIII-lea intitulat laconic, „Cultura”.

Explicația judicioasă că fierul devenise materialul principal în toate ramurile producției materiale din Dacia a fost formulată de mulțimea cu totul deosebită a vestigiilor arheologice ce fac trimiterea la întrebuintarea acestui metal. Ceramica cu marea-i diversitate de tipuri sugerează un avînt cu totul deosebit al olăriei dacice, care întrebuintează din ce în ce mai frecvent roata olarului, fără a se renunța la utilizarea în paralel a vaselor confecționate cu mîna. Minunatele tezaure de obiecte din argint, oglîdesc o „artă daco-getică ... care s-a manifestat plenar începînd, mai cu seamă, din sec. I î.e.n., în special pe vremea lui Burebista” (p. 433). Același interval de timp se pare că ne conferă și primele urme de scriere cu literele

alfabetului grecesc. În totalitatea lor, multiplele urme arheologice, fie enigmaticele temple circulare sau patrulatere de la Sarmizegetusa sau din alte centre geto-dace, fie obiectele relativ mărunte cum sînt cleștii ornamentați cu motive florale sau capetele plate de piroane, și ele minuțios decorate, dovedesc făcă nici un dubiu deplina originalitate a culturii daco-getice. O asemenea diversitate de materiale arheologice ne spune astăzi că existaseră toate motivele ca istoricii antichității să-i considere pe daco-geți superiori „celorlalte popoare în ceea ce privește gîndirea” (p. 467).

În capitolul al IX-lea, care încheie lucrarea sînt discutate cauzele și dezmembrarea stăpînirii, locul marelui rege Burebista în istoria daco-geților și în istoria antică. Fără a mai intra în detaliile expunerii, ne rezumăm să consemnăm aici concluzia „că după moartea lui Burebista nu se revine la vechile stări de lucruri” (p. 491) statul ca sistem de organizare a societății geto-dace persistase, cu toate că n-a mai ajuns să posedze rolul important în Europa sud-estică pe care îl avusese vreme de circa patru decenii în secolul I î.e.n. Prin mărețele sale înfăptuiri Burebista „a depășit limitele istoriei neamului său înscriindu-și numele între marile personalități ale antichității” (p. 495).

Cele aproape 1600 de trimiteri la diverse surse de informare vorbesc de la sine despre acribia și grija față de însumarea tuturor opiniilor cercetărilor în scopul de a discerne adevărul istoric. Prin rapida epuizare în librării și a celei de-a doua ediții, lucrarea se dovedește că a răspuns pe deplin unei cerințe majore a publicului iubitor de istorie din țara noastră. Pentru specialiști ea a devenit de multă vreme un indispensabil instrument de lucru, iar pentru marele public un foarte prețios îndreptar și călăuză în cunoașterea științifică a zbuciumatei pagini din istoria geto-dacilor, înscrisă prin inteligența, energia și chiar viața lui Burebista.

Liviu Mărghitan

CONTRIBUȚIA PRESEI CRAIOVENE LA LUPȚA PENTRU
UNITATEA NAȚIONALĂ A TUTUROR ROMÂNILOR

DE

ȘTEFAN ROMAN

La 1 decembrie 1918 poporul român, despărțit vremelnic de frații de peste Carpați, trăia împlinirea unui vis secular: Unirea Transilvaniei cu România, făurirea unității statale a poporului nostru. Era de mult așteptat acest mare eveniment și „visul acesta — cum se exprima istoricul A.D. Xenopol — era înalt ca piscurile Carpaților, întins ca Dunărea și adânc ca prăpăstiile Mării Negre... acum trei sute de ani, un mare suflet românesc a întins mîna să-l prindă... Acum a răsărit iarăși visul în preajma noastră mai aproape decît pe vremea lui Mihai Viteazul”¹.

Marea Unire avea loc în condițiile desfășurării primului război mondial, cînd aspirarea națională și înrăutățirea condițiilor de viață ale maselor muncitoare din Transilvania s-a intensificat și intrarea României în război era iminentă.

Ecolul acestui act fundamental în viața și viitorul țării noastre s-a făcut simțit deopotrivă pe toate meleagurile românești. Orașul Craiova devine în această epocă frămîntată un adevărat centru al luptei pentru unitatea națională a tuturor românilor. Aici se înființează, într-un timp relativ scurt, numeroase societăți ca: „Acțiunea națională”, „Federația Națională”, „Federația Unionistă”, „Comitetul național român de cultură” ș.a., care militează pentru Unire. În cadrul acestora aveau loc numeroase întruniri, la care participanții își dădeau adeziunea deplină la marele ideal național, și tot aici se alcătuiau memorii la adresa guvernelor de la cîrma țării cerîndu-se — între altele — formarea unui guvern național². Presa locală din Craiova*, militînd pentru dezvoltarea conștiinței naționale a poporului român, a avut un rol însemnat dînd naștere unei adevărate mișcări în favoarea Unirii. Numeroase reviste devin focare ale mărețului ideal, își precizează substratul patriotic al acestei nobile strădăni, își leagă apariția de unirea mult așteptată. Astfel, revista „Cultura Românilor”, dînd glas dorinței craiovenilor, menționa, între altele: „Armata noastră este, sau va fi în curînd, gata; blocul germanic este pretutîndeni înfrînt; intrarea noastră în acțiune ar aduce prăbușirea monarhiei de Habsburg. De

¹ A.D. Xenopol, *Visul ce zboară*, în „Cultura Românilor”, an. I, nr. 1, ianuarie 1915, Craiova, p. 10.

² „Protestarea”, ziar săptămînal independent, an I, nr. 18, 1 octombrie 1915, Craiova.

* În această perioadă apar la Craiova nu mai puțin de 20 de gazete.

aceea spunem « Ceasul României a sunat ».³ Acesta este primul cuvînt pe care-l pronunța revista „Cultura Românilor”, a cărei apariție avea loc în clipe atît de înălțătoare. La această revistă colaborau oameni de știință și scriitori din toată țara : A.D. Xenopol, C. Giurescu, G. Țițeica ș.a.

Între colaboratorii săi de prestigiu, profesorul universitar Ion Ursu, referindu-se la realizarea aceluiași ideal național, scria în paginile revistei că „...Națiunea noastră a înțeles prin instinct că a sosit și pentru noi vremea întregirii. Soarele a ajuns la stejarul român, umbrit pînă acum, care își face drumul ca să ajungă la dezvoltarea, cerută de natură”⁴. Într-un alt articol, intitulat *Înfrîngerea armatei germane*, se menționa : „Ar trebui să nu fim români buni ca să putem rămîne indiferenți... Cînd o mare națiune de 14 milioane așteaptă înfrigurată clipele cele mai grele și mai decisive lupte...”⁵ În revista respectivă apăreau poezii semnificative semnate de V. Eftimiu, V. Rusu, G.A. Cernescu ș.a., care afirmau, cu puterea convingerii, dreptul de nestrămutat al românilor în țara lor.

În articolul *Gînduri de călăuzire a revistei*, semnat de Bogdan-Duică și G. Murnu, se aprecia elogios crearea în orașul Craiova a unui „Comitet național român de cultură” — în cadrul căruia „Programul era la înălțimea inimilor lor”. Ideea călăuzitoare nu privea însă atît trecutul cît mai ales viitorul. Urmărind trezirea conștiinței, pentru ca, prin ea, individul să devină mai apt pentru servirea țării sale, articolul intitulat *Mîine mai mult ca oricînd*⁶ constituia o chemare înflăcărată către viitorul mare al țării.

O nouă revistă intitulată „Drum drept”⁷ își făcea apariția la Craiova, sub conducerea lui N. Iorga, ea propunîndu-și a strînge astfel cît mai multe puteri pentru a realiza o puternică revistă militantă⁸. În articolul de fond *La începutul unei noi lupte*, Nicolae Iorga cerea — un an mai tîrziu — o literatură „trăind din oameni, între oameni și pentru oameni... literatură plină de vîlaga unei națiuni, care arată în ea, mai ales în ea, ce poate”⁹.

Și în cadrul „Ligii culturale” — care își schimbase denumirea în „Liga pentru unitatea națională a tuturor românilor” — desfășurau o vie activitate, alături de N. Iorga, B. Delavrancea și O. Goga. N. Iorga socotea unirea Transilvaniei cu România „act de dreptate socială”, iar Delavrancea proclama Carpații „șira spinării poporului român”. În „Buletinul Ligii Culturale” din Craiova, în articolul intitulat *Datoria noastră*, se menționa scopul revistei : „Liga culturală a fost înființată pentru a crea la noi o conștiință națională reală și a pregăti sufletele pentru unirea tuturor românilor”. Se preciza, de asemenea, că „Unirea politică a românilor cu a fraților noștri de peste munți... socotim că trebuie să fie un fapt îndeplinit, peste puțin timp”¹⁰. O adresă a Comitetului Central al „Ligii

³ „Cultura Românilor”, an I, nr. 1, ianuarie 1915, Craiova, p. 5.

⁴ Ibidem, p. 13.

⁵ Ibidem, nr. 10—12, p. 644.

⁶ Numele nou al revistei rezulta din contopirea, în 1915, a celor două reviste craiovene : „Ramuri” și „Drum drept”.

⁷ „Ramuri”, IX, nr. 21—24, 1—15 decembrie 1914, p. 289—290.

⁸ „Drum drept”, an I, nr. 1, din 24 ianuarie 1915.

⁹ „Buletinul Ligii Culturale”, an. IV, nr. 11, 1 decembrie 1914, Craiova, p. 1.

Culturale”, trimisă „Ligii Culturale” din Craiova, semnată de președintele ei, dr. V. Lucaciu, se încheia prin cuvintele : „Să trăiască România Mare”¹⁰.

Aspirațiile înaintașilor legate de realizarea statului național unitar erau exprimate și de alte reviste craiovene, care apăreau în acel timp, cum era revista „Drapelul”, al cărui articol de fond, din 24 septembrie 1915, era intitulat *Încă un ziar la Craiova*. Revista își anunța apariția astfel : „... El (Drapelul — n.n.) vine în numele unei epoci, se vește o generație, urmărește lansarea unor adevăruri și apare în toila luptei pentru realizarea idealului național... Din fiecare suflet trebuie să pornească o silință, din fiecare minte o povață și din fiecare braț un act de eroism. Se apropie ceasul cel mare... Nu vom cunoaște altă poruncă decât porunca viemii și ochii noștri nu vor urmări decât drumul pe care miine va trebui să meargă o întreagă națiune”. La această prestigioasă revistă colaborau : prof. C.D. Fortunescu, poetul I.U. Soricu, C.S. Făgețel, H. Stahl ș.a.¹¹. În numeroase articole se lua atitudine împotriva regelui și camarilei din jurul său — străini de aspirațiile poporului român. Astfel, în articolul *Dinastiile streine*, din 2 octombrie 1915, C.S. Făgețel se referea la „soarta și aspirațiile unei națiuni depuse în mâinile unui rege strein”. Autorul articolului puneă întrebarea legitimă : „Nu e acum vremea să ne războim cu dinastia noastră” ? La aceeași revistă, în numărul din 3 octombrie 1915, în articolul *Clubul idealului național*, Dumitru Tomescu critica atitudinea nepăsătoare a regelui față de idealul nostru național, căruia în curînd „i se vor deschide și ușile palatului și regele (va trebui — n.n.) să stea de vorbă cu un ideal național”. În numărul din 15 noiembrie, Nicolae Iorga semna articolul *Eroismul Serbiei* care constituia un puternic îndemn la rezistență față de invadatorii germani, într-o țară pe care au înșelat-o rînd pe rînd toate partidele noastre istorice”. Alte articole, cum de pildă *Cît de mult iubim Ardealul*, de Dumitru Tomescu ș.a., sînt semnificative pentru orientarea revistei respective.

O altă revistă craioveană „Protestarea” insera în paginile ei articole ca : *Jurămîntul viitorilor eroi*, de Stoenescu, în care, între altele, se reliefa faptul că : „Nu peste multă vreme vom fi chemați cu toții să înfăptuim pe de-a-ntregul idealul nostru național”¹², *Să fim cu luare aminte*, semnat de St. Vilceanu, în care se menționa expres : „...realizarea idealului nostru trebuie să fie și un scop politic imediat”, pentru ca în articolul intitulat *Războiul oligarhiei* N. Popilian, luînd poziție față de vederile retrograde ale unor politicieni din acel timp, să releve faptul că „La consiliul de coroană, ținut sub regele Carol, cu ocazia izbucnirii războiului mondial, s-a văzut că...acesta și o parte a oligarhiei nici nu cunoșteau idealul nostru național, dovedind că între ei și poporul român există o prăpastie”¹³.

¹⁰ Ibidem, p. 6—7. (Menționăm că în această perioadă Vasile Lucaciu a fost președintele „Ligii Culturale” ; el a făcut propagandă în S.U.A. (1917) și în Franța (1918) în favoarea revendicărilor românilor și a fost vicepreședinte al Consiliului unității naționale care activa la Paris. În 1919—1920 a fost membru în Consiliul Dirigent al Transilvaniei).

¹¹ „Drapelul”, an I, nr. 1, 24 septembrie 1915.

¹² „Protestarea”, an. I, nr. 16, din 14 septembrie 1915.

¹³ Ibidem, nr. 19, 8 octombrie 1915.

Avînd un conţinut asemănător, revista craioveană intitulată „Flamura”, care apărea la Craiova începînd din februarie 1915¹⁴, insera în coloanele ei numeroase articole vibrînd de un cald patriotism. Astfel, în articolul de fond al primului număr, relevîndu-se rostul revistei respective în anii neutralităţii, se specifica : „... în fiecare minte trebuie sădită ideea unei conştiinţe, în fiecare inimă să tremure trebuinţa unei vieţi eroice şi în fiecare lumină din adîncurile fiinţei noastre o mîndrie şi o încredere în viitor. . .” Şi mai departe, vorbind despre eroismul poporului nostru scria . . . „ne-a mers vestea că sîntem un popor eroic în războaie. Nu e de ajuns. . . . Mai purtăm încă inimi în piept şi nu trebuie să le uităm”¹⁵. În aceeaşi revistă apăreau şi poezii cu conţinut patriotic, semnate de Al. George ş.a., urmărind să dovedească trăinicia noastră pe aceste meleaguri.

În acele momente de mare semnificaţie istorică, cînd mulţi români transilvăneni cu vederi înaintate erau trimişi în judecată sau încarcerati în lagărele de concentrare, cînd reviste ca „Luceafărul” din Sibiu, precum şi ziare ca „Românul” din Arad erau suspendate, lupta pentru Unire cunoaşte un avînt fără precedent.

G. Mil. Demetrescu, secretarul „Ligii Culturale” din Craiova şi alţii întreţineau legături strînse cu românii din Transilvania, răspîndind în rîndurile lor ideea unităţii naţionale. La Craiova îşi desfăşura, de asemenea, activitatea — începînd din noiembrie 1915 — şi revista „Tribuna”, interzisă în acel timp în Transilvania. Revista craioveană „Protestarea” în numărul din 6 martie 1915, luînd atitudine împotriva interzicerii ziarului transilvănean „Românul” din Arad menţiona, într-unul din articolele sale, : „... Romînul care piere astăzi sugrumat de cenzură... va reînvia mai frumos şi mai mîndru în România Mare !”¹⁶.

Şi în „Buletinul Ligii Culturale” apăreau numeroase articole semnate de Radu Barcianu, fost redactor al ziarului „Românul” din Arad, acesta socotind Aradul drept „cel mai puternic focar al conştiinţei româneşti”. Ziarul arădean afirma categoric principiul autodeterminării popoarelor şi ideea suveranităţii naţionale. Materialele publicate de Radu Barcianu popularizau lupta românilor ardeleni împotriva desnaţionalizării şi pentru unirea cu România.

La Craiova se găseau, totodată, numeroşi refugiaţi din ţinuturile aflate încă sub stăpînire străină ; aici aveau loc numeroase vizite, în cadrul cărora conducătorii „Ligii Culturale” se întreţineau cu românii transilvăneni şi bănăţeni, oferind ajutoare băneşti gazetelor lor, precum şi bisericii române şi altor instituţii. Secretarul „Ligii Culturale” G. Mil. Demetrescu, relata următoarele de : „În anul acesta, mai cu seamă în cursul verii — am fost vizitaţi de un mare număr de români bănăţeni şi transilvăneni . . . , grupe însemnate de tineri intelectuali şi profesori de peste munţi Unii din aceştia au venit în grupuri, alţii individual. Fiîndcă cei mai mulţi erau lipsiţi de mijloace băneşti, le-am dat din fondul nostru ajutoare Am acordat şi anul acesta ajutoare băneşti unora din ziarele de peste munţi, cum şi pentru biserica Română”.

¹⁴ „Flamura” an. I. nr. 1, februarie 1915.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ „Protestarea”, an. II, nr. 33, 6 martie 1916.

La această acțiune patriotică participa activ înflăcăratul și neobositul luptător Nicolae Iorga. La întrunirea publică din Craiova, organizată de „Liga Culturală”, în cadrul unei festivități, acesta a primit o importantă sumă de bani „spre a o împărți prin mijloacele sale răniților de peste munți”. Prin aceleași mijloace s-a acordat ajutor și refugiaților bucovineni „care au cerut acest ajutor”¹⁷.

O activitate susținută a desfășurat aici președintele „Ligii Culturale” dr. V. Lucaciu, eminent om politic și de cultură de peste munți, care, în 1914, împreună cu Octavian Goga, veniseră în țară, de aci conducând larga campanie în favoarea unirii Transilvaniei cu România¹⁸. Ca omagiu adus marelui poet și patriot Octavian Goga, „Federația unionistă” a orașului Caracal l-a solicitat, în decembrie 1915, să candideze ca deputat al orașului Caracal¹⁹. Dealtfel, legăturile Doljului cu conducătorii românilor din Transilvania aveau tradiții mai vechi, dezvoltate mai ales după 1867, în urma creării dualismului austro-ungar. Prefectura județului Dolj trimitea, din acea perioadă, permanent, ajutoare bănești Societății „Transilvania” pentru sprijinirea studenților români. Președintele societății era Papiu Ilarian, a cărui contribuție pentru întărirea conștiinței naționale a poporului român era îndeobște cunoscută²⁰.

Pentru țelul unirii milita și revista craioveană „Viața literară”. În coloanele ei erau menționate numeroase manifestări artistice consacrate acestui deziderat major, între care și acelea ale elevilor de la liceele din Craiova, în cadrul cărora se recitau poezii de Octavian Goga, precum și poezia *Ardealul* de Șt. Ionescu-Bălcești ș.a. În numeroase articole apărute în această revistă se făceau ample referiri la Unirea cu Transilvania. Astfel, în articolul *Vis și realitate* se arăta: „Visul lui Mihai și Cuza va trebui să capete mîine realitatea cea mai sigură și pentru el, masivurile și crestele Carpaților vor fi prea mici și scunde”²¹, iar în poezia *Cîntarea Ardealului*, poetul Marcel Romanescu deplîngea viața grea a țăranilor transilvăneni, trezind, totodată, sentimente de admirație față de lupta eroică a acestora pentru libertate.

Și în revista „Ramuri”, Dumitru Tomescu, vorbind despre idealul unirii tuturor românilor, menționa că „sînt veacuri de cînd îl purtăm în noi, muncind neconștient să-l îmbrăcăm în forma imperativă sub care ni se înfățișează astăzi... Și idealul nostru, vechi, firesc, dictat de însăși pămîntul pe care stăm, nu poate avea decît o singură țintă: Ardealul”.

Este, de asemenea, semnificativă contribuția lui D. Aramă, care, în cadrul aceleiași reviste, se adresa studenților prin chemarea *Către studenți*, făcînd un călduros apel pentru ca aceștia să fie demni de încrederea pe care țara le-o acorda în acele momente hotărîtoare, pentru evenimentul istoric de mare însemnătate care era așteptat să vină: „...E ceasul deciziunilor supreme! E ceasul idealului care biruiește!... Adunați în suflul vostru tot seninul unui cer fericit, tot soarele unei țări binecuvîntate și toată puterea unui trecut de slavă... Fiți gata, deci!...”²².

¹⁷ „Buletinul Ligii Culturale”, *Dare de seamă a activității „Ligii Culturale”*, 1915, p. 6.

¹⁸ Ibidem, p. 6—7.

¹⁹ „Drapelul”, an II, nr. 11 din 4 decembrie 1915.

²⁰ Arh. St. Craiova, fond Pref. Dolj, Serv. ad-tiv, dos. inv. 222/1871, f. 1—5.

²¹ „Viața Literară” an. I, nr. 1, 22 noiembrie 1914.

²² „Ramuri”, an I, nr. 2, 27 februarie 1916, Craiova.

Prestigioasa revistă „Chemarea”, editată de cercul studențesc doljean, care începea să apară din aprilie 1916, își definea astfel profilul : „...Apărem în plină răscolire sufletească — pentru a aduce o cit mai umilă contribuțiune de lumină, împrejurul ideii de unire, întemeiată pe cele mai sfinte drepturi ale unui neam”²³. În articolul *Povestea Chemării*, George Fotino, președintele cercului studențesc doljean, sugera că, în acele momente, la Craiova era necesară „o viață culturală intensă”. În fiecare număr al revistei — arăta autorul articolului — „am vrea să avem cite un cuvânt din plaiurile...fraților de dincolo...și frământarea turburată și iluziile ce creșteau în noi, de ne vor fi înșelat, vor fi învățăminte. Va fi fost, cîndva, ca o poveste frumoasă pe care o vom plăti pînă la urmă, din farmecul căreia însă, am apărut astăzi”²⁴. Este, de asemenea, semnificativă participarea la această revistă a poetului I.U. Soricu cu poezii al căror fir conducător era lupta pentru unirea românilor. La rîndul său, C. Marinescu, în articolul *Datoria tineretului cult în vremurile de față*, se referea pe larg la sarcinile tineretului față de popor : „Folosindu-se de luminile căpătate, tineretul cult, cu sufletul învăpăiat de căldura virstei și a convingerilor sfinte, va trebui să întrețină, în sufletul mare al poporului său, flacăra vie a iubirii de țară”. În paginile aceleiași reviste poezii I.U. Soricu și St. Ionescu-Bălcești publicau numeroase poezii, în care deplin-geau situația Ardealului izolat de țară. Octavian Goga era și el prezent în paginile revistei prin îndemnuri mobilizatoare la adresa tineretului universitar „...Crezîndu-vă conștienți de datoriile tineretului universitar pentru pregătirea unirii noastre de mîine, mă bucur cînd văd semne de viață mai accentuate din partea dumneavoastră”²⁵.

În numeroase articole publicate de revista respectivă și alte reviste era oglindită continuitatea și eroismul poporului nostru pe aceste meleaguri, lupta sa pentru o viață mai bună, pentru un viitor fericit.

Apariția numeroaselor reviste și societăți craiovene, colaborarea strînsă cu transilvănenii și bănățenii refugiați, precum și cu cei aflați încă sub stăpînirea străină, legăturile acestora cu ziarul „Românul” și alte reviste de peste Carpați, însemnau un standard de luptă pentru românii transilvăneni, un mijloc de consolidare a relațiilor cu intelectualii din „Țară”. De altfel, contactele tot mai numeroase și relațiile cu craiovenii, consolidate în urma călătoriilor fruntașilor transilvăneni devotați Unirii, porniți în Capitala Băniei, au contribuit la menținerea mereu trează în rîndurile maselor a ideii unității naționale, astfel că, alături de întregul nostru popor, intelectualitatea craioveană și-a adus o valoroasă contribuție la pregătirea unirii politice a tuturor românilor, la desăvîrșirea procesului de unitate națională.

Acel măreț 1 decembrie 1918 — încununare a unui proces secular — își proiectează încă luminile peste deceniile care au urmat, și în care s-a dezvoltat și a înflorit o țară nouă.

²³ „Chemarea”, an. I, nr. 1, 1 aprilie 1916, Craiova.

²⁴ Ibidem, p. 9.

²⁵ Ibidem.

CONSTITUIREA, ÎN 1896, A PARTIDULUI SOCIAL- DEMOCRAT DIN BUCOVINA ȘI SEMNIFICAȚIA ACESTUI EVENIMENT

DE

PETRU RUȘȘINDILAR

Mișcarea muncitorească și socialistă din Bucovina, ale cărei rădăcini sînt adînc înfipte în solul realităților social-economice și politice naționale, se afirmă pe scena istoriei, ca o forță socială nouă, revoluționară, începînd cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în condițiile cînd această străveche provincie românească se afla sub dominația Imperiului habsburgic. Mișcarea muncitorească din teritoriile aflate pînă în 1918 sub dominația austro-ungară și locuite de români a urmat, în linii generale, aceeași cale de evoluție ca și în România veche. O trăsătură comună a acestor mișcări ce trebuie reliefată este strînsa unitate ce a existat de la început între muncitorii din România, Bucovina și Transilvania, care pe parcurs s-a dezvoltat și adîncit.

Dominația străină a avut o influență profund negativă asupra evoluției economico-sociale a țării noastre, a secătuit avuția națională, a produs grele suferințe maselor largi muncitoare, a împiedicat dezvoltarea forțelor de producție, mersul înainte pe calea progresului social și economic.

Referindu-se la consecințele răpirii în 1775 a nord-vestului Moldovei de către habsburgi, economistul român P.S. Aurelian, sublinia cu deplin temei la sfîrșitul veacului trecut : „Nu este de ajuns ca să scriem cum că țara aceasta a făcut parte din România ; că ne-a fost smulsă prin silă acum una sută de ani ; că pe pămîntul Bucovinei s-au petrecut fapte din cele mai mărețe din cîte înregistrează istoria patriei ; bine și neapărat este să gravăm toate acestea în inimile noastre ; însă aceste consecințe istorice trebuiesc completate cu consecința economică a Bucovinei ; trebuie să cunoaștem într-un mod faptic ce însemnează pămîntul ce s-a rupt din corpul Moldovei”¹.

După o perioadă scurtă noua stăpînire a trecut însă sistematic la o politică de desnaționalizare. Treptat, populația a fost deposedată de drepturile sale istorice. Iată ce de putem spune că și în Bucovina a fost înlocuit un jug de lemn al turcilor cu un jug de fier al habsburgilor. Dar, oricît a fost aspru, jugul străin n-a reușit să înlăture din conștiința populației românești ideea originii comune. Conștiința națională a persistat, transmisă din tată în fiu, din generație în generație.

¹ P.S. Aurelian, *Bucovina*, Descriere economică, însoțită de o hartă, București, Tipografia laboratorilor români, Strada Academiei, 19—1876, p. X.

Abia la începutul secolului al XIX-lea încep să apară, odată cu dezvoltarea activității manufacturiere și a industriei, relații de producție de tip capitalist. Acest proces devine mai evident către mijlocul și în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, determinând și, totodată, dezvoltându-se, sub impulsul unor mari mișcări sociale, cum au fost răscoala țăranilor din Ocolul Cîmpulungului-Moldovenesc din anul 1805², revoluția din 1821³, revoluția de la 1848⁴. Ca urmare a luptei revoluționare a maselor, în august 1848 s-a desființat claca și dijna în Bucovina⁵. La 4 martie 1849 guvernul de la Viena a fost obligat să decreteze autonomia Bucovinei. Atunci i s-a dat titlul de ducat și a fost trecută în subordine directă față de Curtea de la Viena.

În ciuda unor particularități generate de faptul că Bucovina se afla sub stăpînirea Imperiului habsburgic, economia acestei provincii cunoaște în a doua jumătate a secolului al XIX-lea unele progrese. Iau avînt în această perioadă îndeosebi industria extractivă și industria prelucrătoare. Prin natura terenului muntos și păduros, prin avuțiile minerale din sinul Carpaților și mulțimea apelor curgătoare care străbăteau provincia în toate direcțiile; prin îngustimea relativă a teritoriului propriu pentru cultură, „Bucovina însușea condițiunile unei țări înzestrată favorabil pentru creațiunea și dezvoltarea industrială. De aceea de timpuriu s-au înființat aici diferite fabrici și s-a început exploatarea minelor pe o scară destul de întinsă”⁶.

În 1871, situația principalelor ramuri economice, a numărului de muncitori, precum și a patronilor și antreprenorilor din Bucovina, era următoarea⁷:

Nr. crt.	Ramura economică	Numărul de muncitori	Numărul de patroni și antreprenori
1.	Industria extractivă	1.022	2
2.	Industria prelucrării lemnului și metalelor	3.414	1.598
3.	Industria construcțiilor și lucrărilor de artă	1.336	139
4.	Industria alimentară, a produselor chimice și tutunului	1.987	597
5.	Industria textilă	1.757	647
6.	Fabricate din hirtie, tăbăcărie și altele	1.964	1.596
7.	Alte ramuri economice	1.308	532
8.	Transporturi	602	335
9.	Comerț	3.538	2.964
Total:		16.960	8.210

² Teodor Balan, *Răscoala țăranilor din Ocolul Cîmpulungului Moldovenesc din anul 1805*, Edit. librăriei „Ostașul Român”, Cernăuți, 1923, p. 1—8.

³ I. Dirdală, *Ecoul revoluției din 1821 în nord-vestul Moldovei*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie A.D. Xenopol Iași XI, 1974, p. 277—279.

⁴ I. Dirdală, *Desființarea boierescului în ținutul Sucevei*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol” Iași IX, 1972, p. 221—235.

⁵ P.S. Aurelian, *op. cit.* p. 28.

⁶ P.S. Aurelian, *op. cit.*, p. 58.

⁷ *Ibidem*, p. 20—21.

Cu toate progresele făcute pînă la acea dată, industria bucovineană era încă la început. Din cei 511 964 de locuitori în anul 1871⁸ —, numai 16 960 erau muncitori, ceea ce reprezenta 3,3 la sută din totalul populației. Analizată după profesiunile ce le exercita, populația activă a Bucovinei era în majoritate agricolă. Cu agricultura și silvicultura se ocupau 60 123 de proprietari și 445 de arendași; 126 024 de locuitori erau lucrători agricoli permanenți, iar 73 218 erau lucrători cu ziua⁹.

Bucovina, fiind slab dezvoltată din punct de vedere industrial, avea mai ales un rol de furnizor de materii prime, forță de muncă ieftină și de piață de desfacere pentru produsele austriece, ceea ce se răsfrîngea în mod negativ asupra nivelului de trai al oamenilor muncii.

O trăsătură caracteristică a dezvoltării economiei Bucovinei este pătrunderea rapidă a capitalului străin care acaparează unele ramuri principale ale industriei. Încă din anul 1800 capitalul austriac și german a concesionat minele de la Iacobeni, Pojorîta, Cacică și Stulpicani¹⁰.

Dezvoltarea capitalismului a determinat transformări adînci în structura socială, producîndu-se schimbări serioase în raportul forțelor de clasă. S-a întărit puterea economică și politică a burgheziei, s-a format proletariatul, au suferit importante modificări structurale moșierimea și țărănimea. Ca urmare a progresului economic, științific și cultural, se formează intelectualitatea. Relațiile dintre clasele sociale au devenit mult mai complexe, s-a diversificat viața politică și ideologică, s-a perfecționat în sens burghez întreaga mașină de stat.

Unul din procesele sociale cele mai importante care marchează evoluția societății din Bucovina în această perioadă „este dezvoltarea și intrarea fermă în arena vieții politice a tinerei clase a proletariatului industrial — forța cea mai înaintată a țării”¹¹.

O caracteristică esențială a vieții social-economice din Bucovina o constituie faptul că muncitorii erau supuși unei exploatare duble, sociale și naționale, care depășea regimul altor naționalități din cadrul imperiului habsburgic. Asuprirea națională se reflecta și în aceea că muncitorii de aici erau retribuiți cu circa 30—40 la sută mai puțin decît muncitorii din Austria propriu-zisă¹². Exploatarea nemiloasă a muncitorilor de către capitaliștii autohtoni, agravată de jaful capitalului străin, accentuează contradicțiile de clasă în Bucovina, impulsionează mișcarea muncitorească, revoluționară.

Socialismul științific creat de Marx și Engels a pătruns în Bucovina în mod nemijlocit la puțin timp după apariția lui și a cunoscut o largă răspîndire; el a fost „transplantat de muncitori — mai cu seamă tipografi și de intelectuali bucovineni care își făceau studiile în străinătate”; mișcarea muncitorească și socialistă de aici — după cum remarcă George Grigorovici — „a izvorît de-a dreptul din izvorul limpede al socialismului

⁸ *Ibidem*, p. 2

⁹ *Ibidem*, p. 20

¹⁰ *Ibidem*, p. 59 60

¹¹ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 8, Edit. politică, București, 1973, p. 256—257.

¹² I. Iacoș, *Studiu introductiv la gazeta „Lupta”* în „Presa muncitorească și socialistă din România”, volumul al II-lea (1900—1921), Partea a II-a (1907—1916), Edit. politică, București 1968, p. 702.

marxist german”¹³. În felul acesta, militanții socialiști, partea înaintată a proletariatului, au putut veni în contact direct cu gândirea cea mai înaintată a epocii, cu teoria socialismului științific, ceea ce a constituit un moment de cotitură în gândirea social-politică a forțelor revoluționare din Bucovina.

Pătrunderea și răpîndirea ideilor socialiste, creșterea gradului de organizare, au ridicat pe o treaptă superioară lupta clasei nuncitoare împotriva exploatării, pentru o viață mai bună. Primele rezultate în direcția unirii și a organizării muncitorilor din Bucovina au fost obținute prin constituirea asociațiilor profesionale de întrajutorare. La Cîmpulung-Moldovenesc exista încă în 1858 o asociație a meșteșugarilor, cu drapel și insignă proprie, cu activitate susținută, fiind una din primele organizații de acest fel din țară¹⁴. Aceste organizații se consolidează și se înmulțesc în Bucovina la sfîrșitul secolului al XIX-lea, jucînd un rol tot mai important în lupta muncitorilor. Un moment deosebit în amplificarea procesului de organizare al clasei muncitoare este marcat de primul Congres al asociațiilor de întrajutorare, desfășurat la Cernăuți, în 15–16 iulie 1893, avînd ca obiectiv unirea tuturor muncitorilor din Bucovina și „mărirea competenței asociațiilor de lucrători”¹⁵. Apariția și dezvoltarea acestor asociații constituie o parte integrantă a procesului îndelungat de formare, maturizare și transformare a proletariatului dintr-o clasă „în sine” într-o clasă „pentru sine” de creștere a conștiinței sale ca forță socială de sine stătătoare.

În cadrul procesului de unire a mișcării muncitorești cu socialismul științific s-a pus la ordinea zilei, cu tot mai multă acuitate, problema făuririi partidului politic al clasei muncitoare¹⁶. Începînd din 1892, cercurile socialiste din Bucovina au militat pentru unirea lor într-o organizație social-democrată centralizată¹⁷. Un moment hotărîtor spre acest țel major al proletariatului l-a reprezentat convocarea la 30 august 1896, la Cernăuți, a primului Congres al Partidului social-democrat din Bucovina. Congresul, la care au luat parte 24 de delegați, reprezentînd 700 de membri, a adoptat, în primul rînd, programul partidului. Pentru a cuprinde mai bine munca politico-ideologică, Congresul a hotărît constituirea a două districte de propagandă social-democrată: Cernăuți și Rădăuți și „de a lua parte în modul cel mai energic la alegeri, propunînd și sprijinînd candidații proprii”¹⁸. Congresul a ales o comisie din cinci membri care să stu-

¹³ George Grigorovici, *Socialismul în Bucovina* în „Viitorul Social”, Anul I, nr. I august 1907, p. 77.

¹⁴ Vasile Ionescu, Mihai Iacobescu, *Țara de Sus în clocotul revoluției 1914–1918*, Muzeul județean Suceava, 1972, p. 15.

¹⁵ „Gazeta Bucovinei”, anul III, nr. 53, din 8 20 iulie 1893.

¹⁶ Semnalînd procesul de constituire a Partidului Social-Democrat din Bucovina, George Bogdan-Duică arăta în 1895: „În anul acesta socialismul a început a se organiza și la Cernăuți. Neexistînd în Bucovina centre mari de lucrători, de fabrici, mine etc., nefiînd nici mica industrie prea în floare materialul de aderență al socialismului este încă foarte mic. Dar orice partid are ambiția să se susțină. Și de aceea eu cred că nu va mai trece mult timp și acest partid, care în Austria se închiagă mereu, vîzînd cu ochii, își va arunca ochii și asupra lucrătorilor de la țară, cum a făcut-o în Moldova”. (George Bogdan-Duică, *Bucovina. Note politice asupra situației*, Sibiu, Institutul tipografic T. Liviu Albini, 1895, p. 34.)

¹⁷ „Lumea Nouă”, anul III, nr. 708, din 27 noiembrie 1896.

¹⁸ Ibidem.

dieze mijloacele necesare, „pentru a scoate o gazetă socialistă pe întreaga Bucovină”¹⁹. În încheierea lucrărilor, Congresul a votat în unanimitate o moțiune prin care condamnă vizita țarului Rusiei. „Congresul — subliniază moțiunea — își arată toată indignarea și disprețul său, parlamentului și presei, care cheltuiesc birurile proletariatului pentru primirea despotului asiatic și se gudură la picioarele țarului, încarnarea reacțiunii”²⁰. În 1897 apare la Cernăuți, primul ziar socialist și anume „Volksprese”, în limba germană²¹.

Făurirea partidului politic al clasei muncitoare a marcat o etapă nouă, superioară în desfășurarea procesului revoluționar din Bucovina. Stat major de luptă al proletariatului bucovinean, el s-a situat în fruntea maselor populare în bătăliile împotriva exploatării și asupririi, pentru o viață mai bună, pentru libertate socială și națională. Apariția, în mai 1906, a gazetei „Lupta”, organ al Partidului social-democrat din Bucovina a reprezentat un pas înainte pe linia maturizării mișcării muncitorești din această parte a țării²².

Situându-se pe poziții marxiste, revoluționare, Partidul Social-Democrat din Bucovina desprindea concluzia justă că fără socialismul științific „muncitorul n-a putut ajunge să cunoască că vina pentru care este exploatat este a alcătuirii sociale. Aici nu poți și nu trebuie să tai mina care te lovește, ci pricina care împinge mina. Dacă salariul nu este îndestulător, nu e de vină cutare meșter, ci întreaga alcătuire socială. Aici este vorba de lupte de clase: de o parte clasa stăpânitoare, de altă parte clasa muncitoare”²³.

Încă de la început, partidul clasei muncitoare din Bucovina a avut de înfruntat nenumărate greutăți, a fost nevoit să facă față unor grele încercări pricinuite de împotrivirea claselor dominante, de prigoana și teroare dominației habsburgice. Împotriva partidului social-democrat din Bucovina s-a ridicat partidul creștin-social de la Viena, dușmanul cel mai înverșunat al mișcării muncitorești care, reprezentând interesele capitaliștilor și reacțiunii din întregul imperiu, cerea legi excepționale contra socialiștilor, sindicatelor și grevelor, susținând prigonirea „trădătorilor”²⁴. Totodată, în activitatea partidului s-au manifestat o serie de confuzii și limite determinate de stadiul dezvoltării sociale, de influența unor curente dominante în mișcarea muncitorească internațională, de lipsa de experiență și insuficienta maturizare ideologică a clasei muncitoare și a conducătorilor săi din acea perioadă.

Cu toate acestea, Partidul Social-Democrat din Bucovina, cunoaște un proces de consolidare politico-organizatorică, de afirmare pe arena vieții social-politice. Importante campanii politice au fost inițiate de mișcarea socialistă din Bucovina pentru obținerea dreptului de vot universal și

¹⁹ Ibidem.

²⁰ „Lumea Nouă”, anul III, nr. 708, din 27 noiembrie 1896.

²¹ „Viitorul social”, anul I, nr. 1 (august 1907), p. 78.

²² Gazeta „Lupta” a apărut lunar, în total 36 de numere. Cu numărul 2, anul II, din 14 iunie 1908, ea își schimbă subtitlul în organ al Partidului social-democrat muncitoresc din Bucovina. Își încetează apariția în iulie 1910.

²³ „Lupta”, anul I, nr. 3, din 8 iulie (25 iunie) 1906.

²⁴ „Calendarul Muncii” pe anul 1909, București, Cercul de editură socialistă, 1909, p. 60–61.

a altor libertăți democratice indispensabile desfășurării luptei de clasă împotriva burgheziei și moșierimii. În mai 1907, partidul social-democrat a participat pentru prima dată la alegerile pentru parlamentul din Viena. Socialiștii au organizat importante întruniri electorale la Suceava, Rădăuți, Siret, Cernăuți, Gura Humorului, Iliești etc. la care au luat parte un număr însemnat de muncitori și țărani, aceștia fiind chemați să dea votul lor „numai pentru candidatul partidului muncitoresc, singurul care va lupta cu adevărat pentru interesele maselor”²⁵.

Lupta în cadrul campaniei electorale din 1907 a fost grea și înverșunată. Mișcarea socialistă a avut de înfruntat atacul tuturor partidelor mijloacele pentru a înfringe candidatul socialist. Și aceasta nu întâmplător. Candidatura socialiștilor — evidenția „România muncitoare” — „are o așa de mare importanță care se va resfrînge departe în viitor în organizarea proletariatului bucovinean — tocmai de aceea ea întâmpină mari atacuri și piedici din partea adversarilor”²⁶.

Avînd în vedere complexitatea și însemnătatea campaniei electorale din 1907, mișcarea socialistă din vechea Românie a sprijinit nemijlocit activitatea Partidului Social-Democrat din Bucovina, în campania alegerilor parlamentare, inclusiv cu mijloace materiale. „România muncitoare”, organul socialiștilor din România, a făcut un apel calduros către „tovarășii din țară, de a trimite obolul lor de ajutoare, de indemn la luptă ... Cei ce vor să pună umărul la triumful socialismului în Bucovina — sublinia ziarul — pot trimite ajutoarele lor direct sau prin liste de subscripții. Tovarășii din Iași, care au priceput dintr-o dată însemnătatea pentru noi a luptei ce se dă acum în Bucovina, au trimis imediat ce le-a venit vestea ajutoare și se gîndesc să mai trimită ... Nu ne îndoim că și tovarășii din celelalte orașe ale țării vor trimite ajutoare tovarășilor din Bucovina, știind că lupta celor de acolo e lupta noastră proprie, și ajutorarea lor de astăzi va fi ajutorarea noastră de mâine”²⁷.

Bucurîndu-se de simpatia și sprijinul direct al maselor din Bucovina, candidatul socialiștilor, George Grigorovici, obține „un succes strălucit : învingerea candidatului burgheziei cu o majoritate zdrobitoare de 3 548 voturi, contra 2 492”²⁸. Victoria „tovarășului Grigorovici — arăta C. Ottoi-Călin — trebuie să ne bucure nu numai pentru faptul că a mărit numărul social-democraților aleși, dar și pentru că e primul deputat român social-democrat într-un parlament oarecare”²⁹.

Succesul obținut în alegeri demonstra nu numai popularitatea socialiștilor din Bucovina, în rîndurile oamenilor muncii, ci și „dispozițiunea maselor proletare române de a îmbrățișa ideile socialismului. Dovadă, mandatul socialist cucerit și, mai mult încă, aproape 6 000 voturi în întreaga Bucovină pentru programul socialist”³⁰. În acest spirit, Partidul Social-Democrat din Bucovina considera că numai prin explicarea permanentă în rîndul maselor a „ideilor socialismului înseamnă de abia a face

²⁵ *Presa muncitorească și socialistă din România*, Volumul al II-lea (1900—1921), Partea a II-a (1907—1916), Edit. politică, București, 1968, p. 704.

²⁶ „România muncitoare”, anul III, seria a II-a nr. 4 din 25 martie 1907.

²⁷ „România muncitoare”, anul III, seria II-a, nr. 4, din 25 martie 1907.

²⁸ „România muncitoare”, anul III, seria a II-a, nr. 14 din 3—10 iunie 1907.

²⁹ „România muncitoare”, anul III, seria II, nr. 14 din 3—10 iunie 1907.

³⁰ „Viitorul social”, anul I, nr. 1, august 1907, p. 8.

propagandă socialistă, amănunțită împrejurărilor și trebuințelor Bucovinei”³¹. Acest lucru a fost demonstrat și cu prilejul alegerilor din mai 1911 când candidatul socialist obține din nou un important succes fiind ales în parlamentul de la Viena cu 3 751 voturi pentru și 2 347 voturi contra, deși împotriva lui se aliase toată reacțiunea în frunte cu partidul creștin-social³².

Un alt domeniu al vieții electorale în care mișcarea socialistă din Bucovina s-a afirmat cu succes a fost acela al alegerilor pentru consiliile comunale. Înainte de primul război mondial din multe consilii comunale făceau parte și socialiști³³. Programul comunal al partidului social-democrat din Bucovina, elaborat în preajma alegerilor din 1909, cuprindea importante și numeroase revendicări pentru democratizarea vieții social-politice³⁴.

Pornind de la analiza stării de înapoiere economică, mișcarea socialistă din Bucovina s-a situat, în general, pe poziții juste, atît în aprecierea perspectivelor de dezvoltare a provinciei, cît și în problema dezvoltării industriei. Socialiștii au criticat vehement guvernul imperial de la Viena pentru condamabila lipsă de preocupare în ridicarea nivelului industrial al acestei provincii, demonstrînd, în același timp, „cît de necesară este introducerea de industrii în Bucovina și cît de bine s-ar putea ele practica, dacă stăpînirii nu i-ar lipsi bunăvoința”³⁵. Dezvoltarea industriei era o condiție de bază atît pentru progresul general al societății, cît și pentru creșterea rîndurilor proletariatului și amplificarea luptei revoluționare a acestuia. Slaba dezvoltare industrială influența „starea mizerabilă a muncitorilor bucovineni care ... sînt expuși să moară de foame fără ca să se intereseze cineva de soarta lor”³⁶.

Mișcarea socialistă și muncitorească din Bucovina a manifestat un viu interes pentru chestiunile social-economice ale satului. Necesitatea rezolvării problemei agrar-țărănești, indicarea unor căi și metode pentru împămîntenirea țăranilor și organizarea pe baze noi a muncii acestora este des întîlnită în lucrările de poziție ale socialiștilor.

Diferențierea în rîndurile țăranimii se accentuase la începutul secolului al XX-lea, procesul acesta fiind resimțit deosebit de puternic în Bucovina. Cele 404 562 ha de pămînt cultivabil era repartizat astfel : 98 000 ha era stăpînit de 412 proprietari ; 45 700 ha stăpînit de parohii și fondul bisericesc ; 18 512 ha aparțineau comunelor urbane și rurale ; 236 900 ha stăpînit de 115 000 familii și 5 450 ha stăpînit de persoane a căror ocupație nu era agricultura³⁷. Rezultă că 76 la sută din țărani aveau o întindere de pămînt de cel mult 2 hectare.

Socialiștii din Bucovina vedeau în proletarizarea țăranimii un proces obiectiv „dictat de legi sociale”³⁸, care nu putea fi oprit de nici un

³¹ Ibidem, p. 80.

³² „România muncitoare”, anul VII, seria II, nr. 26 din 5 iunie 1911.

³³ „Socialismul”, anul IX, nr. 97, din 30 mai 1919.

³⁴ *Documente din istoria mișcării muncitorești din România 1900—1909*, Edit. politică, București, 1975, p. 818—819.

³⁵ *80 de ani de la crearea partidului politic al clasei muncitoare din România*, Documente, Edit. politică, București, 1974, p. 122.

³⁶ Ibidem, p. 122—123.

³⁷ „Socialismul”, anul XIV, nr. 27, din 12 februarie 1920.

³⁸ „Lupta”, anul I, nr. 3, din 8 iulie (25 iunie) 1906.

fel de paleative, de măsuri luate de guvernanți, ci prin lupta hotărâtă și unită a țărănimii cu cea a proletariatului. „Scăparea voastră — arătau socialistii, adresându-se țăranilor din Bucovina — zace în voi înșivă, adică în luminarea voastră, căutați de învățați de la cei de partea cărora stă poporul muncitor (adică de la proletariat n.n.), lupta lor să vă fie pildă și pentru lupta voastră”³⁹.

Mișcarea socialistă din Bucovina a știut să rețină atenția, să cultive cu perseverență în rindul maselor populare momentele principale de luptă ale înaintașilor și, ceea ce este mai important, să facă din ele un mijloc eficace de menținere trează a conștiinței naționale, a idealului de unitate a tuturor românilor. Așa de exemplu, cu prilejul aniversării revoluției de la 1848, Partidul social-democrat din Bucovina a adresat în 1909 un Apel prin care chema proletariatul să participe la întrunirile organizate în acest scop. „Muncitorilor — scria Apelul — veniți la adunarea asta cu sutele și miile! Să arătăm că noi sintem vrednici urmași ai celor căzuți în revoluția din anul 1848 pentru drept și libertate”⁴⁰.

Militanții socialiști bucovineni, evocând fapte mărețe din lupta pentru eliberarea socială și națională a poporului român, aduceau un pios omagiu înaintașilor care și-au vărsat sîngele pentru dezrobirea poporului român. În această direcție este evocată figura eroică a lui Mihai Viteazul, sub al cărui sceptru s-a realizat prima unire politică a Țărilor Române în hotarele ce cuprindeau cea mai mare parte a teritoriului vechii Dacii. Pentru a ține vie în conștiință generațiilor flacăra spiritului de luptă pentru dreptate socială, pentru unitate și independență națională, socialiștii din Bucovina evocau figurile lui Horia, Cloșca și Crișan, conducătorii răscoalei iobagilor români din 1784, și ale revoluționarilor de la 1848. Dar nu numai atît. Militanții socialiști au desprins sensul, semnificația acestor lupte pentru activitatea viitoare, arătînd că „noi muncitorii îi cinstim pe ei (pe înaintași — n.n.), luptînd înainte pînă la dezrobirea desăvîrșită a omenirii”⁴¹.

Mișcarea muncitorească și socialistă „ce se dezvoltă concomitent în toate provinciile românești, își propunea ca unul din țelurile importante ale programului ei revoluționar realizarea unității naționale a poporului nostru”⁴². Frunțașii mișcării socialiste din Bucovina se ridicau cu putere împotriva dominației străine, proclamînd dreptul imprescriptibil și inviolabil al națiunii române, ca, de altfel, al tuturor națiunilor la viață liberă și independentă. „Idealul socialistului ca individ este unirea tuturor românilor — preciza G. Grigorovici în scrisoarea adresată Partidului Social-Democrat din România, la 14 februarie 1911 — căci asta dă baza pentru o cultură mai intensă care nu poate fi decît națională ... Dacă se opune cineva la unirea fărămițărilor de aceeași nație sînt tocmai păturile dominante, reprezentanții capitalismului care frîgînd un popor în multe bucăți mai ușor îl poate exploata ... Dorind ca român unirea românilor

³⁹ „Lupta”, anul I, nr. 3, din 8 Iulie (25 iunie) 1906.

⁴⁰ *Documente din istoria mișcării muncitorești din România 1900 - 1909*, Edit. politică, București, 1975, p. 835.

⁴¹ *Ibidem*, p. 835.

⁴² Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 8, Edit. politică, București, 1973, p. 262.

trebuie să devin socialist, căci și idealul acesta național se poate de abia atunci împlini dacă vor cădea fortărețele capitalismului austriac, român, maghiar și rus reprezentate în guvernarea de clasă care apasă în toate aceste țări”⁴³.

O notă deosebită, pozitivă, a activității Partidului Social-Democrat din Bucovina era faptul că lega foarte strâns lupta pentru revendicări sociale cu lupta pentru eliberarea națională, apreciind că obiectivul său este acela de a elibera pe oamenii muncii „și ca nație și ca proletari”⁴⁴.

Intensificarea relațiilor dintre socialiștii din România, Bucovina și Transilvania, unitatea tot mai strânsă a forțelor proletariatului de diferite naționalități au fost factori care au favorizat dezvoltarea mișcării muncitorești pe ambele versante ale Carpaților, făurirea statului național unitar român. În acest context se înscriu și schimburile de delegații și scrisori între socialiștii din Bucovina cu cei din vechea Românie și Transilvania. Luând parte la conferința organizațiilor sindicale și socialiste din România (13—15 august 1906), reprezentantul socialiștilor din Bucovina remarcă, pe bună dreptate, că proletariatul „clasa muncitoare, condusă de lumina socialistă, va aduce regenerarea acestei țări, după cum socialismul întreg va aduce regenerarea întregii lumi”⁴⁵. Scrisoarea de salut a Partidului social-democrat din Bucovina adresată Congresului de refacere a Partidului Social-Democrat din România (31 ianuarie—2 februarie 1910) evidențiază faptul că „proletariatul din Bucovina, în mare parte român, privește cu satisfacție lupta voastră (a proletariatului din România veche — n.n.) în contra asupririi și exploatării și salută Congresul social-democrat din România, inauguratorul partidului muncitoresc, ca primul rod al acestei lupte impuse nouă de clasele stăpânitoare”⁴⁶). Delegatul socialiștilor bucovineni la cel de-al II-lea Congres al Partidului Social-Democrat din România (29 iunie — 1 iulie 1912) sublinia în cuvântul de salut : „Partidul social-democrat (Bucovina n.n.) vă salută și vă privește cu drag căci știe că însuși mersul lui este împiedicat dacă voi rămâneți în urmă . . . Vă doresc din toată inima ca partidul vostru să crească și să se întărească”⁴⁷. În scrisoarea redactată de G. Grigorovici, în numele Partidului social-democrat din Bucovina și transmisă celui de-al IV-lea Congres al social-democraților români din Transilvania (ianuarie 1909) după ce menționează condițiile grele în care socialiștii își desfășoară activitatea, se adresează îndemnuri la dezvoltarea legăturilor dintre cele două mișcări. „Simțămintele de legătură de partid și neam insistă asupra mea cu putere de a vă strânge personal minile și a lua parte într-un moment istoric atât de însemnat la dezbaterile Congresului vostru. Dar referințele sub care trăim și luptăm noi aici, voi însă dincolo de munți mă țin și pe mine locului . . . Uneltirile capitalismului asupritor, spațiul depărtării ne

⁴³ *Documente din istoria mișcării muncitorești din România (1910—1915)*, Edit. politică, București, 1968, p. 231.

⁴⁴ „Lupta”, anul III, nr. 2 din 8 21 martie 1909.

⁴⁵ *Documente din istoria mișcării muncitorești din România 1900—1909*, Edit. politică, București, 1975, p. 407.

⁴⁶ *80 de ani de la crearea partidului politic al clasei muncitoare din România*, Documente, Edit. politică, București, 1974, p. 633.

⁴⁷ *Documente din istoria mișcării muncitorești din România 1910—1915*, Edit. politică, București, 1968, p. 383.

despart, ideile însă ne împreună și sîntem deci alături de voi în lupta voastră dezrobitoare”⁴⁸. Luînd parte la lucrările celui de-al VII-lea Congres al social-democraților români din Transilvania (25—26 decembrie 1911), G. Grigorovici atrăgea atenția că uneori s-a făcut greșeala susținîndu-se că ideea națională stă în contradicție cu ideea socialistă. „Noi trebuie — sublinia el — să stabilim un singur lucru : că socialiștii au un singur potrivnic, pe capitaliști, clasa stăpînitoare” și nu pe cei ce susțin eliberarea națională⁴⁹; unirea tuturor românilor ar întări simțămintele lor de națiune și ar mări posibilitatea dezvoltării lor economice și culturale⁵⁰, ceea ce corespunde cu idealul socialismului.

Colaborarea dintre militanții socialiști din Bucovina și cei din vechiul regat a îmbrăcat și alte forme. De pildă, George Grigorovici a făcut parte din conducerea primei reviste teoretice a mișcării noastre socialiste „Vii-torul Social”, care apărea la Iași începînd din august 1907, iar Tatiana Grigorovici a colaborat activ la ziarul „România Muncitoare” din București. De asemenea, Constantin Dobrogeanu-Gherea și George Grigorovici au reprezentat Partidul social-democrat din România la Congresul Internaționalei Socialiste, desfășurat în noiembrie 1912, la Basel⁵¹.

Mișcarea socialistă din Bucovina, parte componentă, integrantă a mișcării muncitorești și revoluționare din România de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea s-a afirmat de la începuturile ei, prin programul și activitatea desfășurată ca cea mai înaintată, viguroasă și viabilă forță politică în această parte a țării. Socialiștii bucovineni și-au spus cuvîntul în toate marile probleme care frămîntau societatea românească din acea vreme, luînd poziție și preconizînd soluții în conformitate cu interesele revoluționare ale clasei muncitoare, cu aspirațiile de progres și civilizație ale maselor de oameni ai muncii. Împietind prezentul cu tradiția revoluționară a înaintașilor, socialiștii din Bucovina deschideau totodată perspective luminoase spre viitor, optimism și încredere în victoria socialismului pe aceste străvechi meleaguri românești.

⁴⁸ *Documente din istoria mișcării muncitorești din România 1900—1909*, Edit. politică, București, 1975, p. 809.

⁴⁹ *Documente din istoria mișcării muncitorești din România, 1910—1915*, Edit. politică, București, 1968, p. 269.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 269—270.

⁵¹ „România Muncitoare”, anul VIII, Nr. 90, din 18 noiembrie 1912.

DIN RELAȚIILE MOLDOVEI CU IMPERIUL OTOMAN ÎN TIMPUL DOMNIEI LUI BOGDAN AL III-LEA

DE

MARCEL DUMITRU CIUCĂ

Arhivele turcești constituie pentru istoricii români un vast teren de investigații, multe din documentele aflate în ele oferind un plus de informație pentru cunoașterea tuturor aspectelor istoriei patriei noastre¹. Istoriografia românească a căutat să afle cât mai multe din aceste documente, însă o activitate susținută de depistare și aducere în țară sub formă de microfilm a lor s-a inițiat abia în ultimii ani de către Direcția generală a Arhivelor Statului. În urma unei asemenea acțiuni a fost adus sub formă de microfilm și documentul pe care îl publicăm în cele ce urmează². Un rezumat și un facsimil ale sale au fost date în „Revista Arhivelor” de M. Guboglu³ și un facsimil însoțit de un comentariu al documentului a dat și Nicoară Beldiceanu în „Revue des études islamiques”⁴. De asemenea, împreună cu documentul din 5 oct. 1455, a fost publicat de M. Guboglu în limba turcă, însoțit de facsimil⁵.

Documentul, păstrat în arhivele palatului Topkapî din Istanbul, este un original scris în limba slavă⁶, căruia îi lipsește anul în care a fost emis, fiind indicate numai luna și ziua : ianuarie 25. El conține însă alte elemente care ne ușurează sarcina de a-i fixa data redactării : are ca semn de autentificare tuğraua lui Selim I (25 apr. 1512—18 aug. 1520), fiul lui Baiazid II⁷; este adresat lui Bogdan voievodul Moldovei, care nu poate

¹ Mihail Guboglu, *Despre materialele arhivistice otomane din Turcia și importanța lor pentru istoria țărilor române*, în „Revista Arhivelor”, IX, 1966, nr. 2, p. 175—194.

² Documentul original se află la Topkapî Sarayı Müzesi Arşivi, cota : E nr. 12355. Microfilm, Arh. St. Buc., Microfilme Turcia, Rola 4, cadrul 259.

³ M. Guboglu, *Despre mat. arh. otomane ...*, p. 192, 193.

⁴ Nicoară Beldiceanu, *La Moldavie ottomane à la fin du XV-e siècle et au début du XVI-e siècle*, în „Revue des études islamiques”, XXXVII, fasc. 2, Paris 1969, p. 239—266.

⁵ M. Guboglu, *Fatih Sultan Mehmed ve Yavuz Sultan Selim'in Bogdan Voyvodalarina gazdiklari slava mektuplar* (Scrisori scrise în slavă ale sultanului Mehmed Cuceritorul și sultanului Selim cel Crud către voievozii Moldovei), în „Belgelerle Türk Tarihi dergisi”, 1969, p. 31—36.

⁶ Despre scrisoarea în limba slavă a sultanului Mehmed al II-lea către Petru Aron, din 5 oct. 1455, vezi A.C.G. [P.P. Panaitescu], *Pe marginea folosirii izvoarelor cu privire la supunerea Moldovei la tributul turcesc (Vaslui 1456)*, în „Studii”, Revistă de istorie și filozofie, An 5, 1952, nr. III, p. 187—198. Despre alte lucrări unde a fost publicată, vezi la Ion Ionașcu, P. Bărbulescu, Gh. Gheorghe, *Tratatele internaționale ale României, 1354—1920*, București, 1975, p. 44.

⁷ M. Guboglu, *Palatografia și diplomația turco-osmană. Studiu și album*, București, 1958 p. 95. El era căsătorit cu Aişe, fiica hanului tătar Mengli Ghirai.

fi decît Bogdan III, numit cel Orb, fiul lui Ștefan cel Mare (2 iul. 1504—20 apr. 1517)⁸; este emis din Cetatea Albă.

Folosind aceste elemente, împreună cu datele cunoscute din alte documente, din care reiese că Selim a stat la Cetatea Albă numai înainte de a ajunge sultan, și anume în luna mai 1511, și că a hotărît ca iarna 1511—1512 să și-o petreacă la Chilia și Cetatea Albă, precum și faptul că odată ajuns sultan nu a mai revenit în aceste regiuni, Nicoară Beldiceanu datează documentul în anul 1512⁹. Documentul însuși constituie o mărturie că Selim și-a pus în aplicare hotărîrea de a ierna la Cetatea Albă, căci la 25 ianuarie este prezent în acest oraș.

S-ar putea replica faptul că pe document apare tuğraua lui Selim ca și cînd ar fi fost sultan, deși în ianuarie 1512 încă nu era. Explicația acestui fapt o dă M. Guboglu, care spune că o dată cu Selim I, începînd cu un act slavon din 25 ian. <1512>, adresat lui Bogdan cel Orb (este vorba deci de documentul menționat, și principii moștenitori ai tronului otoman, aveau obiceiul să deseneze în actele lor astfel de monograme împărătești. Acest obicei, înainte de mijlocul secolului al XVII-lea, sub viziratul lui Kemankeş Kara Mustafa pașa (1638—1643), a fost desființat”¹⁰.

Socotim că este vorba de documentul original care i-a fost trimis lui Bogdan în Moldova și credem că este adevărată presupunerea lui N. Beldiceanu că a fost adus la Constantinopol după campania din 1538 asupra Moldovei a sultanului Soliman Magnificul¹¹. Este puțin probabil ca acest document să fi fost redactat sub forma de original dublu, în această situație fiind mai ales documentele care conțin angajamente din partea ambelor părți, cum se întîmplă, de exemplu, în cazul tratatelor. Ori, în situația de față, Selim confirmă lui Bogdan niște drepturi pe care acesta le avea de la Baiazid II, pentru a-l atrage de partea sa.

Conținutul documentului prezintă importanță pentru elucidarea unor aspecte ale relațiilor moldo-otomane anterioare și posterioare anului 1512.

În primul rînd, viitorul sultan, Selim I, confirmă domnului Moldovei stăpînirea asupra gîrlelor „care curg din Dunăre și umplu bălțile” și asupra aceloră „pînă unde se varsă în Dunăre”, pentru pescuit. Acestea îi fuse-

⁸ C.C. Giurescu, *Istoria românilor*, II, București, 1976, p. 262.

⁹ N. Beldiceanu, *La Moldavie ...*, p. 256—257. Sint folosite pentru datare documente din colecția *Acta Tomiciana*, I, care au fost publicate și în colecția Hurmuzaki, II, 3, p. 30—47. Asupra împrejurărilor în care Selim a ajuns și a stat la Cetatea Albă vezi și Manole Neagoe, *Contribuții la problema aservirii Moldovei față de Imperiul Otoman (Înțelegerea dintre Bogdan cel Orb și Selim din anul 1512)*, în „Studii”. Revistă de istorie, XVII, 1964, nr. 2, p. 317—319; Tahsin Gemil, *Din relațiile moldo-otomane în primul sfert al secolului al XVI-lea (pe marginea două documente din arhivele de la Istanbul)*, în „Anuarul Institutului de ist. și arh. A. D. Xenopol” — Iași, IX, 1972, p. 133—143.

¹⁰ M. Guboglu, *Contribuții la paleografia și diplomatia turcă* în „Revista Arhivelor”, An Lv, 1978, nr. 2, p. 209.

¹¹ N. Beldiceanu, *La Moldavie ...*, p. 255. Socotește că nu este vorba de originalul trimis lui Bogdan, ci de exemplarul care a fost oprit în cancelaria otomană, în caz contrar face presupunerea de mai sus.

seră date lui Bogdan al III-lea de către Baiazid al II-lea, după cum se menționează în document.

Girlele aveau mare importanță pentru pescuit, ele legînd bălțile de riul care le alimentează cu apă și de-a lungul lor fixîndu-se gardurile cu leasă pentru prins pește¹². Pescuitul și comerțul cu pește au constituit una din sursele de venituri ale țării, din bălțile și girlele de la Dunăre scoțîndu-se importante cantități de pește care se vindea pe piața internă, dar mai ales pe cea externă¹³.

După 1484, în urma cuceririi Cetății Albe și Chilie de către Baiazid al II-lea, bălțile și lacurile de la Dunărea de jos, începînd de la est de localitatea Reni, au trecut în stăpînirea Porții, care le-a exploatat după regulamentul dat de sultan la 22/23 august 1484¹⁴. Între ele, balta Cahul (numită în documente: Cahovul, Cavovul și Cavulul) și încă una, probabil cea numită mai tîrziu Cartal, au avut regim aparte. Este vorba de faptul că, deși luate de sultan împreună cu celelalte, în documente românești ulterioare apar ca bălți domnești. Documente ale domnilor Moldovei din anii 1588—1617 arată balta Cahul ca aparținînd domniei. Domnii dăruiau unor mănăstiri dreptul de a pescui în ea. Astfel, la 2 septembrie 1588 Petru Șchiopul o numea „iezerul nostru de la Cavov, de la țărnul dinspre Reni” și dăruia ctitoriei sale, mănăstirea Galata, o parte din baltă¹⁵; la 7 februarie 1594, Aron vodă reinnoiește aceleiași mănăstiridania unei părți din *iezerul domnesc Cahul (Cavovul)*, cu vad și vama pentru acea parte¹⁶; la 7 iunie 1596, Ieremia Movilă întărește Galatei o parte din iezerul de la Cavov, cu loc de vad și cu vama din pește prins în ea¹⁷. Tot Ieremia Movilă, la 15 decembrie 1598, cu sfatul ierarhilor moldoveni, dăruiește mănăstirilor Bistrița și Rîșca iezerul Cahul, cu toate girlele, din stîlpii Galatei și pînă la Dunăre¹⁸, și tot el întărește această danie la 30 martie 1599¹⁹. Sinion Movilă, la 28 iulie 1606, cu sfatul ierarhilor moldoveni, întărește mănăstirilor Bistrița și Rîșca iezerul Cahovul²⁰,

¹² C.C. Giurescu, *Istoria pescuitului și a pisciculturii în România*, I, București, 1964, p. 109.

¹³ *Ibidem*, p. 227—243; 245—260; N. Beldiceanu, *La Moldavie ...*, p. 259—260; Bistra Tvetkova, *Regimul schimbului economic dintre teritoriile de la Nord și Sud de Dunăre în secolul al XVI-lea, în Relații româno-bulgare de-a lungul veacurilor (sec. XII—XIX)*, I, București 1971, p. 123—125.

¹⁴ N. Beldiceanu, *La Moldavie ...*, p. 251.

¹⁵ Arh. St. Buc., M-rea Sf. Sava-Iași, XXXVc/3, orig. slav. Vezi și *Documente privind istoria României*, A, XVI, vol. III, p. 397 (vom cita în continuare: *DIR*); *Catalogul documentelor moldovenești din Arhiva Istorică Centrală a Statului*, I, 1387—1620, București, 1957, p. 203, doc. 812 (în continuare vom cita: *Cat. doc. mold.*); C.C. Giurescu, *Ist. pescuitului*, p. 115..

¹⁶ Arh. St. Buc., M-rea Sf. Sava-Iași, XXXVc/5, orig. slav. Vezi și *DIR*, veac XVI, vol. IV, p. 102—103; *Cat. doc. mold.*, I, p. 227, doc. 935.

¹⁷ Arh. St. Buc., M-rea Sf. Sava-Iași, XXXVc/6, orig. slav. Vezi și *DIR*, veac XVI, vol. IV, p. 141—142; *Cat. doc. mold.*, I, p. 234, doc. 973; C.C. Giurescu, *Ist. pescuitului*, p. 115.

¹⁸ Arh. St. Buc., M-rea Sf. Sava-Iași, XXXIV bis/3—5, orig. slav. Vezi și *DIR*, veac XVI, vol. IV, p. 240—241; *Cat. doc. mold.*, I, p. 247, doc. 1031; C.C. Giurescu, *Ist. pescuitului*, p. 116.

¹⁹ Arh. St. Buc., Colecția Documente selecționate Moldova, nr. 67, orig. slav. Vezi și *Cat. doc. mold.*, I, p. 250, doc. 1044.

²⁰ Arh. St. Buc., M-rea Sf. Sava-Iași, XXXIV bis/7—9, orig. slav. Vezi și *DIR*, veac XVII, vol. II, p. 55—56; *Cat. doc. mold.*, I, p. 299, doc. 1284.

iar la 9 februarie 1613 Ștefan Tomșa confirmă mănăstirii Galata parte din iezerul Cahova ²¹. La 3 noiembrie 1617, Radu Mihnea poruncește vameșilor de la Reni să nu ia vamă de pește din iezerul de la Cavul, al mănăstirii Galata ²².

Probabil că situația va fi continuat și după 1617, dar după această dată nu am mai aflat documente privitoare la aceste posesiuni domnești.

Cu toate că documentele menționate mai sus au fost parțial cunoscute istoricilor noștri, nu s-a dat nici-o atenție și prin urmare nici-o explicație faptului că deși și balta Cahul intrase în stăpânirea Porții la 1484, după 1588 ea apare menționată în posesia domnilor Moldovei. Documentul pe care îl publicăm aici lămurește, deci, cum și când această baltă și girlele ei au revenit în stăpânirea Moldovei. Un document turcesc din 15 aprilie 1520 conține informații care clarifică și mai mult această problemă. Este vorba de *Dispozițiile privind taxele portuare în părțile dunărene*, după registrul lui Mevlana Küçük Piri ²³, care arată că: „În fața portului Isaceea, în Bogdan ²⁴, în granițele noastre, se află 15 lacuri, iar din ordinul sultanului două din aceste lacuri au fost date fostului voievod al Bogdaniei sub formă de beilie ²⁵. În legătură cu aceasta, pe motiv că le-au avut în posesia lor, ei nu plătesc nici gümruk ²⁶ și nici ușur ²⁷ pentru lacurile de pescuit în afară de lacurile care au fost date voievodului Bogdanului. S-a dispus ca dacă nu plătesc, pe motiv că lacurile nu sînt de partea Bogdanului, să fie transferat dreptul asupra statului otoman”. Din aceste dispoziții reiese că pescarii moldoveni au avut dreptul, pînă la 1520, să pescuiască și în celelalte bălți de la nordul Dunării, care aparținuseră Moldovei pînă la 1484, fără să plătească gümruk și ușur, iar după această dată ele au fost trecute în mod definitiv în stăpânirea statului otoman. Fac excepție în continuare și rămîn în posesia Moldovei cele două lacuri rediate de Baiazid II și confirmate de Selim. Acestea au fost, după cum s-a spus mai sus, Cahul și Cartalul, despărțite între ele de o fișie de teren solid care înainteașă printre bălți spre firul Dunării ²⁸. Ele au rămas în stăpânirea Moldovei, după cum s-a văzut, cel puțin pînă la 1617.

Prin același document, Selim I confirmă domnului Moldovei și o serie de venituri directe din aceeași zonă: deseatina de la cei ce vor ara pe „ogoaarele voastre” și darea de la cei ce vor paște oi pe „ogoaarele voastre”. Acest lucru dovedește că i s-au reîntors Moldovei nu numai bălțile și girlele ei și terenul agricol din jur, numit în document „ogoaarele

²¹ Arh. St. Buc., M-reă Sf. Sava-Iași, XXXVc/8, orig. slav. Vezi și *DIR*, veac XVII, vol. III, p. 121; *Cat. doc. mold.*, I, p. 364, doc. 1603; C.C. Giurescu, *Ist. pescuitului*, p. 208.

²² Arh. St. Buc., M-reă Sf. Sava-Iași, XXXIII/9, orig. Vezi și *DIR*, veac XVII, vol. IV, p. 210; *Cat. doc. mold.*, I, p. 405, doc. 1799; C.C. Giurescu, *Ist. pescuitului*, p. 116, nota 162.

²³ Publicat de Irene Beldiceanu-Steinher, N. Beldiceanu, *Acte du regne de Selim I concernant quelques échelles danubiennes de Valachie, de Bulgarie et de Dobrudja*, în „Südost Forschungen”, t. XXIII, München, 1964, p. 96—108; și de Bistra Tvetkova, *loc. cit.*, p. 132—136.

²⁴ Moldova.

²⁵ Bun al domniei.

²⁶ Vamă.

²⁷ Zeclulală.

²⁸ Vezi harta anexată la lucrarea lui C.C. Giurescu, *Ist. pescuitului*.

voastre”, asupra căruia domnul avea drepturi depline. Cei care arau sau veneau cu oi în această regiune erau „fie din Dobrici sau din cetăți sau din azapi ²⁹”, sau și alții din alte părți. Faptul că unii locuitori din Dobrogea treceau cu oile sau făceau arături în Moldova este dovedit și de alte documente. Iată, spre pildă, un firman din 21 mai 1560 (967 Șaban), dat de Soliman Magnificul domnului Moldovei, Alexandru Lăpușneanu ³⁰. Prin acest firman, sultanul poruncește domnului Moldovei ca să nu asuprească pe locuitori prin încasarea altor biruri decât cele prevăzute în trecut, dar să perceapă *goștina și dijma pentru pășunat și arături de la raialele din Dobrogea (Dobrigea)*. Totodată, el confirmă că a primit scrisoarea despre țărani satului Adj-Dan (Agighiol?) și din alte două sate învecinate, precum și despre unii locuitori ai vilaetului Dobrogea, care au intrat în serhatul Moldovei și au început a lucra pământul și a-și paște vitele, dar nu vor să plătească *goștina* pentru vitele aduse din țările islamice și dijma din recolta obținută.

Fenomenul pendulării demografice dintr-o parte în alta a Dunării ³¹ este foarte vechi și documentul la care ne referim este o dovadă a mișcării dinspre Dobrogea spre Moldova.

În afară de cele două bălți și de terenul agricol din jurul lor, Baiazid II a redat, iar Selim I a confirmat și Oblucița, Moldovei. Trebuie să înțelegem că este vorba despre localitatea cu acest nume — asupra căreia ne vom opri mai jos — și despre acordarea venitului ce se încasa în acest loc din vama trecerii dinspre sau spre Isaccea. Vadul de la Oblucița-Isaccea era cel mai important vad de la Dunărea de jos, avînd un însemnat rol economic și strategic. Aici se întîlnea drumul comercial principal al Dobrogei, care, pornind de la Constantinopol, trecea prin Bazargic, Carasu și Babadag ³², cu drumul ce ducea de la Dunăre prin Moldova spre Polonia. Aici era locul de trecere a Dunării de către oștile turcești îndreptate împotriva Moldovei și Poloniei.

Cele spuse pînă aici reliefează informațiile care lămuresc unele aspecte de natură economică din relațiile moldo-otomane.

Această scrisoare a lui Selim are importanță deosebită și pentru lămurirea problemei înțelegerii ce a avut loc între viitorul sultan și Bogdan III. În acest sens, chiar dacă nu aduce noutăți care să schimbe ceea ce se cunoștea pînă astăzi, aduce o precizare cu privire la data cînd a avut loc înțelegerea. Se cunoaște că relațiile Moldovei cu Imperiul Otoman s-au desfășurat în timpul domniei lui Bogdan după normele existente în timpul domniei lui Ștefan cel Mare, care aveau la bază plata unui tribut pentru

²⁹ Vezi mai jos nota 78.

³⁰ M. Guboglu, *Catalogul documentelor turcești*, II (1455—1829), București, 1965, p. 29, doc. 78.

³¹ Despre aceasta vezi: Al.P. Arbore, *O încercare de reconstruire a trecutului românilor din Dobrogea*, în „Analele Dobrogei”, II, 1922 (3), p. 36; T. Mateescu, *Țăranii din Moldova și Țara Românească la munci agricole în Dobrogea (sec. XVIII-prima jumătate a sec. XIX)*, în „Anuarul Institutului de ist. și arh. A.D. Xenopol” — Iași, IX, 1972, p. 240—241; N. Ciachir și Radu Ștefan Ciobanu, *Revenirea Dobrogei la aria de viață a statului român, consecința permanenței populației românești pe pământul dobrogean (1878)*, în *Din lupta poporului român pentru independență*, București, 1977, p. 163.

³² Tudor Mateescu, *Depozitele de la Isaccea ale Imperiului Otoman*, în „Danubius”, An VI—VII, Galați, 1972—1973, p. 50.

păstrarea păcii între cele două state ³³. În urma frământărilor începute în 1510 în Imperiu, pentru moștenirea tronului, Selim pusese stăpânire pe Chilia și Cetatea Albă și devenise un pericol pentru Moldova ³⁴. Intenția lui Selim în legătură cu Moldova, care era în relații bune cu sultanul Baiazid, se manifestase pe două planuri: urmînd fie s-o cîștige ca aliat fie s-o ocupe ³⁵. În unul din ultimele studii asupra relațiilor moldo-otomane, care aparține lui Manole Neagoe, cu privire specială către relațiile lui Bogdan cu Selim, se constată, pe baza documentelor deja publicate, că din iulie 1510 și pînă în ianuarie 1512 Selim devenise prin planurile sale și prin alianța cu tătarii o mare primejdie pentru Moldova și că Bogdan a fost constant adversarul lui Selim și al planurilor acestuia ³⁶. În primele luni ale anului 1512 situația se schimbă și Bogdan ajunge la înțelegere cu Selim. În urma analizei știrilor poloneze privitoare la relațiile otomano-moldo-poloneze, Manole Neagoe arată că reiese limpede că pînă la 6 aprilie 1512 a avut loc o înțelegere între Bogdan și Selim și remarcă faptul că în istoriografia noastră nu s-a pus problema cum s-a ajuns la această situație ³⁷.

În acest sens, documentul nostru confirmă existența înțelegerii și ne face să credem că ea a avut loc în preajma datei de 25 ianuarie 1512. Totodată, documentul confirmă exactitatea știrilor poloneze, care arătau că Bogdan a fost atras cu diferite promisiuni de către Selim, acesta mijlocind și pacea dintre domnul moldovean și tătari ³⁸. Prin recunoașterea unor drepturi acordate Moldovei de către Baiazid II, Selim a dorit să-l atragă pe Bogdan de partea sa. Dacă în timpul luptei pentru tronul imperial situația Moldovei a fost grea, neștiind de partea cui va înclina balanța victoriei, în ianuarie 1512, cînd ea începuse să fie de partea viitorului sultan, Bogdan a primit propunerile de alianță ale acestuia. Prin recunoașterea acestor drepturi, Selim a căutat să-i arate lui Bogdan că aliindu-se cu el nimic nu se va schimba în relațiile Moldovei cu Poarta. Și trebuie remarcat faptul, ce reiese din cele spuse mai sus, că drepturile recunoscute în 1512 nu au fost numai promisiuni, ele au fost respectate de Selim, ca și de sultanii care i-au urmat.

Și, în sfîrșit, acest document este important și pentru geografia istorică. Este vorba de indicația cu privire la Oblucița. Documentul arată că Baiazid i-a redat lui Bogdan „gîrlele care curg din Dunăre și umplu bălțile, și gîrlele, și pînă unde se varsă în Dunăre, mai jos de acest mal, pentru prins pește, încă cu Oblucița”. Malul din document este fișia de pămînt care înainteaază printre bălți spre firul Dunării. Pe acest mal, între lacul Cahul la apus și lacul Cartal la răsărit, se afla deci Oblucița. În acest loc, malurile Dunării se apropie destul de mult unul de altul,

³³ C.C. Giurescu, *Istoria românilor*, II, 1976, p. 264.

³⁴ Manole Neagoe, *loc cit.*, p. 314–315. Vezi și Iulian Marinescu, *Bogdan III cel Orb. 1504–1517*, București, 1910, 115 p.; D. Ciurea, *Relațiile externe ale Moldovei în secolul al XVI-lea*, în „Anuarul Institutului de ist. și arh. A.D. Xenopol” — Iași, X, 1973, p. 1–47; Tahsin Gemil, *loc cit.*, p. 133–143.

³⁵ Manole Neagoe, *loc cit.*, p. 316.

³⁶ *Ibidem*, p. 319.

³⁷ *Ibidem*, p. 319–320.

³⁸ Hurmuzaki, II, 3, p. 53. Vezi și Iulian Marinescu, *op. cit.*, p. 72; Manole Neagoe, *loc. cit.*, p. 51.

comparativ cu toată linia cuprinsă între Galați și mare, făcînd din el un vad ușor de trecut dintr-o parte în alta a fluviului. Locul era așa de bun pentru trecere încît deseori aici s-a construit pod de lemn, așa cum s-a întîmplat, de exemplu, în 1711³⁹, 1736⁴⁰ și 1793⁴¹.

După cum este și firesc, folosirea îndelungată a vadului a dus la dezvoltarea a două localități pe cele două maluri ale Dunării, una fiind Oblucița, în Moldova, și cealaltă Isaccea, în Dobrogea. Este interesant de remarcat că ambele localități, pentru o anumită perioadă și-au luat numele de la numele vadului, Oblucița, constituind un exemplu de localități perechi.

Oblucița din nordul Dunării apare numită așa de timpuriu. Dintr-o notiță de pe un octoih bulgar, aflăm că la 1484 Ștefan cel Mare a așteptat pe turci la Oblucița, pe care N. Iorga o arată a fi Isaccea⁴². Evident, Ștefan nu a trecut în Dobrogea, la Isaccea, numită în acea vreme tot Oblucița, ci și-a așezat oastea la vad, lingă localitatea Oblucița din Moldova. În tratatul din 12 iulie 1499⁴³, dintre Ștefan cel Mare și Ioan Albert, regele Poloniei, se prevedea ca Oblucița să fie unul din locurile pe unde trupele poloneze urmau să treacă prin Moldova pentru a lupta cu turcii. Ștefan indica un loc de pe teritoriul Moldovei, în acest caz.

Localizarea ei precisă nu s-a făcut. În hărțile anexate la *Istoria românilor*, a regretatului nostru istoric C.C. Giurescu, cu privire la perioada 1418—1601⁴⁴, Oblucița este indicată pe malul lacului Cartal, iar în cea privitoare la perioada 1601—1821⁴⁵, pe malul lacului Cahul este așezată localitatea Cartal. S-ar părea că este vorba de două localități diferite, însă în harta privitoare la Țara Românească, din aceeași lucrare în ultima ediție, pentru perioada 1352—1601⁴⁶, pe malul lacului Cartal este indicată localitatea cu același nume, Cartal, și în harta privitoare la Moldova între anii 1365—1606⁴⁷, în același loc este indicată localitatea Oblucița. De aici reiese că Oblucița și Cartalul sînt numirile aceleiași localități, deși C.C. Giurescu nu a făcut această precizare, într-o ediție anterioară a lucrării, atunci cînd a vorbit despre Cartal, în legătură cu care spunea: „Tot pe Dunăre, mai spre apus, în fața vadului de la Oblucița, era tirgul și cetatea Cartal”⁴⁸. Studiul hărților vechi arată, însă, că la un moment dat numirea Cartal a luat locul numirii Oblucița.

Astfel, hărțile din secolele XVI—XVII, cum sînt cele ale lui Georgius de Reicherstorffer, din anul 1541⁴⁹, Iacobo Castaldo, din 1584⁵⁰, Levinus

³⁹ Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, București, 1973, p. 87.

⁴⁰ C.C. Giurescu, *Istoria românilor*, III, part. II, București, 1946, p. 235.

⁴¹ *Ibidem*, p. 338.

⁴² N. Iorga, *Studii istorice asupra Chillei și Cetății-Albe*, București, 1899, p. 156—157.

⁴³ Hurmuzaki, II, 2, p. 714—724, nr. 532 (text slav și traducere latină).

⁴⁴ C.C. Giurescu, *Ist. românilor*, II, part. I, ed. IV, București, 1943 harta nr. 1.

⁴⁵ *Ibidem*, III, part I, București, 1942, și part. II, București, 1946 (la sf. vol.)

⁴⁶ *Ibidem*, II, București, 1976, p. 72—73.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 88—89.

⁴⁸ *Ibidem*, III, part. II, p. 516.

⁴⁹ Arh. St. Buc., Biblioteca, Colecția de Hărți, A XIX 8.

⁵⁰ Biblioteca Acad. R.S.R., Cabinetul Hărți, C IV 49. Reproducerea fragmentară în Institutul Geografic Militar, *Istoricul cartografiei. Hărțile vechi referitoare la țara noastră*, Manual, I, Fascicula 5, Ed. II, București, 1937, fig. 22.

Hulsius, din 1630⁵¹, Gerard Mercator, din 1651⁵², indică între cele două lacuri localitatea Oblucița (Oblucice), iar cele din secolele XVIII—XIX, ca, spre pildă, cele ale lui Dimitrie Cantemir⁵³, Bawr, din 1783⁵⁴, colonelului Scheda, în ediția a treia din 1870⁵⁵, indică în locul vechii Oblucițe localitatea Cartal. Într-un izvor narativ, cum este *Istoria evenimentelor din Orient*⁵⁶, din anii 1769—1774, se arată că vizirul Halil Pașa, care se afla cu oastea turcească la Saccea, a trecut la 20 iulie 1770 „despre Cartal” și în aceeași zi și-a așezat ordia lângă balta Cahul. Tot de aici aflăm că balta Cahul se mai numea și „apa Siligea”⁵⁷.

Dimitrie Cantemir, în *Descrierea Moldovei*, nici nu amintește de existența localității Oblucița, deoarece în aceea vreme numele ei era Cartal. Vorbind despre aceasta, o arată ca fiind „pe Dunăre, acolo unde ea primește riul Ialpug în fața Isaccei, fortăreață puțin însemnată”⁵⁸. În cursul secolului al XVIII-lea așezarea a decăzut⁵⁹.

Prin urmare, în partea moldovenească a vadului de la Oblucița s-a dezvoltat localitatea cu același nume, Oblucița, care, începând din jumătatea a doua a secolului al XVII-lea, se va numi Cartal. Numele Cartal, prin sufixul său (-al) indică o origine turcească⁶⁰, ceea ce înseamnă că schimbarea numelui se datorește turcilor.

Cealaltă localitate care un timp s-a numit Oblucița este Isaccea. Isaccea este forma turcească a vechiului nume românesc Saccea, folosit de români pînă în secolul al XIX-lea⁶¹, și care poartă în el amintirea conducătorului autohton pomenit de Ana Comnena pe la 1086—1091, Saccea⁶². Turcii au procedat în acest caz ca și în altele cunoscute, adăugînd în fața numelui localității litera „I” (spre exemplu, Brăila au numit-o Ibrail, Smil l-au numit Ismail). Uneori au folosit și ei forma românească deformînd-o, așa cum a făcut Șükrullah Bin Şehabeddin Ahmed în cronica sa scrisă prin anii 1456—1459⁶³, numind-o „Sakgi”. În același timp, pînă

⁵¹ Institutul Geografic Militar, *Istoricul cartografiei*, ..., fig. 21.

⁵² Biblioteca Acad. R.S.R., Cabinetul Hărți, C IV 21. Vezi și Institutul Geografic Militar, *Istoricul cartografiei*, ..., fig. 25.

⁵³ G. Vilsan, *Harta Moldovei de Dimitrie Cantemir*, extras din Acad. Rom., Mem. Sect. Ist., S. III, tom VI, Mem. 9, București, 1926, pl. I. Aceasta nu este de fapt harta lui Cantemir; pentru discuția în jurul acestei probleme vezi la Vintilă Mihăilescu, în Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, p. 377—386.

⁵⁴ Arh. St. Buc., Biblioteca, Colecția de hărți, A XVII 1.

⁵⁵ Bibl. Acad. R.S.R., Cabinetul Hărți, D LIV 41; Vezi și Institutul Geografic Militar, *Istoricul cartografiei*, ..., fig. 41.

⁵⁶ V.A. Urechia, *Istoria evenimentelor din Orient cu referință la principatele Moldova și Valahia, din anii 1769—1774, scrisă de biv vel stolnic Dumitrache și editată după copia lui Necolai Piteșteanu din anii 1782*, extras din Analele, Acad. Rom. S. II, t. X, Mem. Sect. Ist., București, 1889, p. 27.

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, p. 87.

⁵⁹ C.C. Giurescu, *Istoria românilor*, III, part. II, p. 516.

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ Tudor Mateescu, *Depozitele de la Isaccea* ..., p. 50, nota 10.

⁶² N. Iorga, *Etimologii dobrogene*, în „Revista istorică”, An XVIII, 1932, nr. 7—9, p. 270. Despre bibliografia privitoare la Isaccea vezi la N. Stoicescu, *Bibliografia localităților și monumentelor feudale din România, Țara Românească*, I, [Craiova], 1970, p. 383.

⁶³ Mihail Guboglu și Mustafa Mehmet, *Cronici turcești privind țările române*, I, București, 1966, p. 32.

pe la sfârșitul secolului al XVIII-lea, în paralel, s-a folosit și numele de Oblucița pentru aceeași localitate, așa cum ne dovedesc o serie de documente și de hărți. Iată, spre exemplu, Vlad Țepeș, în scrisoarea adresată regelui Ungariei la 11 februarie 1462, între localitățile atacate și arse de pe malul drept al Dunării menționează și „Oblisica”⁶⁴; într-o scrisoare în limba italiană, din 1595, se vorbește despre arderea localității „Oblivisa” de peste Dunăre de către cazaci⁶⁵; iar Ieremia Movilă scria regelui Poloniei la 23 aprilie 1599 că Mihai Viteazul a trecut Dunărea și a făcut una cu pământul „orașul turcesc Obloczyce, care era pe Dunăre aproape în fața orașului nostru Reni”⁶⁶. În unele cronică apar ambele numiri: cronică atribuită lui Enache Kogălniceanu menționează „Sacce, care se cheamă și Obluciță”⁶⁷, iar în Cronică Ghiculeștilor întâlnim „Oblusuți, adică la Saccea”⁶⁸. Aceiași cuprindere a ambelor nume o întâlnim și în hărțile din secolele XVII și XVIII. Așa cum este, de exemplu, în harta lui Guillaume De l'Isle, din 1696, unde întâlnim: „Saczi ou Obluciza”⁶⁹.

La fel trebuie să fi fost și în harta originală a lui Dimitrie Cantemir. În hărțile care s-au făcut după aceasta, cum este de exemplu în cea tipărită în Olanda în 1737⁷⁰, vom vedea că în stînga semnului convențional care reprezintă cetatea Isaccea, scrie „Saczal” și în dreapta „Obliciza”, fără să fie între aceste numiri un cuvînt de legătură, ca la Guillaume De l'Isle (ou), pentru a arăta că sînt numirile unei singure localități. Din această cauză, unii din cei care au folosit asemenea hărți au socotit că este vorba de două localități. Așa a procedat și J.B. d'Anville⁷¹ în harta sa și a redat o localitate, „Saczal”, în fața localității Reni și alta, „Obliciza”, în fața localității Cartal.

În comentariul despre harta Moldovei, a lui Dimitrie Cantemir, făcut de Vintilă Mihăilescu în ultima ediție a *Descrierii Moldovei*, unde socotește că harta lui J.B. d'Anville este mai apropiată de originalul hărții lui Cantemir, vorbindu-se despre orașe, se menționează în Dobrogea: „Tulcea (Tulze), Oblucița (Oblicicza), Isaccea (Sacza)”⁷², fără să se dea o explicație faptului că apar două localități, Oblucița și Isaccea. Comparînd cele spuse în textul *Descrierii Moldovei* de către Cantemir cu harta în copia lui d'Anville, reiese o neconcordanță, care desigur că în harta originală nu era. În text se spune: „...Cartal, pe Dunăre [...] în fața Isaccei. . .”⁷³, iar pe hartă în fața Cartalului este „Obliciza” și „Saczal” este spre vest, în fața localității Reni.

⁶⁴ Ioan Bogdan, *Vlad Țepeș și narațiunile germane și rusești asupra lui*, București, 1896, p. 79—81. Vezi și: N. Stoicescu, *Vlad Țepeș*, București, 1976, p. 94; Anca Ghiață, *Condițiile instaurării dominației otomane în Dobrogea*, în „Studii istorice sud-est europene”, I, București, 1974, p. 111—112.

⁶⁵ Hurmuzaki, XII, p. 26.

⁶⁶ P.P. Panaitescu, *Documente privitoare la istoria lui Mihai Viteazul*, București, 1936, p. 77—78.

⁶⁷ *Cronicile României sau letopiseșele Moldovei și Valahiei*, Ed. M. Kogălniceanu, III, București, 1874, p. 267.

⁶⁸ *Cronică Ghiculeștilor. Istoria Moldovei între anii 1695—1754*. Ed. îngrijită de N. Camariano și Ariadna Camariano — Cioran, București, 1965, p. 81.

⁶⁹ Institutul Geografic Militar, *Istoricul cartografiei ...*, fig. 26.

⁷⁰ G. Vilsan, *Harta Moldovei ...*, pl. I.

⁷¹ *Ibidem*, pl. II.

⁷² Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, p. 381.

⁷³ *Ibidem*, p. 87.

Cantemir știa că turcii, Obluciței, îi spuneau Isaccea. Vorbind despre Constantin cel Mare arată că a zidit pod peste Dunăre și presupune că la Oblucița, legind acest lucru de existența vadului. El spune : „...din pomenirea moșilor și strămoșilor auzim, precum unde acum iaste Oblucița (căriia turcii îi zic Isaccea) să se fi chemat vadul Dunării, care nu că doară pre acolo Dunărea în vad să fie avut trecătoare, ce pentru că acolo pod fiind, să chema vad. [...] încă și în cintecele prostești, pe la donnia lui Petru Vodă, vadul Obluciții să pomeneste”⁷⁴.

O hartă care cuprinde toate numirile localității este cea a lui Samuel Dunn, din 1774, care indică : „Saczia or Isaccia also Oblucicza”⁷⁵.

Rezultă, deci, că au fost două localități care s-au numit Oblucița, una în Moldova și cealaltă în Dobrogea, în fața ei, constituind un exemplu tipic de localități perechi, sau gemene. Prima, cea din stînga Dunării, se va numi așa pînă în secolul al XVII-lea, de cînd va lua numele Cartal. Cea de-a doua, numită din secolul XI înainte Saccea, sau Isaccea după venirea turcilor în Dobrogea, pentru un timp, între secolele XV—XVIII va avea în paralel și numele de Oblucița.

În încheiere, credem că din cele spuse pînă aici reiese valoarea deosebită a documentului nostru și că prin publicarea lui se aduc unele lămuriri asupra problemelor expuse mai sus.

⟨1512⟩ ian. 25, Cetatea Albă. — Prințul Selim recunoaște domnului Moldovei, Bogdan al III-lea, girlele de la Dunăre, vama de la Oblucița, deseatina și venitul de la cei care ară și pasc oile pe terenul din jur, așa cum i le dăduse sultanul Baiazid al II-lea.

Selim b*i*n Beyâzid han muzaffer dai'ma ⁷⁶

Божією милостію Богдан воевода, господи́нь всенъ земли Молдовско́й. Даемъ в знаніе господствѣ тѣхъ що є милуваѣ вас великии царь Бѣзѣнт Ханъ за гириши текѣт въ Днѣпрѣ і наполняють вѣлѣта. І гириши, І до гдѣ втекоша в Днѣпрѣ, ниже того брега, за радѣ рыбеѣ ловити, еще с Обѣзичица; некии людѣ шрѣютъ вѣшѣхъ сыновѣрѣ, шни да нмаютъ вѣмъ давати десѣтинѣ и дохѣдъ іако єстъ законъ І за токлѣиши їмѣете на хѣтарѣ.

И за ѡ[т]вѣцъ, що бѣдѣтъ сѧ пастн ѡ вѣшнѣхъ сыновѣхъ, ѡни да имѡютъ вѣмъ двѣдѣти вѣш дохѡдъ ꙗко естъ правѡ, или ѡтъ добрыхъ⁷⁷ или ѡтъ градовѣхъ ꙗлѣ ѡтъ азанѣхъ⁷⁸ нѣ бѣдѣтъ ѡтъ которнѣхъ странъ, вѣре хѣто бѣдѣтъ ходити и пастн ѡвѣцн ѡ вѣшемъ сннѡхъ, що ѣ было данѡ богданѡхъ вѡвѡди ѡтъ великого царѣа бѣзѣуть хана, книги. ꙗ мы тѣе книги приимѣхмо и вѣхъ оуѡхмоу ѡвѡди вѡвѡу нашѡхъ книгѡхъ вѣмъ сѣмъ дали, како ѣ было до сѣга, тако да бѣдѣтъ ѡ(тъ) сѣга напредъ. ꙗ хѣто не бѣдѣтъ нашѡхъ книгѡхъ сѣхѣти ꙗ вѣроватꙗ ꙗ наше писмени, мы ꙗмаема его пѣдѣпати ꙗ казнити.

Богъ да умножить лѣта господства тн.

Писанъ в Бел(г)ород, мѣсѣцъ генвар во кѣ день.

⁷⁴ Dimitrie Cantemir, *Hruncul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, publicat de Gr.G. Tocilescu în *Operele prncipelui Dimitrie Cantemir*, VIII, Bucuresti, 1901, p. 240—241.

⁷⁵ Institutul Geografic Militar, *Istoricul cartografiei . . .*, fig. 34.

⁷⁶ Citirea tuğraei la M. Guboglu, *Fatih sultan Mehmed* ..., p. 36; traducerea în limba română, *idem, Contribuții...*, p. 209.

Traducere :

Selim, fiul lui Baiazid han, veşnic biruitor ⁷⁶.

Din mila lui Dumnezeu, Bogdan voievod, domn a toată țara Moldovei. Îți dăm de știre domniei tale că marele împărat Baiazid han v-a miluit cu gîrlele care curg din Dunăre și umplu bălțile, și gîrlele, și pînă unde se varsă în Dunăre, mai jos de acest mal, pentru prins pește, încă cu Oblucița ; niște oameni ară ogoarale voastre, ei să vă dea deseatina și venitul după cum este și legea și după cum aveți tocmeala la hotar.

Și pentru oi, care vor paște iar pe hotarale voastre, ei să vă dea venitul vostru, după cum este drept, fie din Dobrici ⁷⁷, sau din cetăți, sau din azapi ⁷⁸, sau oricine va fi din oricare altă parte, oricine va merge și va paște oile pe hotarale voastre, care i-au fost date lui Bogdan voievod, cărțile, de marele împărat Baiazid han. Iar noi acele cărți le înnoim și adeverim pe acestea cu această carte a noastră pe care v-am dat-o ; cum a fost pînă acum, astfel să fie și de acum înainte.

Iar cine nu va asculta și crede cartea noastră și scrisoarea noastră, pe acela îl vom pedepsi și îl vom căzni.

Dumnezeu să înmulțească anii domniei tale.

Scris în Cetatea Albă, luna ianuarie în a 25-a zi.

⁷⁷ Dobrogea.

⁷⁸ M. Guboglu în articolul său, *Felîh sultan Mehmed* . . . , p. 35, nota 15, consideră că este vorba de satul „Aazap” din Dobrogea. O localitate „Azaplar”, azi Tătarul, a existat în Dobrogea în apropiere de Mangalia. Nu credem că documentul se referă la această așezare, mult depărtată de vadul de la Oblucița, și pentru faptul că nu ar fi numit-o chiar pe aceasta după ce indicase toate localitățile dobrogene prin numirea provinciei, Dobrogea. Considerăm că este vorba de oșteni din armata neregulată : azapii.

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE (S T U D I I D O C U M E N T A R E)

DESPRE ISTORIOGRAFIA CONSACRATĂ LUI ROBESPIERRE ȘI EPOCII SALE

Eveniment de maximă rezonanță al istoriei moderne, marea revoluție burgheză din Franța a constituit un puternic impact pentru „establishmentul” european al sfârșitului de secol XVIII și la începutul celui următor.

Făuritor al teoriei materialist-dialectice a revoluției și a rolului acesteia în istorie, Marx a accentuat asupra misiunii deosebit de dificile a revoluției franceze, în fața căreia problema cheie care se punea era „desființarea tuturor relațiilor sociale care serveau ca bază stăpînirii feodale și ca bază a antagonismului aceleiași orînduirii”¹.

Evoluția ulterioară a evenimentelor a arătat că, îndeplinindu-și acest obiectiv, ea a dat un asemenea impuls societății franceze de atunci încît cu toate reculurile sale ulterioare, feudalismul nu va mai putea supraviețui ca orînduire socială în această țară.

Derularea furtunoasă a evenimentelor a scos la iveală remarcabile talente politice și militare, care prin energia și activitatea lor și-au pus amprenta puternicei lor personalități pe o fază sau alta din desfășurarea revoluției: Mirabeau, Danton, La Fayette, Marat, Robespierre, Droumou-ricz, Saint-Just, Carnot ș.a.

Dintre aceștia figura care a fascinat cel mai mult pe contemporani și a continuat să suscite interesul și atenția și după dispariția sa a fost cea a lui Maximilien Robespierre.

Ascensiunea sa spectaculoasă, deținerea pentru un timp a puterii, intervenția energică pentru neutralizarea adversarilor și nu mai puțin tragica sa cădere au făcut din el un personaj istoric extrem de cercetat, asupra căruia opiniile istoricilor au fost și continuă să rămînă controversate.

Opiniile asupra lui au fost împărțite, atît în rîndul contemporanilor, cit și după dispariția sa fizică în 1794. În perioada care a urmat morții sale, în Franța s-au succedat rînd pe rînd diferite regimuri politice (Directoratul, Consulatul, Imperiul napoleonic, Restaurația Bourbonilor, monarhia din iulie). Dat fiind caracterul lor în mare măsură reacționar și de clasă, personalitatea marelui promotor revoluționar nu a putut beneficia de o reflectare literar-istorică obiectivă și corespunzătoare, mai ales că evenimentele revoluției erau încă recente în amintirea păturilor conducătoare ale societății franceze moderne.

La mijlocul secolului XIX, în condițiile avîntului revoluționar care cuprinsese întreg continentul european, activitatea și figura lui Robespierre au revenit în prim-planul interesului general. Între admiratorii și apologeții săi cei mai înfocați s-a aflat și cunoscutul gînditor socialist Louis Blanc, care, „în ultimii ani ai monarhiei din iulie dobindise o uriașă popularitate” și care „a fost un timp un adevărat „stăpîn al gîndurilor generației sale””².

În monografia sa de reală înțindere consacrată marii ridicări de la sfîrșitul secolului XVIII³, Blanc a avut o poziție extrem de favorabilă lui Robespierre. De altfel, această poziție era real-subiectivă cîci ea conținea aproape o adulare fără rezerve a acestuia: toate acțiunile sale își găsesc aprobarea la L. Blanc, iar erorile de tactică și slăbiciuni politice apar dimpotrivă ca niște calități. Se poate astfel aprecia — din unghiul actual de vedere — că L. Blanc nu a reprezentat și nu a adus vreun element de acumulare științifică în descifrarea activității liderului iacobin.

O particulară atenție lui Robespierre, în acele lucrări în care au atins tangențial problemele Revoluției Franceze, au acordat-o K. Marx și Fr. Engels.

¹ K. Marx, Fr. Engels, *Opere alese* (în 2 vol.), vol. 1, E.P.L.P., București, 1950, p. 186.

² S.B. Kan, *Istoria ideilor socialiste*, Edit. politică, București, 1964, p. 208.

³ L. Blanc, *Histoire de la Révolution française*, v. 1—12, Paris, 1847—1862.

Clasicii marxismului au relevat în egală măsură meritul și însemnătatea istorică a marelui tribun revoluționar, dar aceasta nu i-a împiedicat să sesizeze cu justețe și luciditate erorile politice sau greșelile de tactică și doctrină ideologică ale acestuia. Astfel, în 1865, într-o scrisoare către Engels, Marx sublinia că „este foarte caracteristic pentru Robespierre faptul că într-o perioadă cind „constituționalismul” în spiritul Adunării din 1789 era considerat ca o crimă demnă de ghilotină —, toate legile acestei Adunări contra muncitorilor au rămas în vigoare”⁴.

În perioada cuprinsă aproximativ între Comuna din Paris și sfârșitul primului război mondial, analiza istorică a Revoluției Franceze și a personalităților ei a fost cu remarcabile rezultate întreprinsă de doi reputați specialiști ai acestui domeniu de cercetare al istoriei mondiale: Alphonse Aulard și Albert Mathiez.

Titular al catedrei de istoria Revoluției la Sorbona, A. Aulard (1849—1928), după ce dă publicității o primă cercetare, în 4 volume asupra unei laturi a fenomenului⁵ își condensează viziunea asupra evenimentului amintit într-o consistentă sinteză apărută în 1909⁶.

Ca exponent reprezentativ al burgheziei mijlocii în reală ascensiune, Aulard oglindește, chiar fără să vrea, punctul de vedere al acestei păături sociale. „Pentru Aulard și discipolii săi, de orientare filozofică idealistă, revoluția fusese un fenomen prin excelență politic. Rolul său: de a doborî absolutismul monarhic, de a restructura instituțiile politice și juridice, așezînd temeliiile viitorului regim constituțional parlamentar, realizînd egalitatea cetățenilor în fața legii, garantînd libertățile individuale etc. La originea marii convulsii ar fi stat ideile filozofice și politice înaintate ale secolului al XVIII-lea, „secolul luminilor”⁷.

În ultimă instanță, substanțialul eseu politic al marelui istoric urmărea să elucideze și să expună rațiunile pentru care, între 1789 și 1804, democrația și forma ei de manifestare politică (republica) nu au putut avea cîștig de cauză în Franța.

Așa cum a subliniat cu justețe Jacques Godechot, este evident că Robespierre, ca om al revoluției nu se bucură de simpatia lui Aulard. Deși îi admite marea popularitate dobîndită pe plan social în epocă, autorul nu a scăpat nici un prilej de a-i descoperi deficiențe și lacune: „monarhist pînă la 10 august; ambițios egoist; șef de sectă religioasă”⁸.

Care au fost însă mobilurile care au determinat această atitudine a lui Aulard; și în fond care este fundamentul social al opțiiei sale? Pentru a sesiza acest element trebuie avut în vedere că într-o epocă în care doctrina politică oficială a celei de-a treia Republici propovăduia unitate pe plan social, în viziunea lui Aulard ca promotor ideologic al clasei sale, liderul iacobin apărea ca un divizator. Pentru acesta Robespierre a făcut imposibilă reconcilierea dintre girondini și montagnarzi, „împăcarea care ar fi putut schimba destinele Franței. „Din această cauză în cadrul grupării montagnarzilor el îi include ca și pe Marat în același curent caracterizat prin „tendința intransigentă . . ., politică violentă menită a distruge efectiv partida adversă”.

La antipodul lui Robespierre, Aulard l-a plasat pe Danton care deși oscilant, a fost văzut de el ca un adevărat erou național al Franței și reabilitat într-un mare număr de lucrări.

Concomitent cu Aulard, s-a impus o nouă autoritate necontestată a domeniului. Elevul acestuia, Albert Mathiez (1874—1932)⁹ și-a concentrat întreg potențialul său de cercetare asupra Revoluției și cu predominant accent pe Maximilien Robespierre, opunîndu-se astfel curentului antirobespierrist promovat de fostul său magistru.

În formația științifică a lui Mathiez a fost vizibilă influența sociologului Emile Durkheim a antecesorului său Jaurès; totodată concepția marxistă asupra istoriei a găsit o bună receptare în gîndirea analitică a istoricului francez. Așa se face că în opera sa apar atît probleme de studiu economic, cit și o investigare atentă a mentalităților epocii.

În scrierile sale deosebit de documentate el a urmărit cu precădere repunerea lui Robespierre și a colaboratorilor săi direcți — fruntașii iacobini — la locul de frunte — pe care îi așează faptele lor — în istoria revoluției și a Franței moderne. Pe această linie, el a fost printre principalii fondatori ai Societății de studii robespierriste care a editat periodicul „Analele revoluționare”.

⁴ K. Marx — Fr. Engels, *Opere*, vol. 33. (Correspondența), Edit. politică București, 1977, p. 338.

⁵ *Les Orateurs de la Révolution*, 4 vol. Paris, 1882—1885.

⁶ *Histoire politique de la Révolution Française*, 1909.

⁷ Camil Mureșan, *Prefața* (p. 9) la Albert Mathiez, *Revoluția Franceză*, Edit. politică, București, 1976.

⁸ J. Godechot, *Un jury pour la Révolution*, Robert Laffont, Paris, 1976, p. 186.

⁹ Din bogata producție istoriografică a lui A. Mathiez menționăm succint: *Robespierre terroriste*, R. du Livre, Paris, 1917; *La Révolution Française*, Paris, 1921; (ed. în limba română 1946 și 1976); *Autour de Robespierre*, Paris, 1926; *La vie chère et mouvement social sous la Terreur*, Paris, 1927; *Etudes sur Robespierre*, Edition sociales Paris, 1958.

Totodată marele istoric a căutat să pună în evidență laturile pozitive ale personalității eroului său. Iată de altfel cum îl caracterizează în magistrala sa sinteză consacrată Revoluției: „Venirea la putere a lui Robespierre deschide o eră nouă. Ceea ce aduce el Comitetului nu sînt numai rarele lui calități personale, singe rece și curaj, clarviziune ascuțită, o elocință de temut, o remarcabilă capacitate de organizare și lipsa oricărui interes personal, este mai mult decît atît. Din perioada Constituantei, Robespierre era revoluționarul cel mai popular în clasa meșteșugarilor și a oamenilor de rînd, de a căror deplină încredere se bucura... În spatele lui se aflau cei mai mulți dintre militanți, toți cei ce formau nucleul rezistent al cluburilor, toți cei ce și-au legat irevocabil soarta de cea a revoluției, toți cei ce nu aveau altă alternativă decît să învingă sau să moară”¹⁰.

În cadrul sintezei, datorită vastității materialului și întinderii subiectului, Mathiez nu a putut acorda o pondere specială marelui revoluționar. O investigație de profunzime a efectuat-o însă în cadrul celor două culegeri (*Autour de Robespierre* și *Etudes sur Robespierre*), din care ne propunem să ne oprim asupra ultimei.

Dintre studiile conținute în volum cele mai semnificative sînt — credem — cele consacrate raportului Robespierre — teroarea revoluționară, relațiile acestuia cu puterea militară, politicile sale sociale și în fine paralela istorică Robespierre-Babeuf.

În ceea ce privește primul aspect premisa teoretică de la care a pornit Mathiez în abordarea subiectului și implicit în tentativa de disculpare a eroului său a fost aceea a terorii revoluționare văzută ca *soluție politică*: „Teroarea a fost instrumentul necesar al victoriei, în condițiile în care Franța revoluționară, atacată la toate frontierele sale de Europa monarhică, și-a concentrat forțele într-un suprem efort” (op. cit. p. 5). Autorul arată nuanțat cum liderul iacobin a optat încetul cu încetul în favoarea acestei atitudini pe măsură ce pericolul extern și tensiunea internă se agrăvau.

De altfel, se menționează faptul că într-adevăr Robespierre a fost cel care a luat inițiativa instituirii primului tribunal revoluționar, dar accentuează că acest episod s-a petrecut în condițiile insurecției populare, de la 10 august 1792 și a intrării prusienilor în Champagne (septembrie același an).

Evenimentele care l-au determinat să accepte legile contra emigranților și tribunalul revoluționar (cerut de Danton) — explică Mathiez — au fost înfringerile militare din Belgia și ridicarea contrarevoluționară din Vendeea (martie 1793). Mathiez a spulberat totodată cu dovezi evidente și mărturiile istorice certe acuzația de manipulator al terorii pusă pe seama lui Robespierre de către thermidoreni și preluată apoi fără discernămint de diverși istorici*.

În cadrul volumului un particular interes prezintă studiul consacrat raportului dintre *Robespierre și armată* (p. 93—106). Cu multă subtilitate interpretativă Mathiez urmărește aici evoluția eroului său în problema spinoasă a războiului.

Astfel el subliniază că în 1792, Robespierre s-a opus ducerii războiului împotriva monarhiilor europene reacționare, în condițiile în care considera că aceasta va duce la o catastrofă și nu va servi decît intereselor regalității franceze „ca înainte de a se înfige pumnalul în gruparea aristocratică de dincolo de Rin, să fie redusă la tăcere cea dinăuntru” (p. 104).

În momentul în care iacobinii se orientau spre pace, împăratul Leopold al Austriei, considerînd prudența lor drept slăbiciune, s-a decis să cedeze solicitărilor Mariei Antoinette și să deschidă ostilitățile. Nota sa brutală, din 17 februarie 1792, plină de amenințări contra Clubului, a făcut ca războiul să devină inevitabil. Chiar în ziua declarării războiului, la 20 aprilie 1792, tribunalul a pronunțat un discurs energic, în care era sintetizată noua linie tactică pe care momentul istoric dat o impunea. Erau vehiculate aici cu claritate două idei-forță: mai întîi teza că războiul trebuie să servească revoluției (decî nu trebuia purtat numai de dragul de a se lupta cu invazia), iar în al doilea rînd noțiunea poporului înarmat, care se bucură astăzi de o reală considerare în doctrinele militare actuale**.

¹⁰ Albert Mathiez, *Revoluția franceză*, Edit. politică, București 1976, p. 371—372.

* „Girondinul Saladin, care a protestat împotriva acestei legende interesate, pusă în circulație de thermidorienii, a remarcat că în cele 45 de zile care au precedat retragerea lui Robespierre din Comitetul Salvării Publice, numărul victimelor a fost de 77, iar în cele 45 de zile care au urmat pînă la 9 Thermidor, numărul este de 1286” (A. Mathiez, op. cit., p. 88).

** „Deoarece războiul e declarat, sînt de părere să cucerim Brabantul, Țările de Jos, Liège-ul, Flandra etc. Singurul lucru care trebuie să ne preocupe de acum înainte sînt mijloacele de a executa această utilă întreprindere; adică trebuie făcut în acest moment, așa cum am propus-o de nenumărate ori nu războiul curții, ci războiul poporului. Trebuie ca poporul francez să se ridice de acum înainte și să se înarmeze în întregime, fie pentru a lupta în afară, fie pentru a veghea la despotismul dinăuntru” (cf. M. Robespierre, *Textes choisis*, edité par I. Popereu, Editions Sociales, Paris, 1956, p. 82).

Într-un asemenea context, faptul că în timpul convenției iacobine, revoluția a re-purtat victoria pe plan militar, în dificila înfruntare cu contrarevoluția europeană apare astăzi ca o firească consecință.

Un alt sector către care s-a îndreptat atenția lui Mathiez a fost *Politica socială a lui Robespierre* (op. cit., p. 107–121). Într-o epocă în care marea industrie — în accepțiunea modernă a cuvintului — era încă abia la începuturile sale, conștiința de clasă a proletariatului francez în germene era încă destul de confuză și de neclară. Printre meritele pe care Mathiez i le întrevăde eroului său la acest capitol, el menționează străduințele acestuia pentru introducerea votului universal, ca mijloc de aplicare practică a principiilor Declarației drepturilor omului și cetățeanului. De asemenea el preconiza îmbunătățiri și în materie legislativă, lăsând să se întrevadă sistemul social pe care îl preconiza.

Ultimul studiu din volum care suscită o discuție analitică îl reprezintă cel consacrat relațiilor dintre *Babeuf și Robespierre* (p. 237–250).

După relatarea istoricului francez, Babeuf ar fi înțeles caracterul de avangardă al idellor lui Robespierre și s-a solidarizat cu opera socială a acestuia. Este un fapt indubitabil că „primii socialiști francezi”, cum consideră Mathiez mișcarea Egalilor, l-au păstrat liderului iacobin un veritabil cult, iar pentru posteritate au devenit moștenitorii și continuatorii săi ideologici.

Nu putem fi însă de aceeași părere cu Mathiez atunci când el lansează următoarea aserțiune: „Pentru Babeuf Robespierre privea spre un ideal comunist, dar din prudență și din spirit politic, el nu a îndrăznit să-și afișeze idealul” (p. 248). Această teză, fără un suport documentar consistent, nu reprezintă decât o încercare vădită făcută de marele istoric de a și moderniza eroul, atribuindu-i concepții și intenții, pe care acesta nu le-a nutrit și pe care mărturiile de epocă nu le confirmă cituși de puțin.

Și în perioada interbelică, deși în mai mică măsură, personalitatea marelui revoluționar francez a continuat să atragă pe istorici și scriitori.

În 1932 a apărut monografia, de întindere medie, a lui Franz Sieburg, *Robespierre*. Compușă din 11 capitole, lucrarea, fără a aduce vreo noutate informațională sau de interpretare, oferea în schimb o amănunțită schiță biografică a vieții și ascensiunii eroului, însoțită de o amplă descriere a aparatului judiciar din perioada terorii.

În aceeași perioadă istorică, George Michon a publicat corespondența fraților Robespierre (Maximilien și Augustin) (1926), iar E. Laumann și R. Jeanne au editat o apariție mai aparte, realizată în maniera istoriei condiționale¹¹.

O încercare de modernizare a personajului istoric de care discutăm în aceste rânduri a încercat-o istoricul american Ralph Korngold¹². În lucrarea sa, apărută inițial în 1936 și apoi, într-o formă revăzută, în 1941, autorul amintit a oferit, pe fundalul desfășurării evenimentelor la Revoluției franceze, o interesantă paralelă istorică Robespierre-Marat, în care însă el supralicitează rolul și semnificația istorică a primului, atribuindu-i acestuia intenția de a oferi celei de-a „patra stări” (proletariatului — n.n.) o bază economică. În viziunea lui Korngold prăbușirea eroului său s-ar datora eșecului acestei tentative.

În perioada care a urmat încheierii celui de-al doilea război mondial, interesul pentru personalitatea marelui conducător revoluționar nu s-a diminuat cituși de puțin. Dintre numeroșii cercetători atât francezi cât și străini care și-au concentrat atenția asupra Revoluției franceze în general, urmărind, în acest context, o evidențiere distinctă a lui Robespierre merită a fi amintiți specialiștii francezi Gerard Walter, Marc Bouloiseau și Max Gallo germanul Walter Markow și istoricul sovietic A. Z. Manfred.

G. Walter și-a editat lucrarea în anul imediat următor terminării marii conflagrații internaționale¹³, iar în cadrul ei accentul principal cade pe vectorul *Robespierre — revoluționarul doctrinar*, fiind lăsate pe al doilea plan latura umană și fundalul social-istoric al Franței revoluționare. Autorul amintit și-a secționat eseuul pe trei mari compartimente (Doctrina revoluționară; Mijloace de acțiune; Date biografice principale), dintre care merită în special a fi supuse discuției primele două.

¹¹ *St, le 9 Thermidor ...*, J. Taillandier, Paris, 1929, 286 p.

¹² *Robespierre, le premier des dictateurs modernes*, Payot, Paris, 1936 (ediție în limba engleză, New-York, 1941).

¹³ G. Walter, *Robespierre*, Paris, Alcan, 1946 (ediție definitivă Gallimard, Paris, 1961, 2 vol.).

Capitolul consacrat ideologiei promovate de Robespierre are o construcție parțială și limitată ; el se oprește în mod cu totul nejustificat, după părerea noastră, doar la două elemente : patriotismul acestuia (insuficient argumentat — credem), și în al doilea rând, la tendința spre unitate (atât socială, cât și național-politică), trăsături care, credem, nu pot defini în totalitatea lui, ansamblul ideologic robespierrist.

Mai bine realizată se prezintă însă secțiunea care analizează *mijloacele de acțiune* în care, investigația documentar-istorică se îmbină armonios cu o veritabilă anchetă sociologică. G. Walter își concentrează aici atenția asupra laturii oratorice a activității doctrinarului iacobin, activității sale editoriale și publicistice, precum și asupra raporturilor dintre Robespierre și tovarășii săi de idei.

Este indiscutabil că evoluția sa oratorică a cunoscut o linie ascendentă căci este desigur o mare distanță între cuvântul său din 18 mai 1790 și discursul memorabil rostit la condamnarea regelui. Se remarcă aici cu justețe că trăsăturile caracteristice ale artei sale oratorice au fost precizia informației, siguranța tonului, cunoașterea și sesizarea psihologiei auditorului.

În ceea ce privește activitatea de presă, G. Walter, remarcăm că acesta a realizat destul de repede importanța cuvântului tipărit și a impactului său asupra mentalului colectiv. Așa se explică inițiativa (făcută cu sprijinul financiar la gazdei sale Duplay) de a edita periodicul „Lettres à ses comettants”, organ al actualității imediate, dar și de difuzare a propagandei revoluționare.

De asemenea este urmărită evoluția ascendentă a carierei lui politice și sint subliniate acele trăsături care i-au conferit marea popularitate și deosebitul prestigiu în ochii maselor largi : lipsa interesului personal, refuzul unor funcții înalte și bine retribuite, franchețea convingerilor și intransigența principială. Nu mai surprinde deci în această conjunctură remarcarea făcută de memorialistul L. Loyseau, care arată că în 1792 „Robespierre a ajuns în situația de a spune și face orice și de a îndrăzni orice, fără a se teme de nimic... deoarece are mulțimea de partea lui”. Schița biografică oferită în încheiere de autor nu aduce vreun surplus de noutate informațională.

În această lumină, micromonografia lui G. Walter, apărută într-o epocă de recrudescență a interesului general pentru istorie, scrisă într-un stil accesibil și dispunând de o documentare relativ satisfăcătoare, nu poate însă depăși lucrările de referință ale unui Aulard sau Mathiez, ridicându-se cu puțin peste nivelul unei utile lucrări de popularizare.

În ceea ce-l privește pe Marc Bouloiseau, unul dintre cei mai reprezentativi istorici francezi contemporani, acesta a apreciat și el ca utilă realizarea unei micro-monografii consacrate lui Robespierre, obiectiv pe care l-a îndeplinit în 1957¹⁴. Mai recent el a tratat întreg cadrul de manifestare al iacobinilor într-o lucrare specială apărută în colecția „Nouvelle histoire de la France contemporaine”¹⁵.

Așa cum o declara și în Preambulul lucrării, ceea ce și-a propus M. Bouloiseau a fost să urmărească „evoluția gândirii sale și situarea acestuia în timpul său și în al nostru”. Prima parte a volumului urmărește linia biografică a eroului relevind formația sa spirituală, climatul de accentuare a efervescenței revoluționare, ca și în primele sale atitudini antif feudale mai semnificative. Ca urmare a popularității crescînde și a interesului pentru soarta păturilor de jos, este ales deputat în Stările Generale și l se încredințează totodată întocmirea unuia dintre Caietele de doleanțe ale localității natale, Arras. Ascensiunea politică ce a urmat a personajului istoric în cauză, ca și prăbușirea spectaculoasă a sa și a iacobinilor formează, substanța celei de-a doua jumătăți a scrierii realizată la același nivel înalt al interpretării și seriozitate a informației.

Autorul a redat, într-unul din episoadele cărții sale profesiunea de credință a marelui revoluționar, extrem de edificatoare și care poate servi ca lait-motiv întregii lucrări : „Dragostea de dreptate, de libertate și de umanitate este o pasiune, ca oricare alta ; cînd însă ea devine dominantă, trebuie să-i sacrifici totul” (p. 188).

În ceea ce privește cea de a doua contribuție a lui M. Bouloiseau, autorul a trebuit să și subordoneze materia dată și potențialul informațional potrivit structurii și exigențelor colecției respective. Elementul care de obicei este foarte controversat în scrierile consacrate acestui subiect, și anume sfîrșitul dictaturii iacobine este concentrat de autor în ultimul capitol al lucrării (p. 212 — 250). În acest context, istoricul apreciază discursul lui Robespierre din 8 Thermidor drept un veritabil „mesaj politic”, iar drept cauze ale eșecului acestei grupări consideră slăbiciunea lor și îndepărtarea lor de mase, avînd drept consecință firească indifferența populației

¹⁴ M. Bouloiseau, *Robespierre*, Presses Universitaires de France, Paris, 1957, Col. „Que sais-je?”, 128 p.

¹⁵ Idem, *La république jacobine (10 août 1792, — 9 Thermidor an II)* Editions du Seuil, Paris, 1972, 288 p.

pariziene în momentul acțiunii decisive a grupului reacțiunii thermidoriene, în frunte cu Tallien Fouché, Barras.

De asemenea, subliniază cu justețe profesorul Bouloiseau „constringerile, impuse de dictatura economică, s-au resfrint, de o manieră neprevăzută asupra mentalității colective” (p. 248).

Pentru informarea completă a cititorului, se mai cuvine a fi adăugat, că M. Bouloiseau mai este autorul și al unui eseu asupra Comitetului Salvării Publice, apărut în 1968 în cunoscuta colecție pariziană „Que sais-je?”.

Dintre lucrările apărute în ultimii ani se remarcă, prin originalitatea tratării, lucrarea lui Max Gallo¹⁶. Pentru istoricul francez Robespierre „a încarnat rigoarea intransigentă a principilor și revoluția incoruptibilă”. În cele trei părți ale monografiei Gallo a încercat să reconstituie personajul istoric în cauză, să separe din elementele care prin politica și eșecul ei omului său țin de domeniul istoriei, împrejurările și particularitățile care l-au definit pe Robespierre omul, care au reflectat evoluția sa intrinsecă.

Unul din meritele monografiei rezidă, printre altele, în redarea foarte sugestivă a tabloului Franței revoluționare, a detașării pe acest fundal, a carierei vertiginoase, dar meteorice a tânărului avocat din Arras.

În paginile volumului, cititorul sesizează cu ușurință, îngustarea bazei de masă a lui Robespierre și a iacobinilor. M. Gallo evidențiază modul cum decretul din Ventôse și Legea maximului îndepărtează de iacobini o mare parte a secțiunilor pariziene și a populației rurale. În aceste condiții prăbușirea definitivă nu mai putea să întârzie. Sfârșitul dramatic al lui Robespierre și a tovarășilor săi de luptă la 9 Thermidor (27 iulie) 1794 este cunoscut și Gallo nu-l descrie decât lapidar. Prăbușirea dictaturii iacobine a marcat totodată și sfârșitul revoluției, căci Convenția Thermidoriană care i-a succedat a avut un caracter net reacționar. Robespierre apare în viziunea istoricului francez ca un conducător politic care sesizând și anticipând mersul înainte al procesului istoric, a adoptat linia de conduită cea mai justă impusă de acesta.

Cu toate meritele reale ale monografiei lui Max Gallo, o parcurgere atentă a acesteia permite observarea unor lacune și scăderi. Cu toată bogata sa documentare, autorul deși amănunțite atitudinea contradictorie a lui Robespierre în timpul unor evenimente cruciale ale revoluției (răsturnarea regalității la 10 august 1792, căderea girondinilor, episodul de la 9 Thermidor) nu o comentează. Nu rezultă de ce în aceste momente la Robespierre nu a precumpănit omul de acțiune imediată, ci doctrinarul contemplativ.

O ultimă lacună a lucrării, rezidă, în opinia noastră, în omiterea prezentării poziției lui Robespierre față de diferitele pături și clase sociale, poziție care explică multe din acțiunile sale, ca și necombaterea acuzației de cruzime pe care i-au atribuit-o o serie de istorici.

În ceea ce-l privește pe istoricul Walter Markow (R.D.G.), contribuția sa la cunoașterea epocii convenției iacobine este, în ultimă analiză, materializată în două contribuții judicioase gândite: un volum de articole referitor la epoca în cauză și o monografie de proporții mijlocii, consacrată lui Robespierre¹⁷.

În viziunea lui W. Markow, mișcarea populară din epoca amintită a avut un dublu aspect: pe de o parte, ea a fost antiaristocratică, și sub acest raport s-a integrat conținutul burghez al țelurilor revoluției, acționând în front comun cu clasele de mijloc. Acest front a adus la putere, în iunie 1793, dictatura iacobină și a constituit baza de masă a acesteia. Pe de altă parte, mișcarea populară a avut o existență independentă față de aceleași clase de mijloc, având în momentele ei de maximă dezvoltare o poziție chiar antagonică. Acest element — considerat istoricul amintit — constituie unul din factorii care au stat la baza căderii dictaturii iacobine (9 Thermidor anul II).

Dintre istoricii sovietici, s-a impus, prin sobrietatea și adâncimea tratării A. Z. Manfred, care a realizat unul dintre cele mai izbutite microeseuri — după opinia noastră — consacrate figurii marelui luptător pentru dreptate socială de la sfârșitul secolului al XVIII-lea¹⁸. Robespierre apare aici ca o entitate istorică bine profilată pe fundalul unei Franțe aflată în cursul unui proces de transformări structurale. În viziunea largă, de amplitudine a lui A. Manfred, el este un om al epocii sale, personaj de o dialectică complexitate, ridicat de marile-i calități, căzut datorită slăbiciunilor inerente oricărui lider politic într-un moment atât de complex.

¹⁶ Maximilien Robespierre. *Histoire d'une solitude*, Librairie Académique Perrin, Paris, 1969, 352 p.

¹⁷ *Iakobiner und Sansculotten* (sub redacția lui W. Markow) Berlin, 1956; Maximilien Robespierre, Berlin, A.V., 1958.

¹⁸ A. Z. Manfred, *Maximilien Robespierre*, în vol. *Essais d'histoire de France du XVIII-ème au XX-e siècle*, Editions du Progrès, Moscova, 1969, p. 143 — 228.

Nu putem încheia această — desigur incompletă — enumerare, fără a aminti una dintre cele mai interesante contribuții teoretice pe această problemă apărută în ultimii ani și datorată istoricului și politologului polonez Marcin Król¹⁹.

De la bun început autorul subliniază că, din motive tactice, scopul cuceririi puterii a fost formulat de iacobini mai mult sau mai puțin clar; în cursul diverselor perioade ale revoluției poziția lor în această problemă a variat în chip corespunzător. M. Król apreciază aici că ambiția de a lua puterea și apoi exercitarea acestei puteri de către gruparea politică amintită disting ideologia acesteia și respectiv conștiința lor istorică de alte doctrine sociale ale epocii și ale istoriei umanității. Analizând care au fost obligațiile și limitele pe care exercitarea puterii politice le-a impus ideologiei, istoricul polonez consideră că justetea ideologiei iacobinilor rezulta din convingerea că ideile lor erau perfect identice celor ale poporului. În cazul în care, teoretic vorbind iacobinii n-ar fi avut puterea, atunci ideologia lor ar fi avut caracterul unei ideologii de opoziție.

Aceste reflexii arată că modelul iacobin oferă posibilitatea de a examina un caz relativ rar în istorie: acela al unei ideologii în fapt utopice devenind doctrina unui grup deținător al puterii. Din punct de vedere teoretic, preluând puterea, iacobinii puteau alege între două căi. Prima consta în a recunoaște că vechea lor imagine a societății ideale nu indica decât orientarea activității lor, dar că nu era practic o realitate. Totuși, iacobinilor, această cale le era închisă, intrucit, chiar înainte de a ajunge la putere, ei preconizaseră maximul social.

Și atunci, intrucit nu puteau renunța la propria lor ideologie, trebuia găsită o altă soluție care să justifice transpunerea în realitate a scopurilor politicii lor. Această ieșire iacobini au găsit-o sub forma teoriei *guvernării revoluționare*.

Intrucit guvernarea revoluționară avea menirea de a apăra libertatea poporului, într-o epocă în care poporul era pe cale să-și cucerească această libertate, pentru a activa eficient, ea trebuia să acționeze cu energie și rapiditate. De aici recursul necesar la teroare și la activitatea intensificată a tribunalului revoluționar. Dar înscriind această teorie în ideologia lor, conținutul ei nu avea nici o legătură cu faptele vieții sociale curente.

În ochii lui Robespierre și partizanilor săi — relevă autorul — revoluția nu constituie decât o etapă de tranziție în sensul unui pas înainte, fie el și imens — către realizarea idealului social.

În prima perioadă a revoluției (până în 1793) coexistența libertății și a virtuții în ideologia iacobină era însoțită de o apreciere pozitivă a celor două perioade corespunzătoare ale trecutului.

De aici deriva și convingerea iacobinilor că revoluția era un eveniment fără precedent în istoria Europei moderne și că ea trebuia să depășească realizările actualității și să aducă în lume câteva lucruri pe de-a întregul noi.

Concepția iacobină despre progres se dovedește ea însăși mai largă dar mai fantezistă. Societatea viitoare urma să fie o societate statică, care, atingând summum-ul social nu va avea nici o nevoie de progres (?). În ansamblul concepțiilor iacobine, revoluția constituia o luptă contra răului, a viitorului împotriva trecutului. În acest fel trăsătura fundamentală a conștiinței istorice a iacobinilor, o constituie această conjugare a viziunii asupra trecutului cu viziunea asupra viitorului. Investigarea documentelor specifice ei (discursuri, cuvântări, articole) evidențiază cu claritate faptul că la origine, ideologia iacobină urmărea un scop dublu: victoria revoluției și apoi societatea viitoare.

În lucrarea lui Saint-Just, *Instituțiile republicane*, autorul nu ne spune nici când această societate va veni și nici cum să se ajungă la ea; tot ceea ce ne expune este că ea urma să fie *cea mai bună posibilă*. În ce va consta această superioritate el nu o explică însă și probabil că nici la ceilalți doctrinari iacobini conceptul acesta nu era încă bine precizat.

Pe de altă parte arată M. Król — străduindu-se să-și delimiteze propria ideologie și să accentueze diferențele care îi separau de girondini, iacobinii reliefau opoziția între Europa înlăuntrită de despotism și Franța revoluționară.

Teoria guvernării revoluționare accentua *conținutul național* al revoluției. Guvernarea revoluționară trebuia să dureze până la victoria completă, cu alte cuvinte atâta timp cât națiunea franceză va rămâne singura purtătoare a principiilor revoluționare. Locul pe care-l ocupă naționalismul revoluționar în gândirea istorică a iacobinilor este așadar, destul de singular.

Separând astfel domeniul ideologic de realitatea socială — subliniază în încheiere autorul eseului — iacobinii s-au instrăinat de controlul social, iar înfringerea lor politică a fost, în aceste condiții, consecința firească a rupturii dintre ei și cultura epocii respective.

¹⁹ Marcin Król, *La conscience historique et le pouvoir révolutionnaire. Le cas de jacobins (1793—1794)*, în „Act Polonia Historica”, t. XXVII (1973), p. 67—89.

Menționăm că, deși sporadic, personalitatea lui Robespierre a format obiectul preocupărilor și unor istorici români. Figura marelui lider iacobin l-a atras, printre alții, pe N. Iorga, care în sinteza sa *Istoria poporului francez* (București, 1919) s-a oprit asupra ascensiunii și căderii acestuia, incluzându-l printre personalitățile marcante ale Revoluției franceze.

După 23 August 1944, activitatea lui Robespierre și a iacobinilor a constituit subiectul unuia dintre eseurile înglobate de M. Roller într-un volum *Figuri din revoluția franceză (1789—1794)*, (București, 1949) (p. 104—137), și în care prezentarea activității acestuia, este făcută în genere, cu excepția unor curențe de interpretare, destul de exact.

Pasionat de istoria Revoluției franceze, pe care a descris-o și într-o lucrare de mai largă întindere (*Căderea Bastiliei*, București, Edit. științifică, 1961), Dumitru Almaș a consacrat o contribuție distinctă momentului căderii lui Robespierre („Studii și articole de istorie”, XXII (1973), p. 83—92), ce conține o detaliată descriere a ultimelor momente ale carierei politice și vieții marelui revoluționar.

În cele de mai sus am încercat astfel, sub o formă evident comprimată, să aducem la cunoștința cititorului unele concepții mai vechi ca și aspecte importante din stadiul actual al cercetărilor pe plan internațional privind fenomenul istoric al Franței revoluționare și al unuia din marii ei militanți de acum două secole.

Martian Stroia

SIMPOZION INTERJUDEŢEAN DE ISTORIE

Încadrate în suita de manifestări dedicate celei de a 2050-a aniversare a creării statului dac al lui Burebista, în zilele de 26—27 aprilie 1978 s-au desfășurat lucrările primei ediții a unui amplu simpozion interjudețean de istorie, de o reală ținută științifică, organizat de Secția de propagandă a Comitetului județean Mehedinți al P.C.R., Comitetul județean de cultură și educație socialistă, Filiala județeană a Arhivelor Statului și Centrul județean de îndrumare a creației populare și a mișcării artistice de masă.

Lucrările au fost deschise de Iulian Ploștinaru, prim secretar al Comitetului județean al P.C.R., și au prilejuit întâlnirea cu un public numeros de specialitate, format din profesorii de liceu din județ, arhiviști, muzeografi și cercetători veniți din diferite orașe ale țării. Au fost prezentate 69 de comunicări cu un subliniat caracter științific, dintre care 7 în ședință plenară, iar restul, grupate pe trei secțiuni, subscrise temelor : I. Documente inedite cu privire la lupta poporului român pentru apărarea libertății sale și desăvârșirea unității statale ; II. Izvoare documentare noi privind viața spirituală a poporului român. Modalități și procedee moderne de valorificare a documentelor istorice. III. Noi mărturii documentare valoroase privind istoria poporului român și a județului Mehedinți. Au participat, ca referenți, cadre universitare, activiști de partid, cercetători științifici, arhiviști, muzeografi, profesori de liceu etc.

În ședința plenară, prof. dr. doc. I. C. Chițimia a prezentat județul Mehedinți în semnificația unor documente istorice și culturale, Iulian Antonescu a evidențiat rolul multifuncțional al muzeului de istorie în educarea conștiinței de sine a maselor populare, Mișu Davidescu, directorul Muzeului județean „Porțile de Fier”, a demonstrat continuitatea așezării dacice Drobeta în timpul stăpînirii romane și romane tirzii, prof. univ. dr. Emilia Comișel a prezentat documente privind cultura populară și viața artistică în secolul al IX-lea, conf. univ. dr. Marius Bizerea, pe baza unor izvoare maghiare, a demonstrat persistența a numeroase familii românești în Banat în secolele XII—XVI, iar unele pînă în zilele noastre (vezi familia Bizerea), prof. Eleodor Popescu, președintele Comitetului județean de cultură și educație socialistă, a abordat tema „Documentele — izvor de cunoaștere a tradițiilor cultural-artistice ale județului Mehedinți”, iar directorul Filialei Arhivelor Statului Mehedinți, Nicolae Chipurici a prelucrat datele de o bogăție inestimabilă ale conscripției austriece de la începutul secolului al XVIII-lea, extrăgînd știrile referitoare la Mehedinți.

Comunicările susținute în ședințele secțiilor au pus în valoare, de asemeni, date noi culese din izvoare interne și extrase depistate în ultima vreme. Mișcarea muncitorească și activitatea partidului în ilegalitate și în anii imediat de după eliberare au fost teme abordate de mai mulți referenți. Astfel, Luchian Deaconu de la Muzeul „Oltenia” din Craiova, s-a referit la mișcarea muncitorească din Mehedinți în timpul ocupației germano-austro-ungare ; Ion Palașcă din Drobeta Turnu Severin a prezentat mișcarea muncitorească din Turnu Severin la începutul sec. al XX-lea în lumina unui valoros document inedit (este vorba de un carnet de partid) ; Rădulescu Toma, Avram Cezar și Garan Zaharia au adus știri inedite privind activitatea comuniștilor mehedințeni în preajma și după constituirea P.C.R., iar conf. univ. dr. Ion Șt. Baicu din Ploiești a comunicat noi date referitoare la conlucrarea comuniștilor și social-democraților prahoveni la făurirea partidului unic al clasei muncitoare din România.

Foarte multe comunicări au fost axate pe tema revoluției de la 1848, Unirea Principatelor, războiul pentru independență, participarea României la primul război mondial, desăvârșirea unității statale, participarea la războiul antihitlerist. În această ordine de idei, amintim însă, din economie de spațiu, doar cîteva : dr. Serafin Duicu și Liviu Moldovan, din Tîrgul Mureș, au prezentat aspecte ale colaborării româno-maghiare în revoluția de la 1848 ; Elena Iosefide, de la DGAS, a făcut cunoscute documente referitoare la activitatea comisarilor de propagandă ; V. Zaberca și Valeriu Leu, de la muzeul Caraș Severin, au spicuit date din corespondența bănățenilor cu Gh. Barițiu ; Șerban Rădulescu-Zoner s-a referit la documente austriece inedite privind activitatea „partidei naționale” de la București (1857) ; C. Isăcescu și E. Păunescu, de la Muzeul județean Ilfov, au prezentat documente inedite privitoare la războiul pentru indepen-

dență aflate în colecția Muzeului luptei pentru independență din Giurgiu etc. Amintim, apoi, contribuția valoroasă a lui Gh. Calotoiu de la Muzeul județean Tg. Jiu care a pus în valoare documente culese din arhive spaniole, datînd din a doua jumătate a secolului al XVI-lea privind lupta pentru independență a Țării Românești (cu referințe la Mihai Viteazul).

Aspecte de istorie social-economică și culturală, multe cu aspect local, au constituit tema a numeroase alte comunicări, bazate în marea lor majoritate, ca și cele pomenite mai sus, pe mărturii documentare inedite, iar altele venind cu noi interpretări ale unor vechi izvoare istorice. Astfel, Răzvan Ciucă, de la Muzeul județean Ialomița, a prezentat aspecte sociale privind istoria unor așezări de pe valea Bahnei; Alexandru Duță, de la Arhivele Statului Galați, a adus informații din surse inedite engleze despre navigația la Porțile de Fier la sfîrșitul secolului al XIX-lea, Ioana Constantinescu, pe baza datelor statistice din 1819, a analizat structurile sociale rurale în raport cu structura proprietății asupra pămîntului în județul Mehedinți etc. Un interes deosebit au trezit informațiile documentare despre o serie de sate și comune din județ, ca de exemplu satul Gîrla (comunicare Florența Ivăniuc, de la Muzeul municipiului București), Colibaș (Ovidiu Vișan, profesor la liceul „Tralan”, din orașul gazdă), Cojmănești (C. Gherghinescu). Maria Dogaru de la DGAS a descris însemnele administrative mehediniene, Mihai Rachieru de la Arhivele Statului Prahova a făcut cunoscută diploma de înobilare a 30 de iobagi (români, sîrbi și maghiari), emisă de Gh. Rákóczi, I, în anul 1645, iar ing. V. Fizeșian din Timișoara a propus o nouă lectură a inscripției de pe vasul tezaurului datînd din sec. al IX-lea, descoperit la Sînnicolaul-Mare, în 1799.

Comunicările au fost însoțite de vii dezbateri, contribuind la reușita deplină a simpozionului.

Această manifestare a constituit totodată un important mijloc de stimulare a cercetării istorice și în rîndul profesorilor de liceu, cărora le revine, printre altele, misiunea ce-i onorează de a reconstitui trecutul comunelor și satelor în care profesează, răspunzînd prin aceasta unei comenzi sociale de strictă actualitate.

Ioana Constantinescu

LUCRĂRILE COLOCVIULUI VI AL SECȚIEI ORÎNDUIRII COMUNEI PRIMITIVE A INSTITUTULUI DE ARHEOLOGIE DIN BUCUREȘTI

Conform tradiției, Institutul de arheologie București, prin grija secției orînduirii primitive, a organizat, în zilele de 1—3 decembrie 1977, Colocviul VI cu tema: „*Perioada de tranziție de la epoca neolitică la epoca bronzului pe teritoriul României*”. Perioada amintită este deosebit de importantă pentru istoria veche a patriei, deoarece în cursul ei, în regiunile noastre a început intensificarea procesului de indoeuropenizare care a avut drept rezultat, formarea comunităților vechilor tracii, strămoșii geto-dacilor.

Ca și în anii precedenți lucrările Colocviului VI s-au desfășurat în incinta Institutului de arheologie. Au fost prezentate citeva rapoarte, o serie de comunicări de sinteză sau cu teme locale și unele informări. La lucrări au luat parte specialiști din 18 centre de activitate arheologică din întreaga țară și anume: București, Iași, Călărași, Brăila, Galați, Bacău, Piatra Neamț, Sf. Gheorghe, Miercurea Ciuc, Tg. Mureș, Satu Mare, Deva, Lugoj, Reșița, Caransebeș, Tg. Jiu, Govora și Caracal. Pentru prima dată la lucrări — dat fiind interesul stîrnit de tematica dezbătută la colocviile noastre — a participat și o specialistă de la Institutul de arheologie din Sofia.

Sesiunea a început în ziua de 1 decembrie 1977 cu rapoartele: Petre Roman, *Perioada de tranziție de la epoca eneolitică la epoca bronzului. (Terminologie și conținut)*. Pentru că sînt discuții contradictorii cu privire la sensul și necesitatea folosirii termenului de perioadă de tranziție, autorul raportului a explicat termenul și conținutul care i se dă de către majoritatea specialiștilor noștri. În continuare a amintit că în perioada dată au acționat două curente principale: unul estic (din zonele nord pontice) și altul vestic (alpin). Se remarcă tendința celor intruși în ținuturile noastre de a se adapta la modul de viață local. În domeniul metalurgiei se constată că începutul perioadei corespunde cu încetarea folosirii topoarelor cu brațele „în cruce” și sfîrșitul cu apariția topoarelor cu tub pentru fixarea cozii și cu un singur tăis. Formarea complexului cultural Cernavoda III-Boleraz poate marca începutul perioadei. Atunci se remarcă existența unei unități culturale pe un teritoriu foarte vast, de la Dunărea bavareză și pînă la Dunărea dobrogeană. Sfîrșitul perioadei trebuie legat de începuturile culturii Gilna, cînd prin asimilarea unor influențe sudice se face trecerea la epoca bronzului propriu zisă.

Sergiu Ilimovici (Iași), *Caracteristicile paleofaunei din așezările perioadei de tranziție de la epoca neolitică la epoca bronzului din Moldova*. Pe temelul unei cantități apreciabile de oase (4000 piese) de animale descoperite prin săpăturile arheologice, sînt analizate proporțiile cantitative dintre animalele domestice și cele vîinate. Ca și în cursul eneoliticului între animalele domestice, în perioada de tranziție în zona dată au predominat: bovinele, urmate de ovicaprine, iar porcinele sînt în procent mic. La Erbiceni primul loc este ocupat de ovine. Calul prezintă o frecvență foarte scăzută, doar la Foltești el atinge un procent mai ridicat, decît în așezările epocii bronzului. Vinătoreea a avut un rol apreciabil în asigurarea necesităților de carne. Erau vîinate mai ales: cerbul, mistrețul, bourul și căprioara.

Sebastian Morintz, *Perioada de tranziție la Dunărea de Jos*. Se aduc o serie de precizări importante. În zona amintită sînt reprezentate la sfîrșitul eneoliticului și în perioada de tranziție culturile: Cernavoda I, Crenavoda II și Cernavoda III. De fapt, denumirile lor sînt nepotrivite, căci este vorba de culturi deosebite, atît în privința originii, cit și a elementelor specifice. Astfel, cultura Cernavoda II a fost răspîndită în sudul Moldovei, în Dobrogea și în sudul Munteniei (spre vest pînă la Oltenița), iar cultura Cernavoda III ocupa teritoriul din vestul Olteniei (de-a lungul Cîmpiei Române) și Dobrogea (pînă la Hirșova). Aceste două culturi au fost în parte contemporane, dar în zone diferite. Pînă în prezent nu se cunoaște nici o altă cultură pînă la sfîrșitul epocii bronzului cînd în sud estul țării este documentată cultura Coslogeni. După toate probabilitățile în estul Munteniei și în Dobrogea au trăit atunci comunitățile unor culturi caracterizate prin morminte cu ocră, tumulare.

Henrieta Todorova (Sofia), *Descoperirile de tip Peveș din nordul Bulgariei*. După o scurtă privire de ansamblu asupra descoperirilor de la sud de Dunăre corespunzătoare perioadei de tranziție de la noi, autoarea a prezentat datele despre așezarea de la Ovciarovo — „Platoto”, aparținînd unei culturi necunoscute pînă în anul 1972 în Bulgaria. Este cultura numită Peveș, ale cărei complexe fac, de fapt, parte din aria de răspîndire a culturii Cernavoda I. Un alt complex în parte similar celui de la Ovciarovo a fost cercetat la Hotnița — „Vodopad”. Cu prilejul săpăturilor de la Duran Kulak, din nordul estul Bulgariei, autoarea a amintit că a descoperit urme de așezare de tip Cernavoda I, de un anumit tip precum și alte resturi de tip Cernavoda III.

V. Dupoi, *Un complex arheologic de la Pietroasele*. Sînt urme de așezare modestă de tip Cernavoda I. Pe lîngă cîteva unelte obișnuite, s-au găsit mai ales fragmente ceramice. Acestea provin din vase de uz comun, modelate și din pastă amestecată cu scoici pisate, avînd decorul realizat și cu șnurul răsucit sau înfășurat. Într-o cantitate mai mică este documentată și ceramica cu decor pictat de tip Cucuteni B 2.

Ersilia Tudor, *Unele date noi privind aspectul cultural Brătești, din nordul Munteniei*. Este o sinteză despre aspectul cultural Brătești, din nord-vestul Munteniei. Este delimitată aria de răspîndire a comunităților sale și sînt prezentate elementele specifice. Aspectul Brătești este post gumelnițean și în parte paralel (pe teritorii deosebite) și în parte anterior culturii Coșofeni. La Retevoești s-a găsit strat cu materiale de tip Brătești din etapa veche, suprapus de un altul aparținînd culturii Coșofeni. Se admite și paralelismul parțial cu cultura Cernavoda I. Vineri 2 decembrie 1977 au fost prezentate următoarele rapoarte:

N. Harțuche (Brăila), *Perioada de tranziție în estul Munteniei și în Dobrogea*. După unele considerații privind limitele cronologice ale perioadei, autorul a amintit despre descoperirea unui sceptor de piatră în formă de cap de cal, găsit la Fitionești, în condiții stratigrafice neclare. Piesa se afla în pămîntul de umplutură al unei gropi geto dacice, săpată prin strat de cultură Monteoru I c 3 și oprită la nivelul unui strat cu materiale de tip Cucuteni A 2. Cultura Cernavoda I, din regiunea sudică, după părerea autorului, a avut trei faze de evoluție (Cernavoda I a, I b și I c). Unele probleme ale culturii Foltești I-Usatovo pot fi aprofundate ținîndu-se seama și de unele materiale scoase la iveală în cursul săpăturilor de la Rîmnicul.

Ștefan Cucoș (Piatra Neamț) și Dan Monah (Bacău), *Începuturile epocii de tranziție în zona subcarpatică a Moldovei*. Autorii s-au referit în principal la mormintele culturii cu amfore sferice, pe care le împart în trei grupuri zonale, deosebite în parte, unele de altele. Au fost prezentate și datele despre un mormint de același tip descoperit de curînd la Borlești-Măstăcani. Cutia de piatră era cu pereții dubli și cuprindea șapte schelete, majoritatea cu cite un vas așezat în dreptul craniului. Alte două vase de ofrandă erau puse între pereții dubli ai cutiei funerare. Se consideră că înmormintarea s-a făcut (pentru toți cei șapte indivizi) în același timp. Tipurile de topoare de silex, cu suprafața șlefuită, specifice culturii se grupează în aceeași zonă ca și mormintele.

Eugen Comșa, *Considerații privind cultura amforelor sferice de pe teritoriul României*. După un scurt istoric al complexelor din zona de formare, se arată cum și cînd au pătruns comunitățile culturii amforelor sferice dinspre nord de-a lungul Carpaților răsăriteni, pînă aproximativ în centrul Moldovei, în special, în zona de la vest de Siret. Descoperirile de acest tip preced

în timp aspectul Horodiștea II. Sînt analizate complexele funerare (reprezentate numai prin morminte cu cistă) descoperite în Moldova. În funcție de elementele lor specifice și de ritual ele sînt puse în legătură cu grupul *podolian* al culturii anforelor sferice, deși sînt și câteva elemente, numai de inventar, asemănătoare celor din grupul *vollinian*. În continuare au fost expuse datele referitoare la raporturile cu celelalte culturi vecine nu numai din regiunile noastre, dar și cu acelea aflate la est de vastă zonă locuită de purtătorii culturii anforelor sferice.

Em Moscalu, C. Beda și I. Vlad (Alexandria), *Mormintul cu ocră de la Băcăuști-Teleorman*. Au fost expuse datele despre acest mormint și s-au făcut considerații cu privire la datarea lui și a grupului respectiv de morminte cu ocră din sudul țării.

Prof. Horia Dumitrescu și Corneliu N. Mateescu, *Un schelet ciopîrșit aparținînd culturii Coșofeni, descoperit la Vădastra*. Studiul foarte amănunțit și documentat al unui schelet descoperit în cadrul grupului de morminte Coșofeni de la Vădastra. Este astfel evidențiat un obicei neobișnuit al purtătorilor culturii Coșofeni din sud-estul Olteniei.

Exspectatus Bujor, *Date privind cultura Celci*. Au fost prezentate elementele specifice pentru fiecare nivel din așezarea de tip tell de la Celci, contribuind astfel la o cunoaștere mai bună a culturii amintite.

Petre Gheorghe (Govora), *Date noi privind cultura Coșofeni în nord-estul Olteniei*. Prin cercetări de suprafață și prin sondaje au fost studiate două complexe. Este semnalat faptul că locuirea purtătorilor culturii Coșofeni începe în nord-estul Olteniei, încă din faza Coșofeni I și durează pînă la sfîrșitul culturii. Într-un complex din faza Coșofeni III a s-au găsit elemente de influență Kostolac și mai ales Vučedol. O altă observație făcută în punctul „Runcuri” este că în faza Glina III B se termină contactele cu cultura Vučedol. În zonă sînt indicii străvechi de extragere a sării.

Petre Gheorghe (Tg. Jiu), *Descoperiri Coșofeni la Virf-Gorj*. A fost cercetată o locuință de tip bordei, cu vatră de foc. Ceramica este caracterizată prin „boabe de linte” și decor în relief. Așezarea datează de la sfîrșitul fazei Coșofeni I și începutul fazei Coșofeni II.

Richard Petrovsky (Caransebeș) și Ștefan Cădăriu (Reșița), *Așezări Coșofeni de pe teritoriul județului Caraș Severin*. Sînt prezentate datele despre o serie de descoperiri de tip Coșofeni și mai ales cele făcute la Obreja, în punctul „Iaz”.

Ion Stratan și Maria Moroz (Lugoj), *Unele aspecte ale perioadei de tranziție de la epoca neolitică la epoca bronzului, ilustrate în colecția arheologică a Muzeului de istorie și etnografie din Lugoj*. Prin cercetările făcute de colectivul muzeului sau în colaborare au fost descoperite și cercetate prin săpături o serie de obiective de tip Coșofeni, unele cu elemente de tip Kostolac și Vučedol.

Valeriu Lazăr (Tg. Mureș), *Așezările Coșofeni cu terase amenajate, din Transilvania*. Așezările cu terase amenajate sînt caracteristice culturii Coșofeni pînă la sfîrșitul ei. Sînt prezentate rînd pe rînd și descrise destul de multe așezări de acest tip, întărite de obicei prin șanț și val de apărare.

Simbătă, 3 decembrie 1977 au fost supuse dezbaterii referențele:

Tiberiu Bader (Satu Mare), *Descoperiri arheologice aparținînd culturilor Coșofeni, Baden și Nyrseg, din nord-vestul României*. Autorul a sintetizat datele cunoscute despre descoperirile aparținînd celor trei culturi și aprofundat problema raporturilor dintre ele. Pînă acum, s-a vorbit prea puțin despre cultura Nyrseg, documentată la noi numai în nord-vestul țării. Uneori cultura Nyrseg este confundată cu faza Otomani I. Este clar că această cultură a jucat un rol important la formarea culturii Otomani. Densitatea purtătorilor culturii Nyrseg era destul de mare (numai la Berea sînt 8—10 așezări modeste, cu locuințe adincite). Se cunosc două necropole de incinerare. Autorul consideră că evoluția culturii Nyrseg în regiunile noastre poate fi împărțită în două: prima fază Berea (paralelă cu Coșofeni III c, cu Schneckenberg A și cu grupele Baden Irtzi), iar a doua fază Sanislău (paralelă cu începutul culturii Otomani).

Szekely Zoltan (Sf. Gheorghe), *Așezarea de la Zăbala*. După o scurtă sinteză despre descoperirile din perioada de tranziție din sud-estul Transilvaniei, autorul prezintă datele despre o așezare și un mormint (fără cutie de piatră), cu inventar bogat, descoperite la Zăbala. În așezare s-au găsit pe lîngă fragmente ceramice specifice, unele fragmente de tipare, care dovedesc prelucrarea locală a bronzului. Se consideră că descoperirile de la Zăbala aparțin unei faze timpurii a culturii Schneckenberg, formată în sud-estul Transilvaniei.

Dan Monah (Bacău), *Sfîrșitul culturii Cucuteni și elementele răsăritene*. Un studiu amănunțit al situației din zona subcarpaților Moldovei în perioada de sfîrșit a culturii Cucuteni. Autorul arată că este vorba de un fenomen complex. Încetarea evoluției culturii Cucuteni nu se datorește numai pătrunderii elementelor răsăritene, ci și unor schimbări de climă (o răcire de câteva grade și o perioadă de secetă). Densitatea destul de mare a populației (pe teritoriul unor comune sînt cîte 8—10 așezări cucuteniene) a avut drept consecință epuizarea apreciabilă a solului. Așezările din perioada dată au devenit modeste, cu strat de cultură subțire. Tot atunci dispar locuințele cu platformă. Pictura de pe vase degenerază.

Cu aceasta s-a încheiat seria comunicărilor Colocviului VI.

La sfârșitul fiecărei ședințe s-au cerut unele lămuriri suplimentare și au avut loc discuții amănunțite.

★

Din cele relatate considerăm — rezultă cu toată claritatea — că țelurile propuse de organizatorii Colocviului VI au fost atinse;

a) S-a reușit întrunirea unui număr destul de mare de specialiști din întreaga țară (unii au prezentat comunicări, alții au participat numai la lucrări).

b) În expunerile prezentate au fost aduse la cunoștința specialiștilor și au fost interpretate istoric, cele mai noi descoperiri din perioada de tranziție de la epoca neolitică la epoca bronzului din țara noastră.

c) Tematica Colocviului VI a acoperit tot teritoriul României, depășind în unele zone frontierele țării.

Aici se cuvine să amintim că programul, respectiv tematica seriei noastre de colocvii, nu se face la întâmplare, ci în cadrul secției orînduirii comunei primitive, din Institutul de arheologie au loc discuții amănunțite, se fac propuneri (de către specialiștii din secție) de teme de sinteză unele pentru tot teritoriul țării, altele pentru anumite zone sau complexe mai importante. Se propun în același timp și persoanele cele mai potrivite prin profilul preocupărilor lor, care să se ocupe și să fie rugate să prezinte acele rapoarte sau comunicări. Aceste propuneri sînt comunicate specialiștilor în cauză din celelalte centre și în funcție de acordul și completările lor, în final, se realizează programul fiecărui colocviu. Ținem să subliniem, că tematica Colocviului VI a fost de fapt mult mai bogată, dar la lucrări, din motive obiective, au lipsit o serie de specialiști, care urmau să prezinte diferite comunicări interesante de sinteză.

d) În program au fost incluși anume cu comunicări o serie de cercetători tineri, cu scopul de a-i obișnui cu participarea la manifestările științifice.

e) Timpul liber dintre ședințe a fost folosit din plin atunci fiind cercetate, în grup, diferite loturi de materiale descoperite de curînd și au fost discutate metodele de cercetare aplicate, făcîndu-se astfel un util și amplu schimb de experiență.

Eugen Comșa

CĂLĂTORIE DE STUDII ÎN U.R.S.S.

Între 26 februarie și 29 martie 1978 am efectuat o călătorie de studii la Moscova și Leninigrad în cadrul acordului cultural încheiat între R.S. România și Uniunea Sovietică — pentru documentarea lucrării din planul Institutului de Istorie „N. Iorga”, intitulată: *Relațiile româno-ruse în secolul al XVIII-lea*.

Investigațiile au fost făcute la Moscova la Biblioteca de stat a URSS „V. I. Lenin”, la fondul de imprimate ruse și străine, iar la Leninigrad, la Biblioteca publică de stat „Saltikov-Șchedrin”, secțiile imprimate, cărți rare și periodice, unde am urmărit lucrările recent apărute (sinteze, monografii, studii și articole) privind istoria Rusiei în secolul al XVIII-lea din punct de vedere economic, social, politic și cultural, precum și culegerile de documente care se referă la această problemă și mai ales la relațiile româno-ruse din epoca lui Petru cel mare pînă la aceea a Ecaterinei a II-a.

Pe baza lor au fost cunoscute, într-o lumină nouă, unele aspecte ale acestei probleme și anume: Principalele obiective ale politicii externe țariste din secolul al XVIII-lea (după raportul lui F. J. Brunow, lucrările lui Gladys Scott Thomson, C. P. Gooch, B. Mouravieff); Relațiile internaționale dintre marile state europene, inclusiv Rusia, în secolul al XVIII-lea (David L. Rausel, G. Ghendel, A. Lentini); Negocierile diplomatice dintre Rusia, Prusia și Anglia pentru împărțirea sferelor de influență în Europa centrală și răsăriteană în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea (O. Wurmser, I. Rodjinskaia, W. Stribny); Politica Rusiei față de țările române în secolul al XVIII-lea (Scrisorile și hîrtiile lui Petru cel mare — Ultimul volum apărut în 1977 al XII-lea, partea 2 — jurnalul de campanie al generalului L. N. Allart, memoriile lui Frederic al II-lea, regele Prusiei, corespondența Ecaterinei a II-a cu Voltaire, arhiva marelui P. A. Rumianțev, a lui N. Panin și memoriile marelui Mînich); Problema balcanică în politica Rusiei (V. D. Sinița, I. S. Dostian, St. Antolac); Rusia și lupta de eliberare a poporului român de sub dominația otomană la sfîrșitul secolului al XVIII-lea (I. V. Scmenova, I. A. Kotenko); Controversele dintre Voltaire și M. Lomonosov privind unele aspecte ale războiului ruso-turc din 1710—1711 (V. Cerny, Voltaire).

Pe baza acestor materiale am ajuns la unele concluzii și anume 1. Scopul principal al politicii externe țariste în secolul al XVIII-lea a fost, în regiunile din estul și sud-estul Europei, lichidarea statului polon și slăbirea Imperiului otoman; 2. În lupta antiotomană guvernul țarist s-a străduit, începând din 1710—1711, să atragă de partea sa poporul român precum și popoarele nemusulmane din peninsula Balcanică și din Caucaz, cărora le-a promis eliberarea de sub stăpânirea străină și trecerea lor sub protecția sa; 3. Pentru a atinge principalele obiective ale politicii sale externe în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, Rusia țaristă s-a sprijinit pe sistemul „Alianței nordice” încheind un tratat de alianță defensiv cu Prusia, în 1764, și un tratat comercial cu Anglia în 1766; 4. Rusia țaristă a urmărit și realizat până în 1774 cuceriri teritoriale pe seama Imperiului otoman și a popoarelor aflate sub dominația sa, în zona de nord și de est a Mării Negre străduindu-se totodată să scoată de sub vasalitatea otomană pe tălarii din Crimeea, Bugeac și Cuban; 5. Țările române au fost obiectul de dispută între Rusia țaristă și Austria atît în 1737 cît și în anii 1771—1772; 6. Guvernul țarist a procedat în 1772 la dezmembrarea Poloniei asociind la această acțiune politică Prusia și Austria, pentru a obține din partea acestor puteri, încă liberă în negocierile de pace cu Imperiul otoman din anii 1772—1774.

În timpul deplasării în URSS am avut discuții fructuoase cu specialiști sovietici, la Moscova cu L.E. Semenova și M. Friedman, cercetători la Institutul de Slavistică și Balcanistică în probleme politice și culturale din istoria Rusiei țariste în secolul al XVIII-lea și în problema relațiilor româno-ruse din aceeași epocă iar la Leningrad cu L. L. Albina, conservatoare a Bibliotecii lui Voltaire aflată la Biblioteca publică de stat „Saltikov-Șcedrin”, în probleme legate de opera istorică a lui Voltaire cît și de corespondența acestuia cu Ecaterina a II-a relativ la evenimintele din anii 1768—1774.

Totodată am putut cunoaște mai bine unele monumente istorice și de artă din Moscova și Leningrad. Astfel la Moscova au fost vizitate: Muzeul de arhitectură de la vechea minăstire Donskoi, unde se găsesc conservate construcții laice și de cult din secolele XVI—XIX (inclusiv incinta de zid cu 12 turnuri din anii 1686—1711 și clopotnița din 1750). Complexul muzeal Kolomenskoe de pe malul Moscovei cu monumente istorice din secolele XVI—XVII (biserica înălțării din 1532, sf. Ioan Botezătorul din 1574, poarta de piatră din 1672—1673, biserica din Kazan din 1660, casa de lemn a lui Petru cel Mare de la Arhanghelsk din secolul al XVIII-lea), Palatul Ostanokino construit în stil neoclasic, reședința de vară a marelui N.P. Șeremetev (1792—1798), care posedă sală de teatru și de concert, galerii de pictură și gravuri, colecții de sculptură. La Leningrad au fost vizitate deasemenea Muzeul central al marinei militare instalat din 1939 în clădirea fostei burse construită în stil neoclasic, Catedrala Kazan, construită în 1801—1811, unde este instalat din 1932 Muzeul de istoria religiei și ateismului și în interiorul căreia se află și mormîntul marelui M. I. Kutuzov, Casa memorială a poetului A.S. Pușkin unde acesta a locuit în ultimele luni ale vieții (octombrie 1836—29 ianuarie 1837), Biblioteca lui Voltaire aflată pe teritoriul URSS din 1779 iar la Biblioteca publică de stat „Saltikov-Șcedrin” din 1861, care cuprinde peste 6800 volume din domeniul științelor și literaturii, cu adnotările marelui filozof și istoric.

Constantin Șelban

CĂLĂTORIE DE DOCUMENTARE ȘTIINȚIFICĂ ÎN MAREA BRITANIE

În cadrul acordului privind la schimburile științifice dintre Academia de Științe Sociale și Politice a Republicii Socialiste România și The British Academy, am efectuat o călătorie cu caracter de documentare științifică în Marea Britanie în perioada 7 decembrie 1977—7 ianuarie 1978. Scopul principal al acestei călătorii a constat în documentarea științifică în vederea redactării capitolelor care îmi revin la *Tratatul de istorie universală*, vol. II (istorie medievală) și vol. III (istoria modernă, partea I), lucrare prioritară prevăzută în planul unitar de cercetare științifică în domeniul istoriei pentru anii 1978—1980.

Documentarea am realizat-o în marile biblioteci de specialitate din Londra: Biblioteca Britanică, Biblioteca Universității din Londra, Biblioteca Institutului de cercetări istorice, Biblioteca Școlii de științe economice și politice, Biblioteca Școlii de studii orientale și africane, ultimele trei aparținînd de asemenea Universității din Londra.

Cercetările au fost axate pe două mari teme: *Economie și societate în Europa apuseană în secolele XVI—XVII și Istoria Indiei în evul mediu (sec. IX—XVIII)*. Pentru prima temă am cercetat, pe baza unor colecții de izvoare și a unor lucrări de sinteză și cu caracter monografic,

probleme referitoare la economia și societatea engleză în secolul al XVI-lea, îndeosebi dezvoltarea relațiilor capitaliste, evoluția comerțului intern și extern, structura socială, politica economică și socială în timpul dinastiei Tudor. De asemenea, am cercetat, pe baza unor sinteze recente de istorie economică și socială, unele probleme privitoare la evoluția economiei și societății din Europa apuseană în secolul al XVI-lea și în primele decenii ale secolului al XVII-lea. Pentru a doua temă am circumscris documentarea la evoluția și caracterele feudalismului în India în secolele VI—XII, pe baza unor lucrări de specialitate datorate îndeosebi unor specialiști indieni. Lectura unui șir de lucrări cu caracter fundamental și special, apărute mai ales în ultimii ani, mi-a dat posibilitatea să adun un material documentar bogat și totodată să iau cunoștință de unele realizări și puncte de vedere recente ale istoriografiei occidentale, mai ales engleze, precum și ale celei indiene.

De asemenea, prin grija Academiei Britanice, am avut mai multe întâlniri de lucru cu specialiști englezi, și anume : prof. F.R.H. Du Boulay (Colegiul Bedford, Universitatea din Londra), prof. J. B. Harrison și dr. P. Hardy (Școala de studii orientale și africane, Universitatea din Londra), W. Kelleway, bibliotecar șef al Bibliotecii Institutului de cercetări istorice al Universității din Londra, care mi-au dat informații deosebit de utile în ceea ce privește documentarea de specialitate.

Pentru procurarea unor lucrări de specialitate și pentru informarea privitoare la noutățile editoriale, am folosit câteva mari librării londoneze specializate, ca Librăria economiștilor de pe lângă Școala de științe economice și politice sau Librăria universitară Dillon.

Am vizitat, de asemenea, un șir de instituții cu caracter științific și cultural, ca Muzeul Maritim Național, unde, în calitate de membru al Comisiei Internaționale de Istorie Maritimă, am avut o discuție cu caracter științific privind cercetările de istorie maritimă din țara noastră cu directorul adjunct la muzeului, David Waters, British Museum, îndeosebi secția de manuscrise medievale (King's Library), Galeria Națională, monumente istorice etc., a căror vizitare mi-a îmbogățit cunoștințele de specialitate și de cultură istorică în genere.

Academia Britanică, al cărei oaspete am fost, mi-a asigurat cu promptitudine, prin grija domnului asistent-secretar Michael Evans, realizarea programului de documentare prin facilitarea accesului în biblioteci și prin organizarea contactelor științifice solicitate și totodată mi-a oferit condiții materiale excelente.

Radu Manolescu

DIN NOU DESPRE *ASPERI DE LICOSTOMO*

Într-un act notarial genovez redactat la 1383, apare, pentru prima oară în izvoarele istorice ale evului mediu, mențiunea folosirii în schimburile economice de la Dunărea de Jos a unor *asperi de Licostomo*. Documentul la care ne referim — un act redactat la Licostomo de către notarul Oberto Grassi da Voltri, la 19 decembrie 1383 — a fost descoperit și semnalat de către cercetătorul italian Gian Giacomo Musso¹, care, fără a publica textul integral al acestui act, dădea și paritatea acestor monede. Potrivit afirmațiilor sale, din cuprinsul documentului citat ar fi realizat următorul raport : 11 *asperi de Licostomo* = 156 perperi, la Pera²,

Încercînd să identificăm aceste monede, fără a cunoaște textul documentului în cauză, am arătat de curînd³ că o asemenea paritate nu este cu puțință, decît în cazul cînd îi inversăm termenii, astfel : 156 aspri de Licostomo = 11 perperi, ceea ce ar da următorul raport de valoare :

14 aspri de Licostomo un perper

11 perperi × 14 aspri — 154 aspri + 2 aspri, comision

total 156 aspri

În încheiere, ne exprimăm dorința de a avea cît mai curînd ediția integrală a actului în discuție, spre a vedea dacă paritatea propusă de noi corespunde realității⁴.

¹ Gian Giacomo Musso, *Nuove ricerche d'archivio su Genova e l'Europa Centro-orientale nell'ultimo medio evo*, în „Rivista storica italiana”, 83 (1971) p. 141.

² *Ibidem*, p. 141, nota 50 : „Quest'ultimo atto (Notaro Grassi Oberto cit., 19 dicembre 1383) reca un rapporto di valori per cui 11 aspri d'argento di Licostomo sarebbero equivalenti in Pera a 156 perperi”.

³ Octavian Iliescu, *Asperi de Licostomo la 1383*, în „Revista de istorie”, 27 (1974), p. 451—456.

⁴ *Ibidem*, p. 455.

În 1973, mănunchiul de acte notariale genoveze, redactate la Licostomo și descoperite de autorul susmenționat, vede lumina tiparului grație strădaniei d-rei Silvana Raiteri⁵. Docu mentul care ne interesează⁶ este un contract de schimb maritim prin care *Alberto de Albaro*, cetățean genovez, declară că a primit *in castro Licostomi* de la *Ninnozo Francesco* din Florența o anume sumă, nespecificată, de aspri de argint de Licostomo, în schimbul căreia se obligă a-i restitui creditorului său, la Pera, 156 perperi *ad sagium Peyre*⁷, în termen de o lună de la data în chelerii actului; în caz că nu va achita această sumă în condițiile stipulate, debitorul se obliga să restituie creditorului oricând, la cererea acestuia, la Licostomo, pentru fiecare perper cite 16 aspri de Licostomo⁸. Prin urmare, paritatea menționată în act este în realitate următoarea: un perper *ad sagium Peyre* = 16 aspri de Licostomo, raport în care este inclus, natural, și beneficiul pretins de către cel care împrumută capitalul, în speță dobînda, de regulă camuflată în contractele de acest gen⁹. În aceste condiții, este foarte probabil că raportul real dintre cele două monede să fi fost următorul: un perper = 14 aspri de Licostomo, adică exact paritatea propusă de noi anterior, pornind însă de la o premisă ce s-a dovedit, după publicarea actului în discuție, ca fiind complet greșită.

Octavian Iliescu

CRONICA

În cadrul celei de-a V-a ediții a unei manifestări cultural-științifice desfășurată sub genericul „Mesaje dimbovițene în timp” în zilele de 5 și 6 mai 1978 s-au desfășurat la Tîrgoviște oraș cu vechi tradiții istorice și culturale, lucrările simpozionului „Lupta milenară pentru libertate socială, unitate națională și independență a poporului român”.

Organizată sub egida Comitetului de cultură și educație socialistă al județului Dimbovița și a Muzeului județean Dimbovița, reuniunea științifică amintită a beneficiat de o compo tentă și variată participare (cercetători științifici, muzeografi, activiști, redactori din presa centrală și locală, profesori din învățămîntul liceal) ca și de asistența unui numeros public.

Sedința plenară de deschidere s-a ținut în ziua de 5 mai 1978 la Casa de cultură a Sindicatelor. În cadrul manifestării de deschidere au luat cuvîntul: Florea Ristache, prim-secretar al Comitetului județean Dimbovița al P.C.R., Ion Gavrilă, președintele Comitetului județean de cultură și educație socialistă Dimbovița, Florea Mogoșanu, Institutul de Arheologie (București), dr. Mircea D. Matel, Institutul de arheologie (București), dr. Liviu Ștefănescu, Muzeul de istorie a municipiului București, dr. Panait I. Panait, Muzeul de istorie a municipiului București, Mioara Ioniță, Muzeul de istorie al R.S. România, dr. Ion Toacă, Institutul de studii

⁵ Giovanna Balbi — Silvana Raiteri, *Notai genovesi in Oltremare. Atti rogati a Caffa e a Licostomo (sec. XIV)* / Collana storica di fonti e studi diretta da Geo Pitarino 14 II. Silvana Raiteri, *Atti rogati a Licostomo da Domenico da Carignano (1373) e Oberto Grassi da Voltri (1383—1384)*, Genova, 1973, p. 187—237. Nu a fost însă editat și actul redactat de aseme nea la Licostomo, la 6 iunie 1398, și care se găsește anexat la actul redactat de notarul Tommaso Boneto, la 12 iunie 1417; semnalat de Gian Giacomo Musso, *op. cit.*, p. 141 și nota 49.

Cu privire la ediția actelor încheiate la Licostomo, citată mai sus, v. și Gabriella Airaldi *I Genovesi a Licostomo nel sec. XIV*, în „Studi medievali” 3, 13 (1972) p. 967—981; Octavian Iliescu, *Nouvelles éditions d'actes notariés instrumentés au XIVe siècle dans les colonies génoises des Bouches du Danube. Actes de Kilis et de Licostomo*, în „Revue des études sud est européennes”, 15 (1977) p. 113—129.

⁶ Silvana Raiteri, *op. cit.*, doc. nr. 14, p. 217—218.

⁷ Cu privire la semnificația numeroaselor variante ale expresiei *ad sagium* ..., ca deter minativ al unor specii de perperi, în documentele medievale, v. Octavian Iliescu, *Aspri de Licostomo la 1383, loc. cit.*, p. 453—454; idem, „*Perperi auri ad sagium Venetorum*”, în „Studi și materiale de istorie medie”, 8 (1975) p. 211—217.

⁸ „*asperos sexdecim argenti de Licostomo de quolibet et proquolibet perpero quanti tatis predicte*”; Silvana Raiteri, *op. cit.*, p. 217.

⁹ Pentru acest motiv, de altfel, nu se specifică în act suma primii la Licostomo, în aspri de argint, ci numai suma ce urmează a fi plătită la Pera, în perperi de aur. Despre această prac tică și diversele procedee inventate de juriștii evului mediu, pentru a camufla perceperea dobînzilor, prohibită de dreptul canonic, v. G.I. Brătianu, *Actes des notaires génois de Péruet de Caffa de la fin du treizième siècle (1281—1290)*, Bucarest, 1927, 48—50.

istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., Dumitra Ivan, elevă, membră a cercului „Tinerii istorici”.

În continuare lucrările simpozionului s-au desfășurat în cadrul a 4 secții propriu-zise și a secției pentru tineret.

La secția I-a „Arheologia Comunei primitive, evoluția culturii tracice timpurii. Civilizația geto-dacică și procesul romanizării. Formarea poporului român” au fost susținute și discutate următoarele teme: *Topoarele de aramă de tip Vidra din epoca neolitică* de dr. Eugen Comșa, Institutul de arheologie (București); *Cercetări arheologice la Morleni, județul Dimbovița* de Ersilia Tudor, Institutul de arheologie (București); *Depozite de bronzuri descoperite pe teritoriul județului Caraș-Severin*, de Caius Săcărin, Muzeul județean Caraș-Severin; *Civilizația geto-dacă din județul Mureș, dovadă de continuitate mult milenară a poporului român în spațiul intracarpatic*, de Valeriu Lazăr, Muzeul județean Mureș; *Considerații asupra tezaurului monetar de la Ursei (județul Dimbovița)* de Petre Diaconescu și Nicolae Bungezeanu, Muzeul județean Dimbovița; *Considerații asupra sistemului militar al castrelor subcarpatice și problema dolărilor*, de Mihail Zahariade, Centrul de studii și cercetări de istorie și teorie militară (București); *Semnificația titlului triumfal de Dacicus Maximus și titulatura împăratului Publius Egnatius Gallienus (253—268)* de Horia C. Matel, Editura științifică și enciclopedică; *Romanii în secolele II—IV e.n. în zona subcarpatică munteană* de Magda Tzony, Institutul de arheologie (București); *Monumente de cult de la Ulpia Traiana* de Dorin Alicu, Muzeul de istorie a Transilvaniei; *Cultul lui Liber Pater la Ulpia Traiana* de Constantin Pop, Muzeul de istorie a Transilvaniei; *Nota preliminară asupra unui tezaur de monede republicane romane descoperit la Voinești (jud. Dimbovița)* de Constanța Știrbu, Muzeul de istorie a R.S. România; *Două urne de incinerare descoperite în punctul Curtea domnească Vaslui*, de Ionel Bauman, Muzeul județean Vaslui; *Continuitatea daco-carpică și romanitatea în regiunile la răsărit de Carpați ale României (sec. IV—VI) în lumina noilor cercetări istorico-arheologice* de Ioan Mitrea, Muzeul județean Bacău; *Contribuții privind continuitatea dacică și romanitatea în Muntenia (sec. IV—VII e.n.)* de Luciana Oancea, Muzeul județean Dimbovița; *Continuitatea populației băștinașe în sec. IV pe teritoriul jud. Mureș* de Flora Grigorescu, Muzeul județean Mureș; *Așezarea prefeudală de la Roșești, jud. Vaslui* de Ruxandra Maxim, Muzeul județean Vaslui; *Material arheologic descoperit la Cătușu, (jud. Dimbovița)* de prof. Georgeta Stoica.

Secția II-a — intitulată *Formarea statelor medievale românești. Civilizația medievală și unitatea sa pe teritoriul României*” a grupat comunicări extrem de diversificate, legate însă tematic de coordonatele majore ale perioadei amintite. Astfel aici au putut fi audiate materialele: *Unitatea culturii materiale de pe ambele versante ale Carpaților în feudalismul timpuriu, în lumina cercetărilor arheologice*, de Mariana Marcu, Muzeul județean Brașov; *Contribuții la cunoașterea civilizației rurale din centrul Cîmpiei Române în secolele XIV—XV* de Aristide Ștefănescu, Muzeul de istorie a municipiului București; *Începuturile Curții domnești din Tirgoviște*, de dr. N. Constantinescu, Institutul de Arheologie (București); *Poarta Cîmpulungului*, de prof. Radu Gioglovan (Tirgoviște); *Cercetări arheologice la cîteva monumente din Tirgoviște*, de dr. Gh. I. Cantacuzino și Gabriel Mihăescu; *Semnificația europeană a unirii înfăptuită de Mihai Viteazul*, de Mircea T. Georgescu; *Precizări cu privire la moștile din jud. Dimbovița ale logăfătului Radu Cocorăscu*, de Toma Rădulescu, Muzeul Olteniei (Craiova); *Inventarul documentelor familiei Brincoveanu, confiscate de autoritățile habsburgice la Brașov*, de Radu Ștefănescu, Mircea Gherman, Muzeul județean Brașov; *Aspecte ale luptei sociale pe domeniul mănăstirii Nucel, județul Dimbovița*, de Spiridon Cristoea, Muzeul județului Argeș; *Aspecte inedite privind instituția logofetei în Țara Românească*, de Gheorghe Cristea, Muzeul județean Ialomița; *Un călător străin în Țările Române la sfîrșitul secolului al XVIII-lea* de prof. Cristian Istrătescu (Tirgoviște); *Redatarea începuturilor etnoiei de la Sinaia a spătarului Mihai Cantacuzino*, de prof. Dinu Radu (Sinaia); *Relațiile comerciale ale tirgurilor vaslucene cu Brașovul în sec. XV—XVII* de Rică Popescu, Muzeul județean Vaslui; *Contribuții la problema genezei orașului medieval Tirgoviște* de Gabriel Mihăescu, Muzeul județean Dimbovița; *Monede de la Mircea cel Bătrîn din tezaurul descoperit la Gura Șuții, jud. Dimbovița*, de Parascovia Stancu, Muzeul de istorie al R.S.R.; *Noi documente privind mănăstirile Strîmbul și Găiseni în județul Dimbovița*, de Aurelian Stroe, Arhivele Statului (fil. București); *Pe marginea tirgurilor de sus și de jos ale Tirgoviștei*, de Mihai Oproiu, Muzeul județean Dimbovița; *Circulația cărților românești din timpul lui Anlim Ivtreanul în Banatul de Sud*, de Valeriu Leu, Muzeul județean Caraș-Severin; *Aspecte privind circulația cărților tipărite la Tirgoviște în partea de vest a țării*, de Elena Rodica Colta, Muzeul județean Arad; *Tipăriturile tirgoviștene din județul Mureș — dovadă a unității culturale românești*, de Elena Miha, Muzeul județean Mureș; *Un evangheliar manuscris de la jumătatea secolului al XVIII-lea* de Magda Istrate, Muzeul județean Vaslui; *Contribuții la un vitlor atlas al circulației cărții vechi românești*, de Florin Marinescu, Biblioteca Academiei R.S.R.

La secția a III-a au fost susținute comunicări axate tematic pe „Lupta poporului român pentru progres și unitate națională”. Menționăm în acest sens : *Date noi privind comerțul Țării Românești cu Brașovul în prima jumătate a secolului al XIX-lea* de Mihai Rachieru, Arhivele Statului Ploiești ; *Minjina — vatră de idei progresiste*, de Ștefan Stanciu, Comitetul județean de cultură și educație socialistă Galați ; *Caracterul revoluției române de la 1848*, de dr. Ion Bulei, Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R. ; *Propagarea ideilor revoluției de la 1848 în județul Dimbovița*, de Cleopatra Ionescu, Muzeul județean Dimbovița ; *Frământări sociale în județul Dimbovița în preajma și în timpul revoluției de la 1848*, de Pirvan Dobrin, Arhivele Statului Dimbovița ; *Despre ecoul internațional al revoluției române de la 1848*, de Marian Stroia, Institutul de istorie „N. Iorga” ; *Un document nepublicat referitor la părăsirea țării de către I.H. Rădulescu după înfringerea revoluției de la 1848*, de Valeriu Bălțeanu, Arhivele Statului București ; *Asociația învățăcelilor și socalilor din Brașov. Legăturile cu România*, de Măriuca Radu, Muzeul județean Brașov ; *Aspecte ale participării dimbovițenilor la înfăptuirea și desăvârșirea Unirii Principatelor*, de Elena Pălăncănu, Cornelia Apostol, Muzeul de istorie al R.S.R. ; *Unele aspecte privind dezvoltarea județului Dimbovița în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, de Florica Dumitrică, Arhivele Statului Ploiești ; *Idei înaintate exprimate în Parlament privind dezvoltarea economică a țării*, de Aurel Duțu, Cristian Păunescu, Muzeul de istorie a municipiului București ; *Contribuții la cunoașterea rolului lui Vasile Kogălniceanu în problema țărănească din România*, de Margareta Spînu, Muzeul județean Brașov ; *Legea Missir și aplicarea ei în județul Dimbovița de Mihail Niculăescu*, Muzeul județean Dimbovița ; *Luptele pentru Valea Dimboviței, septembrie-notembrie 1916*, de Al. Duțu, Vladimir Zodian, Centrul de studii și cercetări de istorie și teorie militară ; *Noi mărturii documentare referitoare la regimul de ocupație în primul război mondial, în Muntenia*, de Șerban Constantinescu, Radu Coroană, Muzeul de istorie al R.S. România ; *Muzeul de istorie a municipiului București — păstrător al unor documente privind realizarea statului național unitar român*, de Nicolae Anderco, Muzeul de istorie a municipiului București ; *Valeriu Braniște — personalitate remarcabilă în lupta pentru realizarea statului național unitar român*, de Herbert Rabinovici, Muzeul de istorie a P.C.R. ; *Activitatea militantă antifascistă a profesorului democrat Ilie Cristea în perioada 1931—1935*, de Sebastian Tudor, Muzeul Golești ; *Dr. Gheorghe Marinescu și cooperarea intelectuală internățională*, de Emil Păunescu, Muzeul județean Ilfov ; *Lupta antifascistă a maselor populare din județul Dimbovița împotriva Gărzii de Fier*, de prof. Dumitru Angelescu, Tîrgoviște ; *Apărarea țării în dezbaterile specialiștilor militari români (1934—1939)*, de Dan Rădulescu, C.C.I.T.M., București ; *Contribuții privind adeziunea maselor populare bucureștene la politica guvernului revoluționar-democratic dr. Petru Groza*, de Ana Bene, Eleonora Cofas, Muzeul de istorie a municipiului București ; *Lupta forțelor democratice conduse de comuniști pentru instaurarea autorităților democratice în județul Dimbovița*, de Gh. T. Ionescu, Inspectoratul școlar Dimbovița.

Menționăm de asemenea că un mare număr de comunicări au fost auziate în alte două secțiuni, respectiv „Permanența culturii naționale — manifestare a continuității spirituale a poporului român” și „Tineretul — participant activ la lupta milenară pentru libertate socială, unitate națională și independență a poporului român”.

Prin ținuta sobră a comunicărilor, larga participare și nivelul ridicat al dezbaterilor, manifestarea științifică de la Tîrgoviște se impune ca o expresie concretă a modului cum intelectualitatea muncitoare din România socialistă înțelege să răspundă imperativelor puse în fața ei de conducerea partidului și statului nostru.

În ziua de 29 martie 1978, în fața Comisiei de doctorat a Facultății de istorie-filozofie a Universității din București a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *Radu Șerban și epoca sa. Monografie*, elaborată de Constantin Rezachevici.

Lucrarea cuprinde următoarele capitole : Cap. I, „Radu Șerban și epoca sa în izvoare și istoriografie” ; Cap. II, „La hotarul marilor imperii” ; Cap. III, „Pretendenții” ; Cap. IV, „Urmașul „Basarabilor” ” ; Cap. V, „Domnul și țara” ; Cap. VI, „Domnul și vecinii” ; Cap. VII, „Din nou în scaun” ; Cap. VIII, „În anii exilului” ; Cap. IX, „Descendenții” ; Cap. X, „Amintirea lui Radu Șerban”.

În afara acestor capitole, lucrarea mai cuprinde : „Cuvînt introductiv”, „Radu Șerban și epoca sa în date și fapte, 1560—1620” ; „Bibliografie” și „Anexe” (Liste rectificate de domni și principii ai țărilor române, 1600—1620 ; Arborele genealogic al lui Radu Șerban și al doamnei Elina ; Schemele desfășurării ostilor în bătăliile de lângă Brașov din 1603 și 1611 ; Hărți ale Europei, Țărilor române, a Domeniului boieresc al lui Radu Șerban (1550—1602) și a Drumului neobișnuit al ostilor lui Radu Șerban peste Carpați în campania din 1611).

Comisia de doctorat a fost compusă din : prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, decan al Facultății de istorie-filozofie din București — președinte ; prof. univ. dr. doc. Ion Ionașcu — con-

ducător științific; prof. univ. dr. doc. Mihai Berza, dr. Ludovic Demény, dr. Paul Cernovodeanu, membri.

În unanimitate, Comisia de doctorat a hotărât să acorde lui *Constantin Rezachevici* titlul științific de *doctor în istorie*.

În ziua de 4 aprilie 1978, în fața Comisiei de doctorat a Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R. a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *Problema agrară în România 1864—1868* elaborată de *Ion Ilincioiu*.

Lucrarea cuprinde următoarele capitole : Cap. I, cu două paragrafe : „Sătenii, pământul și boierii în prima jumătate a secolului al XVIII-lea” și „De la reformele lui Constantin Mavrocordat la Legea rurală” ; Cap. II, „Legea rurală. Implicațiile și consecințele ei” ; Cap. III, „Legislația agrară. Locul și rolul ei în cadrul problemei agrare”, cu patru paragrafe : „Vinzarea moșilor statului”, „Invoielile agricole”, „Legea poliției rurale”, „Creditul agricol” ; Cap. IV, „Situția politică, socială și cultural-instructivă” ; Cap. V, „Poziția partidelor și grupările politice față de problema agrară. Opinii și soluții de rezolvare a acestei probleme. Acțiuni în lumea satului”.

În afara acestor capitole, lucrarea mai cuprinde „Cuvînt înainte”, „Încheiere”, „Bibliografie”.

Comisia de doctorat a fost compusă din dr. Gh. Zaharia, director adjunct al Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., președinte ; prof. univ. dr. Damian Hurezeanu, conducător științific ; prof. univ. dr. Constantin Corbu, conf. univ. dr. Augustin Deac, dr. Mircea Iosa—membri.

În unanimitate Comisia de doctorat a hotărât să acorde lui *Ion Ilincioiu* titlul științific de *doctor în istorie*.

ION LUNGU, *Școala ardeleană*, Edit. Minerva, București, 1978, 506 p.

Concepută ca un manual, cartea lui Ion Lungu oferă cititorului o imagine clară a grupului de cărturari care la cumpăna secolelor XVIII-XIX a avut un rol considerabil în viața intelectuală română: „Școala ardeleană”. Despre acest grup s-a scris cu o insistență justificată, intrucît în opera și activitatea lui s-au conturat direcții majore din cultura noastră modernă; în ultimii ani, s-au adus contribuții de prim ordin, atît documentar, cit și sub raportul interpretării. Autorul a preferat să nu meargă în continuarea unor cercetări capabile să dea un nou relief operei acestui grup, atît în devenirea noastră intelectuală, cit și în cadrul mișcării de idei europene; a revenit asupra punctelor de vedere anterioare, pentru a separa ceea ce s-a impus ca un bun cîștigat de ceea ce a fost depășit de progresul cercetării, și a aprofundat un aspect dintre cele mai semnificative ale activității desfășurate de cărturarii ardeleni: contribuția lor la dezvoltarea filosofiei române. În aceste condiții, cartea lui Ion Lungu face un bilanț extrem de util, chiar dacă parțial, și pune în lumină ideologia unor cărturari luminați care a alimentat gîndirea revoluționarilor de la 1848. Autorul aduce la zi propriile sale cercetări, desfășurate de-a lungul mai multor ani și ne oferă o carte de referință. Acesta este, desigur, motivul pentru care a introdus în aparatul critic foarte bogat note bibliografice privind pe toți cei care apar pe scena acelor ani, date despre ediții și manuscrise ale operelor datorate cărturarilor ardeleni și a sistematizat, aproape didactic, expunerea sa.

Ion Lungu ne vorbește despre „Transilvania în secolul Luminilor” pentru a-l face pe cititor să înțeleagă mai bine în ce condiții sociale și politice și-au desfășurat activitatea cărturarii din „Școala ardeleană”; separă pe „precursori” — Ioan Inochentie Micu, Grigore Maior, Gherontie Cotore — de „corifei” — cei „patru mari”: Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Petru Maior, Ion Budai Deleanu — și insistă asupra atitudinii acestora din urmă față de „latinismul istoric”, față de folclor, față de mișcarea de idei din Principate, precum și față de istoriografia

din imperiul habsburgic. Ultimul capitol, cel mai dens și mai original, dar și cel mai vulnerabil, își propune să stabilească natura raporturilor dintre „Școala ardeleană” și jozefinism, Aufklärung, filosofia franceză sau alte forme de iluminism european. Caracterul de manual al acestei lucrări rezultă și din faptul că autorul nu inovează, ci pornește de la criteriile, pînă în prezent, convenționale: cercetarea se concentrează asupra operei fiecărui cărturar în parte, distingînd pe „corifei” de ceilalți, „luminători”, fără să acorde atenție modului în care opera lor a fost „receptată”, a pătruns în lectura oamenilor și a impulsionat evoluția mentalităților; este pus în evidență Ion Budai Deleanu, intrucît se dovedește a fi mai apropiat de epoca noastră, deși opera lui a avut un ecou restrîns în acea vreme; sînt delimitate etape în cadrul acestei „Școli”, fără să fie aduse în discuție periodizări propuse în anii din urmă. Astfel, autorul reia diviziunea pe care a făcut-o, în 1972, în volumul I din *Istoria filozofiei românești*, și marchează net două etape în dezvoltarea „Școlii ardeleni”: „prima, de elaborare și afirmare a ideologiei naționale, care culminează cu redactarea și susținerea memoriilor din 1790 și 1792, înaintate Curții din Viena (consacrate sub numele de *Supplex Libellus Valachorum*) în numele „națiunii române” și cealaltă, pronunțat iluministă, din perioada „restituțiilor” și a „Sfintei Alianțe”, avînd ca moment de vîrf *Țiganiada*” (p. 14). Nu este discutată denumirea de „iluminism timpuriu” care a fost propusă pentru a caracteriza activitatea precursorilor și chiar a lui Cantemir, reprezentanți ai unui „Frühaufklärung” român. În schimb, autorul aprofundează rădăcinile social-politice ale operelor puse în discuție, făcînd statornic apel la principiile materialismului istoric și folosind caracterizări curențe în filosofia marxistă.

În lumina acestor principii, factorii locali apar mai puternic în relief ca în unele cercetări mai vechi și ei permit autorului să caracterizeze „Școala ardeleană” ca o „mișcare ideologică națională iluministă”. Ion Lungu

vorbește cu insistență în cartea lui despre lupta de idei din Transilvania secolului XVIII și despre gândirea „corifeilor”; el marchează faptul că lupta pentru drepturi politice a dat mișcării culturale de peste munte un predominant caracter național. Remarcabile sînt, la acest capitol, paginile pe care le consacră consecințelor unirii înfăptuite de Mihai Viteazul. În sfîrșit, prin referire la alte curente de idei, autorul surprinde note specifice ale iluminismului român.

Cartea lui Ion Lungu accentuează viguros izvoarele locale ale gândirii române, subliniind influența exercitată de opera lui Cantemir și gândirea Stolnicului Constantin Cantacuzino asupra ardelenilor. (Prefața la *Liturgia* din 1680 este eronat atribuită mitropolitului Teodosie de către autor — p. 404, ea aparținînd Stolnicului). Apreiind că fiecare carte a dat răspuns unor probleme social-politice specifice, autorul respinge justificat interpretările pozitive ale lui G. Bogdan-Duică, refuză să vadă, alături de Dimitrie Popovici, în confluentele de curente de idei o caracteristică a iluminismului transilvănean, și adoptă frecvent concluziile studiilor temeinice, din anii din urmă, ale lui David Prodan. De altfel, unul din meritele evidente ale cărții este că problematica apărută în secolul XVIII este urmărită pînă în zilele noastre; autorul prezintă critic teoriile eronate ale unor cărturari ardeleni despre „stîrpirea” dacilor ori despre „latinismul” lor atît de pătimas, încît i-a condus la un „purism” iluzoriu; totodată, nu este trecut sub tăcere faptul că teorii aristocratice opuse de apologetii puterii imperiale cărturarilor români care pledau cauza democrației și a rațiunii, își mai fac apariția în zilele noastre sub pana cîte unui istoric care nu a înregistrat încă realitățile de sub privirile tuturor.

Cartea are un nucleu, un capitol de o clară originalitate și care susține întreaga construcție teoretică a autorului. Pe urmele unei sugestii date de Pompiliu Teodor, autorul a pornit la compararea versiunilor filozofice ale lui Samuil Micu și George Șincai cu originalele latine ale operelor prelucrate de ei și a stabilit definitiv în ce mod cărturarilor ardeleni au adaptat și modificat sursele germane. În special paginile 289—383 se impun a fi citite de oricine dorește să cunoască ideologia română din secolul Luminilor, din care a izvorît programul acțiunii politice. Autorul subliniază semnificația dobîndită de conceptul de experiment („speriința”) și rațiune („cuvîntarea”) în opera lui Micu, făcînd o judicioasă legătură între progresele laicizării și evoluția luptei pentru drepturi politice, tot mai mult întemeiată pe dreptul

gînților, ca și pe ideile puse în circulație de către filozofii luminați și de către revoluțiile engleză și franceză. Ideile s-au radicalizat în scrierile lui Ion Budai Deleanu, pătrunzător interpretate de autor. Ion Lungu surprinde, apoi, mai bine decît alți interpreți străini, legăturile care au existat între „uniți” și „neuniți”, animați de aceleași idealuri de libertate, pe care cite un Ion Bob le pune în primejdie, prin conformismul lui. Concluziile autorului se întîlnesc cu interpretările lui Emanuel Turczynski (din cartea *Konfession und Nation*, 1976), care vedea în lupta purtată de sîrbi și români, prin intermediul instituției bisericii, ca pe o fază preliminară și prevestitoare a luptei izvorite dintr-o conștiință națională cristalizată. Spre deosebire de profesorul de la Bochum care marca prea apăsător diferențele dintre „uniți” și „neuniți”, Ion Lungu readuce raporturile la adevăratele lor proporții, de colaborare în fața unei dominații apăsătoare.

Sursele filozofice, ca și orientările de ansamblu ale ideologiei, din care a izvorît programul politic, pun în lumină caracterul european al acestei mișcări culturale. Este, de aceea, surprinzător faptul că autorul nu citează pe specialiștii străini care s-au ocupat de acest fenomen european, precum Mario Ruffini, Werner Bahner, Keith Hitchins sau Mathias Bernath. Dar nu sînt folosite nici lucrări române care au privit fenomenul dintr-un unghi comparat, precum studii ale unor membri ai Institutului de studii sud-est europene, ca Valentin Al. Georgescu, sau cărți ca aceea a Ioanei Petrescu despre locul operei lui Ion Budai Deleanu într-un gen literar de prestigiu european. S-ar fi impus apelul la documentele din arhivele Vaticanului publicate recent de I. Dumitriu-Snagov și la o serie de contribuții care l-ar fi scutit pe autor să forțeze uși deschise, ca în cazul discuției din jurul „Societății filozofice” (p. 383—388) sau a celei privind relațiile ardelenilor cu iluminismul din Moldova și Muntenia, mult prea diluată. Ion Lungu refuză, îndreptățit, să acorde pondere cărții lui Joseph Lanjuns, care a fost transformată într-un fel de sursă a iluminismului român, deși nu știm să mai fi alimentat și alte curente (p. 428). Tot astfel, atunci cînd cîntărește influența franceză asupra iluminismului român, autorul statuează faptul că reformismul cărturarilor români a fost eronat considerat a fi „mai prejos” de programul iluminiștilor francezi care se temeau să divulge cuceririle științifice „mulțimii” (supranumită „la canaille” — p. 394). În acest sens, autorul ar fi putut cita un studiu lămuritor al lui Roland Mortier despre „ezoterismul” filo-

sofilor francezi (din volumul *Clarités et ombres du siècle des Lumières*), precum și o serie de contribuții ale lui Robert Mandrou privind „clivajul intelectual” dintre oraș și sat în Franța secolelor XVII—XVIII (una dintre ele apărută în revista de la București : „Revue des études sud-est européennes”, 1972, nr. 3).

Autorul pune în lumină faptul că Samuil Micu a oferit în *Logică* primele indicații din cultura noastră privind „critica literară” (p. 333—335). Sint principii care au individualizat un domeniu de activitate intelectuală, într-un moment de puternică diversificare a preocupărilor, cînd a apărut și interesul pentru istoria culturii (după cum am arătat cu alt prilej). Micu recomandă în acel pasaj ca atunci „cînd tilcuiești pre vreun scriitoriu, ia sama, să știi erezul lui [din ce grupare face parte], inima și patima, deregătoria, vîrsta și vremea pre care au scris și sfîrșitul pentru care au scris”. Tocmai datorită faptului că, în acest moment, s-a extins cîmpul de acțiune al activității raționale, este posibil, cu mai multe șanse ca în perioadele anterioare, să fie urmărit modul în care aparatul conceptual s-a preschimbât. Studiul imaginilor și al concepțelor dominante, al structurilor mentale și al viziunii despre om și lume sînt în măsură să reconstituie curentele de idei în termeni mult mai clari și mai convingători decît cei utilizați de cercetarea doar a surselor livrestî și a „filiatîilor de idei”. Autorul surprinde apariția conceptului de „omenie” în traducерile lui Micu (p. 373); acest concept, ca și cele de „înțelepciune”, „fericire”, „patrie”, se impune a fi studiate în cîmpul semantic în care apar și în comparație cu alte texte din alte culturi. Este necesar, apoi, să luăm în considerare structura culturii scrise, pentru a explica de ce istoria și argumentele istorice au pătruns în toate categoriile de cărți, inclusiv în cele filozofice. Este, în fine, util să legăm ideologia de modernizare, atunci cînd ne ocupăm de epoca Lumii, sfîrșit și început de perioadă în istoria civilizației europene.

Ca parte din această civilizație, cultura română își dezvăluie o serie de direcții atunci cînd este cercetată în relațiile ei cu mișcarea din culturile balcanice. Autorul se ocupă de Sofronie de Vrața și de Paisie de Hilandar, dar nu dă măcar cîteva date despre acel „Voltaire grec” care a fost Dimitrie Daniel Philippide autor al unei cărți în care era descrisă și Transilvania; ar fi meritat o comparație a acestei scrieri cu operele de istorie ale cărturarilor transilvăneni, dacă se urmărea, cu adevărat, clarificarea relațiilor dintre „Școala ardeleană” și „alte forme de iluminism european”. Este prezentat Bozveli,

dar nu Petru Beron care a publicat primul abecedar bulgar, la Brașov. Boscović nu este interesant pentru că a dat informații despre Enache Milo, cum spune autorul, ci pentru că a descris Moldova și a făcut o experiență de fizică la Iași. (De altfel, jurnalul lui nu a fost scris în franceză, ci în italiană și a apărut în franceză fără știrea lui Boscović). B. Kopizar și Franz Miklosich nu au fost slavisti austrieci (p. 214), ci cărturari sloveni care au pledat cauza culturilor slave; de aceea, nu se poate susține că au scris „într-un context ideologic viciat de politica habsburgică de expansiune în Balcani”. În funcție de comparațiile cu mișcarea neogreacă sau iugoslavă putem mai bine urmări raportul dintre tradiție și invenție, modul în care a evoluat o gîndire seculară.

Se impun, apoi, referirile la iluminismul italian, mult mai bine cunoscut azi, mai ales datorită cărților lui Franco Venturi sau Furio Diaz, care ne îngăduie să vorbim în alți termeni despre Muratori decît cei folosiți de Dimitrie Popovici sau Edgar Quinet. Nu înșirăm aici cărțile despre iluminismul austriac care trebuie, fără îndoială, consultate, ca cele ale lui Victor Lucien Tapié, Ernst Wangermann (care putea da sugestii utile pentru periodizarea schițată în cartea pe care o recenzăm) etc. În orice caz, se impune o mai atentă prezentare a activității lui Sonnenfels (caracterizat de autor ca un om care n-ar fi putut să aibă simpatie față de mișcările revoluționare, de vreme ce a fost făcut baron..., p. 279) sau aceea a lui van Swieten care nu poate fi trecut la recuzită, numai pentru că a fost doctor și nu filosof (p. 280).

„Școala ardeleană” se încadrează nu numai în iluminismul european, dar și în întreaga mișcare intelectuală care a marcat, peste tot, trecerea de la o epocă de civilizație la alta. Caracterizarea acestui curent major din cultura română impune comparații constante cu fenomene similare și cu mișcarea ideologică generală, în cadrul căreia „Școala ardeleană” a pus un accent deosebit asupra perspectivei istorice — legătura cu strămoșii care au trăit pe același pămînt — și asupra spiritului critic — capabil să dărîme pilonii absolutismului și ai castelor —. Sinteza lui Ion Lungu surprinde o serie de aspecte majore, iar pe altele doar le schițează. Prin caracterul sistematic al expunerii, sprijinită constant pe taxe, ca și prin interpretarea aprofundată a scrierilor filozofice, mai puțin a celor istorice, cartea aceasta ne oferă un bilanț și un punct solid de sprijin pentru sintezele viitoare.

Alexandru Dușu

ȘERBAN RĂDULESCU-ZONER, *România și Tripla Alianță la începutul secolului al XX-lea, 1900—1914*, București, Edit. „Litera”, 1977, 187 p.

O lucrare de istorie în egală măsură națională și universală, cu un subzol dens, uneori poate prea dens și trădând asimilarea unei bibliografii cuprinzând mult din tot ce s-a scris mai bun cu privire la subiectul respectiv în patru sau cinci limbi de circulație internațională, o astfel de lucrare nu este ceva ce se poate vedea chiar în fiecare zi.

Utilitatea inițiativei cercetătorului Șerban Rădulescu-Zoner ni se pare a fi în afară de orice îndoială căci, oricât ar părea de curios, deși relațiile României cu Tripla Alianță au făcut obiectul a nenumărate abordări acoperind mai toate genurile literaturii istorice, nu dispunem totuși de nici o monografie a problemei. După cum se știe, o cunoscută lucrare a lui Nicolae Iorga¹ — oferind un excelent dar parțial termen de comparație — nu a putut epuiza chestiunea, fiind alcătuită în cea mai mare parte numai pe documentele arhivei diplomatice austro-ungare și ocupându-se de altfel doar de evenimentele înscrise pe segmentul 1908—1914. În aceste împrejurări credem că s-ar fi impus atacarea frontală a subiectului, începându-se în mod firesc cu prezentarea amănunțită a cauzelor care au determinat aderarea României la Tripla Alianță, momentul inițial al analizei constituindu-l nu începutul veacului XX ci anul 1883, anul aderării, sau încă și mai bine, Congresul de la Berlin.

O atare concepție era cu atât mai necesară cu cât istoricii români ai perioadei nu au realizat un consens asupra semnificației și utilității opțiunii din 1883 a diplomației românești, alianța cu blocul Puterilor Centrale putând fi considerată uneori „curioasă” iar alteori potrivnică intereselor naționale. Or, cel puțin acest din urmă punct de vedere, nedrept față de generația care a gândit și a realizat Revoluția de la 1848, Unirea Principatelor și Independența României, nu poate fi primit decât cu exact acele amendamente care de fapt îl desființează. Ipoteza unei eclipse de asemenea proporții a clarviziunii făuritorilor independenței naționale este cu totul improbabilă, iar ipoteza eclipsei patriotismului lor este atât de absurdă încât nu merită atenție. O eroare de calcul politic, perpetuată vreme de 30 de ani, este la fel de imposibilă, așa încât trebuie să admitem că soluția aderării la Tripla Alianță nu avea atunci alternativă. Faptul a fost deseori relevat în trecut

și n-ar fi decît să-l cităm tot pe Iorga, care în preambulul amintitei lucrări precizează că factorii de decizie de la București au văzut în actul de la 1883 „o garanție sigură contra poftelor rusești”. Cu precizările și nuanțele de rigoare, citeva importante lucrări publicate în anii din urmă de către unii istorici români ajung la aceeași concluzie². Sub acest raport, deși cartea lui Șerban Rădulescu-Zoner debutează cu anul 1900, ea oferă totuși un răspuns clar și foarte documentat asupra avantajelor și neajunsurilor care au rezultat din aderarea la Tripla Alianță. Din capul locului, autorul își definește punctul de vedere precizând în *Introducere* că „România se orientase spre puterile centrale pentru a obține anumite garanții de securitate și stabilitate politică” (p. 5). Apoi, deși crede că lucrul a avut „încă de la bun început o latură profund negativă, în sensul că alianța cu Austro-Ungaria contravenea dezideratului național al unirii românilor de pe ambele părți ale Carpaților” adugă imediat că acest deziderat „nu putea fi încă îndeplinit în ultimul sfert al veacului trecut. România singură nu putea să elibereze pe românii din Austro-Ungaria” (p. 6). În ce ne privește, ne mărginim să observăm că prima afirmație este aproape anulată de către cea de a doua; pe de altă parte, reversul medaliei ni se pare cu mult mai relevant: știm ce tratament a fost rezervat românilor din Austro-Ungaria, în ciuda stării de alianță dintre cele două state, nu știm însă, dar ne putem imagina, care ar fi fost acest tratament în lipsa alianței și în lipsa efectului ponderator al Germaniei. Totodată, o logică elementară ne obligă să conchidem că spre a putea aspira la desăvârșirea unității naționale un stat trebuie mai întâi să existe. În consecință, la nivelul anului 1883 pentru politica externă românească obiectivul primordial nu putea fi altul decât acela al conservării existenței neatințate, unirea urmînd să se realizeze doar atunci cînd condițiile internaționale o vor fi îngăduit. În sfîrșit, soarta românilor de peste munți s-a aflat în mod constant în centrul atenției guvernului de la București, și autorul o demonstrează cu destulă temeinicie, secțiuni de sine stătătoare în cadrul lucrării fiind rezervate exclusiv acestui aspect esen-

² A se vedea, cu titlu de exemplu, studiul lui Gheorghe N. Cazan: *Tratatul secret de alianță între România și Austro-Ungaria*, în „Revista Română de Studii Internaționale”, nr. 1, (19)/1973.

¹ N. Iorga, *Comment la Roumanie s'est détachée de la Triplice*, București, 1933, 83 p.

țial. Iată dar și concluzia autorului, clară și demnă de a fi reprodusă, spulberind sperăm o dată pentru totdeauna o falsă dilemă a istoriografiei naționale: „problema Transilvaniei a reprezentat preocuparea majoră și continuă a tuturor oamenilor politici din capitala României, constituind o cauză permanentă de fricțiuni cu monarhia habsburgică. [...] În ciuda existenței amintitului tratat de alianță, cercurile guvernamentale de la București nu au luat, cu unele rare excepții, măsuri împotriva avalanșei curentului de opinie din țară, favorabil realizării desăvârșirii unității statale, ba chiar au adoptat cu discreție, în majoritatea cazurilor, o atitudine nu numai conciliantă, dar și favorabilă acestuia, deși în mod oficial se făceau declarații de amicitie față de monarhia habsburgică” (p. 185). Mai semnalăm faptul că în cuprinsul cărții se atribuie o atenție justificată aspectului economic al relației României cu Tripla Alianță, arareori și doar în treacăt cercetat în trecut. Din analiza pe care autorul o efectuează desprindem două idei, de asemenea notabile:

latura economică a alianței, oricât ar fi de importantă, este subordonată obiectivelor de ordin politic, reprezentând însă un element stabilizator al legăturii cu Triplăa.

— nivelul de dezvoltare al economiei românești, dependența acesteia față de capitalul străin, în primul rând german, infirmă în mod absolut ipoteza „imperialismului românesc” de la începutul secolului XX, ipoteza care din păcate s-a bucurat de oarecare circulație în istoriografia românească de după cel de-al doilea război mondial.

Pandantul problemei conaționalilor din monarhia cezaro-crăiască îl constituie în chip necesar politica balcanică a cercurilor guvernamentale de la București, subordonată ideii de menținere a echilibrului din această zonă, astfel încât integritatea și securitatea țării să fie amenințate cât mai puțin cu putință. În limitele anilor 1900–1914, evoluția raporturilor României cu Tripla Alianță este analizată cu competență, atribuindu-se o atenție specială momentelor de criză, semnificative sub unghiul divergenței sau convergenței intereselor care determină comportamentul actorilor acestui vast scenariu. Misiunea autorului este într-adevăr dificilă întrucât amestecul marilor puteri, acoperind toate nuanțele existente între cinism și ipocrizie, a complicat până la confuzie situația politică din Balcani întreținând o permanentă stare de criză și așa suficient de primejdioasă într-o epocă în care procesul de formare a statelor naționale independente și unitare transformă ușor neînțelegerile de ordin etnografic în obstacole insurmontabile. Cunoaș-

terea până la detaliu a perioadei în discuție permite autorului să-și conducă investigația cu multă siguranță, reconfirmând veridicitatea unor teze mai vechi, ori corectînd, atunci cînd este cazul, unele afirmații lipsite de temeinicie. Este bunăoară cazul părerii potrivit căreia în 1900 sau 1901 între România și Austro-Ungaria s-ar fi încheiat o convenție militară prevăzînd între altele posibilitatea ocupării de către armata română, în caz de război, a unui teritoriu la sud de granița dobrogeană cu Bulgaria. Lucrul a fost susținut de Ivan E. Geșov, Nicolae Iorga și L. Cialdea, fără însă a fi fost vreodată probat. Argumentația autorului ni se pare a fi pertinentă, ca de altfel și concluzia care se desprinde din ea: „Faptul că documentul pus în discuție nu a existat este de o deosebită importanță deoarece pune în cu totul altă lumină convenția militară ruso-bulgară din anul 1902, care, la rîndul ei, explică în mare parte atitudinea diplomației românești față de problemele balcanice din anii următori” (p. 35).

Înzestrat cu acele calități indispensabile investigării fenomenului politico-diplomatic, Șerban Rădulescu-Zoner evită cu grijă pericolul de a cădea în ceea ce noi am numi „mirajul documentului”, cu alte vorbe nu confundă niciodată realitatea documentului cu realitatea însăși. Fiecare document este atent judecat în ansamblul informațiilor de care dispune, valoarea lui probatorie fiind stabilită cu precauție cerută de rigorile cercetării. Astfel, doar după ce procedează la numeroase verificări, pe care cititorul le simte chiar și în afirmații avînd aparența banalității, autorul își asumă responsabilitatea fie numai a unei nuanțe. Și cu toate că un asemenea subiect, ale cărui aspecte au fost de multă vreme cercetate pînă în detaliile cele mai neînsemnate, nu îngăduie răsturnări spectaculoase, totuși efortul verificării tezelor se dovedește a fi extrem de util de vreme ce scoate la iveală contradicții sau incoerențe ale istoriografiei problemei. Așa se întîmplă, de exemplu, atunci cînd autorul corectează o afirmație a lui Iorga, pînă astăzi acceptată, și potrivit căreia în toamna anului 1908 Ion I.C. Brătianu s-ar fi pronunțat, în ipoteza unui conflict serbo-austriac, în favoarea observării de către partea română a principalei obligații decurgînd din tratatul de alianță. Determinarea exactă a intențiilor și a concepției viitorului prim ministru este cu atât mai necesară cu cît, dincolo de oportunitățile jocului politic, privește în mod direct una din tezele esențiale ale politicii externe românești din acea vreme. Confuzia, arată autorul, decurge din interpretarea greșită a unui pasaj cuprins în discursul pronunțat de către amintitul om de stat

În Camera Deputaților, discurs conceput în mod deliberat într-o manieră pythică, pentru a atenua pe cât cu puțință nemulțumirea Austro-Ungariei fără însă a-i încuraja atitudinea agresivă printr-un „vot de încredere” al guvernului român, în numele căruia vorbește. Astfel, Brătianu saluta victoria junilor turci și independența Bulgariei, admițând totodată că „anexarea Bosniei și Herțegovinei nu jignește nici unul din interesele directe ale regatului”. Apoi, după ce se referise la „liniștea și echilibrul” Balcanilor pe baza „statu quo-ului teritorial”, după ce se pronunșase pentru dezvoltarea pașnică a tuturor popoarelor din regiune „fără jignirea nici unui interes și nici unui drept legitim” al României, gerantul de fapt al președinției Consiliului de miniștri sublinia în încheiere: „vom continua a veghea cu încordată atențiune la aceste interese ale regatului și aceste drepturi ale noastre să fie ferite de orice atingere și de a da concursul nostru în raport cu puterile noastre dar cu hotărâtă energie acelor care deodată cu aceste interese ale noastre vor asigura și pacea lumii”. Ținând seama de împrejurarea că în aceeași ședință mai mulți deputați, între care și Iorga, criticaseră violent Austro-Ungaria pronunțându-se în consecință pentru reorientarea politicii externe românești; ținând seama de antagonismul, notoriu la data respectivă, dintre țelurile diplomatice ale guvernelor austro-ungar și român; ținând seama, în sfârșit de economia textului, trebuie să admitem alături de autor, că Brătianu nuse pronunțase în favoarea aplicării clauzelor tratatului de alianță în caz de război cu Serbia, ci doar împotriva oportunității amintitei reorientări a politicii externe românești. Redefinirea obiectivelor guvernului de la București, cu desprinderea din Triplece și includerea în calcul a dezideratului unirii nu era posibil în acel moment. E limpede totuși că un război împotriva Serbiei era incompatibil cu „statu quo-ul teritorial”, cu „liniștea și echilibrul” Balcanilor, cu interesele țării deci. Adăugăm aici o frază pe deplin lămuritoare a lui Brătianu, citată și de autor, dar în alt loc al lucrării, frază pronunțată în plină criză balcanică, la 15/28 mai 1913, în ședința secretă a Senatului: „Avem interese de neam și interese ale regatului. Deși în sufletul nostru stau în ordine în care le-am numit, dar în ordine rațională interesele regatului le domină pe celelalte pentru că regatul este garanția esențială a existenței întregului neam, pentru că el constituie axa întregii dezvoltări a neamului”. Este în afară de îndoială că „interesele de neam” înseamnă realizarea unirii, după cum „interesele regatului” pot fi orice, mai puțin distrugerea Serbiei, țară a cărei existență liberă consti-

tuie o axiomă pentru orice om politic român al vremii. Deducem prin urmare că la 1908 Brătianu gindea la fel ca la 1913 și argumentația lui Șerban Rădulescu-Zoner aduce lumina necesară în această problemă a cărei importanță este evidentă (p. 66–69). Relațiile României cu Tripla Alianță constituind însuși obiectul cercetării, este cit se poate de firescă stăruința cu care autorul se întreabă dacă o dezangajare a politicii externe românești era necesară și posibilă în oricare dintre momentele anterioare anului 1914. Mai trebuie să spunem că în strinsă legătură cu această chestiune și de mare utilitate pentru descifrarea stării politice din Balcani se dovedește a fi abordarea politicii externe italiene în laturile interesind dezbateră. Atenția acordată Italiei este justificată nu doar pentru că ea făcea parte din Tripla Alianță ci și pentru că între evoluția politicii externe italiene și a politicii externe românești există o asemănare pe cit de frapantă pe atât de neîntimplătoare. Următoarea reflecție a autorului, nu lipsită de subtilitate, are după opinia noastră destulă relevanță și pentru cazul României: „Ceea ce a determinat menținerea Italiei în cadrul Triplei Alianțe, în ciuda unui iredentism crescind și explicabil datorită stăpînirii regiunilor Trieste și Trentino de către monarhia habsburgică, a fost, în primul rînd, deși paradoxal, antagonismul italo-austriac din Balcani” (p. 11). Mutind acest paradox asupra situației țării noastre nu facem altceva decît să evidențiem un alt merit al lucrării: lectura cărții ne convinge că întreaga politică externă românească e definită întîi de axa situației românilor din monarhia cezaro-crăiască, aidoma unei linii invizibile dar dureroase, și apoi de axa antagonismului cu aceeași monarhie în probleme de politică balcanică, aidoma altei linii, foarte vizibile și îngroșată parcă în compensația celeilalte. Lăsînd de o parte prima axă, care nu poate fi trasată cit timp România face parte din Tripla Alianță, axa secundă trădează o tensiune mereu crescîndă și rezultînd din următorii factori:

1. pe cale directă — Serbia, de multă vreme țintă a Austro-Ungariei, este un element în lipsa căruia echilibrul din zonă devine o pură iluzie;

2. pe cale de consecință — instigînd Bulgaria împotriva Serbiei, diplomația de la Balplaz amenință statu quo-ul și întrefine pretențiile nejustificate ale lui Ferdinand de Cobourg asupra regiunii care permite României accesul la mare;

3. manevrînd, mai ales după criza bosniacă, pentru dislocarea României din Triplece prin cooptarea Bulgariei, Austro-Ungaria așează regatul român într-o poziție imposi-

bilă, fie condamnându-l la pierdere fie silindu-l la concesiile inacceptabile.

În consecință, soluția optimă este de a rămâne în Triplice, împiedicând totodată distrugerea și slăbirea Serbiei, indiferent de cine ar încerca să o facă. Și iată că atunci când, după ce ani de zile diplomația română declarase că nu poate accepta stricarea echilibrului balcanic, ministrul Austro-Ungariei la București îi face cunoscut lui Carol I că monarhia habsburgică, în caz de conflict sirbo-bulgar, se vede silită „să ia atitudine contra Serbiei și în cazul dat să intervină chiar cu armele”, punctul de vedere românesc are câștig de cauză. La momentul când războiul sirbo-bulgar se declanșează, ambasadorul german comunica la Viena că „Între puternica Rusie și o Bulgaria mărită pînă la acest punct, o Românie independentă nu poate trăi. România nu poate să se sacrifice pentru a face plăcere Austro-Ungariei /.../ Și apoi aliatul este ea, iar nu Bulgaria”⁸.

Abordind chestiunea statu quo-ului, autorul subliniază în mai multe rânduri că o modificare a raportului de forțe în Balcani însemna pentru diplomația românească un pericol implicit pentru integritatea țării. Știm pe de altă parte că în caz de schimbare a granițelor fixate prin Tratatul de la Berlin, factorii de decizie de la București făcuseră cunoscut că sînt îndreptățiți să-și expună propriul punct de vedere. Cum trebuie oare interpretat acest lucru? Lucrarea oferă un răspuns net acestei întrebări, concluzia la care ajunge autorul fiind după opinia noastră justă și cit se poate de clar formulată. Astfel, arată Șerban Rădulescu-Zoner, „În lumina concepției predominante a vremii, referitoare la eficiența menținerii balanței de forță ca mijloc de prevenire a unor conflicte potențiale, cercurile guvernamentale de la București au recurs la politica compensațiilor pentru a preîntîmpina modificarea statu quo-ului din sudul Dunării. /.../ Acest model a stat la baza întregii politici externe a României la începutul secolului XX” (p. 30). O poziție prin urmare pur defensivă, cu rol profilactic. Alte interpretări mai vechi, fie lipsite de clarviziune, fie răuvoitoare, sau amîndouă la un loc, pierdeau din vedere pe de o parte, maniera în care fusese tranșată la Berlin, în 1878, problema popoarelor din Balcani, iar pe de altă parte nu țineau seama de faptul că neînțelegerile de ordin teritorial erau inerente acelei faze de creare a statelor naționale unitare și independente într-o zonă aflată mai bine de 500 de ani sub dominația străină. Atașamentul sincer al României la politica statu quo-ului și poziția secundară a ideii de

mărire a teritoriului se sprijină de altfel pe două argumente peremptorii:

1. diplomația românească și-a exprimat de principiu îngrijorarea față de oricare dintre conflictele ce angajau state din Balcani, mediind, după cum arată pe larg autorul, în războiul italo-turc și opunindu-se politicii de semănare a discordiei practicate la Balplaz;

2. diplomația românească nu a căutat nici o alianță balcanică, nici chiar atunci când acest lucru ar fi fost dorit la Berlin și mai ales la Viena; faptul este cu atât mai semnificativ cu cît asemenea alianțe au fost propuse de mai multe ori, guvernul român declinandu-le însă.

Am stăruit asupra acestor considerente pentru că uneori în literatura istorică străină, dar nu numai în cea străină, au fost rostite în legătură cu politica externă românească a vremii cuvintele „agresivitate” sau chiar „imperialism”. Al doilea calificativ, pus în circulație în împrejurări speciale, a fost dovedit ca lipsit de orice fundament teoretic și practic și, am zice noi, chiar și de bun simț. În ce privește presupusa agresivitate a guvernelor care s-au succedat la București la începutul secolului XX, trebuie să spunem că în lumina celor de mai sus ea ni se pare a fi cel puțin îndoielnică și în orice caz, dacă s-ar ajunge prin modificarea reperelor analizei la alt rezultat, trebuie admis că ea se plasa mult sub nivelul obișnuit al Europei acelor timpuri.

Astăzi principiile dreptului internațional, aceleași pentru toți, oferă un etalon sigur, atunci însă nu existau pentru o multitudine de aspecte absolut decisive ale relațiilor internaționale decît unele precepte foarte aproximative de morală politică. Lunga lamentație pe care o reprezintă memoriile atît de puțin convingătoare ale cancelarului Bethmann-Hollweg conține o frază a adevărat dramatică și care ar fi lipsit cu siguranță dacă țara sa câștiga războiul: „Anarhia internațională în care am trăit și în care pe cît se pare continuăm să trăim, nu dispune de nici un cod de morală care să permită o judecată sigură asupra valorii morale sau nu a diferitelor acte politice”. Dacă se urmărește înțelegerea, exactă a epocii trebuie în primul rînd înțeleasă mentalitatea politică a vremii, ceea ce din păcate nu-i încă prea greu, raportarea la principiile dreptului internațional contemporan urmînd a se face fie pentru a vedea cine greșea mai puțin fie pentru a se constata progresele înregistrate de atunci în evoluția relațiilor internaționale. Este însă neștiințific și primejdios ca în această analiză să se aplice unei țări tratamentul riguros al principiilor de azi iar altei țări tratamentul moralei aproximative de atunci. Nu trebuie uitat, de pildă, că Ferdiand de Cobourg îi explica ambasadorului Austro-Ungariei

⁸ N. Iorga, *op. cit.*, p. 39

că de fapt el urmărise să se folosească de Rusia pentru a distruge Turcia, că „planul său a fost să sugrume, după victoria contra Turciei, Serbia, cu ajutor austro-ungar și apoi să bată Grecia”. „Împăratul Germaniei — spunea mai departe monarhicul confesor — vă aduce un foarte prost serviciu împiedicându-vă să faceți războiul. O lovitură de piciu ar fi de ajuns pentru a distruge Serbia”⁴.

În realitate însă, marile puteri au utilizat fără scrupule situația complicată existentă în Balcani în scopul atingerii unor obiective pur imperialiste în epoca la care ne referim. Așa de pildă, subliniază autorul „Încă în faza pregătitoare a reuniunii de la Petersburg, diplomații de la Ballplatz încercaseră însă, continuându-și politica de atragere a Bulgariei, să obțină pentru aceasta din urmă o compensație și anume portul Salonic, dar s-au lovit de opoziția Berlinului care nu avea încredere în guvernul de la Sofia și puneau mai mult preț pe o eventuală alianță cu Grecia, ce revendica numitul oraș din Macedonia” (p. 111). Este un merit al lucrării acela de a fi ținut în permanență ștacheta la înălțimea argumentelor științei și autorul ne previne încă de la începutul cărții că „Pentru a înțelege politica externă a României cit și a statelor balcanice la începutul veacului al XX-lea trebuie să ținem de concepția liderilor politici ai claselor dominante de atunci. Trebuie de asemenea luată în considerație politica marilor puteri imperialiste în Balcani” (p. 41).

Prin prisma acestei concepții, sprijinindu-se în permanență pe documente și utilizând o riguroasă metodă de cercetare, autorul reușește să surprindă în mod veridic complexitatea situației existente în timpul celor două războaie balcanice, stăruind asupra aspectelor de politică externă și relații internaționale, dar acordind o justificată atenție unor probleme cum ar fi interpretarea acestor războaie și poziția mișcării socialiste față de evenimentele în discuție. Dincolo de multitudinea dificultăților pe care le ridică tratarea acestui subiect reținem observația autorului, de cea mai strictă obiectivitate și indispensabilă oricărei viitoare abordări, observație potrivit căreia o trăsătură de bază a epocii o constituie emergența statelor mici în relațiile internaționale, afirmarea lor tot mai viguroasă ca subiecte de drept internațional.

Alt merit al cărții cercetătorului Șerban Rădulescu-Zoner este demonstrarea convingătoare a faptului că România nu a făcut în cadrul Triplei Alianțe jocul Germaniei și cu atât mai puțin pe al Austro-Ungariei. Găsind întotdeauna tonul potrivit dialogului cu

membrii acestei *Societas leonina*, diplomația românească a urmat cu consecvență obiectivele politice proprii, stabilitatea alianței fiind observată în mod exclusiv în perspectiva concordanței cu interesele proprii. În ciuda unor momente de criză acută, dovedește autorul, anterior anului 1914 nu se poate vorbi de desprinderea României din Triplice. Totodată însă, legătura cu blocul puterilor centrale a evoluat treptat dar inevitabil de la neconformism la dezangajare tocmai datorită faptului că acest *nexus foederis* a ajuns încetul cu încetul să contravină obiectivelor majore ale politicii externe românești. Pe de o parte, trista idee călăuzitoare a diplomației austro-ungare de a distruge Serbia prin orice mijloc, pe de altă parte înscrierea atât de fatală a Germaniei pe aceeași neagră orbită au obligat factorii de decizie de la București să-și precizeze punctul de vedere, avertizând încă cu mult înaintea crizei din iulie 1911 asupra atitudinii României în cazul aplicării funestului proiect. Autorul scoate în evidență presiunea crescândă a opiniei publice din țară exercitată în direcția reorientării politicii externe românești cu atât mai mult cu cât Germania nu mai putea sau nu mai dorea să contrabalanseze politica agresivă a Ballplatzului. Mersul evenimentelor în anii 1913 și 1914, refăcut de către cercetător pe baza unei vaste informări, îngăduie însă ruperea României de Triplice? Ideea de a închipui evoluția politicii externe românești în lipsa atenatutului de la Sarajevo ni se pare fascinantă și posibilă până la un punct. O astfel de simulare ar trebui să pornească în mod necesar de la nemulțumirea oamenilor politici români, inclusiv a unor germanofili ireductibili, față de starea în care se găsea Tripla Alianță în acel moment și dintr-un punct de vedere interesind îndeaproape România. Sub acest raport, reproducem relatarea unei conversații petrecute în aprilie 1914 între von Bülow și P.P. Carp, om politic în multe privințe singular, de o inflexibilitate cu echivalent doar în istoria Romei republicane. „Aderind la Triplice — relatează fostul cancelar — România sperase că Germania va păstra conducerea; căci între Austro-Ungaria și România, sau mai curînd între România și Transleithania, existau grave disensiuni. După demisia mea, în România ca și în Italia, exista părerea că direcțiunea Triplicei trecuse de la Berlin în mîinile Vienei. În caz de război era puțin probabil că România ar urma o Triplice condusă de către Austro-Ungaria”. Însuși Carol I care, mai mult decît germanofil, era german bchiar și Hohenzollern, avertizase Berlinul în același sens și în repetate rînduri. Diplomația momentului Sarajevo este bine conturată ca de altfel și încercarea, sortită eșe-

⁴ N. Iorga, *op. cit.*, p. 50—51.

cului, a politicii externe românești de a preîntîmpina declanșarea unui conflict despre care se bănuia că va degenera în război cel puțin european. Pe linia tatonărilor întreprinse încă anterior în tabăra Antantei, posibila perspectivă a războiului obligă cercuirile guvernamentale la conturarea unei poziții care trebuie să țină cont de doi factori esențiali:

1. România nu poate să accepte rolul de complice la asasinarea politică a unui stat vecin și prieten, indispensabil echilibrului în Balcani.

2. Condițiile internaționale pot deveni în curînd favorabile înfăptuirii unei unități care mai bine de un mileniu fusese imposibilă.

Astfel spus, acea axă a politicii externe românești, pînă atunci invizibilă, putea fi trasată. În lumina celor de mai sus, ultimul capitol al cărții permite autorului o pătrunzătoare analiză a situației politice din România în ajunul marelui război concepția politică a lui Ion I. C. Brătianu detașându-se cu multă claritate. România nu va intra în luptă de dragul nici unei puteri imperialiste ci doar pentru a și satisface unul din cele mai legitime deziderate naționale: desăvîrsirea unității de stat. Locul firesc al României este alături de Antantă, dar el nu poate angaja țara doar pe cuvîntul, de atîtea ori uitat, al marilor puteri. Îi trebuie angajamente precise și ferme, adică un tratat. Experiența de la Berlin nu trebuie repetată. Un alt Brătianu și un alt Kogălniceanu nu trebuie să aștepte în fața ușilor închise ale

Congresului păcii ca soarta României să fie decisă de alții. Istoria i-a dat dreptate.

Încheiem precizînd că după opinia noastră, lectura acestei interesante cărți infirmă total eventuala ipoteză a soluției de continuitate care ar fi existat, sub raportul esențial al obiectivelor, în politica externă românească. Aderarea la Triplice a avut loc în condiții speciale și s-a făcut sub imperativul absolut al conservării independenței recent cucerite și a integrității teritoriale la fel de recent încălcate. Posibilitatea unirii nu se întrezărea încă, iar în afara Triplicel soarta României ar fi fost și mai rea decît a Serbiei, neputîndu-se sprijini nici pe Rusia nici pe Austro-Ungaria. O neutralitate ca aceea a Belgiei, marile puteri nu consimțiseră să-i garanteze așa incît nici un stat independent al Europei nu se afla într-o situație mai dificilă. Nu era deci de ales...

Bogăția informației — și nu putem să nu menționăm o dată mai mult importanța cantitate de rapoarte diplomatice, în parte inedite, de care autorul a știut să se servească — acuratețea analizei, răspunsul convingător dat unor importante probleme de istorie a diplomației românești încă nerezolvate pe de-a-întregul, toate acestea constituie elemente ce ne îndreptătesc să credem în perenitatea acestei lucrări științifice. Nu ne mai rămîne decît să așteptăm mult rîvnita monografie a relațiilor României cu Tripla Alianță, de la 1883 pînă în 1914.

Alexandru A. Cernatoni

ZDZ. SPIERALSKI, *Jan Tarnowski 1488—1561*, Edit. Ministerului Apărării Naționale, Varșovia, 1977, p. 438.

O fericită coincidență a făcut ca această carte, în care sînt tratate sumar relațiile polono-române de la sfîrșitul secolului al XV-lea și din prima jumătate a celui următor, iar cele din timpul lui Petru Rareș se bucură de întregi capitole, să apară în anul aniversării a 450 de ani de la urcarea în scaun a acestui domn. Autorul, cunoscut la noi prin mai multe lucrări dedicate raporturilor politice și militare dintre Polonia și țările române în evul mediu, publică de astă dată o biografie a lui Ioan Tarnowski, dacă nu completă, după cum însuși mărturisește, totuși una în care, pe baza materialului edit și inedit și a unei bogate literaturi polone de specialitate, prezintă în mod exhaustiv activitatea militară a acestui general polon, care timp de o jumătate de veac a avut în grijă apărarea țării sale. Originea, starea socială, evoluția personalității acestuia, activitatea

sa militară, politică și intelectuală, toate acestea sînt urînite de autor în strînsă legătură cu împrejurările interne și externe, fapt ce face ca expunerea sa să constituie, în același timp, o reușită schiță asupra istoriei politice și militare a Poloniei din perioada studiată.

Tarnowski își trage originea dintr-un vechi și ilustru neam de magnafi, începutul căruia l-a făcut Spytek de Melsztyn, din blazonul Leliwita, ridicat în 1331 la cea mai înaltă dregătorie în stat și anume la cea de castelan de Cracovia și care, în 1330, a înființat orașul Tarnow și a ridicat pe dealul de lângă el o cetate, în jurul căreia s-a întins latifundia sa. După moartea lui, cei doi fii ai săi și-au împărțit averea pîrintească, Ioan luînd orașul Melsztyn și dînd naștere familiei Melsztynski, iar Rafail orașul și cetatea Tarnow, fiind începutul familiei Tarnow-

ski. Fiul cel mai mare al lui Rafail, Ioan, voievod de Cracovia, a lăsat cinci fii, toți cu numele de Ioan, între care cel mai mic, Ioan Amor, moștenitorul orașului și cetății Tarnow, a ajuns și el voievod (1478) apoi castelan al Cracoviei (1490). Căsătorit de două ori, fiecare soție sporindu-i simțitor averea, el a avut cu a doua sa nevastă, Barbara de Roznow, un fiu, tot Ioan Amor, adică viitorul hatman Ioan Tarnowski (p. 7—36).

Acesta s-a născut în 1488 în castelul de la Tarnow. De copil și apoi ca om matur, el a fost de o sănătate foarte șubredă, în schimb intelectual s-a dezvoltat neașteptat de repede. Sub impresia înfringerii de la Cozmin (1497), unde a căzut un frate al său vitreg, copilul Tarnowski a fost destinat de tatăl său, care a susținut ideea expediției lui Ioan Albert în Moldova (analizată succint în lucrare, p. 42—45), carierei clericale, fiind trimis la curtea cardinalului Frederic, fratele regelui. N-a devenit însă preot, ci a intrat în cancelaria regală, ajungând apoi curtean al regelui, în care calitate a fost prezent, în 1501, la dezbaterile seimului, având 13 ani. În 1504, acum major (la 16 ani) se afla tot la curte, de astă dată în serviciul regelui Alexandru, în timp ce cu un an mai înainte Nicolae Kamieniecki fusese numit, primul în istoria armatei polone, mare hatman al regatului și care, neavând bani pentru armată, n-a putut preveni ocuparea Pocuției de Ștefan cel Mare „în anul 1504” (p. 53). Este vorba aici de o eroare de cronologie, știut fiind că Ștefan a ocupat acest teritoriu în toamna anului 1502.

Cărțile de istorie a grecilor și romanilor, apărute în a doua jumătate a secolului al XV-lea, au constituit pentru firea lui ascunsă și închisă în sine, pasiunea sa și i-au format gustul pentru cariera militară, pe care a îmbrățișat-o în 1508, când a participat la lupta de la Orsza, comandând, în calitate de rotmistru (căpitan), un steag (escadron) de călăreți mercenari din corpul trimis de regele Sigismund I în ajutorul Lituaniei în războiul acesteia cu Moscova (p. 59—60). În anul următor a luat parte, comandând un nou steag de călăreți mercenari, la lupta de lângă Hotin (4 octombrie 1509), când trupele lui Bogdan al III-lea au atacat, fără succes, armata lui Kamieniecki, la întoarcerea acesteia din expediția ce o făcuse în Moldova, ca represalii la incursiunea anterioară a domnului în Podolia, Rutenia și Pocuția. În 1511 a participat, tot cu grad de rotmistru, de astă dată în serviciul armatei permanente de mercenari, care avea ca misiune apărarea curentă (*obrona potoczna*) a hotarului de sud, la lupta de la Wisniowiec cu tătari ce năvăliseră în Rutenia (p. 61). În anul următor, reluându-și slujba la curte, a luat

parte la seim, unde s-a dezbătut problema reformei fiscale și militare, el fiind pentru instituirea unui impozit permanent destinat întreținerii unei puternice armate permanente de mercenari, în locul sistemului învechit și ineficace de apărare a țării prin mobilizarea generală a șleahței (*pospolite ruszenie*), dar din cauza refuzului nobilimii, la asemenea reformă nu s-a ajuns atunci, spre marelui necaz al lui Tarnowski, și nu se va ajunge nicicând (p. 61). În 1515 el a fost prezent, în suita regelui, la congresul de la Viena, unde s-a încheiat alianța dintre Jagelloni (Sigismund al Poloniei și Vladislav al Ungariei) și Habsburgi, prin care s-a asigurat acestora din urmă, pe calea căsătorilor, accesul la coroanele cehă și maghiară. În 1518 a făcut o călătorie la Ierusalim, notindu-și impresiile într-un jurnal în limba latină, cea mai veche descriere polonă a Palestinei, iar la întoarcere a participat la o expediție a regelui Portugaliei contra maurilor în Africa de nord, fiind făcut, drept răsplată, cavaler (p. 78—83). Întors în țară a condus, în 1520, cu succes, sub comanda marelui hatman, operațiile în războiul cu teutonii (p. 87), dar abia în anul următor a primit prima sa comandă independentă, când a fost trimis de rege cu un corp de mercenari în ajutorul tânărului rege al Ungariei, Ludovic, dar când a ajuns prea târziu, căci Soliman Magnificul le-o luase înainte și cucerise Belgradul. Totuși, ca recompensă, regele l-a numit castelan de Wojnice (1522), obținând abia acum, la 34 de ani, prima dregătorie ce-i asigura un loc în senat. În același timp a reprezentat pe rege la Praga, la încoronarea lui Ludovic ca rege al Cehiei (p. 94). În 1524 a depus eforturi pentru apărarea țării amenințată de turci, ca răspuns la ajutorul dat Ungariei, luând cu împrumut bani pentru înrolarea de mercenari, dar până să ajungă la formarea armatei, turcii, urmați de tătari, au prădat nestingheriți Rutenia în lung și în lat. Hatmanul Firlej a cerut atunci ajutor lui Ștefăniță, dar acesta i-a primit cu dispreț solii. Și nu fără dreptate — continuă autorul — căci la întoarcerea turcilor în Moldova tânărul domn i-a lovit fără de veste și i-a bătut; va plăti însă pentru aceasta cu viața (p. 99). În 1525 Polonia a încheiat un armistițiu de trei ani cu Turcia, la aceasta contribuind în primul rînd regina Bona, dușmană a Habsburgilor, care a influențat pe rege să adopte o politică de neangajare de partea Austriei și de pace cu turcii, reușind să câștige de partea sa și a partidei antihabsburgice și pe Tarnowski. În felul acesta, Soliman a putut să atace din nou Ungaria, distrugând la Mohacs armata acesteia (1526) iar după o jumătate de an să se războie și pe Ștefăniță, care a fost otrăvit (1527) (p. 107—109). Avem de a face, așadar, cu o nouă variantă a morții acestuia, alta

decit cea dată de Ureche, după care el a fost otrăvit de doamna Stana.

La 2 aprilie 1527, Tarnowski a fost numit de rege mare hatman al regatului, cel mai înalt grad în ierarhia militară, corespunzător ministrului de război de astăzi, obținând în același timp și funcția de voievod al Ruteniei (p. 111–112). În timpul luptelor dintre cei doi regi ai Ungariei, Ferdinand de Habsburg și Ioan Zapolya, urmași la tronul rămas vacant după moartea lui Ludovic la Mohacs, Tarnowski l-a ajutat pe Zapolya cu mercenari plătiți de el, care au fost bătuți însă cu rege cu tot. acesta găsimu-și în 1528 adăpost la Tarnow (p. 124). În congresul de la Poznan din 1530, la care a luat parte și Tarnowski, s-a încercat, dar nu s-a ajuns la împăcarea dintre ei (p. 138–139).

Urmează apoi capitolul intitulat „Obertyn”, în care se analizează cu lux de amănunte desfășurarea războiului dintre Petru Rareș și poloni din 1531 și rolul jucat de Tarnowski în calitate de comandant al armatei. În amănunt, sint prezentate împrejurările care au dus la ocuparea Pocuției de domnul Moldovei (1530) (p. 141–142), eforturile depuse în seim de rege și de Tarnowski (care a contribuit din nou cu banii săi) pentru formarea unei armate de mercenari (p. 143–144), amănunte cu privire la viața lui Rareș înainte de a lua domnia, care, după autor și contrar celor consemnate de Ureche în cronica sa, a petrecut ani de zile în Polonia ca emigrant politic, cu pretenții la scaunul Moldovei din care cauză a fost ținut sub pază, la insistențele lui Bogdan al III-lea, în cetatea din Malbork (Marienburg), p. 145–146 (în realitate o confuzie ce o face autorul între Petru Rareș și alt Petru, zis Pribeagul, care a rămas în Polonia și după ce Rareș a luat domnia), o interesantă caracterizare a persoanei domnului român (p. 146–147), componența socială, echipamentul și efectivul armatei lui Tarnowski (p. 151–159), operațiile militare polone de recuperare a Pocuției (p. 160–161) componența, armamentul și felul de luptă al armatei moldovene (p. 171–172), încercarea lui Rareș de a recuceri teritoriul în litigiu, lupta și înfrângerea cavaleriei moldovene la Gwozdziec (19 august) (p. 163–170), bătălia și victoria polonilor de la Obertyn (22 august 1531), cu care ocazie se dă efectivul armatei lui Tarnowski (4500 de călăreți, 1200 de pedestrași, 12 tunuri și 300 de care) și al celei moldovene (circa 17 000 de luptători, cei mai mulți călăreți, cu 50 de tunuri), se descrie locul ales de Tarnowski și se analizează și planul său de luptă care a fost, după autor, „un model de luptă, în care apărătorii, sprijiniți de tabăra întărită, au trecut la ofensivă, printr-un contraatac încununat de un succes deplin”, conform tacticii folosite mai înainte de husiți (p. 175), se descrie apoi

tabăra formată după planul lui Tarnowski, dispozitivul forțelor din ea (p. 176–177) și lupta ca atare, dându-se, însfîrșit, pierderile suferite de ambele părți (p. 177–182).

Hatmanul polon a inspirat apoi repetatele incursiuni în Moldova, ca o acțiune preventivă la atacurile moldovene, fără a ține cont de turci, fapt ce l-a dus în conflict cu regina și l-a determinat să treacă în partida prohabsburgică. Dar cauza principală a noului sale orientări politice a fost susceptibilitatea de-a dreptul bolnăvicioasă și ambiția sa de a ajunge cel mai apropiat sfetnic al regelui, căzut sub totală influență a reginei, care, la rîndul ei continua să respingă ideea participării Poloniei la liga antiotomană, condusă de Habsburgi, spre care însă înclina tot mai mult Tarnowski, „devenind nealtea politicii habsburgice” în Polonia (p. 184–199). Nu era deci pentru pacea cu Rareș, pe care-l considera om al sultanului și de aceea s-a certat cu regele și, în 1533, s-a decis să părăsească țara și să lupte împotriva turcilor la care luptă îl chemase și împăratul Carol Quintul (p. 199–203). Totuși a rămas pe loc, devenind însă șeful partidei prohabsburgice (p. 206) și primind de la regele Ferdinand o pensie anuală de 1000 de zolți (p. 208). În această situație, orice neatenție din partea regelui său îl făcea și mai susceptibil, iar din cauză că acesta nu i-a dat starostia Cracoviei, și-a dat la 17 martie 1533 demisia din hătmănie, rămînînd numai cu dregătoria de voievod al Ruteniei (p. 209). În această calitate s-a interesat mai departe de problema raporturilor cu Moldova (p. 213). În 1534 a plecat la Buda, la Zapolya, pentru a elibera din închisoarea acestuia pe prietenul său, Ieronym Laski (p. 225–230), iar în 1535 a luat parte la războiul dintre Lituania și Moscova, cînd regele i-a dat comanda asupra corpului de mercenari recrutați din regat și cînd, datorită planului său de luptă, s-a ajuns la victorie și la cucerirea, între altele, a cetății Starodub, la asediul căreia au fost folosite, pentru prima dată în această parte a lumii, minele (p. 255–257).

Alt capitol, în care se analizează contribuția ce a adus-o Tarnowski la apărarea țării de atacurile lui Petru Rareș și la grăbirea căderii acestuia, este intitulat „Sub Liov și sub Hotin”. Incursiunile moldovene în Pocuția din anii 1534 și 1535, constituind o diversiune în favoarea Moscovei, angajată în războiul cu lituanienii, ajutați de Tarnowski, au făcut ca acesta, întors în țară, să pregătească apărarea Ruteniei de eventualele noi atacuri ale domnului român (p. 262–268). Ca răsplătă pentru victoria asupra rușilor, a fost numit, la 15 martie 1536, castelan al Cracoviei, ajungînd în felul acesta la cea mai mare demnitate în seim și în stat (p. 271). Cum însă deputații șleahței au refuzat să

voteze în seimurile din 1536 și 1537 impozite pentru armată, în timp ce forțele apărării curente însumau doar 1500 de călăreți și 500 de pedestri, regele a decretat mobilizarea generală a nobilimii pentru războiul cu Rareș, fixind ca punct de concentrare Trembowla, iar ca dată, ziua de 2 iulie 1537. Dar decretarea ridicării în masă a șleahtei în timp ce în țară nu se afla nici un dușman, și încă în sezonul strinsului cîmpului, a stîrnit o agitație enormă în rîndul zecilor de mii de nobili adunați lingă Liov. De aceasta au profitat conducătorii lor și au declarat „rocoș” (*rokosz*) adică seim extraordinar în tabără, la care putea lua cuvîntul fiecare nobil. Formal, aceasta era o răscoală împotriva puterii regale. La 20 august șleahța, refuzînd să meargă la Trembowla, a început în acest seim lupta cu magnații și cu regele, așa-numitul „război al cocoșilor”, în care Tarnowski, ca purtător de cuvînt al regelui, a înfruntat la început mulțimea, apoi a cedat parțial și i-a explicat că scopul pentru care a fost chemată sub arme este acela de a răzbuna pustiirile regiunii de graniță de către Rareș. N-a fost ascultat cu plăcere, iar cînd a căutat s-o convingă să voteze pe loc impozite pentru armată, șleahța, auzind de bani, s-a împrăștiat cu atît mai repede (p. 274—283).

În această situație, Nicolae Sieniawski, comandantul unităților celor mai înaintate ale apărării curente, a năvălit la începutul lui noiembrie 1537, poate la inițiativa lui Tarnowski, în Moldova, incursiune considerată de autor drept o acțiune preventivă, de dezorganizare a pregătirilor lui Rareș și de intimidare a lui (p. 285). Ca revanșă, domnul român a intrat, în ianuarie 1538, în Podolia, cu o armată, după autor, de 20 000 de călăreți și a zdrobit, la 1 februarie, pe Seret (afluent al Nistrului) la sud de Trembowla, aproape toată armata apărării curente comandată de Sieniawski. „A fost — scrie autorul — cea mai mare înfrîngere din istoria ei”, aproape jumătate din luptători căzînd în luptă, iar mulți în robie (p. 284—285). Autorul taxează însă acțiunea lui Rareș drept o „prostie”, aceasta pentru motivul că momentul ales de el a fost cel mai nepotrivit pentru asemenea fapte chiar dacă era vorba de revanșă (p. 284). Căci, se explică domnia sa, la 24 februarie 1538 s-a încheiat un tratat secret între Ferdinand și Zapolya, iar la 18 iunie același an, un armistițiu pe zece ani între împăratul Carol și Franța. În felul acesta, coaliția antiotomană se făcea reală în ochii celor interesați, între care se afla și domnul Moldovei, care însă tocmai în asemenea moment a provocat pe regele polon, vrînd parcă să întărească prietenia acestuia cu Soliman (p. 287).

Fără a subscrie la asemenea calificative în interpretarea evenimentelor istorice, mai

ales că tratatele citate au fost încheiate *post factum*, și că acea coaliție antiotomană a murit înainte de a se naște, noi am socotit acțiunea lui Rareș drept o greșală. dar nu pentru că a întreprins acea expediție de represalii, ci că, prin toate incursiunile sale, prin care a urmărit să obțină un mic teritoriu în litigiu, a provocat cooperarea militară dintre Polonia și Turcia, care în cele din urmă l-au strîns în clește, lucru de care se ferise totdeauna marele său părinte.

Într-adevăr, după cum arată autorul în continuare, distrugerea forțelor apărării curente a provocat în Polonia o impresie îngrozitoare, astfel că seimul a votat din belșug impozite, cu care s-a format o armată, de 11 000 de călăreți și 6 700 de pedestrași, cu șase tunuri de asediu și cu patru de cîmp, și care a fost pusă de rege sub comanda lui Tarnowski. Acesta a trecut cu ea Nistrul (17 august) de-a dreptul la Hotin, unde a așezat îndată mine sub ziduri, așa cum procedase cu trei ani în urmă la Starodub. A sosit însă Rareș, care a cerut și a încheiat cu el pacea, renunțînd la Pocuția (30 august 1538). Aceasta, pentru a face față expediției lui Soliman, care, chemat de rege încă din primăvara anului, intrase în Moldova. Domnul a mai apucat să bată pe tătari, care năvăliseră și ei în țară, dar, părăsit de boieri, a fost nevoit să fugă în Transilvania (p. 286—294).

Și polonii au avut un candidat la domnie, ca urmaș al lui Rareș, și care a fost, după autor, Alexandru Lăpușneanu, care locuia în Polonia și care a plecat în 1535 la Stambul cu o scrisoare de recomandatie către sultan pentru tronul Moldovei (p. 294). Am arătat la timpul său că pretendentul din 1535 putea fi mai curînd Alexandru Cornea, pe care boierii și-l vor alege domn în 1540, iar regele se va grăbi să-l recunoască (v. „Studii”, 21 (1968) nr. 3, p. 574). părere la care rămînem și acum, aceasta și pentru faptul că, potrivit cronicii lui Ureche, Alexandru Lăpușneanu s-a numit înainte de domnie Petrea stolnicul și numai după ce boierii, refugiați ca și el în Polonia de frica lui Ștefan Rareș, l-au proclamat domn la Trembowla (1552), l-au pus numele de Alexandru.

La începutul anului 1539 Tarnowski a acceptat să fie din nou mare hatman (p. 295—296). Menținerea relațiilor prietenești cu Turcia s-a considerat oficial mai departe garanția securității țării, idee cu care s-a împăcat acum din nou Tarnowski (p. 302). În 1542, cînd a plecat în Italia să-și îngrijească sănătatea, fiind bolnav de podagră, Ferdinand l-a propus, se crede, comanda expediției contra turcilor, dar el a refuzat-o. A acceptat-o, în schimb, electorul Ioachim de Brandenburg, dar a eșuat cu expediție cu tot (p. 310—313). Eșecul ei și noile discuții avute cu Ferdinand la întoarcerea din Italia l-au

Întărit însă convingerea că Polonia trebuie să ajute Habsburgilor, pentru a evita propria ei catastrofă (p. 314). A început deci lupta cu regina și a condus în seimul din 1543 opoziția „forțind o politică externă oarbă” (p. 315). Ideea războiului cu Turcia l-a stăpinit într-atita, încît în 1544 l-a îndemnat pe rege să dea ajutor lui Petru Rareș, deși nu nutrea pentru acesta nici cea mai mică simpatie (p. 319). Regele însă a evitat orice supărări cu turcii, plătind chiar despăgubiri din propriul său tezaur celor din Ocaev, pentru pagubele suferite în urma incursiunii starostelui de Bar din toamna anului 1545, inspirată de Tarnowski (p. 324—326). În februarie 1546, supărat pe rege, și-a depus pentru a doua oară bastonul de hatman, dar a revenit asupra demisiei în aprilie anul următor (p. 333). La 24 decembrie 1548 împăratul Carol I-a conferit titlul de conte al imperiului, după ce mai înainte i se dăduse altul de către regele Portugaliei, astfel că încă din 1522 el se iscălea „conte de Tarnow” (p. 337—338).

În 1551, în iulie, a avut loc încercarea, nereușită a lui Ioan (viitorul Ioan vodă) căruia polonii îi ziceau „Iwonja”, de a înălțura pe Ștefan Rareș cu trupe puse la dispoziție de Sieniawski, acum hatman de cîmp, trecut și el în partida prohabzburgică, iar ca represalii, năvălirea domnului Moldovei în Podolia și arderea Brațlavului. Sub impresia, se pare, a acestui eveniment, Tarnowski și-a dat pentru a treia oară demisia din hătmănie (la sfîrșitul anului 1551 sau la începutul celui următor) nefiind de acord cu politica pașnică a noului rege, Sigismund August, față de turci, nici cu atitudinea lui pașnică în problema apărării și trecind în opoziție (p. 362—368). Cînd în 1552, regele a respins propunerea lui Ferdinand pentru alianță împotriva Turciei, Tarnowski a recomandat acestuia din urmă pe același pretendent Ioan, care era rotmistrul în apărarea curență (p. 369). Steagul acestuia se compunea numai din moldoveni, care părăsiseră pe Ștefan Rareș. Boierii care pregăteau în Moldova răscoala împotriva turcilor, patronată de Sieniawski, s-au declarat însă pentru stolnicul Alexandru Lăpușneanu, lăsînd la o parte pe Ioan, dar planul expediției, făurît cu participarea lui Tarnowski, a rămas același. A urmat, așadar, uciderea lui Ștefan Rareș și instalarea în scaun, cu ajutorul lui Sieniawski, a lui Lăpușneanu, ca vasal al Poloniei. Regele a fost însă foarte nemulțumit de acest amestec în afacerile Moldovei, dar senatorii cu toții, afară de unul singur, s-au bucurat de readucerea acestei țări sub suzeranitatea polonă. Tarnowski considerînd-o bază de plecare la atacul Turciei. Regele însă a declarat noului domn că nu-l va accepta ca vasal, dacă sultanul nu va fi

de acord. Sieniawski, ofensat, și-a dat și el demisia din funcția de hatman de cîmp (adică de comandant al armatei permanente de mercenari din apărarea curență), firește la îndemnul lui Tarnowski (p. 369—371). Atitudinea regelui în problema Moldovei, taxată de Tarnowski drept lașă, a înrăutățit și mai mult relațiile dintre ei. Supărarea pe rege sporit în 1554 din cauză că nici acesta nu i-a acordat starostia Cracoviei. Totuși în martie același an a reluat bastonul de mare hatman, pentru a se lepăda, din cauza pasivității șleahței în problema apărării, pentru a patra oară de el în seimul din 1555, în care s-au dezbătut chestiuni de natură teologică și cînd, din inițiativa sa, s-a depus un proiect care viza deplina egalitate religioasă (p. 375—378). Tarnowski, care se afla în corespondență cu Melancton și Calvin, a fost împotriva persecutării „ereticilor” și a fanatismului religios, combătînd amestecul papei în treburile care depășeau chestiunile de credință, toate acestea apropiindu-l de Reformă și de curentul reformator în biserică (p. 380—383).

În ultimii ani ai vieții s-a îndepărtat de Habsburgi, în care crezuse în zadar ani la rînd că vor crea o Europă unită și vor organiza mult așteptata cruciadă antiotomană (p. 384—386). Și relațiile sale cu regele s-au îmbunătățit după expediția polono-lituaniană în Livonia din 1557, care s-a desfășurat cu succes în absența sa, fiind bolnav, și după planul său de operații. La 20 octombrie același an a luat din nou hătmănia (p. 389—390), pentru ca la 1 februarie 1559, din aceeași cauză a refuzului șleahței de a vota impozite pentru apărare, de astă dată împotriva tătarilor, care în vara anului anterior năvăliseră în Rutenia, și-a dat, pentru a cincea — și ultima oară demisia. Iar în războiul din 1560 dintre Lituania și Moscova pentru Livonia el n-a fost de acord să se dea ajutor lituanienilor, fapt ce l-a silit pe rege să angajeze mercenari pe contul său (p. 406—407).

A murit la 16 mai 1561 la Wiewiorce, domeniul său, în vîrstă de 73 de ani, fiind înmormîntat la 16 august în biserica din Tarnow (p. 408), unde un sculptor italian l-a ridicat ulterior un monument de marmură, cu trei basoreliefuri, unul dintre ele prezentînd intrarea sa triumfală în Cracovia după biruința de la Obertyn (ilustrațiile nr. 25 și 44). A fost căsătorit de trei ori, avînd mai mulți copii, care însă au murit de tîneri, și numai doi dintre ei l-au supraviețuit. A lăsat în urma sa o avere ce cuprindea peste o sută de sate și patru orașe, cea mai mare avere particulară din regat (p. 400—402), dar care după moartea fiului său, Ioan Cristofor (1567) și a fiicei sale, Sofia (1570) a trecut în stăpînirea soțului acesteia, Con-

stantin Vasile Ostrogski, pentru a spori „ca o mică părticică” enorma latifundie a acestui magnat ortodox (p. 413), cu care Mihai Viteazul va intra la sfârșitul secolului în relații de prietenie.

Tarnowski este autorul unor remarcabile lucrări de artă militară: *Artykuly helmanskije* (Regulamentul hatmanului, 1528); *Consilium rationis bellicae*, Tarnow, 1558, considerată drept prima și cea mai renumită operă militară din literatura vechii arte militare polone; și lucrarea rămasă în manuscris, *Oprawianie zamkow albo miast* (Fortificarea cetăților sau orașelor). Renumit comandant și organizator de armată, el a fost și un excelent teoretician în domeniul tacticii militare și al fortificației moderne, punându-și teoria în practică prin fortificarea orașelor și cetăților de pe domeniile sale și prin întemeierea orașului Tarnopol (1539) puternic întărit (p. 391–396). În afară de arta militară și de politică (în care s-a lăsat însă condus de ambiții personale, iar procedeele folosite

au avut uneori caracter de uneltire, p. 413), el s-a interesat de chestiuni teologice, dar mai ales de istorie, scriind și o istorie a Poloniei, al cărei manuscris s-a pierdut. A fost, în sfârșit, un remarcabil cunoscător al drep-tului și un mecenat al învățaților. Om de interesări universale și de o mare cultură umanistă, el este sub multe aspecte o figură reprezentativă a Renașterii în Polonia (p. 412–413).

Caștea lui Zdz. Spieralski cuprinzând un număr foarte mare de trimiteri la materialul consultat (p. 415–429), o bibliografie (p. 430–433) și 46 de ilustrații (lista lor, p. 434–437), se înscrie ca o realizare de valoare a istoriografiei poloneze, iar prin bogăția și, pe alocuri, noutatea informațiilor din pasajele și capitolele ei referitoare la istoria noastră, se recomandă de la sine atenției istoricilor români.

Ilie Corfus

EUGEN PREDA, *Săritura de pisică*, Edit. militară, București, 1976, 298 p.

Remarcabil publicist și comentator de politică externă, Eugen Preda debutează în domeniul istoriografiei cu o lucrare de mare interes (o formă lărgită a tezei sale de doctorat) despre unul din subiectele cele mai dezbătute și totuși insuficient clarificate și aprofundate ale istoriei celui de-al doilea război mondial anume despre considerentele de ordin politico-diplomatic și strategico-militar care au îndemnat diplomația britanică (pe W. Churchill îndeosebi) să militeze pentru deschiderea unui al doilea, respectiv unui al treilea teatru de operații militare antihitleriste nu în Normandia (cum a avut loc pînă la urmă), ci în zona balcanică (de unde și denumirea de „varianta balcanică”, de „varianta Churchill” sau, conform denumirii codificate, *cat jumps* de aici însuși titlul dat lucrării de E. Preda).

Deși autorul, în chip firesc, acordă un spațiu și o pondere sporite implicațiilor pe care „varianta balcanică” le-a avut asupra evoluției situației internaționale a României în anii 1940–1944, totuși lucrarea în întregul său constituie în primul rînd o contribuție de istorie universală. Ea urmărește să reconstituie etapă cu etapă, moment cu moment evoluția conceptului strategico-politic al variantei balcanice în cadrul diferitelor faze ale celui de-al doilea război mondial. Absența unei prefețe (care, între altele, ar fi avut ca sarcină prezentarea punctelor de vedere

și concluziilor istoricilor și politologilor precum și a memorialiștilor diverși asupra preinzelor și evoluției planurilor unei debarcări în Balcani) creează dificultăți cititorului dornic să cunoască în întreaga sa amploare contribuția personală, originală a autorului în raport cu ce s-a mai scris pe marginea acestei teme în țară și mai ales, în străinătate. Dacă ar fi să ne ghidăm după aparatul critic utilizat, autorul a ignorat — în ceea ce privește istoriografia română — o serie de studii, comunicări, capitole substanțiale ale unor lucrări de sinteză care s-au referit — uneori cu prioritate față de sursele istoriografiei menționate de autor — la diverse implicații românești legate de eventualitatea aplicării variantei Churchill. Vom aminti între altele, în acest sens, nemenționarea de către autor a capitolelor introductive — bazate pe documente și date inedite la vremea lor — din cuprinsul majorității sintezelor privind participarea României la războiul antihitlerist, a consistentului capitol introductiv din monografia *România în anii revoluției democrat populare*, unele studii și articole apărute în revistele de specialitate sau în colecția *Etudes d'histoire contemporaine* (t. I și II) privind problematica scoaterii României și a altor țări balcano-dunărene din războiul hitlerist și întoarcerea armatelor împotriva cotropitorilor hitleriști precum și a lucrărilor lui Al. Gh. Savu, V. Moisuc, Gh. Zaharia,

H. Brestoiu etc. acestea din urmă sugestive pentru oricine dorește să înțeleagă *antecedentele* politico-diplomatice ale „variantei balcanice” cu referiri directe la implicațiile acesteia asupra situației internaționale a României din anii 1937–1941.

În ceea ce privește istoriografia străină, se observă preferința autorului pentru lucrările de sinteză (e drept, dintre cele mai importante) dar care prin însăși natura lor se bazează în mare parte pe cercetări anterioare cuprinse în numeroase studii, articole și comunicări originale consacrate special unor aspecte ale temei abordate. Ținând seama de zona implicată observăm relativa puținătate a surselor documentare din țările care constituiau *obiectul* planurilor britanice de realizare a „variantei balcanice” adică a surselor italiene, iugoslave, ungare, bulgare, grecești, turcești și chiar cehoslovace. Pentru a ne referi doar la două exemple: nu sînt utilizate cele două volume *Acta occupationis Bohemiae et Moraviae, 1939–1943*, apărute în 1966 la Praga, care conțin cîteva importante piese despre inițierea negocierilor româno-sovietice la Stockholm ca o altă alternativă față de planurile britanice; de asemenea memoriile ambasadorului turc la București Suphy Tanriöer sau ale agentului turc al Intelligence Service-ului Inghiliz, ambele mult mai importante după părerea noastră, pentru tema abordată, decît alte lucrări memorialistice (de pildă, decît mult uzitatele memorii ale lui Bova Scoppa).

Accentul și creditul sporit acordat surselor documentare occidentale (mai ales britanice și americane) în dauna altor izvoare, să le spunem, locale (balcano-dunărene) chiar dacă asigură utilizarea unor izvoare și aprecieri de cea mai mare importanță și autenticitate din însăși țările ale căror guverne au preconizat ori au arătat un interes major proiectatei variante balcanice, se resimte, din păcate, ca un minus atunci cînd autorul se vede în situația de a pătrunde în profunzime în analiza raporturilor de forță, a intereselor naționale de durată sau conjuncturale din țările zonei vizate a fi obiectul de aplicare al variantei Churchill. Această observație este valabilă atît pentru celelalte țări dunărene și balcanice cît și pentru România. De pildă, cititorul român poate părea derutat de punerea pe tapet al unui al doilea prezumtiv front antihitlerist (balcanic) abia și aparent ca o inițiativă a noului cabinet Churchill. Oare toate planurile britanice concepute și inițiate anterior de lipsire a Germaniei de resursele în hidrocarburi din România cu variantele de incendiere a cîmpurilor petrolifere românești (ca în timpul primului război mondial) sau de dinamitare în același scop, a unor stînci în zona Porților

de Fier pentru întreruperea un timp cît mai îndelungat a transporturilor de produse petrolifere pe Dunăre dinspre România (proiecte britanice la care s-au referit deja unii autori români mai sus citați) nu constituiau o „prefață” a variantei Churchill? Pline de interes sînt și lucrările străine și maghiare care vorbesc de asemenea despre presiunile oficioase, despre metodele diverse prin care Marea Britanie a căutat și a izbutit să aibă în permanență o influență notabilă pe lîngă importante cercuri politice și de afaceri ungare înainte și în cursul celui de-al doilea război mondial.

Făcînd aceste rezerve privind posibilitatea autorului de a fi realizat o documentare mai bogată și variată precum și o prezentare mai completă și nuanțată a perioadei 1939–1941, nu putem trece cu vederea meritele incontestabile ale lucrării în ansamblul ei. Buzuindu-se pe o bogată informație, în special de sorginte anglo-saxonă, Eugen Preda izbuteste să contureze cu precizie locul și rolul pe care urma să-l joace varianta balcanică a lui Churchill în concepția strategic-globală britanică atît sub imperiul necesităților de război cît și în perspectiva organizării păcii postbelice.

Într-un prim capitol intitulat *Rădăcinile unei strategii*, autorul apreciază că pînă în iunie 1940, chiar și după ocuparea Albaniei de către Italia, Marea Britanie împreună cu Franța, prin acordarea unor garanții unilaterale României și Iugoslaviei, prin atragerea Greciei și Turciei în sistemul de alianțe defensive al Mediteranei orientale, și prin crearea (de către Franța, mai întîi, a unui „corp expediționar din Levant”, iar ulterior și de către Anglia a unui comandament militar pentru Mediterana) urmăreau la început doar prevenirea unor modificări ale raportului de forțe în Balcani și zonele învecinate, evitarea pierderii controlului politico-strategic de către anglo-francezi asupra acestei importante zone. Prăbușirea Franței și tendințele evidente de obținere de către Axă și aliații ei a unor poziții dominante în Balcani determină cabinetul britanic să creeze, evident în secret, o Direcție a operațiunilor speciale la 22 iulie 1940, condusă inițial de ministrul economiei de război britanic Hugh Dalton, care viza, între altele, scoaterea din circuitul economic a unor importante resurse strategice (de pildă, petrolul românesc atît de necesar Germaniei). Poate ar fi fost cazul ca în legătură cu aceste operații „speciale”, cu activitatea „subversivă” antihitleristă din Franța ce căzuse sub controlul Axei, Eugen Preda să fi acordat o atenție mult mai mare rețelei britanice antihitleriste din Balcani, care avea unul din centrele sale vitale la București, acțiunilor lui Suphy

Tauriöer și ale fiului său, ale directorului societății Unirea, Chestelaigne, a grupurilor Păsătoiu și Rică Georgescu care în afara difuzării unor manifeste antihitleriste vizau și chiar au trecut la organizarea unor sabotaje în zona petroliferă și în rețeaua feroviară românească încă din toamna anului 1940. Deși avizată asupra slăbiciunii forțelor armate române care n-ar fi fost capabilă să reziste cu succes agresiunii concertate a mai multor state, Marea Britanie a sperat, pentru o clipă, că guvernul Gigirtu va refuza dictatul de la Viena și va atrage o parte a trupelor hitleriste în România (vezi declarația Eden din septembrie 1940, recunoașterea inițială a grupului „românilor liberi” din Anglia). Guvernul britanic erau în stare în toamna anului 1940 să sacrifice pe oricine și să promită orice numai pentru a îndepărta amenințarea unei eventuale debarcări germane hitleriste în Anglia.

Cu deplină justețe autorul argumentează că unul din obiectivele strategice ale cabinetului britanic „de război” în calea frământărilor inițiale și îndepărtării ulterioare a controlului Axei din Balcani, l-a constituit implicarea U.R.S.S. în această zonă pe baza unei colaborări cât mai strinse sovieto-britanice. Trimiterea lui Cripps la Moscova și negocierile duse de acesta cu oficialitățile sovietice au creat premisele viitoarei alianțe antihitleriste și a viitoarelor poziții comune pe care cele două mari puteri le vor adopta față de problemele spațiului balcano-dunărean. Era evident că ceea ce preleva într-o primă fază era distragerea Germaniei de la planurile de debarcări în Anglia, prin crearea unor noi zone fierbinți (se avea în vedere, pe lângă activizarea frontului nord african, implicarea Germaniei în operațiuni militare în Balcani, ulterior într-un salvator — pentru interesele britanice — război germano-sovietic). Pe eșichierul unei astfel de strategii, cedarea — se spera — momentană a unor poziții cheie economice și politico-diplomatice în zona balcanică, avea valoarea sacrificării unor pionieri pentru atragerea pieselor principale ale dușmanului într-o zonă mai convenabilă desfășurării ulterioare a mersului războiului. În fond, garanțiile unilaterale acordate României, Greciei, asigurările date Iugoslaviei, încurajarea unor tentative de creare a unui bloc al neutrilor în Balcani, care, evident, deranja puterile Axei, nu puteau oferi un ajutor efectiv și substanțial eventualelor victime, cit puteau aștia susceptibilitățile și determina eventual Italia fascistă și Germania nazistă să procedeze la acțiuni care să le asigure controlul asupra resurselor energetice și alimentare din zona balcano-dunăreană. Prin preluarea acestor țări sub controlul lor, puterile Axei s-ar fi găsit

față în față — cum s-a și întâmplat de altfel cu U.R.S.S. Se putea pregăti terenul pentru realizarea visului de aur al diplomației britanice, implicarea U.R.S.S. într-un război contra Germaniei hitleriste. La 27 septembrie 1940 se semna Pactul Tripartit (la care în noembrie vor adera Ungaria, Bulgaria, România, Slovacia și Croația); la 10 octombrie trupele hitleriste intrau în România. Două săptămâni mai târziu, Italia declară război Greciei. Ofensiva italiană se va împotoli și va urma în decembrie contraofensiva greacă. La 11 noiembrie 1940 o parte însemnată a flotei de război italiene e zdrobită la Taranto; la 15 decembrie 1940, după o ofensivă fulgerătoare trupele italiene sint izgonite din Egipt de trupele britanice care se îndreaptă spre Tobruk. Germania hitleristă se va vedea în situația nedorită de a veni în ajutorul aliatului italian. Într-un timp, Cripps a fost autorizat de guvernul său să comunice la 16 octombrie 1940 la Moscova recunoașterea de facto a frontierelor europene ale U.R.S.S. iar la sfârșitul aceleiași luni remitea propunerile guvernului britanic pentru o eventuală înțelegere anglo-sovietică (nu era vorba de o alianță, cel mult de un pact de neagresiune).

Implicarea cât mai adâncă a Germaniei și Italiei în Balcani și pe frontul de operații nordafrican, în prima jumătate a anului 1941, ca și realizarea unei apropieri și stabilirea unor relații cât mai amicale cu U.R.S.S. a reprezentat cheia de boltă a politicii est-europene britanice în anii 1940—1941.

Deși printr-o astfel de politică guvernul britanic a atras importante forțe inamice în apropierea unei zone extrem de nevralgice pentru imperiul britanic (zona Suezului și a petrolului arab) și a sacrificat temporar importante interese economico-financiare în sud-estul european, obiectivul strategic al îndepărtării definitive a pericolului unei debarcări hitleriste în Anglia a fost pe deplin atins. Dezlănțuirea de către Germania hitleristă și aliații săi a războiului antisovietic a mutat definitiv teatrul principal al operațiunilor militare pe frontul de est.

Pe bună dreptate, Eugen Preda consideră că politica balcanică a Marii Britanii va trece în vara anului 1941 din stadiul de „reflux”, într-o nouă fază „activă”, căpătând o nouă dimensiune. Deși oficial, cercurile britanice vor continua să dezvolte și să consolideze și să instituționalizeze colaborarea anglo-sovietică, totuși impresia produsă în primele săptămâni de război de înaintarea rapidă a trupelor hitleriste pe teritoriul sovietic, iar apoi convingerea în transformarea războiului sovieto-german într-o epuizantă confruntare de uzură, vor îndemna guvernul britanic și pe W. Churchill în mod particular să se-

coată că erau create condițiile pentru recuperarea integrală a pozițiilor economice și politico-diplomatice britanice în Balcani și în întreg bazinul dunărean. Pentru restabilirea controlului britanic și al eventualilor săi aliați occidentali, asupra acestei zone, trebuie asigurată prezența militară a aliaților occidentali în această zonă la sfârșitul celui de al doilea război mondial și în perioada următoare.

Din aceste considerente economico-financiare, politico-diplomatice, de clasă (imperialiste) a izvorit varianta debarcării în Balcani. Ideea variantei „balcanice” trebuie coroborată cu planurile în parte realizate, în 1942 ale federațiilor iugoslave-greacă, cehoslovaco-poloneză la care se preconiza a adera, între alte state, și România după ce s-ar fi smuls din alianța cu Germania.

Pe plan strategic militar, varianta balcanică reflecta în concepția lui Churchill ideea realizării marii debarcări aliate dinspre sud, deci ar fi fost o continuare a operațiunilor militare din Italia. De fapt, mai ales după ce a eșuat încercarea de implicare directă a Turciei în războiul antihitlerist, singura cale de realizare a unei variante balcanice ar fi fost posibilă numai prin nordul Italiei spre răsărit, de aici efortul deosebit depus de diplomația britanică de a încerca o ieșire simultană a Ungariei, României, eventual și a Bulgariei, din alianța cu Germania hitleristă. În acest fel, Churchill gădea că forțele aliate să „întilnească” armatele sovietice „cît mai departe în răsărit”.

În lucrarea sa, Eugen Preda nu scapă din vedere nici o așa-zisă „variantă balcanică” a guvernelor satelite care gădeau la începutul anului 1943 la o ieșire „onorabilă” din război împreună cu Italia.

Refuzul Turciei de a intra în război, opoziția sovietică și nordamericană, din considerente diferite, față de planurile mutării centrului de greutate al unui al doilea front în Mediterana și Balcani, dar mai ales împotmolirea ofensivei aliate în Italia (Roma e ciberată abia în ajunul debarcării din Normandia), au dus în fapt la renunțarea în 1943—1944 la aplicarea variantei balcanice.

Pe plan diplomatic, conferințele la înalt nivel de la sfârșitul anului 1943 vor determina renunțarea la „strategia periferică” britanică, la ideea unui „război limitat” în Balcani.

Dealtfel, în 1944 popoarele balcanice vor înregistra victorii decisive împotriva ocupanților hitleriști, și un rol decisiv în zdrobirea sistemului defensiv hitlerist din Balcani în afara strălucitelor fapte de arme ale armatelor sovietice îl va avea pregătirea și înfăptuirea insurecției antifasciste române din August 1944, replică viguroasă a volnței

popoarelor de a-și lua soarta în propriile mâini, de a scutura jugul dominației fasciste nu ca rezultat al unor tratative diplomatice exterioare, al jocului intereselor marilor puteri, ci ca rod și înconunare a mișcării de rezistență și a luptei de eliberare a popoarelor balcanice în frunte cu forțele revoluționare și progresiste din fiecare țară. Făcînd o amănunțită și multilaterală schiță a evoluției raportului de forțe, a intereselor convergente și divergente ale marilor puteri allate față de soarta țărilor și popoarelor din zona balcano-dunăreană, Eugen Preda reușește să explice ponderea reală pe care ar jucat-o varianta balcanică în planurile și în dezbaterile marilor puteri ale coaliției antihitleriste, pe de o parte, și caracterul propagandistic, tendențios pe care au căutat să i-l confere istoricii și politicienii burghezi după încheierea celui de al doilea război mondial în anii războiului „rece”.

După cum ține să precizeze în încheierea lucrării sale, Eugen Preda „strategia” variantei balcanice” aparține istoriei celui de-al doilea război mondial, în timp ce „legenda despre varianta balcanică” este parte integrantă a „războiului rece” (p. 289).

Unul din miturile istoriografiei occidentale puse în slujba „războiului rece” consta în susținerea tezei după care instaurarea regimurilor revoluționar-democratice în estul Europei, ar fi putut fi prevenită în cazul cînd s-ar fi realizat varianta balcanică. Exagerarea factorului extern în detrimentul și ignorînd factorii interni de dezvoltare istorică progresistă a popoarelor, dorința acestora ca să transforme eliberarea de fascism într-o bază de plecare pentru o reconstrucție democratică și progresistă a țărilor lor nu oglindeau doar o viziune greșită involuntară ci au servit justificării întregii politici ostile regimurilor democrat populare esteuropene duse de o serie de guverne și de influente cercuri de afaceri imperialiste în anii războiului rece și chiar după aceea.

Lectura lucrării lui Eugen Preda permite cititorului, să înțeleagă sensurile generale ale evoluției raporturilor de forțe, rolul masiv pe care l-au jucat popoarele înșile din aceeași zonă, forțele progresiste și revoluționare în reconstrucția democratică independentă și suverană a statelor dunărene și balcanice la sfârșitul celui de-al doilea război mondial.

„În cursul luptei împotriva fascismului — arată E. Preda în lucrarea sa — s-a manifestat ca o trăsătură comună în țările balcanice, împletirea acesteia în lupta pentru eliberarea națională și socială, pentru un nou orizont politic” (p. 279). Eliberarea de fasciști și transformările revoluționare democratice au adus pe primul plan forțele progresiste în frunte cu comuniștii.

După cum remarcă autorul „Balcanii s-au transformat dintr-un butoi de pulbere al Europei, din zonă de manevră și pion de sacrificiu al intereselor marilor puteri occidentale într-o zonă a reconstrucției pașnice și democratice. Cea mai profundă schimbare care s-a produs în Balcani o constituie existența a patru state socialiste în această zonă” (p. 281).

Pașii înainte făcuți de popoarele balcanice și dunărene pe calea democrației și progresului permit consolidarea independenței și suveranității reale a statelor din această zonă, îndepărtează tot mai mult posibilitatea marilor puteri de a folosi teritoriul și resursele materiale și umane ale țărilor balcanice pentru realizarea unor „variante balcanice” opuse progresului și păcii. „Varianta balcanică” churchilliană rămâne ca o ultimă încercare imperialistă de a implica guverne, regimuri și partide politice burgheze dintr-o serie de țări est europene pe calea servirii intereselor cercurilor conservatoare și reacționare internaționale.

Ceea ce nu a mai fost posibil și realizabil în anii 1943–1944, va deveni mai tirziu iluzie deșartă. Faptul că o serie de cercuri politice burgheze, în speță, în cazul României, îndeosebi Iuliu Maniu și apropiații săi, vor miza în încercarea lor de a opri în loc înnoirile revoluționar democratice în curs, pe eventualitatea unei intervenții imperialiste în Bal-

cani nu vor face decît să le precipite izolarea și apoi îndepărtarea lor din viața politică a țărilor.

În concluzie, în ciuda unor carențe sau insuficiențe, legate și de faptul că autorul nu este un cercetător profesionist în domeniul istoriei, lucrarea lui Eugen Preda „*Săritura de piscă*” reprezintă o valoroasă contribuție în cunoașterea rădăcinilor istorice și considerentelor politico-strategice care au propulsat, pe primul plan al preocupărilor diplomației britanice în anii 1940–1941 ideea realizării unei „variante balcanice” (atracție a pîntecului moale al Europei) perinițind totodată să se delimiteze ceea ce a fost mit postbelic de ceea ce a rezultat din realitatea căutării cu orice preț a deschiderii unui alt front antihitlerist „în est”, considerentele pur militare de obiectivele conservator-reacționare postbelice urmate de cercurile imperialiste occidentale.

Apariția lucrării lui E. Preda, prin materialul factual și interpretativ adus în discuție, pledează o dată mai mult pentru necesitatea continuării și adîncirii studiilor despre cel de-al doilea război mondial, a marilor mutații structurale produse pe plan european și mondial în anii 1940–1947 și implicațiilor pe care le-a avut acesta asupra evoluției situației internaționale și interne a României.

Traian Udrea

ISTORIA ROMÂNIEI

M. C. STĂNESCU, „*Depun mărturie în fața istoriei*”: Timotei Marin, militant și publicist comunist (1897—1937), Edit. Junimea, Iași, 1977, 192 p.

Apariția, în ultimul deceniu, a numeroase lucrări care reconstituie monografic viața și activitatea unor remarcabili militanți ai mișcării comuniste și muncitorești din țara noastră constituie, fără îndoială, o realizare importantă a istoriografiei românești. Astfel de lucrări au o valoare deosebită pentru că, întemeiate pe surse documentare de primă mână, de multe ori inedite ori puțin cunoscute, au adus în sfera cunoașterii istorice mesajul de idei, pilda mereu vie a acelor personalități care, contopite adeseori cu suferințele și aspirațiile maselor, s-au aflat cu fața la suferință și cu vîntul lor în primele rânduri ale luptei poporului pentru emanciparea socială și națională. Din galeria acestor personalități face parte, neîndoiește, și Timotei Marin.

Despre viața acestui militant comunist care și-a desfășurat activitatea mai ales printre intelectuali se știa până acum doar câteva lucruri, și acestea risipite prin diverse lucrări. Pentru prima dată, M.C. Stănescu, un apreciat cunoscător al istoriei contemporane a României și cu deosebire a istoriei P.C.R., a mișcării socialiste și muncitorești din țara noastră, i-a consacrat o interesantă monografie. Ea este rodul unor perseverente și îndelungi cercetări și se bazează pe informații inedite extrase din arhive (mai ales Arhiva C.C. al P.C.R.), din publicațiile periodice ale vremii, prezentînd sub acest raport o accentuată noutate. Din paginile ei se pot reconstitui cu toată claritatea principalele momente din viața și lupta acestui înflăcărat patriot și luptător pentru idealurile clasei muncitoare. Important este și faptul că expunerea vieții, relevarea ideilor pentru care a trăit și a luptat Timotei Marin se află într-o continuă îmbinare, confruntare și explicitare cu problematica largă a societății românești din acel timp, cu cele mai importante chestiuni privind crearea P.C.R. și activitatea acestuia în primul deceniu de existență. În

felul acesta autorul reușește să stabilească cu destulă exactitate atât aportul lui T. Marin la lupta clasei muncitoare, întinderea și valoarea contribuției sale teoretice la soluționarea unor probleme, cât și locul de frunte ocupat printre contemporanii săi.

Lucrarea se compune din două părți distincte, într-o primă secțiune (intitulată *Evocare*, p. 7—105) fiind înfățișate pe larg toate momentele semnificative ale vieții și activității lui Timotei Marin, iar în cea de-a doua (*Antologie*, p. 107—190) reproduse selectiv cele mai reprezentative articole și cuvîntări ale sale. După ce-i expune pe scurt copilăria și adolescența (Timotei Marin s-a născut la 12 iunie 1897 în comuna Chipeșca, județul Orhei, tatăl său fiind — cum o arată la 21 decembrie 1921 Traian Bratu, rectorul Universității din Iași — „veteran al nostru din 1877-78 cînd a luptat ca soldat român pentru neatințarea țării” (p. 36), școlile strălucit absolvite și primele contacte cu scrierile socialiste și cu mișcarea social-democrată, autorul se oprește asupra epocii de studenție a acestuia, a activității socialiste ample și viguroase desfășurate atât printre studenții ieșeni cit și în organizația socialistă locală. Arestat în martie 1921, el a fost implicat în inscenarea judiciară rămasă în istorie sub denumirea de procesul din Dealul Spirii, în ordonanța tribunalului fiind citat al optulea din cei 271 acuzați. Înăfășind atitudinea demnă și dirză a lui T. Marin în fața organelor judiciare, autorul cărții relevă totodată faptul că o seamă de fruntași ai vieții intelectuale ieșene (între aceștia, prof. Tr. Bratu, C.I. Parhon, N. Leon, Paul Bujor ș.a.) au depus mărturie în favoarea sa în cuvinte elogioase ce exprimau întreaga lor stimă și prețuire. În lucrare se analizează apoi conținutul și semnificația publicisticii sale din anii 1922—1926, modul cum a îmbinat activitatea politică și de partid legală cu cea ilegală, rolul avut în crearea și funcționarea unor organizații de masă (de pildă, Blocul Muncitoresc-Țărănesc) sau publicații periodice. În încheierea primei părți au fost expuse preocupările și activitatea acestui intelectual militant plecat din țară în 1926 (în 1928 s-a

stabilit în U.R.S.S.), participarea sa la lucrările congresului al V-lea al P.C.R.

În a doua secțiune a cărții, după citeva precizări utile, au fost reproduse 37 articole și cuvântări ale lui Timotei Marin dintre cele mai reprezentative din perioada 1922—1931, reflectând o tematică variată, întotdeauna importantă (de la problemele organizării P.C.R. și a frontului unic muncitoresc la cele ale luptei forțelor politice din opoziție, inclusiv determinarea caracterului și perspectivelor revoluției în țara noastră).

Se cuvine a fi reținut faptul important — și acesta este un alt merit al lucrării — că M.C. Stănescu nu a înțeles să treacă sub tăcere limitele și erorile concepțiilor și activității lui T. Marin (cum ar fi preluarea necritică a teoriilor neoiobăgiste în problema relațiilor agrare sau aprecierile stingiste privitoare la posibilitatea înfăptuirii directe în România a revoluției proletare) de fiecare dată dînd explicațiile necesare.

Există și în această lucrare, — ca, de altfel, în oricare cercetare științifică — și părți mai puțin reușite sub raportul sistematizării și prelucrării surselor documentare. Anumite expuneri generale, conținînd fapte și idei indeobște cunoscute, ar fi putut fi eliminate în favoarea analizelor mai la obiect și mai nuanțate. Există, de asemenea, unele repetări (p. 33, 38), formulări neclare (p. 44, 53 ș.a.). Sînt scăderi minore, care, evident, nu diminuează valoarea acestei lucrări care, prin tot ceea ce are ea esențial, a reușit să restituie istoriei personalitatea unui remarcabil intelectual-revoluționar așa cum a fost în realitate și cum a rămas în conștiința contemporanilor săi.

Pe bună dreptate sublinia M.C. Stănescu, că întreaga activitate a lui Timotei Marin, scrierile sale „reflectă dragostea profundă față de poporul român, de trecutul său zbuciumat, un fierbinte patriotism” (p. 108). Aceasta este, de altfel, ideea care străbate lucrarea de la un capăt la altul, sensul mesajului său istoric.

Gr. Chiriță

Conf. Dr. D. V. FIROIU, *Is'oria s'aului și dreptului românesc*, Edit. didactică și pedagogică, București, 1976, 424 p.

Fără să suprapună periodizarea istoriei statului și dreptului românesc cu periodizarea istoriei României, autorul cadru didactic la Facultatea de drept a Universității Babeș-Bolyai din Cluj Napoca, recurge la o periodizare care să fixeze „cît mai exact posibil, limitele între care a existat „flecarea

tip istoric de stat și drept”, pentru a putea determina mai bine „limitele între care au existat diferitele forme ale statului, cu dreptul care le-a fost propriu”. Ansamblul în temă al materiei este organic structurat în 4 părți.

Partea I tratează problema statului și dreptului sclavagist. În cadrul acestei părți se urmărește importanța statului și dreptului dac, de la Burebista pînă la cucerirea romană și după aceea, însoțită de o privire generală asupra organizării de stat a Daciei și a instituțiilor juridice care au funcționat în statul dac, apoi în provincia romană Dacia.

Partea a II-a este închinată statului și dreptului feudal. O scurtă privire inițială asupra situației economice și sociale este conjugată aici cu descrierea instituțiilor statelor feudale românești, a organelor de conducere ale acestora, aflate evident în slujba claselor dominante ale vremii. Se subliniază cu justețe că dreptul bazat pe cutumă și pe legile scrise, apără în această epocă interesele claselor stăpînitore și ține sub ascultare țărînimă și orașenii.

Integrat organic în procesul dezvoltării sociale a țărilor române, statul și dreptul din Transilvania, de la Voievodat, cu organele sale de conducere se bucură de o detaliată tratare. Se merge cu investigația pînă la Principatul autonom condus de un principe, dietă, consiliul intim, cu indicarea izvoarelor dreptului funcționînd aici și acționînd ca atare.

Perioada tirzie a feudalismului românesc, epocă în care se ivesc primele curente burgheze, în organizarea statului și în elaborarea principiilor de drept, în țările române, reprezintă socialmente momentul de început al descompunerii feudalismului românesc și apariției relațiilor de producție cu caracter capitalist.

Sfîrșitul cap. III din partea a II-a a cursului urmărește evoluția statului și dreptului în țările române între anii 1848—1859 a consecințelor pe care le-a avut în acest context adoptarea în reuniunile internaționale ale marilor puteri, a unor acte și hotărîri de mare importanță pentru viitorul țărilor române.

Partea a III-a a cursului este consacrată statului și dreptului burghez iar ultimul compartiment urmărește istoria statului și dreptului în etapa revoluției populare democratice (23 august 1944 — 30 decembrie 1947) cronologic și evenimential. Cursul se oprește la data abolirii monarhiei și proclamării Republicii.

Cursul universitar descris mai sus, întocmit după un plan bine gîndit și scris clar și documentat, constituie o contribuție substanțială la cunoașterea originilor, a evoluției

acestor două concepte fundamentale: statul și dreptul românesc.

În continuare, dorim să adăugăm unele obiecte, care nu scad cu nimic din valoarea cursului și care pot fi avute în vedere la o viitoare reeditare.

Astfel, socotim că vechiului drept românesc i s-a acordat un număr prea mic de pagini (de la p. 33 162) în comparație cu restul lucrării din care cauză unele instituții au fost numai amintite, altele tratate sumar, iar altele de-a dreptul omise. De asemenea, autorul susține că existența proprietății domnești, denumită *dominium eminens*, este dovedită, pentru Țara Românească și Moldova, prin trei instituții tipic feudale și anume: 1. necesitatea confirmării, prin hrisov domnesc, a transferului de proprietate; 2. utilizarea formulei „prădalnică” și 3. darea calului (p. 68). Noi socotim că darea calului este o urmare a întăririi actului de transfer de proprietate de către domn și constituie un dar pe care partea beneficiară îl făcea domnului, potrivit obiceiului pămîntului: „și mi-au dat mie un cal bun”. Dar uneori calul bun era însoțit și de o cupă, de unde și formula întâlnită în documente „și mi-a dat mie un cal bun și o cupă”. Aceste formule se întâlnesc la toate actele de vânzare, donații, schimburi și înfrățiri. Iar cînd domnul, ca o favoare arătată părților, îi ierta de acest dar, formula se schimba și ea: „domnia mea le-am iertat calul”.

În afară de acestea, apreciem astăzi că și constituirea sloboziilor era un atribut domnesc, izvorit tot din *dominium eminens*.

În ceea ce privește slujbașii domniei, autorul nu numește pe toți dregătorii, iar în secundar nu vorbește nicăieri despre funcțiunile pe care le îndeplineau aceștia, așa că cititorul neavizat, deci și studentul, se vede nevoit să apeleze la lucrările de specialitate scrise, ale lui C.C. Giurescu, N. Stoicescu, N. Grigoraș ș.a.

Volumul prezentat se impune, în pofida scăderilor și incompletărilor amintite, ca un util instrument de lucru, destinat în primul rînd cursanților învățămîntului universitar, dar care — cu corecturile de rigoare, — poate fi utilizat și de istoricii și juriștii de specialitate.

Tudor Voinea

CAROL GÖLLNER, *Gheorghe Rakoczi II (1648—1660)*, Edit. militară, București, 1977, 129 p + 3 planșe, Colecția „Domnitori și voievozi ai țărilor române”.

„Istoria politică a Transilvaniei se desfășoară la începutul sec. al XVII sub semnul

acelorași tendințe expansioniste manifestate de Imperiul habsburgic și Imperiul Otoman încă din secolele anterioare. Aspecte importante ale luptei românilor din Transilvania împotriva imperiilor ce încercau să-și consolideze stăpînirea asupra acestor țări fac subiectul lucrării pe care o prezentăm, în centrul atenției autorului situîndu-se Gh. Rakoczi II.

Urmașii viteazului reprezintă titlul primului capitol în care autorul înfățișează, într-o sinteză concludentă, perioada agitată imediat ulterioară actului politic realizat de Mihai Viteazul. O trăsătură caracteristică acestei perioade se desprinde din paginile acestui capitol și anume tendința de „confederare” a celor trei țări române.

Carol Göllner se oprește asupra unuia din promotorii acestei politici, principele Gabriel Bethlen (1613—1629) al cărui prim act politic l-a constituit înțelegerea întărită prin jurămint cu Radu Vilnea (1611—1616) domnul Țării Românești și cu Ștefan Tomșa (1611—1615) domnul Țării Moldovei. Numai printr-o politică de întărire a puterii centrale și prin crearea unui sistem de alianțe G. Bethlen a rezistat presiunilor austriece, aceasta permițîndu-i, totodată, participarea la războiul de 30 ani.

Un exponent al tendinței de „confederare” a celor trei țări române a fost Gh. Rakoczi I devenit principe al Transilvaniei în urma unei răscoale a haiducilor români și maghiari în anul 1630. Efortul diplomatic al principelui transilvan, al domnului Țării Românești, Matei Basarab, și al domnului moldovean Vasile Lupu, avea ca țel final realizarea unui front comun ce viza, în primul rînd, eliberarea țărilor române de sub dominația otomană.

În secolul al XVII-lea asistăm în Transilvania la o perioadă renașcentistă tirie în care se putea realiza nestîngherit centralizarea puterii de stat. Această politică era favorizată de faptul că nobilimea transilvană, slabă ca putere economică și militară, amenințată de habsburgi și turci, a capitulat în fața principilor autoritari, posesori ai unei mari averi și ai unei armate disciplinate. Dînuirea rolului dietei în viața politică a Transilvaniei este semnificativ pentru procesul de întărire a puterii principelui.

Aceste aspecte ale vieții politice interne transilvănene din prima jumătate a sec. XVII, la care se adaugă cele de ordin cultural-religios sînt prezente în cel de-al doilea capitol al lucrării intitulat semnificativ *Țara și domnia*.

În siml familiei Rakoczi, ridicată din mica nobilime, avea să se nască la 30 ianuarie 1621 un fiu ce va purta numele tatălui său, Gheorghe. Educăt în școala de curte de la Alba Iulia unde activau profesori renumiți

din Apus, viitorul principe este numit la 19 ani prim-căpitan al cetății Oradea, demnitate ce-i va prilejui confruntarea cu problemele de conducere ale principatului. Acestea sînt doar cîteva din ideile ce se desprind din paginile celui de-al treilea capitol intitulat *Anii de tinerețe*.

Primii ani de domnie, intitulează autorul capitolul consacrat primei părți din domnia lui Gheorghe Rakoczi II, continuator al politicii tatălui său de întărire a puterii centrale, de stringere a relațiilor tradiționale cu cele două țări române și de asigurare a independenței Transilvaniei printr-o politică de echilibru între marile puteri. Cu ajutorul acordat de mama sa Suzana Rakoczi, Gh. Rakoczi II este confirmat principe în iunie 1649.

Detalii ale unor însemnate episoade ale acestui început de domnie, desfășurat în contextul luptei pentru neatîrnare, precum și unele măsuri de ordin intern determinate de aceste evenimente — măsuri ce au culminat cu unificarea legislației Principatului în ianuarie 1653, se găsesc în capitolul cu titlul sus-menționat.

Alături de Constantin Șerban, reprezintă titlul următorului capitol în care Carol Göllner înfățișează un important aspect al luptei sociale la mijlocul sec. al XVII-lea — răscoala seimenilor apreciată ca o „mişcare a poporului și a soldaților”. Aportul principelui transilvan Gh. Rakoczi II la înfrîngerea acestei mișcări avea să fie important, reușind, totodată să anihileze abil o parte a opoziției boierești față de voievodul Țării Românești.

Personalitate marcantă a epocii sale, Gheorghe Rakoczi II și-a cîștigat un merit prestigiu pe plan extern, lucru evidențiat de faptul că împăratul Ferdinand solicită principelui ardelean un împrumut de 100 000 galbeni, precum și de prezența unor soli turci, poloni, cazaci, tătari în Alba-Iulia devenită un important centru al activității politice internaționale. Politica externă a lui Rakoczi a fost orientată spre închegarea unei ligi protestante, îndreptate împotriva „Campionului” catolicismului, Ferdinand III.

Deosebit de interesantă, de urmărit este poziția adoptată de Gh. Rakoczi II în conflictul polono-suedez determinat de intențiile tinărului rege suedez Carol X Gustav, de dezmembrare a Poloniei, probleme descrise cu lux de amănunte în capitolul *Alianța cu Suedia*.

Măsurile întreprinse de principele ardelean în vederea instaurării unei discipline militare stipulînd chiar sancțiuni pentru ofițerii care nu-i respectau ordinele aveau un țel, organizarea campaniei în Polonia, atras fiind de mirajul coroanei polone.

Campania din 1657, cum intitulează autorul capitolul consacrat descrierii acestui

eveniment din istoria politică a Transilvaniei în vremea principelui Gheorghe Rakoczi II, s-a desfășurat în condițiile unei ierni năprasnice și ale unei cunoașteri insuficiente a terenului pe care urmau a-l străbate, fapt care l-a determinat pe cronicarul polonez Grondski să asemene trecerea Carpaților de către armata ardeleană cu drumul străbătut de Hanibal peste Alpi.

Principele ardelean, care nu abandonase alternativa tratativelor cu polonii, cărora le adresase încă de la începutul campaniei o proclamație prin care îi asigura că nu a venit în țara lor ca dușman, amîna legarea soartei sale de cea a regelui suedez, avînd o poziție neutră față de beligeranții suedezi și poloni. Deosebit de alarmantă a fost reprobarea campaniei de către Viskinov solul lui Aleksei Mihailovici, de către solul imperial precum și de către marele vizir Köprülü, care se temeau de o eventuală răsturnare a raporturilor de forțe din sud-estul Europei. Dar în condițiile debarcării regelui danez în Suedia, — acțiune inițiată de imperiali, se ajunge la ruptura relațiilor dintre Gh. Rakoczi II și Carol X.

Ocuparea Varșoviei, marca sfîrșitul tragic al campaniei, condițiile grele de pace obligîndu-l pe Rakoczi să cedeze Cracovia și Brest Litowsk, o grea despăgubire și să se întoarcă pe drumul indicat de inamic.

Urmările eșecului din Polonia aveau să facă subiectul discuțiilor dietei ardelene convocată la 2 septembrie 1657 la Gherla, formată în majoritate din nobili maghiari și patricieni sași ce intenționau să-l eticheteze pe principe ca singur responsabil de înfrîngerea din Polonia. Marele vizir Mehmed Köprülü, care considera poziția Transilvaniei ca bastion al frontului antiotoman, era hotărît să-l înlăture pe principe ce îndrăznește să încheie alianțe și să pornească război fără știrea sa, folosindu-se în acest sens de sentimentele filoturcești ale unei părți a nobilimii ardelene.

Analiza lucrărilor dietelor din septembrie-octombrie 1657, în cadrul cărora opoziția nobiliară ardeleană se conturează clar, este prezentată în capitolul „*Aliații și dușmanii*”. Rezultatul dezbaterilor dietei a fost alegerea ca principe a inactivului Francisc Rhedey, Gheorghe Rakoczi II avînd în fața sa două alternative: renunțarea la tron sau reocuparea tronului prin forța armelor.

Reactualizarea într-un mod promițător a cererii privind cedarea către Poartă a cotății Ineu, a cărei ocupare permitea supravegherea mai eficientă a Transilvaniei, a constituit pretextul pentru Gheorghe Rakoczi II de a înălța stindardul luptei antiotomane.

În ultimul capitol al lucrării pe care o prezentăm, intitulat sugestiv *Lupta împotriva dominației turcești*, autorul descrie un însemnat episod al domniei principelui ardelean, concretizat în încercarea de creere a unui

puternic front politic și militar capabil să înfrunte urgia dușmanilor. Semnificativă în acest sens este alianța lui Gheorghe Rakoczi II cu Mihnea III domnul Țării Românești, pecetluită la Rucăr în oct. 1659.

Deschizând larg porțile armatei lor elementelor populare, principele transilvan și domnul muntean aveau să dea turcilor grele lovituri, ce păreau să reinvie vremea lui Mihai Viteazul.

În clipele decisive ale bătăliei din mai 1660, îmbărbătind oștenii, Gheorghe Rakoczi II a fost rănit, ceea ce-i va grăbi sfârșitul. (7 iunie 1660).

Lucrarea reprezintă, o remarcabilă contribuție la cunoașterea personalității lui Gheorghe Rakoczi II, oferind cititorilor un tablou amplu al istoriei Transilvaniei la mijlocul sec. al XVII-lea.

Mihaela Păcuraru

ISTORIA UNIVERSALĂ

* * * *Vlastivedný slovník obcí na Slovensku* (Dicționar istorico-geografic al localităților din Slovacia). Veda. Vydavateľstvo slovenskej akadémie vied, Bratislava, 1977. I. 528 p.

La prima vedere, s-ar părea că e vorba de o publicație obișnuită, elaborată după criteriile vechilor dicționare istorico-geografice, care apăreau pe vremuri din inițiative locale și particulare. De astădată, lucrarea, pe care o semnalăm aici, este opera unui colectiv de specialiști de la Institutul Enciclopedic al Academiei slovace de științe. Ea a fost întocmită după o metodă și criterii științifice care merită a fi cunoscute. De altfel, întreaga structură a acestui „Dicționar” ni se pare deosebit de interesantă și instructivă, încât ne permitem să stăruim în special asupra ei.

În lucrare — concepută să apară în trei volume — au fost incluse alfabetic denumirile localităților de la A (*Abelová*) la J (*Jusková Vol'a*). Înainte de începerea expunerii alfabetice, volumul cuprinde o prezentare generală a Slovaciei, în care sînt expuse, evident într-o formă rezumativă, diferite aspecte istorico-geografice ale țării: condițiile naturale, forme de relief, pămîntul cu toate bogățiile lui, structura geologică, condiții climatice, flora, fauna, etnografia, munca și producțiile folclorice. Urmează bibliografia lucrărilor consultate, în număr de 2.057, ceea ce mi se pare considerabil.

Prezentarea fiecărei localități s-a făcut ținîndu-se seama de următoarea schemă :

I. *Date generale*: Vechile denumiri topice ale așezării și date demografice, apartenența administrativă, componența comunei (sate, cătune), numărul locuitorilor, întinderea hotarelor. II. *Condiții naturale*: Altitudinea, clima, așezarea, apele, flora, fauna, rezervații. III. *Istoria*: Date arheologice, istoria localității referiri scurte și pregnante pînă la 1918, ca și după această dată. IV. *Cultura*: Învățămîntul, teatrul, viața muzicală, viața literară, tipografia, reviste, cercetări științifice,

artă plastică monumente, activitate cultural-educativă, etnografie, personalități locale. V. *Ocroțirea sănătății*. VI. *Sport și turism*. VII. *Literatura*.

Se înțelege că fiecare localitate din Slovacia, ca și alte așezări umane, a fost supusă procesului de transformări sociale și economice din cursul evului mediu. Unele dintre ele au devenit pe parcurs orașe regale cu privilegii și libertăți parțiale, altele au căpătat imunitățile unor așezări libere sau miniere și multe din ele s-au aflat secole de-a rîndul în stare de dependență, de iobăgie. Însfîrșit, cele care, într-un fel sau altul, n-au intrat în circuitul economic, ducînd o existență minoră, au dispărut cu vremea. Au existat desigur și așezări care, în condițiile prospere ale unor conjuncturi economice, au izbutit să realizeze contacte mănoase chiar cu centre comerciale și meșteșugărești de peste hotare. Cu alte cuvinte, fiecare localitate urbană sau rurală își are propriul său profil.

Foarte interesantă mi se pare pentru studiul toponimiei consemnarea succesivă în timp a diferitelor denumiri ale aceluiași topic, excerptate din documentele vremii. De pildă, începînd din 907 — data primei atestări a orașului Bratislava, sub numele de *Braslavespurch* — și pînă la 1920, s-au înregistrat peste 30 de forme toponimice corupte : slave, germane, maghiare și latinești.

Sporul demografic al fiecărei localități e redat cronologic, pornindu-se de la cea mai veche mențiune statistică și pînă la ultimul recensămint din 1970. Astfel, populația orașului Bratislava era în 1720 numai de 7 943 locuitori, în 1732 s-a ridicat deja la 29 233, iar în 1970 a atins cifra de 263 539 suflete.

În capitolul III (Istorie) sînt consemnate, în formulări extrem de sumare, însă sugestive, mutațiile sociale și economice intervenite de-a lungul timpului în sfera relațiilor de proprietate —, de la feudă și stare de dependență, la libertăți și privilegii, de la iobăgii la așezări libere. De asemenea, dacă au fost cîndva obiect de tranzacție, donații și altele,

dacă au avut loc lupte sau alte evenimente istorice, răscoale, manifestații politice. Cu alte cuvinte, toate faptele și ipostazele care imprumută localităților respective o anumită importanță istorică.

Textul e însoțit de o sumedenie de reproduceri, alb-negru și color, care îndeplinesc nu numai o funcție ilustrativă, ci și una documentară. Întocmirea volumului a necesitat o muncă îndelungată și migăloasă, mai ales pentru stabilirea detaliilor istorice. Lucrare fecundă și utilă, care poate fi considerată drept un model al genului.

Tr. Ionescu-Nișcov

- * * * *The Lithuanian Statute of 1529*. Translated and edited with an introduction and commentary by Karl von Loewe, Leiden, E.J. Brill, 1976 (Studien zur Geschichte Osteuropas, XX).

În urmă cu doi ani regretatul coleg Ján Sýkora recenza studiul istoricului S.A. Lazutka¹ dedicat analizei conținutului statutului lituanian din 1529, monument de drept feudal al Marelui cnezat al Lituaniei. Între timp a intrat în bibliotecile noastre o nouă lucrare consacrată aceleiași probleme datorată lui Karl von Loewe. Autorul declară în prefață motivele care l-au determinat să abordeze subiectul și anume: necesitatea unei traduceri de acuratețe într-o limbă de circulație internațională a statutului din 1529 pentru a putea fi folosit mai larg în istoria dreptului medieval atât de către specialiști cit și de autori mai puțin avizați. În același timp istoricul urmărește explicarea terminologiei specifice folosită în statut, explicarea acestuia, în măsura în care fiind o compilație de texte dezvoltate odată cu istoria statului lituanian, între articole și prevederi există aparente contradicții și astfel, în final, realizarea unei imagini mai clare asupra evoluției societății medievale lituaniene. O introducere echilibrată prezintă fundalul istoric al structurii statutului din 1529. În discuția asupra originilor acestuia istoricul subliniază trei mari etape are și-au pus amprenta asupra conținutului: codului medieval, aceea pînă la 1239 cu prevederi reflectînd cutumele vechi lituaniene, ulterior influența conceptelor de drept medieval provenite din mediul statului

kievian distrus de mongoli în 1239, în sfîrșit, după uniunea dinastică cu Polonia din 1386, apariția unor elemente de drept specifice nobilimii poloneze. În același context o seamă de rînduri sînt dedicate comparației primului statut lituanian cu vechiul drept rusesc, subliniindu-se interferențele dintre ele. Introducerea continuă cu prezentarea edițiilor de texte ale statutului, tradus în latină în 1530 și în polonă în 1532, dar publicat pentru prima oară abia în 1841. Traducerea în engleză urmează, potrivit autorului, manuscrisele originale ale statutului. Un paragraf sumar este acordat istoriografiei acestuia, urmat de note asupra traducerii.

Traducerea (p. 19—119) formează partea centrală a volumului prezentat. Un al treilea capitol deosebit de interesant cuprinde *Comentariul* (p. 120—185) asupra textului statutului, istoricul relevînd cu acuritate în analiza conținutului fiecareia dintre prevederi datele necesare a fi clarificate, subliniind consecvențele istorice acolo unde alte izvoare documentare redau o situație de fapt diferită și, în sfîrșit, adăugînd informațiile noi cîștigate de istoriografie pe baza publicării altor surse mai puțin cunoscute pînă acum. Este de reținut redarea minuțioasă a problematicei de istorie militară relevantă în secțiunea a doua a statutului și foarte competent analizată în comentariul final, K. von Loewe fiind de altfel autorul unui studiu asupra implicațiilor militare ale statutului în Lituania secolului al XVI-lea².

Ultimul capitol este dedicat unui copios *glosar* de termeni medievali, care reliefează dificultățile traducerii textului și oferă cititorului, pe baza definițiilor alăturate fiecărui termen, posibilitatea unei mai bune înțelegeri a conținutului prevederilor. Lucrarea se încheie cu un appendix care realizează corelarea numerotației articolelor în diversele manuscrise păstrate și cu o bibliografie foarte utilă asupra istoriei lituaniene în general și aceleia a dreptului medieval în special.

Întreaga lucrare se dovedește a fi un instrument deosebit de util pentru cercetătorii istoriei secolului al XVI-lea a Europei răsăritene.

Victor Eskenasy

W.L. WARREN, *Henri II*, Eyre Methuen, Londra, 1977, 693 p. + 14 hărți + 39 il.

Apărută în seria „Monarhi englezi”, și dedicată unuia dintre fondatorii principali

¹ Ján Sýkora, recenzie în „Revista de istorie”, t. 29, nr. 7, 1976, p. 1103—1105 (S.A. Lazutka, *I Litovskij Statut — feodal'nyj kodeks Velikogo knjazestva Litovskogo*, Vilnius, 1974).

² Karl von Loewe, *Military Service in Early Sixteenth-Century Lithuania: A New Interpretation and Its Implications*, în „Slavic Review”, XXX, 1971, p. 249—256.

ai monarhiei engleze, lucrarea lui W.L. Warren, a cunoscut de la prima editare în 1973 un deosebit succes¹. Interesul specialiștilor și a publicului cititor pentru această lucrare se datorează în primul rând personalității lui Henric al II-lea devenit rege al Angliei în 1154²; pentru contemporani o enigmă, el a suscitat urmașilor păreri divergente în legătură cu acțiunile sale. Numele lui fiind legat de o serie de evenimente dramatice, cum au fost lupta de principii cu arhiepiscopul de Canterbury, Thomas Becket și soldații cu moartea acestuia, nemțelegerile cu Eleonora de Aquitania și permanențel ei amestec în treburile de stat, conflictul cu fiul său Richard Inimă de Leu și Ioan fără Țară, ca și răscoala baronilor, luptele cu francezii, scoțienii, etc., a atras în timp atenția istoricilor, scriitorilor și chiar a creatorilor de filme fără a se obține o unitate de vedere.

Indiscutabil însă că Henric al II-lea a fost un conducător deosebit de important: a reușit să impună noi elemente de drept și ordine în teritoriile vastului „imperiu angevin” considerat de mulți imposibil de guvernat; înconjurat de mulți dușmani interni și externi, el a luptat și a reușit să câștige primul război provocat de problema echilibrului între state din Europa apuseană; printr-o conducere inteligentă, Henric al II-lea a reușit întărirea puterii regale și dezvoltarea așa numitului „English Common Law”, împiedicând fărâmițarea feudală a regatului.

De aceea apariția unei noi lucrări dedicate lui Henric al II-lea a suscitat fireasca curiozitate atât a specialiștilor cit și a unui larg cerc de cititori.

Bazată în cea mai mare parte, pe documente, cronici și alte materiale de epocă ca și pe o vastă bibliografie, lucrarea lui W.L. Warren este împărțită în patru mari capitole, fiecare având mai multe subdiviziuni. Prezentării cronologice a evenimentelor, autorul i-a adăugat și o grupare pe probleme, care dau și titlul fiecărei părți. Astfel prima parte intitulată *Politics* cuprinde lupta pentru moștenirea tronului Angliei (anii

1135—1154), evoluția lui Henric de la titlurile de conte și duce la cel de rege, lupta sa pentru consolidarea autorității regale (anii 1161—1168), triumful în această dispută (anii 1174—1182), victoriile din Țara Galilor, Scoția, Irlanda.

A doua parte intitulată *The Government of England* se referă la rolul guvernului englez, refacerea și întărirea lui în timpul lui Henric al II-lea, justiția regală, raporturile dintre supuși și rege. A treia parte, *Henric II and the Church*, prezintă unul dintre cele mai dramatice aspecte din domnia lui Henric și anume raportul între stat și biserică în Anglia normandă, atitudinea lui Henric și politica sa ecleziastică, raporturile amicale ale regelui cu arhiepiscopul Theobald și gravul conflict cu Thomas Becket cancelarul regatului și arhiepiscop de Canterbury, care nu a acceptat limitarea jurisdicției ecleziastice în favoarea celei regale. A patra parte purtând titlul *The angevin Commonwealth* este de fapt o succintă prezentare a teritoriului întins, guvernat de Henric și unele dificultăți legate de conducerea lui.

Folosind un deosebit de vast și amănunțit material documentar ca și o bibliografie bogată, W.L. Warren nu încearcă să dea un verdict definitiv asupra lui Henric al II-lea, ci mai degrabă o explicare cât mai completă a personalității acestuia, a acțiunilor întreprinse de monarhul britanic în raport cu lumea epocii sale, rezultatele obținute în diverse încercări.

Pentru o mai completă pătrundere a subiectului cărții, la care W.L. Warren a lucrat aproape 10 ani, autorul adaugă un indice de persoane, 14 hărți reprezentând părți ale imperiului angevin, momente din lupta lui Henric pentru păstrarea și întregirea acestuia, conflictul cu Franța, 13 diagrame oglinzind legăturile dinastice ale lui Henric cu Franța, Scoția, copiii și nepoții săi, raport între rege și principalele funcții din regatul său etc.

Această lucrare, apărută într-o excelentă prezentare grafică mai cuprinde 39 de ilustrații repartizate în două seturi și o listă bibliografică de specialitate (p. 637—668)

Ștefana Simionescu

¹ Autorul, profesor de istorie modernă la Universitatea regală din Belfast a primit în același an „Wolfson Literary Prize” pentru istorie, lucrarea fiind reeditată în 1977. De asemenea, W.L. Warren a mai publicat și alte lucrări cu același specific cum sint „King John” și „1066—the year of the three Kings”.

² Henric al II-lea (1133—1189) fiul lui Geoffroy Plantagenet conte de Anjou și al împărătesei Matilda, a devenit rege al Angliei în 1154 la moartea unchiului său, Etienne de Blois (rege 1135—1154).

³ Henric al II-lea, duce de Normandia, s-a căsătorit în 1153 cu Eleonora de Aquitania, care a moștenit la moartea tatălui ei Wilhelm al X-lea de Aquitania, domeniile și titlurile lui, ducatul Guyenne și comitatul Poitiers. Prin această căsătorie, Henric al II-lea a adăugat întinselor sale moșteniri engleze, vastele domenii din sud-vestul Franței.

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- NICOLAESCU PLOPȘOR DARDU și WOLSKI WANDA, Elemente de demografie și ritual funerar la populațiile vechi din România, 1975, 292 p., 1 pl., 23 lei.
- OLTEANU ȘTEFAN, Les Pays roumains a l'époque de Michel le Brave (L'Union de 1600), 1975, 159 p., 13,50 lei.
- PIPPIDI D.M., Scythica Minora. Recherches sur les colonies grecques du littoral roumain de la Mer Noire, 1975, 314 p. XXXIV p., 38 lei.
- POTRA GEORGE, Documente privitoare la istoria orașului București 1821—1848, 1975, 527 p., 43 lei.
- ȘANDRU D., Reforma agrară din 1921 în România, 1975, 360 p., 24,50 lei.
- CIHODARU C., CAPROȘU I. și ȘIMANSCHI I. (sub redacția), Documenta Roumaniae historica A. Moldova (1384—1448), vol. I, 1976, 607 p., 46 lei.
- NICOLAE STOICESCU, Vlad Țepeș, 1976, 280 p., 20 lei.
- ION POPESCU-PUTURI, acad. ANDREI OȚETEA (sub redacția) Documente privind marea răsccoală a țărănilor din 1907, 573 p., 38 lei.
- * * * Independența României, 1977, 526 p., 39 lei.
- * * * Arta și literatura în slujba independenței naționale, 1977, 238 p., 28 lei.
- IONEL GAL (coordonator), Independența României. Documente, vol. I, 1977, 420 p. 33 lei.
- ȘTEFAN PASCU ș.a., Documenta Romaniae Historica D. Relații între Țările Române, vol. I (1222—1456), 1977, 527 p. 39 lei.
- PETRE DIACONU, SILVIA BARASCHI, Păcutul lui Soare. Așezarea medievală (secolele XIII—XV), vol. II, 1977, 201 p. + XXVIII planșe, 36 lei.
- Acad. ANDREI OȚETEA, Pătrunderea comerțului românesc în circuitul internațional (în perioada de trecere de la feudalism la capitalism), 1977, 168 p., 11 lei.
- GHEORGHE CRISTEA, Contribuții la istoria problemei agrare în România. Învățăturile agricole (1866—1882), Legislație și aplicare, 1977, 169 p., 11 lei.
- LEON ȘIMANSCHI (redactor coordonator), Petru Rareș, 1978, 328 p. 20 lei.
- LUCIAN BOIA, Relationships between Romanians, Czechs and Slovak (1848—1914), 1977, 159 p., 12 lei.
- * * * Răscoala seculor din 1595—1596. Antecedente, desfășurare și urmări, 1978, 336 p., 19 lei.
- FLOREA MOGOȘANU, Paleoliticul din Banat, 1978, 152 p., 11 lei.
- PETRE I. ROMAN, IOAN NÉMETI, Cultura Baden în România, 1978, 159 p., 18 lei.

RM ISSN CO — 3870

I.P. „Informația” c. 364

43 856

www.dacoromanica.ro

Lei 10